

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TÂRİHİ BİLİM DALI

**GELİBOLU'LU MUSTAFA 'ÂLÎ'NİN *NASÎHATU'S-SELÂTİN*
İSİMLİ ESERİNİN TENKİDLİ METNİ**

Yüksek Lisans Tezi

KASIM ERTAŞ

İSTANBUL, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TÂRİHİ BİLİM DALI

**GELİBOLU'LU MUSTAFA 'ÂLÎ'NİN *NASÎHATU'S-SELÂTİN*
İSİMLİ ESERİNİN TENKİDLİ METNİ**

Yüksek Lisans Tezi

KASIM ERTAŞ

Danışman: Prof. Dr. HULÛSİ YAVUZ

İSTANBUL, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
KASIM ERTAŞ'ın GELİBOLU'LU MUSTAFA 'ALİ'NİN NASİHATU'S-SELATİN İSİMLİ
ESERİNİN TENKİDLİ METNİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
22.05.2008 tarih ve 2008/08-42 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği /
oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 22/8/2008

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. HULUSİ YAVUZ
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. CAHİT BALTACI

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Kasım Ertuş
Anabilim Dalı	: İlâhiyat
Programı	: İslâm Târîhi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Hulûsi Yavuz
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans, 2008
Anahtar Kelimeler	: Mustafa ‘Âlî, Nasîhatu’s-Selâtîn

ÖZET

Târimizde pâdişâhlara ve devlet ileri gelenlerine yol göstermek maksadıyla yazılan çok sayıda eser vardır. Bu konuda eser kaleme alanlardan birisi de XVI. yüzyılın önde gelen târihçi ve devlet adamlarından Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’dir.

Mustafa ‘Âlî’nin o günkü yönetim uygulamalarının ve meselelerinin ayrıntılarını vererek, Osmanlı sisteminde ıslâhâta yönelik tavsiyelerde bulunduğu *Nasîhatu’s-Selâtîn* isimli eseri, Osmanlı Devleti’nin siyâsî düşünce târihinde bir kilometre taşını temsil etmektedir.

Biz de bu çalışmamızda, Mustafa ‘Âlî’nin bu eserinin tenkidli metnini sunuyoruz.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Kasım Ertaş
Field : Teology
Programme : History of Islam
Supervisor : Professor Hulûsi Yavuz
Degree Awarded and Date : Master, 2008
Keywords : Mustafa ‘Âlî, Counsel for sultans

ABSTRACT

There are various works for the purpose of guide to sultans and governmental dignitaries in our history.

One of them, wrote up in this subject is Mustafa Ali from Gelibolu who was leading of historian and governmental dignitary in XVI century.

Mustafa Ali’s work; named “counsel for sultans” which includes recommends for intended for reformation in Ottoman system and details of administration applications, matters; represents a milestone in political thinking history of Otoman empire.

The goal is in this study, to submit tenkildi text of Mustafa Ali’s this work

In our study; we introduce critised text of Mustafa Ali’s work.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	II
ÖNSÖZ.....	III
GİRİŞ.....	1
I.GELİBOLULU MUSTAFA ‘ÂLÎ’NİN HAYÂTI, ‘İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	
I- GELİBOLULU MUSTAFA ‘ÂLÎ’NİN HAYÂTI, ‘İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ.....	4
A- HAYÂTI	4
B- ‘İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	9
C- ESERLERİ.....	11
1- TÂRİHÎ ESERLER.....	11
2- EDEBÎ ESERLER.....	15
3- DİĞER KONULARDAKİ ESERLER.....	19
II. NASÎHATU’S-SELÂTÎN	
II- NASÎHATU’S-SELÂTÎN	26
A- ESERİN ADI.....	26
B- ESERİN NÜSHALARI.....	27
C-ESERİN MUHTEVÂSI	28
SONUÇ	35
BİBLİYOGRAFYA	37
D- NASÎHATU’S-SELÂTÎN (TENKİDLİ METİN).....	43

KISALTMALAR

H.	: Hicrî
BDK	: Beyazıt Devlet Kütüphânesi
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: <i>Diyanet İslâm Ansiklopedisi</i>
H	: Hüsrev Paşa
haz.	: Hazırlayan
HAZ	: Hazîne
HSK	: Hacı Selim Ağa Kütüphânesi
Hız.	: Hazreti
<i>İA</i>	: <i>İslâm Ansiklopedisi</i>
Krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphâne
M.	: Milâdî
MK	: Millet Kütüphânesi
Neşr.	: Neşreden
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SK	: Süleymaniye Kütüphânesi
t.y.	: Târih yok
TİEM	: Türk ve İslâm Eserleri Müzesi
trc.	: Tercüme eden
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi
TTK	: Türk Târih Kurumu
Üniv.	: Üniversite
v.	: Varak
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Târihimizde pâdişâhlara yol göstermek gâyesiyle değişik isimlerle yazılmış çok sayıda eser mevcuttur. Bu eserler, pâdişâhların devleti nasıl idâre edecekleri, devlet kademelerinde vazîfelendirecekleri kişileri nasıl seçecekleri, o kişilerde hangi erdem ve husûsiyetleri arayacakları gibi mevzûlarda pâdişâhlara yol gösterecek nasîhatler ihtivâ etmektedir. Ayrıca bu tarz eserlerde, toplum düzenindeki bozulmalar ve bunların çarelerine ma‘tuf tavsiyelere de yer verilmektedir.

Bu alanda yazılmış olan eserler içerisinde Gelibolulu Mustafâ ‘Âlî’nin *Nasîhatu’s-Selâtîn* isimli eseri ayrı bir önemi hâizdir. Mustafa ‘Âlî, dîvân kâtibliği, tîmâr defterdârlığı, yeniçeri kâtibliği, defter emînliği ve sancak beyliği gibi mühim vazîfelerde bulunmuş, XVI..yüzyılın önde gelen şâir,târihçi ve devlet adamıdır.

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî devlet idâresindeki müktesebâtını bu esere yansıtarak, XVI.yüzyılda idâredeki düzensizlik ve teşkilâtta bozulmalar gibi meseleleri zikrederek bu mevzûdaki çözüm teklîflerini sunmaktadır. Mustafa ‘Âlî’nin bu eseri XVI. yüzyıl Osmânî Devleti’nin ictimâ‘î, idârî ve siyâsî târihi ile uğraşan araştırmacılar için temel kaynakların başında gelmektedir.

Bu tezin hazırlanması aşamasında tavsiye ve îkâzlarıyla bana ufuk açan, husûsen tezin tashîhi safhasında kıymetli mesâîlerini harcayan muhterem tez danışmanım Prof. Dr. Hulûsi YAVUZ Hocam’a; tez çalışmaları öncesinde ve sonrasında engin görüş ve düşüncelerinden istifâde ettiğim değerli gönül dostum Tarık DAYI Beyefendi’ye ve tezin hazırlanması sürecinde maddî ve ma‘nevî yardımlarını esirgemeyen değerli ağabeyim Nesim ERTAŞ’a minnet ve şükranlarımı ‘arz ederim.

Kasım ERTAŞ

İstanbul 2008

GİRİŞ

Osmanlı Cihân Devleti, Müslüman Türklerin kurdukları en büyük İslâm devletidir.¹ İslâm-Türk Medeniyetinin zirveye çıktığı dönemlerden biri olarak kabul edilen mîlâdî XVI. ‘asırdaki Osmanlı Devleti’nin İslâmî kültür hayâtı, hâlâ yeterince incelenememiştir. Osmanlı devrinden bize mîrâs kalan târihî metinler çok değerli bilgiler ihtivâ etmektedir. Bu muhtevânın iyi bilinmesi için o dönemde yetişen târihçi, yazar ve ‘âlimlerin tanınması, onların meydana getirdikleri eserlerin iyi incelenmesi gerekmektedir.

Târihimizde pâdişâhlara ve devlet ileri gelenlerine yol göstermek maksadıyla yazılan çok sayıda eser vardır. Bunlar Nasîhatu’l-Mülûk, Nasîhatu’s-Selâtîn, Nesâyihü’l-Mülûk ve Mir’âtü’l-Mülûk gibi türlü isimler taşımaktadır. Bu eserler, hükümdârların devleti nasıl idâre edecekleri,iş başına getirecekleri kişileri nasıl seçecekleri ve bu kişilerin halka karşı tavırlarının ne olduğu gibi mevzûlarda onlara rehberlik edecek mâhiyettedir. Osmanlı Devleti’nde bilhâssa gerileme devirlerinde, bu gerilemeyi durdurmak, devletin bozulan mâliyesini ve ordusunu düzeltmek için verilmiş raporlar da bu soydan eserler arasındadır. Kâtib Çelebi’nin *Düstûrû’l-‘Amel*’i ile *Koçi Bey Risalesi* bu tarz eserler arasında ilk akla gelenlerdir.² XVI. ‘asrın ikinci yarısından itibâren bu tarz eserlerin sayısında artış gözlenmektedir.. Bu dönemde yazılmış siyâsetnâme-nasihatnâme türü eserlerin başında Lütî Paşa’nın *Âsafnâme*’si gelmektedir.³

Bu konuda eser kaleme alanlardan birisi de XVI. yüzyılın önde gelen târihçi ve devlet adamlarından Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’dir.Biz de tez çalışma konusu olarak, Mustafa ‘Âlî’nin pâdişâhlara yol göstermek maksadıyla kaleme aldığı *Nasîhatu’s-Selâtîn* isimli eserini seçtik.

¹ Hulûsi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet*,İstanbul 1991,s.7.

² Orhan Şaik Gökyay, “Nasîhatu’s-Selâtîn” *Tarih ve Toplum*, sayı 20, İstanbul 1985, s. 62.

³ Metin için bk. Lütî Paşa, *Âsafnâme*(Ali Emîrî Neşri),Matba’a-i Âmire 1326; Mübahat S. Kütükoğlu, *Lütî Paşa Asafnamesi:Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi*, İst.Üniv.Edb.Fak.Basımevi, İstanbul 1991.

Kânûnî Sultân Süleyman, II. Selim(saltanatı:h.974-982/ m.1566-1574), III.Murad (saltanatı: h.982-1003/ m.1574-1595) ve III.Mehmed (saltanatı:h.1003-1012/ m.1595-1603) gibi dört pâdişâh hizmet eden Mustafa ‘Âlî⁴, dîvân kâtibliği, tîmâr defterdârlığı, yeniçeri kâtibliği, defter emînliği ve sancak beyliği gibi görevlerde bulunmuş bir Osmanlı bürokratı, aynı zamanda ‘Arapça ve Farsçadan çeviriler yapan bir aydın, şâir ve XVI. yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasının en parlak târihçilerinden birisidir.⁵

Mustafa ‘Âlî, devletin târihini belgelemiş, zamanındaki Osmanlı toplumunu ve yönetimini yazılarında şiddetle tenkîd etmiştir. Bu sebeble ‘Âlî’nin te’lifâtını, XVI. yüzyıl târihi için eşsiz bir kaynak olarak nitelendirmek mümkündür. Mustafa ‘Âlî’nin elli dokuz yıllık hayatı ve eserleri, XVI.yüzyıl Osmanlı devletinde ıslâhât mantığını kavramak ve aynı dönemde devletin taşra ve mâliye bürokrasisinin temel özelliklerini incelemek isteyen araştırmacılar için mühim bilgiler ihtivâ etmektedir.

Mustafa ‘Âlî, iktisadî, ictimâ’î ve siyâsî değişim meselelerini ve kurumsal kargaşayı açık ve kapsamlı bir biçimde irdeleyen ilk Osmanlı siyâsî yorumcusudur.⁶ Mustafa ‘Âlî’nin o günkü yönetim uygulamalarının ve meselelerinin ayrıntılarını vererek, Osmanlı sisteminde ıslâhâta yönelik tavsiyelerde bulunduğu *Nasîhatu’s-Selâtîn* isimli eseri, Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye’nin siyâsî düşünce târihinde bir kilometre taşını temsil etmektedir.

Geliboululu *Nasîhatu’s-Selâtîn*’de, tîmâr sisteminin çözülmesi, toplumdaki isrâf, ‘ilim adamlarının rüşvet ile makâm elde etmeleri, ‘ilmî makâmlara liyâkat sâhibi olmayan zevâtın atanması, devlet sistemindeki haksız uygulamalar gibi ictimâ’î

⁴ M.Câvid Baysun, “Müverrih ‘Âlî’nin Mevâ’idü’n-Nefâ’is fi Kavâ’idi’l-Mecâlis’i Hakkında”, *Târih Dergisi*, sayı 1-2, İstanbul 1950, s.389-400.

⁵ K.Süsheim, “‘Âlî”, *İA*, İstanbul 1993, c. I, s.304.

⁶ Cornell H. Fleischer, *Târihçi Mustafa ‘Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, (Çev.Ayla Ortaç), İstanbul 1996, s. 104.

meselerini ele almış, geçmişteki uygulamalar ile kendi çağındaki uygulamaları karşılaştırarak problemlerin boyutunu îzâh etmeye çalışmıştır.

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, *Nasîhatu’s-Selâtin*’i h.989/m.1581 yılında Haleb Tîmâr Defterdârlığı vazîfesinde bulunduğu sırada kaleme almıştır. Bu eser müellifin kendi hayatı hakkında ilk kaynaktır. Çünkü müellif, eserin dördüncü bölümünün tamamını kendi biyografisine ayırarak bu bölümde hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Eserin İstanbul Kütüphânelerinde birçok nüshası mevcuttur. Biz çalışmamızda müellif nüshası olarak kabul edilen⁷ Süleymaniye Kütüphânesi, Hüsrev Paşa bölümü, 311 numaralı nüsha ile Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Hazîne bölümü, 1601 numaralı nüshaları kullandık. Hüsrev Paşa için “H”, Hazîne için ise “HAZ” remizlerini seçtik. Tenkidli metni, müellif nüshası olması ve içeriğinin tam olması sebebiyle Hüsrev Paşa nüshasını esas alarak hazırladık.

Metin tenkidi yapılırken ayet ve hadislerin ‘Arapça metinlerini, dipnotlarda ise bunların numaraları ile beraber meallerini de verdik. Metne yapılan ilâveleri köşeli parantez içine aldık ve bazı açıklamaları ise dipnotta gösterdik. Eserdeki derkenârları da dipnotta gösterdik.

Bizim tez çalışmamız, giriş dışında iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi yer almaktadır. İkinci bölümde ise esere dâir bilgi verildikten sonra eserin tenkidli metni sunulmuştur.

⁷ Nihal Atsız, *‘Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968, s.44.

**GELİBOLULU MUSTAFA ‘ÂLÎ’NİN HAYÂTI, ‘İLMÎ ŞAHSİYETİ VE
ESERLERİ**

I- GELİBOLULU MUSTAFA ‘ÂLÎ’NİN HAYÂTI, ‘İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

A- HAYÂTI

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, 2 Muharrem 948 / 25 Nisan 1541 târihinde Gelibolu’da doğdu.⁸ Asıl adı Mustafa’dır. Ama daha çok doğum yeri ve mahlasıyla birlikte anılmaktadır. Önceleri Çeşmî mahlasını kullanan Mustafa ‘Âlî, on yedi yaşından itibaren ise “ulu, yüce” ma’nâsına gelen “‘Âlî” mahlasını kullanmaya başlamıştır.⁹ Babası, Ahmed adında bir tüccardır.¹⁰ Abdullah veya Abdülmevlâ diye söylenen dedesinin bir devşirme olduğu anlaşıyor. Bu devşirmenin, Boşnak-Hırvat soyundan olması kuvvetli bir ihtimal dâhilindedir. Çünkü ‘Âlî, eserlerinde bahsettiği türlü milletleri yerin dibine batırırken, Hırvat ve Boşnakları çok övmektedir.¹¹

Mustafa ‘Âlî, altı yaşında okula başlamıştır. İlk zamanlarda dersleri çabuk kavrayamadığı için öğretmenden çok dayak yediği bilinmektedir. on iki yaşında iken ‘Arap sentaksına başlayıp Habîb-i Hamîdî’den *Kâfiye*’yi¹² okuyan Mustafa ‘Âlî, on yedi

⁸ Ahdî, *Gülşen-i Şu‘arâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr:774, v.44a; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’s suara*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989 c.2 s.592; İbnülemin Mahmud Kemâl(neşr.), *Menâkıb-ı Hünerverân*, İstanbul 1926,s.3.(Burada İbnülemin Bey’in, ‘Âlî’nin hayâtı ve eserleri üzerine uzun bir “giriş”i de vardır (s. 1-133). Kezâ bk.: Bekir Kütükoğlu, “‘Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)”, *DİA* , İstanbul 1989, c.II, s.11; Cornell H. Fleischer, ‘Âlî’nin doğum gününün 28 Nisan olduğunu iddiâ etmektedir.(Bk. *Târihçi Mustafa ‘Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati* , s. 11); Bursalı Mehmed Tâhir Efendi ise yukarıdaki kaynakların aksine Mustafa ‘Âlî’nin bir mektubuna dayanarak onun doğum yılını (949/ 1542) olarak vermektedir.Krş. *Müverrihîn-i ‘Osmanîyyeden ‘Âlî ve Kâtib Çelebi’nin Terceme-i Hâlleri*, Selanik 1322, s.5.

⁹ Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ‘idü’n-Nefâ‘is fi-Kavâ‘idi’l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, Ankara 1997, s.2.

¹⁰ İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.3 ; Sa‘âdeddîn Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, , İstanbul 1946, c.I ,s.39; Aysun Sungurhan, *Beyanî Tezkiresi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s. 91-92.

¹¹ İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.3; Atsız, *‘Âlî Bibliyografyası*, s.1.

¹² Ebû ‘Amr Cemâleddîn Osman b. Ömer İbnü’l-Hâcib, *El-Kâfiye*, Beyazıt Devlet Kütüphânesi, nr.5954.

yaşında iken Gelibolulu Sürûrî (ö.969/1561)'den tefsir ve fıkıh dersleri almıştır.¹³ Müstekîmzâde'ye göre Mustafa 'Âlî, Pir Mehmed Dede'den sülûs ve nesih yazılarını da meşk etmiştir.¹⁴

Mustafa 'Âlî'nin tahsil hayâtı Gelibolu'da başlamış, sonra İstanbul'da Rüstem paşa, Haseki ve Semâniye medreselerinde tamamlanmıştır. 'Âlî, Medreseyi bitirdikten sonra ilk eseri *Mihr u Mâh*'ı yazarak o sırada şehzâde olan II. Selim'e sundu. Niyeti, müderris veya kâdî olmaktı. Fakat şehzâde, bu matlabını reddederek kendi maiyetinde dîvân kâtibi olarak çalışmasını teklif etti. İki yıl kadar şehzâdenin vâli olduğu Kütahya'da kalan 'Âlî, zaman zaman şehzâdeyle yakın ilişkiler içinde oldu. Şehzâdeyle aralarındaki münasebeti gösteren şöyle bir hâdise geçti: Bir kış günü Şehzâde Selim, maiyetiyle birlikte bir av partisi düzenledi. Bir ara kalabalık arasında bulunan 'Âlî'ye gözü takılarak, altındaki atı, kolundaki doğanı ile birlikte o andaki durumunu anlatacak bir beyit söylemesini emretti. 'Âlî, hemen:

Şâh-bâz-ı himmetün destünde olsun ber-karâr

Olur elbette hüâmâ-yı saltanat bir gün şikâr.

“Himmetinin doğanı kolunda varsın dursun, elbette bir gün saltanat hüâmâsı ona az olacaktır.”beytini okudu.

Bu beyitten memnûn olan şehzâde, genç kâtibe 100 sikke altın bağışladı.¹⁵

Şehzâde Selim'in lâlâsı Tütünsüz Hüseyin Paşa ile geçinemeyen 'Âlî, evvelce tanıştığı Şam beylerbeyi Lâlâ Mustafa Paşa'nın da'veti üzerine Şam'a giderek, altı yıl (h.970-976 / m.1562-1568) Mustafa Paşa'nın dîvân kâtibliği vazîfesinde bulundu.¹⁶

Lâlâ Mustafa Paşa'nın Yemen fethi serdârlığına ta'yîni üzerine onunla birlikte Mısır'a gitti. Mısır beylerbeyi Koca Sinan Paşa, Lâlâ Mustafa Paşa'nın Yemen'e gitmek

¹³ Atsız, *'Âlî Bibliyografyası*, s.1-2.

¹⁴ Müstekîmzâde Süleyman Sa'âdeddîn Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928, s.511.

¹⁵ Atsız, *'Âlî Bibliyografyası*, s.2; Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî*, Ankara 1988, s.2.

¹⁶ Atsız, *'Âlî Bibliyografyası*, s. 2; Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, s. 6; Fleischer, *Târihçi Mustafa 'Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s.40-41.

istemediğine dâir ma‘ruzâtta bulununca Lâlâ Mustafa Paşa ‘azlolundu. Daha sonra İstanbul’a giden Lâlâ Mustafa Paşa, bazı zevâtın yardımıyla kendisine vezîrlik verilmesini sağladı. ‘Âlî ise, Manisa’ya giderek şehzâde III. Murad’a sığındı. Şehzâde III. Murad’ın şefâati ve himâyesiyle İstanbul’a giderek , “*Heft Meclis*” isimli eserini Sadr-ı a‘zam Sokûllu Mehmed Paşa’ya sundu. Ancak umduğu ze‘âmet yerine kendisine Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa’nın dîvân kâtibliği verildi. III. Murad’ın h.982/m.1574’te pâdişâh olması üzerine İstanbul’a giderek bazı kasîdelerle birlikte “*Zübdetü’t-Tevârih*” isimli eserini takdîm etti, lâkin karşılığında umduğunu bulamayarak tekrar Bosna’ya döndü.¹⁷ Daha sonra Lâlâ Mustafa Paşa, Şîrvân, Âzerbaycan ve Gürcistan taraflarına serdâr ta’yîn edilince Mustafa ‘Âlî de onun yanında münşîlikle görevlendirildi.¹⁸ Gözü hep yükseklerde olan ve sürekli kıymetinin bilinmediğinden yakınan ‘Âlî, artık kendisine, pâdişâhların berat ve fermânlarını hazırlayıp mühürleyen yüksek devlet me’mûru ma’nâsına gelen nişancılık vazîfesinin verileceğine inanıyordu. Bu talebini bir şiirle ortaya koymuşsa da faydası olmamış ve iki yıl münşîlik vazîfesinde devâm etti.¹⁹

Nihâyet, Şîrvân fethinde münşîlikte îfâ ettiği hizmetlere karşılık Haleb Tîmâr Defterdârlığı’na atanan ‘Âlî, bir kısım menfilikler sebebiyle me’mûriyet yerine gidemedi,fakat Doğu Serdârlığına ta’yîn olunan Koca Sinan Paşa’nın emri üzerine Trabzon’a giderek ordu için gönderilen mühimmâtın depolanması işiyle ilgilendi. Trabzon’daki vazîfesini tamamladıktan sonra Haleb’deki vazîfesine döndü ve burada uzun müddet bu me’mûriyette bulundu.²⁰

Haleb’deki me’mûriyeti sırasında kaleme aldığı sultânlara öğütler ihtivâ eden “*Nasîhatu’s-Selâtîn*” ve Doğu seferlerine dâir yazdığı “*Nusretnâme*”si ile Şehzâde

¹⁷ Atsız, ‘Âlî Bibliyografyası,s. 3: Şeker, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî-Kavâ’idi’l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, s. 8-9;Kütükoğlu , “‘Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)”,*DİA* ,c.II,s.414 .

¹⁸ Atsız , ‘Âlî Bibliyografyası,s.4; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*,s.3-4;Şeker, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî-Kavâ’idi’l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, s.9; Fleischer , *Târihçi Mustafa ‘Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati* ,s.77.

¹⁹ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.4; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*, s.4.

²⁰ Atsız , ‘Âlî Bibliyografyası,s.4 ; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*,s. 4; Şeker, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî-Kavâ’idi’l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, s. 10.

Mehmed'in h.990/m.1582 yılındaki sünnet düğününü anlatan “*Câmi‘u’l-buhûr der Mecâlis-i Sûr*” adlı çalışmalarını pâdişâha takdim etmek ve karşılık olarak da daha üst seviyede bir vazîfe almak için İstanbul’a giden ‘Âlî, yeni vazîfe şöyle dursun Haleb’deki me’mûriyetinden de ‘azledildi. İki yıllık bir beklemeden sonra 993/1585 baharında Erzurum Mâl Defterdârlığı’na, altı ay sonra da oradan Bağdat Mâl Defterdârlığı’na ta’yîn edildi. ‘Âlî’yi memnûn eden bu ta’yînler uzun sürmemiş ve kısa bir müddet sonra yeniden vazîfesine son verilmişti.²¹

Bağdat Mal Defterdârlığı’ndan ‘azli üzerine İstanbul’a dönen Mustafa ‘Âlî, uzunca bir süre açıkta kaldıktan sonra Sivas Defterdârlığı’na ta’yîn edildi. Ancak bu vazîfesi de kısa sürdü. Yine boş geçen birkaç yıldan sonra bu kez yeniçeri kâtibliğine getirildi. Bu vazîfede bulunduğu sırada, Fâtih civarından geçen pâdişâh III. Murad’ın, üç yüz kadar Yeniçeri ve ‘Acemî oğlanın inşâsında çalıştığı bir evi görerek inşaatın kime ait olduğunu sorması ve ‘Âlî’nin olduğunu öğrenmesi üzerine ‘Âlî’nin bu vazîfesine son verildi.²² Bunun üzerine doğum yeri olan Gelibolu’ya giden Mustafa ‘Âlî, bir süre sonra defter emîni olduysa da bilinmeyen bir sebeble buradan da ‘azledildi. Bundan sonra ikinci def’a yeniçeri kâtibi oldu. h.1003/m.1595’te III. Mehmed’in tahta çıkışında ‘Âlî bu vazîfede bulunmaktaydı.²³ Devrin şâirleriyle birlikte pâdişâhın tahta çıkışını kutlama merâsimlerine kasîde sunarak katılan ‘Âlî’ye istediği takdirde iki yüz bin akça hasla emekli edilebileceği bildirildi. Fakat o, “*Künhü’l-Ahbâr*” adlı târihini yazmakla meşgul olduğunu ve eserin tamamlanması için en uygun kaynakların Mısır’da bulunduğunu, dolayısıyla Mısır Defterdârlığı’nın kendisine verilmesinin uygun olacağını saraya ‘arz etti. Pâdişâh, başlangıçta bu isteği tasvîb eder görünmesine rağmen işe saray entrikası karışması netîcesinde bu talebi reddedilerek kendisine Mısır yerine Sivas Defterdârlığı ile Amasya Sancak Beyliği verildi. Bu vazîfede de uzun müddet kalamayan ‘Âlî, o yıl Kayseri Sancak Beyliği’ne ta’yîn edildi.

²¹ Atsız, ‘*Âlî Bibliyografyası*,s.4-5; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*,s. 4; Şeker, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî-Kavâ’idi’l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, s.10; Kütükoğlu, “‘Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)”,*DİA* ,c.II,s.414.

²² Atsız, ‘*Âlî Bibliyografyası*,s. 5; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*,s.5.

²³ Atsız, ‘*Âlî Bibliyografyası*,s. 5-6; Şeker, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî-Kavâ’idi’l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*,s.14; Kütükoğlu, “‘Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)”,*DİA* ,c.II,s.414.

Aynı yıl içinde iki def'a Kayseri Sancak Beyliği vazîfesine getirilen 'Âlî, ilk gidişinde yirmi sekiz, ikincisinde kırk iki gün vazîfe yaptı.²⁴

Mustafa 'Âlî'nin bundan sonraki me'mûriyeti Cidde Sancak Beyliği'dir. 'Âlî, Cidde'deki vazîfesine giderken "*Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*" adlı eserini yazdı. Mustafa 'Âlî, h.1008 / m.1600 yılında son me'mûriyet yeri olan Cidde'de vefât etmiştir. Mustafa 'Âlî'nin nereye defnedildiği bilinmemektedir.²⁵

B-‘İLMÎ ŞAHSİYETİ

Kaynakların Mustafa 'Âlî hakkında ittifâkla belirttikleri nokta onun, gurûrlu, lâıyk olduğu makâma bir türlü ulaşamayan, hakkı yendiğine inandığı için de herkese karşı hırçın tavırlar takınmaktan çekinmeyen, hatta bunu çoğu zaman geçimsizliğe kadar götüren birisi olduğudur. Bu yüzden çok iyi bir öğrenim görmüş, bilhâssa bidâyetde iyi vazîfeler yapmış olmasına rağmen dâima hâlinden şikâyet etmiş ve en ciddî eserlerine bile kendi şahsına ve değerinin bilinmediğine, yahut haksızlığa uğradığına dâir bölümler ve satırlar eklemekten çekinmemiştir.²⁶

Mustafa 'Âlî'nin bu mağrûr ve kendini herkesten farklı gören psikolojiye bürünmesine, kâbiliyetli oluşu ve erken yaşlarda şiire başlayıp eser vermesinden başka, şehzâde kâtiliği gibi kendine has dokunulmazlığı olan bir vazîfede bulunması müessir olmuştur.²⁷

²⁴ Atsız, 'Âlî Bibliyografyası,s.6; İsen, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî*,s.5; Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, s.14; Kütükoğlu, "'Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)",*DİA* ,c.II,s. 414.

²⁵ Atsız, 'Âlî Bibliyografyası,s.6; İsen, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî*,s.6; Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*,s. 11-14; Kütükoğlu, "'Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)",*DİA* ,c.II,s.414.

²⁶ İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.105-111;Atsız, 'Âlî Bibliyografyası,s.6-10; İsen, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî*,s.6.

²⁷ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, s.86; İsen, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî*,s.7.

Mustafa ‘Âlî’nin mizâcına dâir bu değerlendirmeden sonra onun ‘ilmî yönüne gelince, bu def’a söylenecek şeyler daha müsbettir. Küçük yaşta tahsil hayâtına başlayan Mustafa ‘Âlî, yirmi yaşları civarında medreseden mezun olmuştur. Devrinin yüksek tahsil müesseseleri olan medreseleri bitirenler temel İslâmî ‘ilimleri öğreniyorlardı. Bu öğrenim iyi bir ‘Arapça ve Farsça bilgisini de kapsıyordu. Şüphesiz, Mustafa ‘Âlî de bu niteliklere sâhip olarak medreseyi bitirdikten sonra te’lîf hayâtına şiirler, hâşiyeler ve şerhler yazarak başlamıştır. Genç yaşta yazma alışkanlığı kazanan Mustafa ‘Âlî, daha çok târihe ve târihle edebiyâtın kesiştiği bir tür olan biyografi ile sosyal hayâta dâir çalışmalara yönelmiştir.²⁸

Şüphesiz bu alanlar içinde de ‘Âlî’nin adını günümüze taşıyan mühim eserleri târihe dâir olanlardır. Bilindiği gibi Osmanlı târihçiliği, devletin görevlendirdiği resmî vak‘anüvisler ve târihe meraklı kişiler olmak üzere iki koldan yürümüştür. ‘Âlî, ikinci gruba dâhil edilecek bir târihçidir. Biraz da bu yüzden o, daha tarafsız ve daha objektif bir târihçi olarak olayları değerlendirmiş, mesela; Timur vak‘asına bütün Osmanlı târihçilerinden farklı ve düşmanlıktan uzak bir tavır içinde yaklaşmıştır.²⁹ Mustafa ‘Âlî’nin objektifliği Avrupalı târihçiler tarafından da kabul edilmektedir. Avrupalı meşhûr târihçi Hammer, Osmanlı târihine dâir yazdığı büyük eserinde ‘Âlî’yi hem kaynak olarak kullanmış hem de onun hayâtı ve eserlerinden genişçe bahsetmiştir.³⁰ ‘Âlî’nin târihçiliğinde görülen bir başka husûsiyet de kullandığı kaynakları zikretmiş olmasıdır. Eski yazarlar umûmiyetle, istifâde ettikleri kaynakları zikretmezken, ‘Âlî, “*Künhü’l-Ahbâr*” isimli târihinin mukaddimesinde yüz otuz kadar eserin ismini zikrederek, istifâde ettiği kaynakları zikretmiştir.³¹

Mizâcî îcâbı sosyal tenkide meyilli biri olarak ‘Âlî, bu tarafını ortaya koyan eserler de kaleme almıştır. Bütün bu çok yönlülük, onun iyi yetişmiş biri olduğunu sarîhan gösterir. Lâkin bütün bunların ötesinde, onun ‘ilmî kudretinin devrinin ‘âlimleri tarafından da kabul edilmiş olmasıdır. İbnülemin Mahmud Kemâl *Menâkıb-ı*

²⁸ Atsız, ‘*Âlî Bibliyografyası*, s.6; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*, s.8.

²⁹ Atsız, ‘*Âlî Bibliyografyası*, s. 6-7; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*, s.8-9.

³⁰ Joseph Freiherr von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Târihi* (trc.Mehmet Ata), İstanbul 1329, c.VII, s.249.

³¹ Atsız, ‘*Âlî Bibliyografyası*, s.22; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*, s. 8-9.

Hünerverân baskısına yazdığı mukaddimede yayınladığı bir vesîkada, ‘Âlî’nin şiir ve nesir alanında ünlü biri olduğu belirtilmekte ve ‘ilmî ciheti medhedilmektedir. Vesîkanın altında da devrin şeyhülislâmı ile kadî’askerlerin imzaları yer almaktadır.³²

C- ESERLERİ

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ile ilgili bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda müellifin eserleri, umûmiyyetle târihî, edebî ve diğer konulardaki eserler olmak üzere üç başlık halinde ele alınmıştır.³³ Biz de çalışmamızda eserleri, bu tasnîf üzere inceleyeceğiz.

1- Târihî Eserler

Târih ve onun bir dalı olan biyografiye ‘âid eserleri 13 tanedir.

1-*Nâdirü’l Mahârib*:

Şehzâde II. Selim ile kardeşi Bayazıd Çelebi arasında h.967/1559 yılında meydana gelen Konya Savaşını anlatan bir eserdir.

Yazma, TSMK, Revân, nr. 1290.

2-*Heft Meclis*:

Kânûnî Sultân Süleyman’ın son seferi olan Zigetvar seferini anlatan bir târihçedir. Eser, müellifin “Meclis” adını verdiği yedi bölümden ibarettir. Matbûdur.³⁴

Yazmaları: SK, Es‘ad Efendi böl., nr. 2086 ; TSMK, Revân, nr. 1290.

³² İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.117-118; İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*, s.9.

³³ İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.3-133; Ahter Ali, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, (Türkiyat Enstitüsü T.28), İstanbul 1921; Atsız, *‘Âlî Bibliyografyası*, s.10-13; ‘Âlî’nin eserlerini bunun dışında farklı bir tasnîfle ele alanlar da olmuştur. Bk. İsen, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*, s.11; Mehmet Şeker, “Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnîfi ve ‘Mevâ’idü’n Nefais fî Kavâ’ı-dı’l-Mecâlis’ Adlı Eseri” , *İslâm Medeniyeti Mecmûası* , İstanbul 1979, sayı 4, s.81-90.

³⁴ İkdâm Matbaası, İstanbul 1316.

3-Zübdetü't-Tevârih:

Eser, el-Îcî'nin *İşrâku't-Tevârih*³⁵ isimli eserinin genişletilmiş tercümesidir. Eserde, Hz. Peygamber (sallallâhu 'aleyhi ve sellem) in, 'Aşere-i mübeşşerenin, Sahâbelerin ve Evliyânın menkıbelerinden bahsedilmektedir.

Yazmaları: SK, Hacı Mahmud Efendi böl, nr.4505 ; SK, Hamidiye böl, nr.948; TSMK, Hazîne, nr.1330; TIEM,nr.433,434; SK,Reşid Efendi böl., nr.663.

4-Nusretnâme:

Lâlâ Mustafa Paşa'nın 986-988/1578–1580 yılları arasında devâm eden Âzerbaycan ve Şîrvân seferlerinin târihçesidir.

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr.2433; TSMK, Hazîne, nr.1365; Nuruosmaniye Ktp. nr.4350; TSMK, Revân, nr.298.

5-Fursatnâme:

Müellifin, Âzerbaycan ve Şîrvân seferlerini anlattığı *Nusretnâme* adlı eserinin devâmıdır. Bu eserin nüshası yakın zamanda Berlin'de bulunmuştur.Eser, Rana von Mende tarafından Almanca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.³⁶

Yazma, Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Yazma. or. oct. 2927.

6- Câmiu'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr:

Mustafa 'Âlî, bu eserinde III.Murad'ın, oğlu şehzâde Mehmed (III.Mehmed) için yaptırdığı büyük ve eşsiz sünnet düğününü anlatmaktadır. Matbûdur.³⁷

Yazmaları:TSMK, Bağdat Köşkü, nr.203; BDK, Velîyüddîn Efendi böl., nr.1916; Nuruosmaniye Ktp. nr.4318.

³⁵ Ebü'l-Fadl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî, *İşrâku't-Tevârih*, Edirne Selimiye Kütüphânesi, nr. 1477.

³⁶ Rana von Mende, Mustafa 'Âlî's Fursatnâme, Berlin 1989.

³⁷ *Câmi'u'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin, Ankara 1996.

7-Menâkıb-ı Hünerverân:

Eser, hüsn-i hat târihinden, meşhûr hattatlar, nakkaşlar ve mücellidler gibi sanatkarlardan bahseder. Müellifin eserleri arasında mühim bir yere sâhibdir. Bir mukaddime, beş fasıl ve bir hâtimedden müteşekkildir. Matbûdur.³⁸

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.801; TSMK, Emânet Hazînesi, nr.1231,1232; SK, Es'ad Efendi böl., nr.2211; TSMK, Hazîne, nr.1291; HSAK, nr.757; TİEM, nr.1302,1305; TSMK, Revân, nr.1504.

8-Mir'âtü'l-Avâlim:

İki fasıldan oluşan bu eser, Hz.Âdem'den önce yaratılan varlıklardan ve Hz. Âdem'den sonra kâinattan bahseder. Matbûdur.³⁹

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.905, 535; Âtîf Efendi Ktp., nr.2823; SK, Fâtih böl., nr. 3710, 5427; SK, Ayasofya böl., nr. 3100; SK, Bağdatlı Vehbi böl., nr. 2085; SK, Çelebi Abdullah böl., nr. 263; SK, Düğümlü Baba böl., nr. 444; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 1826, 2338, 3384, 3782; SK, Hacı Mahmud Efendi böl., nr. 2726, 3543, 4396, 4738, 4973, 5015, 6304; SK, Hâlet Efendi böl., nr.827, 618; SK, Hasan Hüsnü Paşa böl., nr.340, 748; HSAK, Hüdâî böl., nr. 1223; SK, İsmihan Sultân böl., nr.344; SK, Lâleli böl., nr.1183, 3774; Murad Molla Ktp., nr.1439; TİEM, nr.451; SK, Reşid Efendi böl., nr.1146; SK, Şehid Ali Paşa böl., nr.2810, 2819; İstanbul Üniversitesi Ktp., nr.3543.

9-Mirkâtü'l-Cihâd:

İbn-i Âlâ'nın *Danişmendnâme*⁴⁰ adlı eserinden istifâde edilerek yazılmıştır. Eser, yüksek lisans ve doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁴¹

Yazmaları: TSMK, Revân, nr.364; SK, Reşid Efendi böl., nr.678.

³⁸ Türk Tarih Encümeni yay., İstanbul 1926; Müjgan Cunbur, *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları*, Ankara 1982.

³⁹ Ahmed Efendi Matbaası, İstanbul 1871.

⁴⁰ *Danişmendnâme*, haz.Necati Demir, Akçağ yay., Ankara 2004.

⁴¹ Hakan Şahinli, *Mustafa 'Âlî'nin Mirkâtü'l-Cihâd Adlı Eserinin Tenkidli Metni* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi S.B.E., Sakarya 2004. ; Ali Akar, *Mirkâtü'l-Cihâd :dil incelemsi-metin-dizin* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul 1997.

10-Künhü'l-Ahbâr:

Mustafa 'Âlî'nin en büyük ve değerli eseri olan *Künhü'l-Ahbâr*, Türkçe bir genel târihtir. Eser, Hz.Âdem'den başlayarak Sultân III.Mehmed dönemine kadar olan hâdiselerden bahseder. *Künhü'l-Ahbâr*, bir dibâce ve müellifin "rükn" dediği dört bölümden oluşmaktadır. Matbûdur.⁴² Eser, Ahmet Uğur'un başında bulunduğu bir heyet tarafından neşredilmiştir.⁴³

Yazmaları:TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 238;TSMK, Emânet Hazînesi, nr. 1392; TSMK, Revân, nr. 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126;SK, Fâtih böl., nr. 4225, 4465;HSAK, nr. 765, 843;SK,Hâlet Efendi böl.,nr.598;SK, Hamidiye böl, nr. 911, 912, 913, 914;SK,Hasan Hüsnü Paşa böl.,nr. 839, 915;TSMK, Hazîne, nr. 1358, 1359;SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2161, 2162;SK,Hekimoğlu Ali Paşa böl.,nr. 795, 796; SK,Lâlâ İsmail böl.,nr. 365;TİEM, nr.361;Nuruosmaniye Ktp. nr. 3406, 3407, 3408, 3409;TSMK, Üçüncü Ahmed böl.,nr.3083; İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe, nr.1320,2359,2400,5959; Kayseri Râşid Efendi Ktp.,901,920.

11-Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd:

Mustafa 'Âlî, bu eserinde İslâm devletlerinin yükseliş ve batış sebeblerini ele almıştır.Eser, bir mukaddime 32 fasıl, tezyîl ve hâtimedden oluşmaktadır.Eser, yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴⁴

Yazmaları: MK,Ali Emîrî Efendi, nr.243, 244, 245; BDK,nr. 5027, 5028, 5195; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 1803, 1818, 2067, 2335, 2389; SK, Hacı Mahmud Efendi böl, nr. 5288, 6344; SK, Hamidiye böl, nr. 974; SK,Hekimoğlu Ali Paşa böl.,nr. 786, 787, 788; SK,Lâlâ İsmail böl.,nr. 235; SK, Mihrişâh Sultân böl., nr.443; TİEM, nr.485; Nuruosmaniye Ktp. nr.3399; SK, Pertev Paşa böl., nr. 468, 472; TSMK, Revân, nr. 413, 1321, 1322, 1482; BDK, Velîyüddîn Efendi böl., nr. 2441.

⁴² Matbaa-i Âmire,İstanbul 1861.

⁴³ *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr: Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesindeki 901 ve 902 Nolu nüshalara göre*, haz. Ahmet Uğur [ve diğerleri], Kayseri 1997.

⁴⁴ Mustafa Demir, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd adlı eseri: edisyon kritik ve tahlîl* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, S.B.E.,İzmir 1992 ; Ebubekir Sıddık Yücel, *Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi S.B.E., Kayseri 1990.

12-Hâlâtü'l-Kâhire mine'l- 'Adâti'z-Zâhire:

Mısır'ın târihinden, Mısırlıların adetlerinden, Mısır'daki Türklerin ikinci ve üçüncü nesilde bozulduğundan bahseden bir eserdir. Mısır'daki Osmanlı beylerbeylerinden de bahsettiği için Osmanlı târihi bakımından mühim bir kaynaktır. Bir mukaddime , iki fasıl ve bir hâtimeden mürekkebdir. Eser, tenkidli metni ve İngilizce tercümesi ile birlikte yayınlanmıştır.⁴⁵ Eser ayrıca sadeleştirilerek de neşredilmiştir.⁴⁶

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2407; SK, Fâtih böl., nr. 5427; HSAK, nr. 757.

13-Müşkât:

Mustafa 'Âlî, *Sade-i Sad-Güher* adlı eserinde bu kitâbının ismini zikretmektedir.⁴⁷ Ancak şimdiye kadar yazması bulunamamıştır.

2- Edebî Eserler

Edebî eserleri 20 tanedir.

1-Mihr-ü Mâh:

Mustafa 'Âlî'nin ilk eseridir. h.956'da yazılmış olup, kasîde ve na'atlardan mürekkebdir.

Yazma, SK,İsmihan Sultân böl.,nr.342.

2-Mihr-ü Vefâ:

Bu eser, 7 bin beyitlik bir mesnevi, konu bakımından da klasik tarzda bir aşk romanıdır.

'Âlî, *Nasîhatu's-Selâtîn*'de bu eserinden bahsetmektedir.⁴⁸ Ancak şimdiye kadar yazması bulunamamıştır.

3-Tuhfetü'l-'Uşşâk:

⁴⁵ Andreas Tietze, *Mustafa 'Âlî's Description of Cairo of 1599*, Wien 1975.

⁴⁶ Orhan Şaik Gökyay, *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdati'z-Zâhire*, Ankara 1984.

⁴⁷ *Sade-i Sad-Güher*, MK, Ali Emîrî Efendi, nr. 978, s.248.

⁴⁸ *Nasîhatu's-Selâtîn*,v.111b.

İran şâiri Hüsrev-i Dihlevî'nin *Matlaü'l-Envâr*⁴⁹ isimli eserine nazîre olarak yazılmış olup, 3 bin altı beyitlik Türkçe mesnevidir. Eser, yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁵⁰

Yazma, SK, Çelebi Abdullah böl.,nr.277.

4-Farsça Dîvân:

Müellif, *Nasîhatu's-Selâtîn*'de bu eserinden bahsetmektedir.⁵¹ Ancak şimdiye kadar yazması bulunamamıştır.

5-Türkçe Dîvân:

Müellifin üç Türkçe dîvânı vardır.⁵²

I.Dîvân, Lâyihatü'l-Hakika:

Bu eser, 1956 yılında Perihan Ünal tarafından tez konusu olarak çalışılmıştır.⁵³

II. Dîvân, Vâridâtü'l-Enîkâ:

Müellifin üç Türkçe dîvânı arasında en hacimli olan eseridir. Bu dîvân, 1989 yılında Kudret Altun tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Yazar, bu çalışmasını yeniden gözden geçirerek 1999 yılında kitap olarak yayınlamıştır.⁵⁴

Yazmaları: SK, Fâtih böl., nr. 3852;) İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe, nr. 651, 695, 1699, 2789.

III.Dîvân:

Müverrih 'Âlî'nin üçüncü dîvânıdır.

Yazma,İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.768.

⁴⁹ Emir Husrev b. Seyfüddin ed-Dihlevî, *Matlaü'l-Envâr*, SK, Ayasofya böl.,nr.4212.

⁵⁰ İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Tuhfetü'l-'Uşşâk Mesnevisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara Üniversitesi S.B.E, Ankara 1995.

⁵¹ *Nasîhatu's-Selâtîn*,v.117a.

⁵² Mustafa 'Âlî'nin dîvânları hakkında geniş bilgi için bk. İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Dîvânlarının Tenkidli Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi),Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

⁵³ Perihan Ünal, *'Âlî Dîvânı Transkripsiyon ve Edisyon Kritiği*, Türkiyat Enstitüsü, T.480,İstanbul 1955-56.

⁵⁴ Kudret Altun, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Dîvânı (Vâridâtü'l-Enîkâ)* ,Niğde 1999.

6-Riyâzü's-Sâlikîn:

Dinî, tasavvufî ve ahlâkî bir mesnevidir.⁵⁵

Yazma, BDK, Veliyüddîn Efendi böl., nr.1916.

7-Sadef-i Sad-Güher:

Türlü yerlerin ve çağların şâirleriden, meşhûrlarından bahseden ve kendisinin eserleri hakkında bilgi veren bir medhiyedir.

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.978; TİEM, nr.274.

8-Subhatü'l-Abdâl:

Müellifin değişik târihlerde yazmış olduğu mersiyelelerden oluşmaktadır.

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.1108; TİEM, nr.274.

9-Bedî'ü'r-Rukûm:

Mustafa 'Âlî'nin Farsça ve 'Arapça şiir yazmadaki kâbiliyetini ortaya koymak için kaleme aldığı, edebiyâta dâir bir eserdir.

Yazma, SK, Kâdîzâde Mehmed böl., nr.429.

10-Manzûm Kırk Hadîs Tercümesi:

Kırk hadîs-i şerifin manzûm bir tercümesidir. Eser, Hasan Aksoy tarafından yayınlanmıştır.⁵⁶

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.815; SK, Fâtih böl., nr. 5427; SK, Şehid Ali Paşa böl., nr.2791.

11-Gül-i Sad-Berk:

Müellifin yüz gazelinin matla'larından mürekkebe derleme bir eserdir.

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.1108; TİEM, nr.274.

12-Hulâsatü'l-Ahvâl der Letâfet-i Mevâ'iz-i Sahihü'l-Hal :

⁵⁵ Mehmet Arslan-İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu 'Âlî Riyâzü's-Sâlikîn*, Sivas 1998.

⁵⁶ Mustafa 'Âlî'nin *Manzûm Kırk Hadîs Tercümeleri*, haz. Hasan Aksoy, İstanbul 1991.

On iki bendli bir tercî‘-i benddir. Pâdişâh, vezîr, defterdâr, şâir gibi sosyal sınıfların durumu hakkında iğneleyici bir manzûmedir.

Yazma, SK, Fâtih böl., nr.5427.

13-Ravza-i ‘İrfân(Riyâzü’l-‘İrfân):

Mustafa ‘Âlî, *Sadeî-i Sad-Güher*’de bu eserinden bahsetmektedir.⁵⁷ Ancak eserin nüshası henüz bulunamamıştır.

14-Ravzatü’l-Letâif:

Kınalızâde Hasan Çelebi, Mustafa ‘Âlî’nin kendisine gönderdiği bir mektuba istinâden bu eserin ismini zikretmektedir.⁵⁸ Ancak eserin nüshası henüz buşlunamamıştır.

15-Subhatü’l-Înâbe:

Terkîb-i bend tarzında 90 beyitlik bir manzûmedir.

Yazmaları: SK, Bağdatlı Vehbi böl.,nr.2085; SK, Sâliha Hatun böl., nr.146.

16-Nikâtü’l-Kâl fî Tazmîni’l-Makâl:

III.Murad’ın bir gazelinin şerhidir.

Yazmaları: SK,Reşid Efendi böl., nr.1146; İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe,nr.3543.

17-Dakâ’ikü’t-Tevhîd:

III.Murad’a ait bir gazelin şerhidir. *Dakâ’ikü’t-Tevhîd* ismi müellif tarafından verilmiş bir isim olmayıp yakıştırmadır.⁵⁹

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe,nr.3543.

18-Ma’âlimü’t-Tevhîd:

⁵⁷ *Sadeî-i Sad-Güher*,s.247.

⁵⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş suara*, c.2, s.593.

⁵⁹ Atsız, *‘Âlî Bibliyografyası*,s.40.

Bu eser de, III.Murad’ın bir gazelinin şerhidir.
Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe,nr.3543.

19-Bedâyi’ü’l-Metâli’:

Bu da III.Murad’ın bir şiirinin şerhidir. Eserin nüshası bulunamamıştır.⁶⁰

20-Câmi’nin bir beytinin şerhi:

Mevlâna Abdurrahman Câmi’nin⁶¹ bir beytinin şerhidir.
Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe,nr.3543.

3- Diğer Konulardaki Eserler

Müverrihin diğer konulardaki eserlerinden bazıları küçük makalelerdir.

1-Enîsü’l-Kulûb:

Nihal Atsız, bu eserin inşâya dâir olduğunu ve Şam’da yazıldığını ifâde ederek nüshasının henüz bulunmadığını kaydeder.⁶² Ancak kayıp sanılan bu eserin eksik bir nüshasının Berlin Staatsbibliothek’te olduğu tesbât edilmiştir. Eser, Hanna Sohrweide tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır.⁶³

2-Râhatü’n-Nufûs:

Tifâşî’nin *Rücu’üş-Şeyh ilâ Sıbah*⁶⁴ adlı eserinin değişik ve ilâveli tercümesidir. İki cüzden ibaret olup her cüz dört bâbdır. Mustafa ‘Âlî’nin bu eseri bir bâhnâmedir. Müellif, ‘Arap kadınlarını övüp Türk kadınlarını yermekte, ancak “Rûmiyye” dediği Osmanlı şehir kadınlarının temiz olduğunu söylemektedir.

⁶⁰ Atsız, ‘*Âlî Bibliyografyası*,s.40.

⁶¹ Ebü'l-Berekât Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmi,*Divan-ı Molla Câmi*, Matbaa-i Vezîrhan, İstanbul 1284.

⁶² Atsız, ‘*Âlî Bibliyografyası*,s.42.

⁶³ Hanna Sohrweide, “Das Enîs El- kulûb”, *VIII.Türk Târih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.2, 1979 Ankara,s.983-999.

⁶⁴ Ebü'l-‘Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf et-Tifâşî,*Rücu’üş-Şeyh ilâ Sıbah fi'l-Kuvveti ve'l-Bah*, BDK,Veliyüddîn Efendi böl., nr.4082.

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2475; SK, Şehid Ali Paşa böl.,nr. 2014.

3-Hilyetü'r-Ricâl:

Ricâlullah'ın ahvâlinden bahseden bu eser, Hoca Muhammed Parsa'nın *Faslü'l-Hutâb*⁶⁵ isimli kitâbından istifâde edilerek yazılmıştır. Eser, yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁶⁶

Yazmaları: SK, Düğümlü Baba böl., nr. 267; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 1317, 1400; SK, Hacı Mahmud Efendi böl., nr. 2814, 2847, 2992, 4654; SK, Hâlet Efendi böl.,nr.804; SK, Hüsrev Paşa böl., nr. 150; SK, İbrahim Efendi böl., nr. 879; SK, Lâleli böl.,nr. 1359; Nuruosmaniye Ktp. nr. 2371; SK,Reşid Efendi böl., nr. 137,1146; TSMK, Revân, nr.465.

4-Nasîhatu's-Selâtin:

Tez çalışma konumuz olan eserdir. Bk. s.25.

5-Câmi'ü'l-Kemâlât:

III.Murad'ı medhetmek için yazılmış bir eserdir. Müellif, III.Murad'ın büyüklüğünü ebced hesaplarından ve rakam tesâdüflerinden yola çıkarak isbâtlamaya çalışır. III.Murad, on ikinci pâdişâh olduğu için eser on iki bölüme ayrılmış ve her bölümde pâdişâhın bir fazîleti anlatılmıştır.

Yazma, SK,Reşid Efendi böl., nr. 1146.

6-Vakfnâme:

⁶⁵ Hacı Ebül-Feth Celaleddin Muhammed Parsa, *Faslü'l-Hutâb* ,(tashih ve ta'likât) Celil Misger Nejad, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran 1381.

⁶⁶Muna Yüceol Özezen, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Hilyetü'r-Ricâl'i :Metin-Gramer-Dizin*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi S.B.E., Adana 1994 ; Ayrıca bk. Mehmet Şeker, “Müverrih ‘Âlî’nin Tasavvufa Ait iki Eseri : Hilyetü'r-Ricâl ve Riyazü's-Sâlikîn”, *Diyanet Dergisi* c.XVI., sayı :3, Ankara 1977, s. 160-167.

Mustafa ‘Âlî, Bağdat Mâl Defterdârlığı’ndan ‘azledildiği 994 / 1586 yılında Kerbelâ’da İmam Hüseyin ve diğer Kerbelâ şehitlerini ziyâret ederek burada bir sebil yaptırmıştır.Eser, ‘Âlî’nin bu sebilin idâresi hakkında yazdığı vakfnâmedir.⁶⁷

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

7-Kavâ'idü'l-Mecâlis:

Görgü kuralları ve âdâb-ı mu‘âşerete dâir bir eserdir.⁶⁸

Yazmaları: SK, Es‘ad Efendi böl., nr. 2086, 3384; SK, İbrahim Efendi böl., nr. 878; SK,Reşid Efendi böl., nr. 1146; İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

8-Ferâidü'l-Vilâde:

III.Murad’ın oğullarından şehzâde Osman’ın doğumunun ‘ilm-i nücûma göre eşref saate tesâdüf ettiğini anlatan bir eserdir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

9-Nevâdirü'l-Hikem:

Bazı meşhûr ‘âlim ve mutasavvıftan, kezâ birtakım aklî ve ‘ilmî meselelerden bahseden bir eserdir. Eser, 1 mukaddime, “nâdire” adı verilen 7 bölüm ve 1 sonuçtan ibarettir.

Yazmaları: SK, Bağdatlı Vehbi böl.,nr. 2085; SK, Es‘ad Efendi böl., nr. 2211, 3455; SK,Hekimoğlu Ali Paşa böl.,nr. 817; SK, Nâfiz Paşa böl., nr.1064.

10-Risâle-i Zırgâmiyye :

III.Murad’ın sarayında harem kedhüdası olup büyük nüfûz kazanan Canfedâ Hatun’un kardeşi Deli İbrahim Paşa hakkında yazılmış bir eserdir. Deli İbrahim Paşa’nın Rakka beylerbeyi bulunduğu bir sırada ‘Arapların hayvanlarına zarar veren bir arslanı öldürmesinden bahsederek İbrahim Paşayı övmektedir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

⁶⁷ Geniş Bilgi için bk, Mehmet Arslan, “Edebî Hüviyet Taşıyan Bir Vakfiye Örneği: Gelibolulu ‘Âlî’nin Vakıfnâme’si”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:20-21, Sivas, 1998 s.38.

⁶⁸ Eser hakkında bilgi için bk. Nermin Pekin, “XVI. ‘Asırda Bir Âdâb-ı Mu‘âşeret Kitâbı (Kavâ'idü'l-Mecâlis)”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, sayı:2, İstanbul 1972.

11-Mahâsinü'l-Âdâb:

Eser, siyâset ve görgü kitâbıdır. 'Arap edîbi Câhız'ın *Minhâcü's-Süluk ilâ Âdâbi Sohbeti'l-Müluk* isimli eserinin bazı yerleri çıkarılmak ve bazı eklentiler yapılmak suretiyle yapılmış tercümesidir.

Yazma, Nuruosmaniye Ktp. nr.4225.

12-Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis:

Müellifin, görgü kuralları ve âdâb-ı mu'âşeretten bahseden *Kavâ'idü'l-Mecâlis* isimli eserinin genişletilmiş şeklidir. Matbûdur.⁶⁹

Yazma, Bursa Orhan Gazi Ktp., nr.1214.

13-Tuhfetü's-Sulehâ:

İmam-ı Gazzâlî'nin (ö.505/1111), *Eyyühe'l-veled*⁷⁰ isimli risâlesinin bazı fâideli ilâvelerle tercümesidir.

1) SK, Hacı Beşîr Ağa böl., nr.343; SK, Hacı Mahmud Efendi böl, nr.2083; SK, Hamidiye böl, nr.387.

14-III.Murad'ın 120 yıl ömür süreceğine dâir risâle:

Mustafa 'Âlî, *Câmi'ü'l-Kemâlât* isimli eserinde III.Murad'ın 120 yıl ömür süreceğini yazması üzerine pâdişâh, bunu neye istinâden söylediğini sormuş, 'Âlî de, pâdişâh'ın sorusuna bu risâle ile cevâb vermiştir.⁷¹

⁶⁹ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956; Ayrıca bk. Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, Ankara 1997; *Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelenekler, Görenekler Ve Sosyal Hayât (Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fî Kavâ'idü'l-Mecâlis)*, trc. Cemil Yener, İstanbul 1975 ; *Görgü Ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları (Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fî Kavâ'idü'l-Mecâlis)*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1978.

⁷⁰ Ebû Hamid Hücetü'lislâm Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Eyyühe'l-veled*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283.

⁷¹ Atsız, *'Âlî Bibliyografyası*, s.49.

Yazma, SK,Reşid Efendi böl., nr.1146.

15-Dürer-i Mensûre:

Müellif, *Sade-i Sad-Güher* adlı eserinde bu kitâbının ismini zikretmektedir.⁷² Ancak henüz nüshası bulunamamıştır.

16-Zübdetü'l-Evrâd:

Dürer-i Mensûre'den seçmelerdir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

17-Hakâyik'ül-Ekâlim:

III.Murad'ın geniş ülkesinde vazîfelendirilecek me'mûrların hangi vasıflarda olması gerektiğine dâir bir makaledir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

18-Menşeu'l İnşâ:

Mustafa 'Âlî'nin kendisi ve bazı ekâbir için yazdığı mektuplardır. Bu eser, müellifin biyografisinin kaynaklarından olması hasebiyle mühimdir.Eser, İ.Hakkı Aksoyak tarafından yayınlanmıştır.⁷³

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr.3436; BDK, Veliyüddîn Efendi böl., nr.1916.

19-Münşeât:

Türkçe ve Farsça mektup ve tasvîr nümûneleridir. Ayrıca târih belgesi olan mektuplar ihtivâ etmektedir.Ebru Boztürk tarafından ,Gelibolu Mustafa 'Âlî'nin *Münşeât*'ı ile Nev'îzâde Âtâî'nin *Münşeât*'ının mukayeseli sentaks incelemesi yapılmıştır.⁷⁴

Yazmaları: SK, Hâlet Efendi böl.,nr.245; SK,Lâlâ İsmail böl.,nr.601;

TİEM, nr.323.

⁷² *Sade-i Sad-Güher*,s.248.

⁷³ *Menşeu'l İnşâ*, haz. İ.Hakkı Aksoyak, Ankara 2007.

⁷⁴ Ebru Boztürk, *Gelibolulu 'Âlî ve Nev'îzâde Âtâî'nin Münşeâtı Üzerinde Mukayeseli Sentaks İncelemesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi S.B.E., Edirne 2001.

20-Me'âyibü'l-Erzâl:

Müellif, *Sade-i Sad-Güher*'de eserin ismini zikretmektedir.⁷⁵ Ancak henüz nüshası bulunamamıştır.

21-Nüzhet:

Bu eserin de adı *Sade-i Sad-Güher*'de zikredilmektedir. Ancak henüz nüshası bulunamamıştır.

22-Sad Kıssa ve Sad Hisse:

Müellifin “*Enîsü'l-Kulûb*” isimli eseri bulunana kadar böyle bir eserin varolduğu sanılmıştır. Ancak bu eserin ortaya çıkmasıyla bu ismin *Enîsü'l-Kulûb*'un sıfatı olduğu anlaşılmıştır.⁷⁶

⁷⁵ *Sade-i Sad-Güher*,s.248.

⁷⁶ Hanna Sohrweide, “Das Enîs El- qulûb”, *VIII.Türk Târih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*,c.2,s.983-999.

II-NASÎHATU’S-SELÂTÎN

II- NASİHATU’S-SELÂTİN

A- ESERİN ADI

Nasihat, kelime olarak ‘Arapça’da; doğru yola, iyiye, güzele sevk etmek için yapılan konuşma, akıl gösterme ve yol gösterme gibi ma’nâları ifâde eder. *Nasîhatu’s-Selâtîn*, sultânlara nasihat ma’nâsında olup, pâdişâhlara yol gösterici ve onlara devlet idâresinde yardımcı olacak nasihatler ihtivâ eden ahlâk ve siyâset kitabıdır. Müellif, bu eserini h.989/m.1581 yılında Haleb Tîmâr Defterdârlığı vazîfesinde bulunduğu sırada kaleme almıştır. Devrinin siyâsî ve ictimâ’î durumunu gösteren mühim bir eserdir. Mustafa ‘Âlî eserini “*bu risâleye nâm-i güzîn Nushatü’s-Selâtîn ta’yîn olunub*”⁷⁷ diyerek eserini *Nushatü’s-Selâtîn* olarak isimlendirmiş, ancak eser *Nasîhatu’s-Selâtîn* olarak meşhûr olmuştur.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren hissedilmeye başlayıp XVII. yüzyılda artık iyice gün ışığına çıkmış olan teşkilâtteki bozulma, yönetimdeki düzensizlik ve kargaşa, birçok siyâsetnâme/nasihatnâmenin yazılmasına sebep olmuştur. Bu eserler bozuklukları ıslah gayesi ve kötüye gidişe engel olma endişesi ile kaleme alınmışlardır. Bir iki istisnası⁷⁸ olmakla beraber, bozuklukların ana sebebinin "kânûn-ı kadîm"e riâyetsizlik olduğu kabul edilen bu te’lîfâtta, çözüm olmak üzere, "kânûn-ı kadîm", yanlış anlama ve uygulamalara mâni olacak şekilde mümkün olduğunca açık bir şekilde tesbît edilmeye çalışılmıştır.

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî de yukarıda bahsettiğimiz gibi eserinde, XVI.yüzyılda teşkilâtteki bozulmalar ve kânûn ihlalleri gibi meseleleri zikrettikten sonra çözüm

⁷⁷ *Nasîhatu’s-Selâtîn*, SK, Hüsrev Paşa, 311, v.21a. (Bundan sonra atıflarda eserin bu nüshası kullanılacaktır.)

⁷⁸ Misâl olarak bk.Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar: *Kitâbu Mesâlihi’l-Müslimîn Ve Menâfi’i’l-Mü’minîn*, Ankara 1981.

olarak da “kânûn-ı kadîm”e riâyet edilmesi gerektiğini ifâde edip, geçmişteki uygulamaları detaylı bir şekilde yazmaktadır.

B- ESERİN NÜSHALARI

Eserin İstanbul Kütüphânelerinde birçok nüshası mevcuttur.

- 1- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Revân bölümünde 406 numarada kayıtlı, 182 varak olan nüsha.
- 2- Süleymaniye Kütüphânesi, Yeni Câmi‘ bölümünde 1014 numarada kayıtlı, 188 varak olan nüsha.
- 3- Süleymaniye Kütüphânesi, Fâtih bölümünde 3522 numarada kayıtlı, 206 varak olan nüsha.
- 4- Nuruosmaniye Kütüphânesi, 4347 numarada kayıtlı, 134 varak olan nüsha.
- 5- Nuruosmaniye Kütüphânesi, 4348 numarada kayıtlı, 163 varak olan nüsha.
- 6- İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Türkçe Yazmalar bölümünde 4098 numarada kayıtlı “*Nasîhatül’l-Mülûk*” adlı nüsha da *Nasîhatu’s-Selâtîn*’dir.⁷⁹
- 7- Süleymaniye Kütüphânesi, Hüsrev Paşa bölümü 311 numarada kayıtlı, 162 varak olan nüsha. Müellif nüshası olarak bilinen bu nüsha nesih hatla yazılmış olup her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır.
- 8- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Hazîne bölümünde 1601 numarada kayıtlı, 107 varak olan “*Teşrifâtname*” adlı nüsha da *Nasîhatu’s-Selâtîn*’dir.

Eserin bu nüshası müstensih tarafından sehven “*Teşrifâtname*” olarak isimlendirilmiş olup yazma eserler kataloglarına da bu isimle geçmiştir.⁸⁰ Bu nüsha çok güzel nesih hatla yazılmış olup her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır. Bu nüshanın baş tarafı eksiktir.

Batılı ilim adamı Prof. Dr. Andreas Tietze eserin Hüsrev Paşa nüshası ile Revân nüshasını karşılaştırarak, tenkidli metnini İngilizce tercümesi ile birlikte neşretmiştir.⁸¹

⁷⁹ Şeker, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî-Kavâ’idi’l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, s.48.

⁸⁰ Misâl olarak bk.Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Kataloğu*, İstanbul 1961, c.I,s.234-235.

⁸¹ Andreas Tietze, *Mustafa ‘Âlî’s Counsel for Sultâns of 1581*, I-II, Wien 1979-1982.

Biz de bu çalışmamızsa müellif nüshası olması sebebiyle Hüsrev Paşa nüshası ile Hazîne nüshasını karşılaştırarak eserin tenkidli metnini sunduk. Hazîne nüshasını seçmemizdeki sebep, bu nüshanın “*Teşrifâtname*” olarak kaydedilmesi ve bu konuda araştırmacıların, “Mustafa ‘Âlî’nin yeni bir eseri olabileceği” intibâhına kapılmasının önüne geçmektir.⁸² Ayrıca Hazîne nüshası, her ne kadar baş tarafı eksik olsa da hattı çok güzel olup yazısı daha rahat okunmaktadır.

C- ESERİN MUHTEVÂSI

Eserin muhtevâsına geçmeden önce eserin dili hakkında kısaca bilgi vermek kanâatimizce uygun olacaktır.

Gelibolulu, *Nasîhatu’s-Selâtîn*’i Türkçe kaleme almıştır. ‘Âlî, eserini ‘Arapça ve Farsça ağdalı terkîblerle süslemeye çalışmıştır. Bu durum, eserin anlaşılmasını oldukça zorlaştırmıştır. Müellif, iddiâlarını desteklemek için âyet ve hadîslere başvurmuş, ayrıca çok sayıda Türkçe ve Farsça şiire de yer vermiştir.

Eser, bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtimeden meydana gelmiştir.⁸³ Hâtimeden sonra “Tezyîl ve Teznîb” başlıklı iki ilâve bölüm daha vardır.

Mukaddime: Müellif mukaddimede, pâdişâhlar ile diğer devlet adamlarının halkla olan münasebetlerinde dikkat etmesi gereken husûsları zikretmektedir. Mustafa ‘Âlî, Pâdişâhın çevresinde sürekli ‘âlim ve fâzıl kişilerin buşunması gerektiğini, ayrıca “*cümle-i ehl-i beyâna vâcibdür ki pâdişâhlarına pend u nash ile mededkâr olalar ve du‘âlarında hulûs-i bâl ile tahsîs biz-zikr eyleyeler ve devâhî vu şedâyiddin âlâm-i mütezâyide giriftâr gördüklerinde kavlen u fi‘len ve mâlen u me‘âlen mu‘âvenet ihtiyâr ideler ya’nî havf u haşyeti koyub âb-i hayât ise de serçeşme-i hayâtlarından el yuyub siren ve ‘alânîyetin nash u pende cür’et ve devâm-i devleti du‘âsına muvâzebet ve ‘iyâzen billâhi bir vâkı‘a-i hâileye uğradukda mu‘âvenet semtini tutalar.*”⁸⁴ ifâde

⁸² Eserin Hazîne nüshasını gören Mehmet Şeker, böyle bir düşünceye kapıldığını ifâde etmektedir. Bk. Şeker, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâ’is fi-Kavâ’idi’l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, s.48, 250 numaralı dipnot.

⁸³ *Nasîhatu’s-Selâtîn*, v.21a.

⁸⁴ *Nasîhatu’s-Selâtîn*, v.7a-7b.

ederek, bu kişilerin pâdişâhın görür gözü, yürür ayağı ve tutan eli mesabesinde dâima ona yardımcı olmaları gerektiğini belirtmektedir.

Müellif, iyi vezîrlerin bir memleketi nasıl yükselttiklerini ve bilgisiz, kötü vezîrlerin de memleketi nasıl harâb ettiklerini misâllerle izâh ettikten sonra, vezîrlerin yolsuzluklarını şu cümlelerle ifâde etmektedir: “*Vallâhi’l-âzîm ve bi-hurmeti’r-resûlihi’l-kerîm bu bî-riyâ kulları-ki dört yıl ‘ale’t-tevâlî sefer seferledüm ve melikü’l-ümerâ ve mîrlivâ ile ülfet üzre oldum, aslâ sıdk-i nîyet ve hulûs-i tavîyet ile hidmet-i pâdişâhîde dâmen der-miyân kimse görmedüm ve birbirlerine ğaraz u ‘adâvetden ğayrı sözlerini işitmedüm. Kimisi ‘unfüvân-i şebâb muktezasınca muzahrefât-i dünyevîye ile iğtirâra müsâra‘at ve kimisi haslet-i şeybîyesi mûcibince kemâl-i hırs u tama‘ ile iktisâb-i mâl u menâle muvâzebetde ve ba‘zı beglerbegiler hod dirlikler ile tîmârlar satub ticâretde ve ba‘zısı tahrîk-i fitne vu fesâd ile leşkeri birbirine düşürmege cüll-i himmetde sarf-i makdur idiüb bunca ihrâcât-i sultânîyeye acımazlar. Şâh-i güm-râhun iki aylık yol memâlikinden iki menzil içerü girüb dolaşmağı ğanîmet bilürler*”⁸⁵

Müellif, böyle bir eser kaleme alma sebebini şu şekilde ifâde ediyor: “*İmdi ma‘lûm oldi-ki bu devrün hayr u şer havâdisi ve e‘âlî ayakda kalub adânî tefevvuk itdüğü bid‘atlerün mebâhisi bi’l-küllîye vüzerânun şürûrından ve pâdişâh-i kişver-ğüşânun ‘adem-i şu‘ûrından olub bevâ‘is-i ihtilâl olan dâd-îstâd-i fazâhat-me‘âl ‘alâ tarîki’l-icâz ve’l-icmâl tahrîr olunmak münâsib görüldi ve bu risâleye nâm-i güzîn Nushatü’s-Selâtîn ta’yîn olunub ibtidâsında bir mukaddime ve intihâsında bir hâtîme ile dört bâbınun tafsîline mübâşeret olundi.*”⁸⁶ Müellif, bundan sonra yukarda zikrettiği bozukluklara yol açan sebepleri izâh etmek üzere bâblara geçiyor.

I.Bâb: . Bu bâbda sultanlara gerekli olan işler zikredilmektedir. Müellif, bu bâbı “Lâzime” adı verdiği on yedi bölüme ayırmıştır.

Birinci lâzime: Pâdişâh, kendisini re‘âyâyâ sevdirmelidir.(v.24b-25a)

⁸⁵ *Nasîhatu’s-Selâtîn*, v.19b.

⁸⁶ *Nasîhatu’s-Selâtîn*, v.21a.

İkinci lâzime: Pâdişâh, sözü sohbeti düzgün, edîb bir musâhib edinmelidir.(v.26a-31a)

Üçüncü lâzime: Pâdişâh, kendisinin ve atalarının hizmetinde bulunan kimseleri görüp gözetmelidir.(v.31a-b)

Dördüncü lâzime: Pâdişâh, dîni-bütün câsuslar vâsıtasıyla halkının hallerini araştırmalı ve hâkimlerin durumunu öğrenmelidir.(v.31b-32b)

Beşinci lâzime: Pâdişâh, köy ve kasabalardaki hâkimlerin doğru karar vermelerini sağlamalı, bazen hâkimlerin doğru karar vermesine engel olan tefeciler ve yerli nâibleri sürgün etmelidir.(v.32b-33a)

Altıncı lâzime: Pâdişâh, dîvân kâtibleri ve yazıcılara dikkat etmeli, onları seçerken dürüst olanları seçmeye gayret etmelidir.(v.33a-35a)

Yedinci lâzime: Pâdişâh, hâkimlerin seçiminde çok dikkatli davranmalı, vazîfelendirilecek kişiler iyi araştırılmalıdır.(v.35a-38a)

Sekizinci lâzime: Pâdişâh, himmetinin yüceliğini göstererek, beyler, beylerbeyi, sipâh ve ze‘âmet erbâbına hizmetlerinin karşılığını vermelidir.(v.38a-39a)

Dokuzuncu lâzime: Pâdişâh, ‘imâretler, dâru’ş-şifa ve medreseler gibi yerlerin ‘imâr ve ta‘mirine dikkat etmelidir. (v.39a-b)

Onuncu lâzime: Pâdişâhın sarayında yetişen kişiler, eğer bir vazîfe ile taşraya gönderilirlerse, bu kişiler çevrelerindeki kötü kimselerin te’sîriyle bozulabilirler. Onun için husûsi olarak yetiştirilen kimseler Mısır’a gönderilmelidirler. Çünkü oradaki çevre daha uygundur.Orada vazîfelerini daha düzenli bir halde yapmaları mümkündür.(v.39b-41a)

Onbirinci lâzime: Va‘z ederken halt-ı kelâm eden vâ‘izler ‘azledilmelidir.(v.41a-42a)

Onikinci lâzime: İstanbul, Edirne ve Bursa’ya çevre köy ve nâhiyelerden gelip bu şehirlere yerleşen, vergiye tâbi‘ olmayan seyyâr satıcı gibi esnâfin kazançlarından vergi alınması te’mîn edilmelidir.(v.42b-44a)

Onüçüncü lâzime: Pâdişâh ve devlet ileri gelenleri cömert olmalıdırlar.(v.44a-45a)

Ondördüncü lazîme: Devlet hazînesi isrâftan korunmalıdır.(v.45a-49a)

Onbeşinci lâzime: Başka ülkelerden gelen kimselere iyi davranılmalıdır.(v.49a-50a)

Onaltıncı lâzime: Mansıp erbâbı, olur-olmaz bahâneler ile ‘azl edilmemelidir.(v.50a-52a)

Onyedinci lâzime:Kenâr beylerbeylerinin malları kontrol edilmeli ve bu kişilerin devlet hazînesini zarara uğratmalarına müsâade edilmemelidir.(v.52a-b)

II.Bâb : Hilâf-ı kânûn davranışlar neticesinde zuhur eden karışıklıklar anlatılarak bu durumu önleyecek tedbîrler izâh edilmektedir. Müellif, çözüm teklîflerini “Tarîk” adı verdiği sekiz yol şeklinde sıralamaktadır.

Birinci tarîk: Şöhret ve mevkî düşkünü idârecilerin toplumda meydana getirdikleri karışıklıklar engellenmelidir.(v.53a-57a)

İkinci tarîk: Vazîfe verilirken kayırcılık yapılmamalı, gerekli şartları taşımayan kişilere vazîfe verilmemelidir.(v.57a-b)

Üçüncü tarîk: Bir beylerbeyine verilmesi gereken yerler iki beylerbeyine taksîm edilmemelidir. (v.57b-62a)

Dördüncü tarîk: ‘Ulemânın mevkîleri zorla ellerinden alınmamalı ve bu mevkîlere lâıyk olmayan kimseler getirilmemelidir. (v.62a-66a)

Beşinci tarîk: Vezîrlerin çocuklarına, babalarının vezâreti süresince beylerbeylik verilmemelidir.(v.66a-b)

Altıncı tarîk: Sikkenin değer kaybetmesinin önüne geçilmelidir.(v.66b-69a)

Yedinci tarîk: Vezîrlerin,Emîrlerin ve Beylerbeylerin yanında vazîfeli kimselere tîmâr ve ze‘âmet verilmemelidir.(69a-70b)

Sekizinci tarîk: Askerlerin ve büyük tîmâr sahiplerinin zayıf düşmemeleri için tedbîrler alınmalıdır.(v.70b-71b)

III. Bâb : Müellif bu bâbda,devrindeki birçok ictimâ‘î, iktisâdî ve siyâsî bozulmalardan bahsetmektedir.

Müellifin bu bâbda bahsettiği meselerden birisine misâl, ‘imâretlerdeki yolsuzluklardır. Selâtîn-i ‘izâmın hayır niyetiyle yaptırdıkları ve imarına çok miktarda mal harcadıkları ‘imâretlerin çok perîşan bir hâlde olduğunu belirten müellif, “*Biri dahi havza-i diyâr-i İslâm’daki ‘amâyir ahvâlidir ki, binâlarına emvâl-i nâ-mütenâhî harcanılab ve vazâyif-i kesîre ile niçe huddâm u nüzûzâr ta’yin olunub bu cümleden me’âli ta’âminun ekl olunması iken vâridâtını mütevellîleri ekl etmeg ile yemekleri*

yenmeden kalmışdur ve fodulaları hâk-i siyâh rengine girüb meder sûretini bağlamışdur.”⁸⁷ Şeklinde konuya giriş yaparak ‘imâretlerdeki yolsuzlukları sıralamaktadır. Problemlerin çözümü husûsunda da şu görüşü ileri sürmektedir: “*Fe-emmâ gâh u bî-gâh yoklanub sorulsa ve şorbâsı ve fodulası harem-i muhtereme getürdilüb görölse, cürmi zuhûr iden mütevellîyân-i evkâfun nizâm-i ahvâl-i enâm için boyunları urulsa ya’lemullâh ‘amâyirün ıslâhı ve müstahikkînün sürûr u inşirâhı mukarrer olub sâ’adettü pâdişâha ecr-i cezîl ve sevâb-i cemîl husûli ânen fe-ânen müyesser olurdi.*”⁸⁸

Müellif, bu bâbda oğlan devşirmekle görevli me’mûrların zulümlerinden, kadınların devlet yönetimine karışarak yaptıkları hileler ve daha birçok meseleden bahsetmektedir.(v.71b-110a)

IV.Bâb: Mustafa ‘Âlî, eserin bu bölümünde uğradığı haksızlıklardan bahsetmektedir. Ayrıca eserleri hakkında da bilgi vermektedir.(v.110a-137b)

Hırslı ve iyi eğitilmiş biri olan Mustafa ‘Âlî, kâbiliyet, intisâb ve genişleyen bürokrasinin ehemmiyetini kavrama yoluyla genç yaşta hızla ilerlemiştir.⁸⁹ Ancak sürekli engellemelerle karşılaşan ‘Âlî, bir türlü istediği makâmı elde edememiştir. Müellif, yazdığı eserlerinin çoğunda, karşılaştığı meşakkatlerden ve menhûs tâlihinden bahsetmektedir.⁹⁰ Mustafa ‘Âlî, *Nasîhatu’s-Selâtîn*’de de devrinin ictimâ’î, siyâsî, iktisâdî ve sâir problemleri ve bunların çözümü mevzûsundaki fikirlerini dile getirdikten sonra, kendi şahsi sıkıntılarını da dile getirmeyi ihmâl etmemektedir.

Aslında Müellif, ferdî sıkıntı ve şikâyetlerinden hareketle dönemin müesseselerinde ve toplum düzenindeki bozulmaları dile getirmiş olmaktadır. Mustafa ‘Âlî, kendisine yapılan haksızlıkları anlattığı bu bölümde öncelikle, yazdıklarında kimsenin töhmet altında bırakılmadığını ve hilâf-ı vâki’ beyânlara kat’iyyen yer

⁸⁷ *Nasîhatu’s-Selâtîn*, v.89b-90a.

⁸⁸ *Nasîhatu’s-Selâtîn*, v.91b.

⁸⁹ Fleischer, *Târihçi Mustafa ‘Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s.65.

⁹⁰ İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.105-106.

verilmediğini belirtmektedir. Müellifin sıkıntılarını ifâde ettiği bölümden bir pasaj şöyle: “*Her çend-ki mir’ât-i tâbnâk-i felekden vefâ sûretine müterakkıb oldum ve her âyine ki âyine-i makâsıd u âmâlimden çehre-i behre vu merâm seyrine müterattib oldum, zâhir-i kazâda sûret-i renc u belâ ve hafâ-i perde-i cefâda yüz dürlü derd u anâ yüz gösterdükden mâ-‘adâ her zamân safahât-i âmâlümi ğonca tomarı gibi harharla matvî vu ferâhem ve levhât-i vâridât-i bî-me’âlimi gül-i hândân mesâbesinde dirheme degmez bir zer için dirhem u ham der-ham müşâhede eyledüm.*”⁹¹

Müellif, karşılaştığı problemlerden ve yaşadığı sıkıntılardan o kadar muzdarip ki, bu durumunu bir beyitle şöyle dile getirmektedir:

“*Derd çok kangı birini diyeyin*

Dile gelmez ğamum ne söyleyeyin”⁹²

Hâtime: Gelibolulu, eserin bu bölümünde birçok faydalı nasîhatte bulunmakta ve âdâb-ı mu‘âşerete dâir bilgiler vermektedir. Müellif, eserin hâtimesini on fasla ayırmıştır.

Birinci fasıl: Pâdişâh ve sâir ekâbir ile görüşmelerde dikkat edilmesi gereken husûslara dâirdir.(v.141b-148b)

İkinci fasıl: Bütün insanlara her zaman hüsn-i mu‘âmelede bulunmak gerekir. (v.148b-149b)

Üçüncü fasıl: Hizmetkârlara karşı hoşgörölü olunmalıdır.(v.149b-151a)

Dördüncü fasıl: Âile efrâdı,mülk ve gelirlerle ilgilenilmelidir.(v.151a-152a)

Beşinci fasıl: Yeme ve içme âdâbı ile ilgili nasîhatler. (v.152a-b)

Altıncı fasıl: Yatak, elbise ve binekler konusunda aşırıya gidip isrâfa düşmemek gerekir.(v.152b-153b)

Yedinci fasıl: Gösteriş için çok fazla sayıda at ve hayvan beslemenin sakıncaları anlatılmaktadır.(v.153b-154a)

Sekizinci fasıl: Kişinin gösterişte bulunarak fazîlet ve hünelerlerini zikretmesinin sakıncaları zikredilmektedir.. (v.154a-155a)

Dokuzuncu fasıl: İ‘lâ-yı kelimetullâh için cihâd ve ğazâda bulunmak gerekir.(v.155a-156a)

⁹¹ *Nasîhatu’s-Selâtîn*,v.108b.

⁹² *Nasîhatu’s-Selâtîn*,v.108b.

Onuncu fasıl: ‘İbâdet ve tâ‘ât ile meşgul olmak gerekir. (v.156a-b)

Tezyîl: Müellif eserin bu kısmında, kendisi hakkında yapılan birtakım suçlamalara karşı müdâfa‘ada bulunmaktadır.(v.157a-161a)

Teznîb: Müellif burada,*Nasîhatu’s-Selâtîn*’in husûsiyetlerini ve ne kadar büyük bir değere sahip olduğunu isbâtlamaya çalışmaktadır. (161a-162b)

SONUÇ

XVI. yüzyılda yaşayan Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, târih, edebiyât, ahlâk ve tasavvuf sahasında çok sayıda eser vermiş, mühim bir bürokrat ve târihçidir. Elli dokuz yıllık hayâtı boyunca Osmanlı Devleti’nin birçok yerinde defterdârlık ve dîvân kâtibliği gibi vazîfelerde bulunmuştur. Me’mûriyet hayâtı boyunca istediği vazîfeyi elde edemeyen müellif, kendini eser neşrine adanmıştır.

Mustafa ‘Âlî’nin eserleri arasında mühim bir yere sâhip olan *Nasîhatu’s-Selâtîn*’i müellif, Osmanlı Devleti’nde gördüğü veya duyduğu kânûn ihlalleri neticesinde zuhûr eden aksaklıklar üzerine kaleme almıştır.

Geliboululu eserde, tîmâr sisteminin çözülmesi, toplumdaki isrâf, ‘ilim adamlarının rüşvet ile makâm elde etmeleri, ‘ilmî makâmlara liyâkat sâhibi olmayan kişilerin atanması, hizipçilik, kayıırcılık ve devlet sistemindeki haksız uygulamalar gibi ictimâ’î problemleri ele alarak geçmişteki uygulamalar ile kendi çağındaki uygulamaları mukâyese ederek problemlerin boyutunu îzâh etmeye çalışmıştır.

Bilhâssa yaşadığı dönemi târihçi, devlet adamı ve sanatkâr kimliği ile gözlemleyen ve tahlîl eden usta târihçinin bu eseri, idârî, mâlî, ictimâ’î ve ahlâkî îkâzlarla doludur. Eserde, liyâkat, dürüstlük, adâlet ve basîret gibi müsbet husûsiyetlere dikkat çekilirken; rüşvet, mâlî disiplinin bozulması ve ahlâksızlık gibi sosyal vak‘alar bilhâssa vurgulanır. Mustafa ‘Âlî, eserde teşrîfât ve âdâb-ı mu‘âşerete dâir bilgiler vererek birçok âdâb-ı mu‘âşeret kâidesini de zikretmektedir.

Geliboululu ayrıca eserde, kendi ferdî sıkıntılarında da bahsetmektedir. Müellif, ferdî sıkıntı ve şikâyetlerinden hareketle devrin müe’sseselerinde ve toplum düzenindeki bozulmaları dile getirmektedir.

Mustafa ‘Âlî, yukarda zikrettiğimiz bunca sıkıntı ve bozuklukların ana sebebinin "kânûn-ı kadîm"e riâyetsizlik olduğunu ve çözümünün de yine "kânûn-ı kadîm"e riâyetle olacağını vurgulamaktadır.

Kânûn-ı kadîm kavramı, bilhâssa 17. ‘asır nasîhat literatürünün, geçmişin bozukluklarını yorumlarken kullandığı merkezî bir kavram şeklini almıştır. Burada söz konusu olan kânûn, hükümdârın yasama hakkının bir ürünüdür, fakat bunun kökeni geleneğe dayanır. Bir başka deyişle bu, öteden beri uygulanan kuralların kânûnlaştırılmasıdır.

Eserde dile getirilen bu sorunlar ve çözümleri sadece Osmanlı Devleti’ne hâs değil, birçok devlet için söz konusu olabilecek durumlardır. Mustafa ‘Âlî’nin ileri sürmüş olduğu çözümler kanâatimizce Osmanlı Cihân Devleti’nin varislerinden biri olan ülkemiz için dikkate alınması gereken tavsiyelerdir. Bu eserler, devlet yönetimindeki tecrübe ve müktesebâtın aktarımında mühim bir vazîfe îfâ etmektedirler. Bu sebeble, bu tarz eserler çok ciddî bir şekilde incelenmeyi ve bunlardan istifâdeyi gerekli kılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

AHDÎ,Ahmed Çelebi, *Gülşen-i Şu‘arâ*, MK,Alî Emîrî Efendi, nr.774.

AHTER ALİ, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî*, İstanbul Üniversitesi Edebiyât Fakültesi Bitirme Tezi, (Türkiyat Enstitüsü T.28), İstanbul 1921.

AKAR, Ali, *Mirkâtü’l-Cihâd :dil incelemesi-metin-dizin* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul 1997.

AKSOY, Hasan, *Mustafa ‘Âlî’nin Manzûm Kırk Hadîs Tercümeleri*, İstanbul 1991.

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul 1988.

AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’nin Tuhfetü’l-‘Uşşâk Mesnevisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E, Ankara 1995.

-----, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Dîvânlarının Tenkidli Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara 1999.

ALTUN, Kudret, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Dîvânı (Vâridatü’l-Enîkâ)*, Niğde 1999.

ARSLAN, Mehmet , “Edebî Hüviyet Taşıyan Bir Vakfiye Örneği: Gelibolulu ‘Âlî’nin Vakıfnâme’si”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyât Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:20-21, Sivas 1998.

ARSLAN, Mehmet-İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu ‘Âlî Riyâzü’s-Sâlikîn*, Sivas 1998.

ATSIZ, Nihal, *‘Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968.

BAYSUN, M.Câvid , “Müverrih ‘Âlî’nin *Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî Kavâ’idi’l-Mecâlis*’i Hakkında”, *Târih Dergisi*, 1-2, İstanbul 1950.

BERDAÎ, Muhammed b. Muhammed Muhyiddin, *Hâşiye ‘alâ Şerh Hüsamü’l-Katî ‘alâ İşagoci*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 9649/1.

BOZTÜRK, Ebru, *Gelibolulu 'Âlî ve Nev'îzâde Âtâî'nin Münşeâtları Üzerinde Mukayeseli Sentaks İncelemesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi S.B.E., Edirne 2001.

BURSALI MEHMED TÂHİR , *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.

-----, *Müverrihîn-i Osmaniyyeden 'Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Halleri*, Selanik 1322.

CUNBUR, Müjgan , bk. Mustafa 'Âlî.

DEMİR, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Fusûlî'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd adlı eseri: edisyon kritik ve tahlil* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E.,İzmir 1992.

ED-DİHLEVÎ, Emir Husrev b. Seyfüddin, *Matlaü'l-Envâr*, SK, Ayasofya böl.,nr.4212.

EL- İCÎ, Ebü'l-Fadl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed, *İşrâku't-Tevârih*, Edirne Selimiye Kütüphânesi, nr. 1477.

EL- ÖZCANDÎ, Fahreddin Hasan b. Mansur, *Fetava Kazıhan*, MK, Ali Emîrî Efendi, nr.837.

ERGUN, Sa'âdeddîn Nüzhet, *Türk Şâirleri*, İstanbul 1946.

ET-TİFÂŞÎ ,Ebü'l-'Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf,*Rücu'üş-Şeyh ilâ Sıbah fi'l-Kuvveti ve'l-Bah*, BDK,Veliyüddîn Efendi böl., nr.4082.

FLEİSCHER, Cornell H. ,*Tarihçi Mustafa 'Âlî : Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati* ,çev.: Ayla Ortaç , İstanbul 1996.

GAZZÂLÎ, Ebû Hamid, *Eyyühe 'l-veled*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283.

GÖKYAY, Orhan Şaik, “Nasîhatu's-Selâtîn” *Tarih ve Toplum*, sayı 20, İstanbul 1985.

HAMMER, Joseph Freiherr von, *Devlet-i Osmaniye Târihi*, çev.: Mehmet Ata, İstanbul 1329.

İBN ÂLÂ, *Danişmendnâme*, haz.Necati Demir, Akçağ yay.,Ankara 2004.

İBN SÎNÂ, Hüseyin b. Abdullah, *el-Kânûn fi't-Tıb*, BDK,Beyazıd böl., nr. 4126.

-----, *Kitâbü's-Şifâ*, Âtîf Efendi Ktp.,nr.1597.

İBNÜLEMÎN, Mahmud Kemâl,bk.Mustafa 'Âlî.

İBNÜ'L-HÂCİB,Ebû 'Amr Cemâleddîn Osman b. Ömer, *El-Kâfiye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr.5954.

İSEN, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî*, Ankara 1988.

KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Kataloğu*, İstanbul 1961.

KINALIZÂDE, Hasan Çelebi, *Tezkiretü's Şu 'arâ*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Âli Mustafa Efendi (Hayâtı)”, *DİA* , c.II, İstanbul 1989.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Lütfî Paşa Asafnamesi:Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi*, İst.Üniv.Edb.Fak.Basımevi, İstanbul 1991.

LÜTFİ PAŞA, *Âsafnâme*, Matba'a-i Âmire 1326.

MENDE, Rana von, Mustafa 'Âlî's Fursatnâme, Berlin 1989.

MUHAMMED CÂMÎ, Ebü'l-Berekât Nureddin Abdurrahman, *Divan-ı Molla Câmi*, Matbaa-i Vezîrhan, İstanbul 1284.

MUHAMMED PARSA, Hacı Ebü'l-Feth Celaleddin, *Faslü'l-Hutâb* ,(tashih ve ta'likât) Celil Misger Nejad, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran 1381.

MUSTAFA 'ÂLÎ, Gelibolulu, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin, Ankara 1996.

-----, *Görgü Ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları* (Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis), haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1978.

-----, *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdati'z-Zâhire*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1984.

-----, *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları* (Menâkıb-ı Hünerveran), haz. Müjgan Cunbur, Ankara 1982.

-----, *Menâkıb-ı Hünerverân*, neşr. İbnülemin Mahmud Kemâl, İstanbul 1926.

-----, *Menşei'l İnşâ* , haz. İ. Hakkı Aksoyak, Ankara 2007.

-----, *Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelenekler, Görenekler Ve Sosyal Hayât* (Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis), trc. Cemil Yener, İstanbul 1975.

-----, *Sade-i Sad-Güher*, MK, Ali Emîrî Efendi, nr.978.

MÜSTEKÎMZÂDE, Süleyman Sa'âdeddîn Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928.

ÖZEZEN, Muna Yüceol, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Hilyetü'r-Ricâl'i :Metin-Gramer-Dizin*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi S.B.E., Adana 1994.

PEKİN, Nermin, *XVI. 'Asırda Bir Âdâb-ı Mu'âşeret Kitâbı (Kavâ'idü'l-Mecâlis)*, Kubbealtı Akademi Mecmûası, sayı:2, 1972.

SOHRWEİDE, Hanna, “Das Enîs El- qulûb”, *VIII.Türk Târih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.2, 1979 Ankara.

SUNGURHAN, Aysun, *Beyanî Tezkiresi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara 1994.

SÜSSHEİM, K., “Âlî” *İA* , c.I, İstanbul 1993.

ŞAHİNLİ, Hakan, *Mustafa 'Âlî'nin Mirkâtü'l-Cihâd Adlı Eserinin Tenkidli Metni* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi S.B.E., Sakarya 2004.

ŞEKER, Mehmet , *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, Ankara 1997.

-----, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnîfi ve 'Mevâ'idü'n Nefais fi Kavâ'idü'l-Mecâlis' Adlı Eseri” , *İslâm Medeniyeti Mecmûası*,sayı: 4, İstanbul 1979.

-----, “Müverrih 'Âlî'nin Tasavvufa Ait iki Eseri : Hilyetü'r-Ricâl ve Riyazü's-Sâlikîn”, *Diyanet Dergisi*, sayı :3, Ankara 1977.

TİETZE, Andreas , *Mustafa 'Âlî's Counsel for Sultâns of 1581*, I-II, Wien, 1979-1982.

-----, *Mustafa 'Âlî's Description of Cairo of 1599*, Wien 1975.

UĞUR,Ahmet [ve diğeri],*Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbar: Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesindeki 901 ve 920 Nolu nüshalara göre,* Kayseri 1997.

ÜNAL, Perihan, '*Âlî Dîvânı Transkripsiyon ve Edisyon Kritiği*, Türkiyat Enstitüsü, T.480,İstanbul 1955-56.

YAVUZ, Hulûsi, *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet*, İstanbul 1991.

YAZICIZÂDE, Ahmed Bican b. Salih el-Geliboluli, *Envâr-ı 'Âşıkân*, BDK, Beyazıt böl., nr.1405.

YÜCEL, Ebubekir Sıddık, *Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi S.B.E., Kayseri 1990.

YÜCEL, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar: *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn Ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*, Ankara 1981.

D- NASÎHATU’S-SELÂTÎN (TENKİDLİ METİN)

(1b) Elhamdulillâhi’l muhikki’l-hakka bi-kelimâtihi ve câ’ili’l-munsıfıne’l- muntasıfıne muttasıfıne bi-ahlâki zâtihi ve sıfâtihi ve’s-salâtu ‘alâ nebiyihi llezi beyyene’l kısta bi-ebyeni makâlâtihi ve ‘alâ âlihi’l muctenibîne âni’l cevri ve belîyatıhi el-mutecennibîne min cevânibi ve cinâyâtihi.

Ba’demâ erbâb-i fehm u zekâ ve ashâb-i ‘akl u nüha bu husûs-i sadâkat-nusûsa vâkıf u dânâdur ki hükemâ-i ‘uzmâ’-i ahyâr ve ‘ukalâ’-i künrâ-i zevi’l iktidâr mîzân-i rağbet u i’tibârda ‘adâlet u nasfeti nakd-i kâmil’ül-‘ayâr ve since-i güher-senc-i rüzgârda emânet u istikâmeti zehebe-i ‘âlî-kadr u girân-mikdâr ‘add idüb el-‘adlu vaz‘u şey’in fî

mertebetihi sırrını ashâb-i merâtibe hâl, lâ-siyyemâ “ez-zulmü kemîn fi’n-nefsi yuhfihi”l -’aczu ve tuzhiruhu’l-kuvve”⁹³ mazmûnını vüzerâ’-i sâhib-râ ve vükelâ’-i mülk-ârâ قَاوْلُكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى⁹⁴ zümresinün ekserine mâ-sadak-i pür-me’âl müşâhede kılurlar. Fî nefsi’l-emr hükkâm-i nâzîfetü’l-ahkâm ki ferden ferden **(2a)** fermân-rân-i havâs u ‘avâm olub mâ-dunlarına dehr-i denî gibi tefevvukları ve mâ-fevkında olanlara kemâl-i mütâba‘at ile ‘arz-i ‘ubûdiyyetde tahakkukları nefsi-i emmâreleri yekrânına kirâren irhâ-i ‘inân ve nefsi-i mütme’inlerine gendüleri semt-i muhâlefet ile nümâyân idüb zîr-destleri olan erâzili hemvâre merâtib-i ‘aliyeye ırgürürler ve benî Âdeme izhâr-i ta‘annüd iden ‘azâzili melek-rû ve ferîştehû merdümle ile her âyine bir görürler. Belki hibret u basîretde niçe vech ile anlardan tercîh kılurlar ve ‘ilm-i kıyâfetden iğmâz-i ‘ayn idüb ‘abûsü’l-vech olanları vecîh u bî-şebîh kâmillerden rütbe-i râtibeye elyak u ahrâ bilürler.

Li-münşî’ihi:

Her vilâyetde kâmil isterler

Rûm mülkinde câhil isterler

Zulm ile sîm u zer alub virici

Sikke-sûret erâzil isterler.

Bâ’is budur âhirü’z-zamân ve hâtîme-i evânda İmâm Muhammed-i Mehdî hazretleri zâhir olurlar ve fazâ-i fesîhetu’l-ercâ-i dehri kıst u ‘adl ile memlû kılurlar tâ-ki nâ-kesân mânend-i hâr u hassân deryâ-dil kâmillere göre firâz u bâlâda olmaya ve müstakîmân hem-çu hıyânetkârân-i sakîmân dürd gibi devrinde derd ile ayakda kalmaya. ‘Ale’l-husûs hazreti Bârî **(2b)** celle şânuhu ‘ammâ şânuhu ber mûcib-i nass-i kerîm-i بَعْضُهَا⁹⁵ ta’yîn-i rütbe ve tebyîn-i mertebe buyurmakdan ğaraz her zamân icrâ’-i ahkâm-i ‘adâlet ve istiksâ-i aksâ-i emânet u diyânetdür ki irâdet-i ezeliyesinde edâninün e‘âlîye tağallûbi muhâl ve meşîyet-i lem-yezelîyesinde erâzilün efâzıl gibi te’eddübi hayâl-i bî-me’âl olub bu sırre güvâh-i sedid وَمَا هُوَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ⁹⁶ nass-i kerîmi idügi zâhir u bediddür. Felâ-cerem selâtîn-i muhterem ve esâtîn-i muhteşem râh-i câdde-i

⁹³ Zulüm, nefiste acizlikle gizlidir; fakat, dış dünyaya kuvvet gösterisi yapar.

⁹⁴ Tâhâ, 75 : “İşte onlara en yüksek dereceler var.”

⁹⁵ Nûr, 40: “ Biri biri üstüne (karanlıklar)”

⁹⁶ Fussilet, 46: “O(Allah) kullara zulmedici değildir.”; âyetin orijinali şöyle: (وَمَا رَبُّكَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ).

‘adâletde sâbit-kadem olmak ve menâsıbı ehline sevk idüb ‘ayân u rû-şinâsan furû-mâyegân kabilinden imtiyâz bulmak her cihet ile lâzım u vâcib olmışdur. Hâlâ-ki pâdişâh-i cihân fermân-rân-i sâmi-mekân güzîde-i havâkîn-i kader tûvân sûtûde-i dûdmân-i âl-i ‘Osmân Sultân Murâd Hân bin Sultân Selîm Hân -Allâhume eyyedehu ilâ nkirâzi’z-zamân- ecdâd-i emcâd-i ‘izâm ve âbâ-i büzürgvâr-i ma‘âlî makâmları ihtiyâr itdükleri üzre tetebbu‘-i ahvâl-i enâmı vüzerâsına tavsîyet ve tecessüs-i havâdis-i şuhûr u ‘avâmı vükelâsına tevlîyet buyurub bizzât ‘asâkir-i deryâ-makâtir ile ihtilâtları düşvâr ve umûr-i cümhûra bi-nefsihi takayyüdleri hilâf-i ‘âdet-i ahyâr olmağın nehc-i ‘âdalete meyelân mücerred vüzerâsına lâzım bir mazmûn-i nasfet-nişân (3a) olub egerçi vüzerâdan sâdır mahâyif-i bî-intihâ gendülerün te’vîl-i şerîfleri mûcibince وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى⁹⁷ nass-i şerîfine mâ-sadak-i hikmet-ârâ ‘add olunmuşdur. Ve lâkin emr-i tevkilde tetebbu‘-i dikkat-karîn zimmet-i himmet-i selâtîne lâzime-i ‘adâlet-âyin olub ‘ukalâ dururken ğufelâ kullanılmak, muhikk u munsıflar varken rîş-hand u sitâyîş ile muttasıflar ihtiyâr olunmak zulm ‘ale’l-‘ibâda ruhsat gibi oldukdan mâ‘adâ “men kallade insânen ‘amelen fe-kad hânellâhe ve resûlehu ve cemâ’atehu’l-müslimîn” fehvâsına gendüleri misdâk-i sadâkat-rehîn itdükleri gün gibi hüveydâ olur.

Ve zulmet-i zulme rızâ ‘adâlet mihrinün kûsûfını iktizâ idüb beytü’l-mâl-i müslimîn ki vedî‘at-i hâliku’l-‘âlemîndür. Nâ-sezâlara virilmek özge ma‘siyet ve nâ-mahallere revâ görülmek turfa musîbet idüğü de kemâ yenbağî bürûz u zuhûr bulur. Bu bâbda aslâ tecâhül ‘özü olmaz ve vükelâ hâlinden tegâfûl yevmü’s-su’âlde cevâb-i bâ-savâb olması sübût bulmaz.

Li-münşi’ihi:

Bizden evvel e’imme vu hulefâ
Etmeyeydi tetebbu‘-i vükelâ
Dîn u devlet bulurdı belki zevâl
Mümkün olmazdı böyle istiklâl
Oldı bir emre her kişi me’mûr,
Etmedi hidmetinde hiç kusûr(3b)
Şehlerün hidmeti ‘adâletdür
Bezm-i kısmetde istikâmetdür.

⁹⁷ En‘âm, 164: “Hiçbir suçlu, başkasının suçunu yüklenmez”

Ehline düşmeyince mansab u câh
Dağılur dud-i âh gibi sipâh
İrtişâdan ki el çeke vükelâ
Mansaba dester bulur ‘ukalâ
Ne virür müstahik olan rişvet
Ne iderler o rişvete cür’et.
Mansaba lâyük olmayan ammâ
‘Arz-i rişvetdedür sabâh u mesâ.
Gül gibi ‘arz-i zer kılur, açılur
Göz yaşı gibi dökilür saçılur
Bu ümîd ile kim biri bin ola
İstinâd ile zulme fûrce bula
Yıka beytü’l-huzûr-i ahiretin
Yapa dârü’l-ğurûr-i ma’siyetin
Sebeb olana bed-du‘âlar ala
Günde bin mülke nâr-i fitne sala.

El-hak bu sîrr-i mutlak ashâb-i dânişe bir külli sabakdur ki الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ⁹⁸ meşhûnında hayra delâlet etmek hayr işlemek gibi idüğü nice müsbet ise cevri u siteme dahi ruhsat zulm-i sarîhe rızâ vu rağbet olduğı muvâfık-i mazmûn-i huccetdür. Pes şehriyârân-i ‘âdil ve tâc-dârân-i bî-mu‘âdil ki zıllullâhi fi’l-arzîn deyû mevsûflardur, gendüler serv-i bâğ-i saltanat iken münâsib midür ki sâyelerin zemîn-i şûreye salalar ve zâtleri direht-i mîvedâr-i hilâfet iken lâyük midür ki reşehât-i sehâb-i himmetlerinin ifâze-i zülâl-i terbiyeti ile tuhm-i şerr u şürûr⁹⁹ (4a) hâsıl kılalar? Ma‘a-hâzâ her tuhm-i

⁹⁸ Tirmizî, ‘İlim 14: “Hayra yol gösteren, onu yapan gibidir.”

⁹⁹ [Derkenâr] Ve’l-hâsıl vezîr-i a‘zama ehem ve zimmet-i himmetine elzem olan ‘umûmâ memâlik-i mahrûsedeki hükkâmıların şânlarına vukûf ve kâffe-i re‘âyânun intizâm-i ahvâline sa‘y-i ma‘rûfdur. Zîrâ anlar hakkında pâdişâhun bezl-i himmeti ve küllî hâslar ve yazlık kışlık virgüler ile ‘inâyeti ve istedikleri gibi alub virmege kemâ yenbağî ruhsatı nice ise anlara dahi vâcib pâdişâhlarının ‘ırz-i şerîfi sıyâneti ehl-i zulm olan hükkâmın def‘-i mezâlimine her birinün ikdâm u dikkati, ‘ale’l-husûs fukarânun refâh-i hâllerine hüsn-i tedbîr ile cüll-i himetidir. Bu bâbda aslâ tecâhülleri ‘özü olmaz ve olur olmaz te’vîl u teveccüh ile cevâbları kabûl olunmaz. Zîrâ kibâr u sığârdan hiçbir kimse yokdur ki hânesindeki tevâbi‘inün yaz u kış levâzımını görmeye ve zâd u zevâdelerine müte‘allik mühimmâtı vaktiyle tedârük

şer zulm âteşinden niçe yüz bin sirer olub dûdmân-i mazlûmân-i dud-i âh ile yakub göyündüre ve her berg-i sebz-i cân-güzer ‘ırk-i hukûk-i ‘ukûk-pervere bir zehrîk nîşter olub hânumânı mehmûmân-i seylâb-i sirişk-i hûnîn ile söyündüre? Ve selâtîn-i dindâr ve havâkîn-i perhîzkâr ki ¹⁰⁰أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ nass-i şerîfindeki mezîyete terettüb ile ma‘rûflardur. ‘Ak-i kâmile muvâfık midür ki emrlerine itâ‘at ‘ayn-i ‘ibâdet u tâ‘at ola. Fe-emmâ mazmûn-i emrleri ‘ayn-i ma‘sîyet u ‘ukûbet idüğü ‘iyâzen billâhi sübût u zühûr bula? Hikâyet: Vailînden birine su‘âl ve cibilletinde merkûz olan hikmet-i hafîyeden celb-i makâl olunub vaz‘ı mîzân ve işti‘âl-i nîrândaki ‘usât-i mü‘minîn mu‘azzeb olurlar ve dünyâda itdükleri ‘amellerine göre cezâlarını bulurlar. Bu zümrede cümleden ziyâde kangı tâyifeye şefkat kılursın ve nice furkanun mu‘azzeb fi’n-nâr olmasını anub yanar yakılırsın? Dedüklerinde cevâb-i bâ-savâb buyurdılar ki: Erhamü ‘azîze kavmi züll mücibince zümre-i selâtîne cümelden artuk terahum iderin ve mes‘ûl u mu‘âkab olmalarından ânen fe-ânen te‘ellüm eylerin ki anlar dâr-i dünyâda¹⁰¹

kılmaya. Farazâ cüz‘i bir ihmâl eylese kış levâzımını zamânı ile görmese ol hânenün intizâmı ihtilâle mübeddel olur, ol sû-i tedbîre binâen cümleden esbâb-i huzûr ıztrâba muhavvel olur.

Ma‘ a-hâzâ yevmü’s-suâlde cevâb gendülerden taleb olunur. Vüzerâ bana bildürmediler deyû buyurmaları ‘indellâh makbûl degül idüğü tahakkuk bulur. Bu takdîrce neden ki bir ehl-i hak kulına râğbet ve gâh u bî-gâh ahvâl-i ‘âlemden anunla musâhebet etmeyeler ve her nesnenün gavrına vâsıl olub intizâm-i umûra dikkat eylemeyeler? Be-şart-i ân ki ol iltifât buyurdıkları nâdire-dân ehl-i ğayret ve ehl-i ‘irfân olub vüzerâyâ varub gelse ve anlardan ba‘zı murâdâtı revâ olmağla murâdlarınca şehâdet eylemese, muhassal sâhib-i fazl olub kimseden utanmaya, pâdişâhınun hakk-i nân u nemekini gözedüb sâyirleri ‘aynine almaya. Egerçi ehl-i hak nâdirdür, Fe-ammâ zamânede biz ehl-i hakkız deyenler ğâyet ile mütekâsirdür.

¹⁰⁰ Nisa, 59: “Allah’a itâ‘at edin. Peygambere ve sizden olan ulû‘l-emre(idârecilere) de itâ‘at edin.

¹⁰¹ [Derkenâr] İmdi ol vezîrden n olur ki ‘umûmâ ehâlî-i memleketün, husûsan sükkâ-i pâ-yi taht-i saltanatün havâyic-i mühimmelerini zamânı ile kayurmaya, mühimmâtdan birinde kaht u killet olmağla halk-i ‘âlem birbirlerine girişe, hükkâmun mu‘âmelât umûrına mukayyed olmaması ve ehl-i sûk istedikleri gibi satub narh-i sâbık gitdükce izdiyâd bulması bir alay bâzârî manavlarun ğanâsına ve ‘asâkir-i müslimîn ve rû-şinâsân-i güzîn zümresinün iflâsa atılmasına sebebdür. Pes pâdişâh-i İslâm’a lâzım olan fukarânun râhatı ve ‘asâkir-i mansûrenün izdiyâd-i ganâ ile vüs‘atidür. Anlar fakîr olmak ve ehâlî-i sûk vüs‘at tahsîl idüb gizlî genc bulmak vükelânun sû-i tedbîrinden nâşî bir hâletdür. Ve’l-hâsıl bu bende-i muhakkar kemâl-i basîret ile nazar itdükçe vüzerâyı zevk u safâda ve serâyılarında ve bağçelerinde meserret-i bî-intihâda gördüm. Ve sâyir ehl-i dîvânı tahsîl-i mâl u menâlde, vezîrler hakkun ibtâlîni de emr iderlerse imtisâlde idüklerini tahkîke irgürdüm. Kezâlik sa‘âdetlü pâdişâha cümleden yakîn ve envâ-i iltifât u in‘âmı ile sadr-nişîn olanları dahi bu bâbda ehl-i sükût ve hâsâ ıslâh ‘âlem-i

(4b) kemâl-i câh u celâl ile nâz u na‘imde iken giriftâr-i âteş-i cahîm olalar ve beyne’l-halâyık sa‘âdet u ikbâl ile nâziş-i delîmde iken zebânîler elinde zebâne-i dûzehden ‘azâb-i ‘azîm müşâhede kılalar. Hakka ‘izzet-i dâverî bu mıdur ki dünyâ sa‘âdetine mâlik olalar ve zahr-i âhiret tedârükine mukayyed olmayub fursatı fevt eyleyeler ve hamîyet-i tûvân-gerî böyle midür ki bülbül-i gülzâr-i mahabbet olan cânlarını nâr-i dûzehden himâyet ve gül-ber-i bâğ-i cennet mesâbesindeki bedenlerini âteş-i cahîmden sıyânet idemeyeler?

Li-münşî’ihi:

Şâhlar mâlik-i siyâset iken
Emr u nehyiyle ehl-i kudret iken
Ne revâdur ki tenlerin yaka nâr
Kıpkızıl ahker ola hemçu enâr?
Bu rezâlet riyâsete degmez
Saltanat ol ‘ukûbete degmez.
İki ‘âlemde şâh odur ola şâh
Görmeye anı zilletiyle sipâh
Sâye-i hakk iken hilâfet ile
Pâyimâl olmaya rezâlet ile

Zîrâ ahâdîsi nebevîye ve akâvîl-i Mustafâvîyeden “Es-sultânu zillullâhi ye’vâ ileyhi küllü mazlûmîn” mefhûm-i latîfî mûcibince her mazlûm ki teff u tâb-i zulmden pür-iztirâb ola lâ-büd sığınacağı zillullâh olan pâdişâh-i cihândur ve her mehmûm ki harâret-i tâbistân-i (5a) cevri u sitemden te’ezzi ve inkılâb mertebelerin bula. Felâ-cerem penâh idinecegi serv-i bâğ-i saltanat ve şimşâd-i ‘adl u dâd u re’fet olan şehriyâr-i ‘âlî-rütbet u ma‘âlî-menzilet idügi hâtır nişân-i rû-şinâsândur. Bâ‘is budur ki ba‘zı

Bârîye vâcib degüldür deyû her birini hayrân u mebhût buldum. Bu takdîrce hazret-i şehriyâr-i ‘âlem-gîr umûr-i memleket tedârükünde bî-mu‘în u zahîr ve pes-i perdede olmağla ve ehl-i ‘ırz olanlar hilâfını i‘lâm kılmağla her ihtilâli ‘ilm-i şerîflerinden hafy u testîr kılduklarına vâkıf oldum.

Lâkin gözlüye gizli olmaz, pâdişâh olan zillullâh ne murâd idindi ki anun vücûdı tahakkuk bulmaz? Ol makûle şahs ashâb-i kemâlât zümresinden olur, ‘avâmm-i nâsdan olmaz. Ve kimseden üşenmeyüb mansabından havf eylemeyen ma‘ârifine istinâd ile cür’et itdügi mukarrerdür. Yoksa nâ-ehl u nâdân olanlardan ol makûle cüll-i himmet ğayr-i müyesserdür.

mahallerde “es-sultânu zıllullâhi yelteci’üne’n-nâsu ileyhi kemâ yelteci’üne ila z-zılli min harâreti’s-şems” vâki’ olmuşdur. Pes fî zamâninâ sultân-i ‘âlî-râ ve fermân-kâr-i kâr-fermâ ihtiyârât-i ecdâd u âbâları üzre halk ile ihtilâtdan halveti tercîh ve sebeb-i vahşet u haşyet-i enâm olmağla rütbe-i ihtifâyı bizzât icrâ’-i ahkâm etmeden takdîm u tavzîh buyurub vezirlerümüz def’-i zulme kifâyet ider ve vekîl u müşîrlerümüz halkı bize mürâca’atden müstağnî eyler deyû i’tikâd buyurmışlardır. Ma’a-hâzâ ol vükelâ’-i ‘uzamâ ehl-i hakk olmadukları ve makâdîr-i nâsa kemâ-yenbağî vukûf bulmadukları takdîrce harâret-i zulmden müstazıll olmak dileyenler yanar âteşe mukârin olurlar ve tef u tâb-i sitemden cûybâr-i ‘adl u dâda cân atanlar semm-i kâtil ve zehr-i helâhile râst gelürler. Hây, bize zulm oldi deyû kîl u kâle ve bir iki def’a ruk’alar ile rikâb-i pâdişâhîye ‘arz-i hâle başlarlar, ve lâkin zahmlarının merhemi yine anlar elinde olmağla (5b) ve şikâyetlerindeki sıhhat u durûğları yine anlardan sorulmağla mihnet u melâlleri gitdükçe bedter ve çirâğ-i şikâyet ve ‘arz-i hâlleri vardukça bî-fürûğ u bî-fer kalub nedâmet eleriyle gendüleri taşlarlar ve reşehât-i sehâb-i rahmet killetinden huşk olan direht-i tenlerini seng-i nedâmet ile döğüb câ be-câ zahm-i kebûd u cirâhat-i hûn-âlûddan nevber-i ‘âdl u dâd ümîdine niçe bin berg-i sebz aşlarlar.

Li-münşi’ihi:

Vây ana def’i zulm ide vükelâ
Pâdişâh olmaya mukayyed ana!
Çun ra’îyet vedî’at-i Hakdur
Vüzerâdan şeh ana elyakdur.
Şehdür ol hidmete olan me’mûr;
Neyler anda vezîr-i nâ-meşkûr?
Bunca devlet virüb Hudâ şâha
Kıldı hâzin vedî’atullâha
Ne revâ kendi görmeyüb bizzât
Kıla ğayrun vekâletin isbât
Bunca rif’at mukâbilinde ne var
Kendi görse o hidmeti deyyâr!¹⁰²

¹⁰² [Derkenâr] Hikâyet olunur ki Sencer Hân eben ‘an ceddin bir pâdişâh-i ‘azîmü’s-şân iken Sultân Gâzân habsinde nâ-tüvân ve zevâl-i mülk ile hâtır-perîşân oldukda ‘ukalâdan biri sebebini suâl itdükde:

İmdi bundan ma'lûm oldu ki ba'zı mülkûn zevâlî zulme mâ'il vüzerâdan ve re'âyânun kemâl-i ihtilâli istiğnâ tarîkin tutan hulefâdan olub إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا 103 nass-i şerîfine göre mâdâm-ki selâtîn-i âfâk ve havâkîn-i zâhirü'l-istihkâk tettebbu'-i umûrda tebdîl-i ahlâk ve tecessüs-i ahvâl-i cumhûrda ketm-i merâhim u eşfâk (6a) eylemeyeler, Hak celle ve 'alâ mülklerine zevâl ve memleketlerine fetret u ihtilâl revâ görmez ve silsile-i 'âlîyeleri mâh u sâl leyâlî vu eyyâm gibi muntazamu'l-hâl 104 mürtebitü'l-ahvâl olub vedî'atullâhi hirâsetleri ve re'âyâ vu sipâhi zulm-i zalemeden sıyânetleri 105 وَأُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ 106 mazmûn-i 'izzet-meşhûnı mûcibince neslen ğibbe neslin mülk-i saltanata verâsetlerini ve batnen ba'de batnin mâ-melek-i hilâfete isti'dâd u liyâkatlerini şemsun nûrî gibi mukarrer ider ve zulmet-i zulm u sitem envâr-i ma'deletleriyle müzmahil olur gider.

Zîrâ Bârî Hudâ –celle şânühu ve 'alâ- kitâb-i kerîm-i vâcibü'l-isgasında وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ 107 buyurduğu bu remz-i pür-hikmete dâl ve bu sirr-i celîlû'l-menkıbete hallâldür ki ümerâ vu vüzerâ ve ümenâ vu vükelâ eger itdükleri zulme göre muâhaza olunsa ve peydâ kıldukları cevri u bî-dâda göre cezâları virilse dünyâda anlardan bir ferd kalmayub cümlesi helâk ve ef'âl-i zemîmeleri mukâbelesinde zîr-i hâk kılınurdu. Ve yâhûd lafz-i dâbbeden maksûd ma'nâyı luğavîsindeki remz-i ma'hûd olub Hak celle ve 'alâ anlarda dâbbe kısmından nesne komazdı. Ya'nî ki rûkûbe yarar ve tahmîl-i eskâle sezâvâr davarları kalmazdı.

(6b) Belki lühûm-i helâl ve zirâ'at u hirâseti menâfi'-i bî-misâl olan hayvânâtun tevâlûd u tenâsülü muhâll olub şâh-süvâr olanlar piyâde kalmak ve hayme vu hargâh mâlikleri

Menâsıb-i 'âlîyei edânîye virdüm ve merâtib-i esâfilî e'âlîye revâ gördüm. Pes edânî 'âlî mansabların haklarından gelemeyeler ve e'âlî dahi edânî merâtibini kabûle 'âr eylediler. Felâ- cerem bu iki emrûn butlânı bâ'is-i zevâl-i mülk u cihân-bânî ve sebep-i felâket u nedâmet u peşîmânî oldu deyü cevâb-i bâ-sevâb virdi.

¹⁰³ Ra'd, 11: "Bir toplum kendinde olan bir durumu değiştirmedikçe, Allah da o toplumda olan hali değiştirmez."

¹⁰⁴ [Derkenâr] Ve şühûr u a'vâm misâli.

¹⁰⁵ Mü'minûn, 8: "Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler."

¹⁰⁶ Mü'minûn, 10: "İşte asıl onlar vârislerdir."

¹⁰⁷ Nahl, 61: "Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları takdîr edilen bir müddete kadar erteliyor."

zîr-bâr olub mübtelâyı derd u elem olmak, lâ-siyyemâ dihkânlar kişt-zâr-i ma‘îşetden hâsıl almamak, nevâle-horân ise şarâb u kebâb ve et‘ime-i bî-hisâba dest-res bulmamak mukarrer olurdi. Zîrâ nâsun ma‘îşetleri istihdâm-i hayvânât ile ve e‘âlînün edâniden mezîyetleri huyûl-i kesîretü’l-berekâtıyla olub âlet-i ta‘âm u şarâb ve ‘illet-i ‘ulüvv-i a‘yân u nüvvâb hidmet-i nafi‘a-i devvâb olmağın âyet-i kerîmede dâbbe ile ta‘bîr olundi. Ve bir lafz-i şerîf ile nihâjetsüz sîrr-i münîfe muvâsalat bulundi. El-kıssa, vükelâ’-i zû-fünûn sadr-i ‘adâlete makrûn ve vüzerâ’-i ğabâvet-nümûn mezâlim-i bî-nihâyet ile mağbûn oldukları ¹⁰⁸ **بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ** nass-i şerîfi ‘âlimlerine ma‘lûmdur. Fe-emmâ ol zümre-i mukarrebûn ki **لَا يَسْتَفِئُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ** ¹⁰⁹ **يَعْمَلُونَ** mazmûn-i münîfine mâ-sadak-i bî-çûn olalar vizrûn vüzerâdan infisâli ve müvekkilûn cürm-i sırf ile teşvîş-i ahvâli her âyine meşhûd u mefhûmdur. Eger ba‘zı sâ’ilîn bu tahkîkâtda zâhir-bîn ve medâr-i kelâmı müdârâ semtine karîn olub bu güft u gûy-i nâ-mübrem iltizâm-i mâ-lâ yelzem kabilinden **(7a)** ‘add olunub memâlik-i ‘Osmânîye ki ‘ulemâ-i a‘lâm ile memlû ve fuzalâ-i zevi’l-efhâm ile dopdoludur, anlar bu bâbda sâakitler, husûsan **قل الحق ولو كان مرين** ¹¹⁰ emrine ‘adem-i imtisâl ile sâmitler iken bâ’is nedür ki bu gûne tahrîre nihrîr gibi cür’et eyleyesin ve gubâr-i hâtıra bâdî kelâm-i serd ile ta‘bîr-i mâ-fi’z-zamîre rağbet eyleyesin. Cevâb-i bâ-savâb virürüz ki bu ta‘bîr u tahrîr muvâfık-i takdîr-i Kadîr oldukdan ğayrı belki ‘âlem-i rû’yâda ba‘zı evliyânun işâretleri ¹¹¹ ve bu fevâ’idi ifâdeye ‘arz-i tehâlûk u rağbetleri ile bu ‘abd-i kesîru’l-kusûr “el-me’mûr ma‘zûr” sırrına mâ-sadak-i mestûr olub husûsan bu bende-i ‘âlî-velâ “el-hakku ya‘lû ve lâ yu‘lâ” ¹¹² nass-i şerîfini müfessirân-i menâbir-i ‘ulyâdan mirâren istimâ‘ u işgâ itdükden mâ‘adâ kelimât-i ekâbirden bu nâsihat-i vâcibü’l işgâdaki “fe hukka ‘alâ cemî‘i’l-verâ an yümiddû’s-sultâna bi’l-münâşahât ve yahuzzûhu bid-da‘avât ve yu‘înûhu fî sâ‘iri’l-muhâvelât” buyurulub cemî‘-i insâna

¹⁰⁸ Enbiyâ, 24: “Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler, bu yüzden de ondan yüz çevirirler.”

¹⁰⁹ Enbiyâ, 27: “Onlar, Allah’ın sözünün önüne geçmezler, hep O’nun emriyle hareket ederler.”

¹¹⁰ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, hadîs no: 1890: “Acı da olsa doğruyu söyleyin.”

¹¹¹ [Derkenâr] Ve encümen-i rûhânîyetden fusahânun sultân-i Câlînûsı hakîm Mevlânâ Firdevsî’yi Tûsî ve buleğânun şeyh-i sahib-râzı Mevlânâ Sa’dî’yi Şîrâzî, husûsan kâsif-i esrâr-i bî-reyb el-mulakkab bilisânî’l-ğayb Mevlânâ Hâfız-i Şîrâzî ve efsahu’l-müteâhirîn efzalü’l-mütekellemîn Mevlânâ Nûru’d-Dîn-i Câmî- kaddesellâhu esrârehüm- hazerâtının mirâren irşâd-i bâhîru’l-kerâmetleri.

¹¹² Hak üstündür, ona gâlip gelinmez.

ya'nî cümle-i ehl-i beyâna vâcibdür ki pâdişâhlarına pend u nash ile mededkâr olalar ve du'âlarında hulûs-i bâl ile tahsîs biz-zikr eyleyeler ve devâhî vu şedâyidden âlâm-i mütezâyide giriftâr gördüklerinde kavlen u fi'len ve mâlen u me'âlen mu'âvenet ihtiyâr ideler ya'nî havf u haşyeti koyub âb-i hayât ise de serçeşme-i **(7b)** hayâtlarından el yuyub siren ve 'alânîyeten nash u pende cür'et ve devâm-i devleti du'âsına muvâzebet ve 'ıyâzen billâhi bir vâkı'a-i hâileye uğradukda mu'âvenet semtini tutalar.

“Ve yekûnû lehü a'yûnen nâzireten

Ve eydiyen bâtıseten

Ve cünneten vâkiyeten

Ve elsünen nâtıkaten

Ve kavâdime münhizaten

Ve kavâyime munkileten

Ve heyhâte minhü's-selâme!

Ya'nî nash u du'â ve müzâheret-i bî-intihâ ile mededkâr olduklarından ğayrı lâzım u vâcibdür ki **evvelâ** pâdişâhlarının görür gözi olalar, rü'yetinden ba'id olan umûrı ana göstereler ve dâyimâ kenz-i devletine nighbân olub bed-nazarları nazardan sürdürerler ve bî-basîret u kem-basarlar ahvâlini 'ayn-i 'adâlet ile gördürerler. **İkinci** tutar eli mesâbesinde olub kabz u bastında ve hall u rabtında bâversüz yâver ile pâyimâl olan fukarâyı ayaklandırıralar ve eller elinde müşevveşü'l-ahvâl gördükleri zu'afâyâ dest-gîr olalar. **Üçüncü** ma'rekeye saklanmış kalkan ve muhârebeye yaraklanmış siper-i pulâd-nişân gibi pâdişâhlarının her kazâsına karşı duralar ve a'dâ-yi bed-râyına göğüs gerüb kılıc gibi miyân-bend-i kuşamâya el uralar. **Dördüncü** dâyimâ gülzâr-i 'adâletinde bülbül-i gûyâ ve şâhsâr-i nasfetinde murg-i hezâr-âvâ olub gonce-i tab'-i latîfine hâr ve gül-berg-i zihn-i şerîfine **(8a)** mûris-i hârhâr olan umûrı 'andelîb-i gam-horun gönlindeki elem gibi ketm etmeyüb ve –kim bilür- mizâc-i şerîf-i şehriyârîye güc gelüb evrâk-i bahâr-i 'ömrümi ber-bâd eyleye dimeyüb hakk olan kavî-i râstı bî-kem u kâst söyleye ve mahrem-i harem-i muhterem olan bî-zebânlar gibi sükût ihtiyâr eylemeyüb lâyıf-i dîn u devlet olan kelâmı kemâ hüve hakkuhu 'arz eyleye. **Beşinci** ol hümmâ-yı evc-i sa'âdete tayerânı mukarrer bâl u per ya'nî şâha per nice per! Pervâzı müstemer şeh-per olub hüdhüd-i hidâyet-rehber gibi dâyimâ ol Süleymân-menkıbete hidmet-güzer ola şehbâz-i celâlet-makar sıfatında her yerde murg-i rûh-i a'dâsına hulûs-i bâl ile pence-güster ola ve bi'l-cümle ok gibi yâbâna da atarsa bâz-i kudretine kol kanad olub

ser-i menzile müsâra‘at eyleye, ecel ‘ukâbının ‘ikâbı ser-pencesine de salarsa murg-i rûhını esrigemeyüb her âyine edâ-i hidmete mübâderet eyleye. **Altıncı** pâdişâhun yürür ayağı mesâbesinde olub tarîk-i mürâfakat u muvâfakatde ve gendülere ‘azîmeti vâcib olan vâdîlere ‘azîmetde dakîka fevt eylemeye. Farazâ pâyına pâlîk urunmağı pây-e sa‘âdet bilüb seng-i havâdisden zahm-hordelik göstermeg ile ‘özü-i leng sûretinde söz söylemeye. Bu cümleden murâd bu rümûz-i hikmet-nihâddur ki pâdişâh **(8b)**u re‘âyâ, husûsan ümerâ vu vükelâ nefsi-i vâhid menzilesinde olub gâh görür göz, gâh tutar el, gâh yaraklanmış siper, gâh tayerâna müheyyâ bâl u per, gâh söyler zebân, gâh pây-i revân ta‘bîr itdükleri min cem‘îl-vücûh hidmete ve havf u haşyeti ber-taraf idüb hak sözi edâda cür‘ete delâlet eyler. Ammâ hâtîme-i kelâmde heyhât minhü’s-selâme fehvâsı tab‘-i selîm sâhiblerine zâhir ve rây-i müstakîm mâliklerine selâm-i enâm mazmûnı gibi bâhirdür. Muhassal-i kelâm fî zamânina ‘ummâr-i bilâd olan da vüzerâdur, zulâm-i ‘ibâd olan da vükelâdur. Zîrâ pâdişâh-i ‘âlî-mikdâr ecdâd-i büzürgvârları ihtiyâr itdüğü vahdeti terk idüb kibâr u sığâr ile ihtilât u ülfet ve def‘-i zulmlerine bizzât gendülerden mübâşeret müyesser degüldür.

Kezâlik vükelâda dahi meyl-i ‘adâlet ve eser-i re‘fet u nasfet muktezâ-yı cibilletleri, husûsan tama‘-i hâm ile nühûz u hareketleri mûcibine hiçbir vech ile mümkün degüldür. Mâdâm-ki istihkâk-i zâtî gözedilmeye ve bunlar harem-i muhteremde hâsıl olmadı deyû ‘ukalâya istihdâm ile imtiyâz virilmeye, lâzım gelür ki pâdişâh olan zât-i sa‘âdet-destgâh dâyimu‘l-evkât vezîr ola ve vezîr-i nâmî itlâk olunan şahs-i celâlet-penâh edâniye zahîr ve esâfile dest-gîr ola. Hikâyet: Mevlânâ Kırîmî ki kemâl u fazîleti Şakâyik-i **(9a)** Nu‘mânîye’de mestûr ve fûnûn-i kesîrede kudret u mehâreti elsine-i ‘ulemâda mezkûrdur. Bir gün dâru‘d-devlet-i senîye mahmiye-i behîye-i Kostantînîye fâtihi merhûm Sultân Mehmed Hân-‘aleyhi’r-rahme ve’r-rızvân- hazretleriyle mücâleset ve ahhâr-i selef ve âsâr-i ashâb-i şerefden müzâkere ve musâhebet üzre iken şehir-i Kırîm ki mevlânâyı mezkûrun mevlidi ve niçe rûzigâr tahsîl-i ‘ulûm-i ‘aklîye ve tekâmîl-i fûnûn-i naklîye vâdîlerinde mebhem u mevrîdi idi. “Ol hitta-i nâmdâr ne makûle belde-i büzürgvârdur ki anda şân-i şerîfünüz gibi fâzıl-i bülend-iştihâr zuhûr eyleye ve ol cây-i bihişt-âsâr ne gûne âb u havâ ile ma‘mûretü’l-aktârdur ki gülistân-i me‘ânîsinde sizün gibi bülbül-i sâhib-beyân ve bûtsân-i bedâyi‘inde hazretünüz misâli serv-i revân-i

belâğat-nişân vücûda gelüb kelâm-i fasâhat-encamunuz meselâ ¹¹³إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ mesâbesinde ve mantık-i belâğat-beyânunuz farazâ ¹¹⁴وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ menzilesinde ola. Lâ-siyyemâ nûranîyet-i mü'ellefâtunuz 'ilm-i nücûma mazhar ve şöhret-i musannefâtunuz fenn-i rüsûma bedr-i dücâ gibi ziyâ-güster oldukdan ğayrı 'ilm-i fikh u hadîs zâhir u bâtınunuza hâl ve fenn-i hendesedeki terbi' u teslîs eyyâm-i usbu' gibi şühûr u a'vâmunuza nâzım-i ahvâl olub nazm-i güftârunuz sirr-i Tefsîr-i kebîr ve nesr-i cevâhir-nisârunuz remz-i te'vîl-i müstenîr olmışdur" deyû gendülerden (9b) su'âl ve zebân-i bedi'ul-beyânlarından celb-i makâl olundukda ol fâzıl-i 'âlî-rütbet şehir-i Kırîmun 'imâretini hikâyet ve sâbıkâ fetvâya me'mûr bin 'âlim-i büzürgvârı olduğunu rivâyet ve ba'de zamânın cümlesi perâkende olmağla ol memleket harâba varduğunu takrîr-i bâ-dirâyet idüb ol buk'a-i mübârekenün âbı zülâl-i 'irfân ile çeşîde ve havâ-yı hevîyet-me'âbı nesâyim-i fehm u iz'ânla vezîde idüğün 'izz-i huzûr-i pâdişâhîye 'arze kılduklarında sultân-i bülend-idrâk, fehm-i derrâk vâdîlerinde bâd-i vezân gibi cüst u çâlâk olub "Çun-ki belde-i mesfûre kesret-i 'ulemâ vu fuzelâ-yıla ma'mûre olduğu ve şân-i nebâlet-nişânunuz ol zümre-i sa'ideden iken bu diyâr-i meşkûra vusûl bulduğu rişte-i takrîrünüzde dürer-i şâh-vâr gibi muntazım oldi ve bu mâ-beynde çok zamân geçmeyüb ol rûşen güherlere pâre-i hazef-i muhakkar mesâbesinde sûret-i intişâr bulduğu kuvveti zuhûr buldi, âyâ bâdîsi ne idi ki bunca gül-i gülzâr-i ma'ârif lâle-i hazân-dîde evrâkı gibi az zamânda ber-bâd olmuş ola? 'Acebâ bu dâhiyenün dâ'îye vu mebâdîsi ne nesne idi ki sülâle-i sâmiye-i 'ulemâ ve silsile-i celîle-i fuzalâ akall-i evânda perâkendelig ile ğâyet u nihâyet bulmuş ola?

Li-münşi'îhi:

(10a) Nice bâd oldi ana bâdî kim

Virdi bin şem'-i ber-kemâle zevâl?

Ne havâ kıldı hirmen-i hünerün

Dağıdub böyle hâsılın pâmâl?"

Çun-ki Mevlânâ-yı muhterem sirr-i su'âl-i şehriyâra mahrem ve cevâb-i bâ-savâbı tedârükünde sâbit-kadem oldi: "Vâki' hal bu vâkı'a-i pür-ihtilâldür ki ol inrişâra bâ'is bir vezîr-i nâ-dânun ta'addîsi ve ol havâdise sebeb-i hâdis bir vekîl-i ğabâvet-erkânun

¹¹³ Necm, 4: "O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir."

¹¹⁴ Necm, 3: "O, hevâdan (arzularına göre) konuşmaz."

kıblegâh-i ‘adâlet-i koyub cânib-i cevri u zulme taharrîsidür” deyû esahh u râst ve bî-kem u kâst cenâb-i pâdişâhîye ‘arz u i‘lâm ve teğallüb-i zaleme-i nâ-fercâm bâ‘is-i harâbi-yi ‘imâret-i eyyâm olduğini kemâ-yenbağî nakl u ifhâm eyledi. Pes şehriyâr-i nusret-‘alem Mahmûd Paşa nâm vezîr-i a‘zamını da‘vete âdem gönderüb derhâl meclis-i şerîfine ihzâr ve Mevlânâ-yı mûmâ-ileyh huzûrında mâ-vaka‘ mazmûnını vekîl-i mezbûra takrîr-i âbdâr buyurdukda ol şân-i Mahmûd-hısâl kemâl-i fazl u belâğat ile muntazamü’l-ahvâl ve fenn-i tevârîhde istihzâr ile mürtebitü’l-akvâl olub serv-kaddinün neşv u nemâsı cûybâr-i ma‘rifetden ve verd-i zihnün rebg u bûy u intimâsı gülbün-i gülzâr-i fasâhat u belâğatden olmağla cevâb-i müstetâb hîninde bir sözi bin kitâb mesâbesinde ebvâb-i fazle *Faslu’l-Hitâb* ve mukaddime-i müsellemesi mâ-sadak-i ümmü’l-kitâb olub “Hâşâ sümme hâşâ ki **(10b)**zulm-i vezîrden vilâyet harâb ola ve sitem-i vekîlden bunca efâzıl u ehâlî intişâr bula.Lâkin tahrîb-i ‘âmir ve ta‘mîr-i ğâmir pâdişâh-i kesîru’l-me‘âsirün yed-i mü‘eyyedinden nâşî bir emr-i zâhirdür ki ol vâdîde vüzerânun tek u pûsı muhâl ve vükelânun ol semti cüst u cûsı ba‘îd hayâldür. Zîrâ mâdâm-ki pâdişâh ahvâl-i vüzerâ tettebbu‘ında basîret u intibâh üzre olmaya, zulm ‘ale’l-‘ibâda ruhsat virmiş olur ve vekîl-i zâlimi ihtiyâr ile mülkinün harâbeligini münâsib görmüş olur. Felâ-cerem vilâyet-i Kırîmün yıkılması yâ pâdişâhından ve vekîl-i zâlimün ta‘âddîsi şehriyârının ‘adem-i intibâhındandır” deyû zimmetini ibrâ ve cerîde-i cür’etinde mestûr olan fevâ’idi mahallinde icrâ’ eyledi.

Gerek Sultân Mehmed Hân gerek ise Mevlânâ-yı nâdiredân müşîr-i müşârün-ileyhe tahsîn ve cevâb-i bâ-savâbını teslim ile niçe âferîn idüb ¹¹⁵فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا nassına mâ-sadak idüğün bildiler ve bir şeyde-ki Bünyân-i devletün esâsı ‘ilm u fazl ola. Anun tab‘-i nûrânîsinden zulam-i zulm ba‘îd idüğünü tahkîk kıldılar. Subhânellâhi’l-mecîd !

Ol ‘ahd-i hamîdün sa‘âdeti ve ol ‘asr-i sa‘îdün şeref u mezîyeti ne derece imiş ki hâkân-i ‘âlî-şân-i Rûm Sultân Mehmed Hân-i merhûm cenâbında Mahmûd Paşa gibi fâzıl-i celîl **(11a)** destûr-i vekîl ve vezîr-i müşîr-i bî-‘âdîl olub cem‘îyet-i mevâlî göklerdeki süreyyâ gibi müşârün-ileyh bi’l-benân ve rû-şinâsân-i ehâlî benâtü’n-na‘ş misâli engüşt-nümâ-yi a‘yân olmışdı.

Kezâlik memâlik-i ‘acemde Sultân Hüseyin Baykarâ, Mîr ‘Alî Şîr gibi Ardeşîr-i mülk-ârâ ve vezîr-i ma‘ârif-semîr-i Âsaf-râ, husûsan Mevlânâ Câmî gibi afzal-i ‘ulemâ ve

¹¹⁵ Müzzemmil, 9 : “Yalnız O’nu vekil tut.”

Mevlânâ Vâ'iz Hüseyin-i Kâşîfî gibi ekmel-i fuzalâ, lâ-siyyemâ Hoca-i cihân-i ferîd ve 'Abdullâh-i Mervârîd gibi münşiyân-i belâğat-rakam ve Mîr Hüseyin-i Mu'ammâyî ve Mevlânâ Binâyî gibi münhiyân-i ma'ârif-'âlem ve bi'l-cümle on beş nefer musâhib-i hünerver ve suhenverân-i pâkize-gevher ki bi-hasebi'r-rütbe oturduklarında binâ-yı fazl u kemâlâtun dîvâr-i üstüvârı mesâbesinde görünürlerdi ve 'alâ tarîki'l-mertebe mücâleset üzere olduklarında Mevlânâ Binâyî ol Bünyân-i ma'rifet-erkânun pâ-y-bestî ya'nî derece-i sâfilede kalmış temel-i pesti gibi zîr-i saffında oturub münbasit olurlardı. Hâlâ-ki mi'mâr-i tab'ının âsârı bir niçe cild mü'ellef kitâb idi ve binâ-yı zihninün îcâd-i letâyif-şî'ârı birkaç pâre musannefât-i müstetâb idi. Bu mâ-beynde ebvâb-i mürâselât makâlîd-i muhâleset ile meftûh ve resâ'il-i vesâyil-i mükâtebât mezâmîn-i mekârim u münâsebet ile meşrûh kılınub dürrer-i inşâyâ kemâl-i rağbet u revâc ve cevâhir-i nazm u imlâyâ kemâ-yenbağî iltifât u ibtihâc mukarrer olmuş idi. **(11b)** Hattâ şehriyâr-i mülk-ârâ a'nâ-bih Sultân Hüseyin Baykarâ taht-i saltanata cûlûs ve mesned-i 'izzetmend-i hükûmete 'urûc-i rif'at-me'nûs buyurdukda derhâl 'alâ tarîk'l-isti'câl etrâf-i memâlike bâd-i vezân gibi sahrâ-peymâ ulaklar gönderüb ve eknâf-i mesâlike nesîm-âheng serhengler revâne kılub elbette Mîr 'Alî Şîr Nevâyî bulunsun ve mu'acelen pâ-yi taht-i 'alîyeye irsâl olunsun deyû emr etmeleriyle mûmâ-ileyhi medâris-i Bağdâd höcrelerinin birinde¹¹⁶ buldılar ve taleb-i 'ilmden kaldırub dâru'd-devleti's-senîye olan Herât'a getürdiler. Hemân-dem şehriyâr-i hâtem-kerem bezl-i eltâf u mekârimde sâbit-kadem olub¹¹⁷ Mîr 'Alî Şîri mührdârlıg ile şâd-gâm ve birkaç gün defterdârlık nâmiyle muhassilü'l-merâm buyurub ba'dehü vekîl-i kebîr ve vezîr-i müşîr-i bî-nazîr idinüb mesâlih-i müslimînden hâlî ve kuyûd-i umûr-i saltanatdan nev'an 'ârî olduğu zamânlarda şeref-i sohbetini bâ'is-i hayât-i tâze ve yümn-i musâhebet u ülfetini sebep-i fursat-i bî-endâze 'add idüb nazm u nesre müte'allik muhâvereler ve ma'rifet u fazîlet usûline müteferri' mülâtefeler 'ale'l-husûs gâh Mevlânâ Câmî ve Hüseyin-i Kâşîfî mukârenetiyle ma'rifet semtinden hikâyetler ve gâh dâd u isdâd ve nasfet u 'adl u dâd mühimmâtına mürettib rivâyetler ile rûzigâr-i devleti güzerân ve yetmiş yıldan ziyâde **(12a)** 'ömr-i nâzenîn ile ve otuz sekiz yıl tamâm saltanat u temkîn ile kâr u bâr-i salatanatı ânen fe-ânen müşeyyedü'l-erkân

¹¹⁶ [Derkenâr] Ve ba'zılar kavlince Semerkand medârisinün bir höcrelerinde.

¹¹⁷ [Derkenâr] Ba'de'l-istikbâl ve iclâlî't-tâm.

olub gülzâr u ‘ahd u ‘adlinde kimse inlemedi. Meger-ki bûlbûl-i zâr ve eyyâm-i meserret-encâmında kimse ağlamadı. Meger-ki cûybâr-i çemenzâr.

Ba‘is budur ki ile‘l-ân nâm-i ser-bülend ile meşhûr-i âfâk ve niçe yüz pâre kitâbdaki hutbe-i rif‘atmend ile mezkûr-i ehl-i Sıfâhân u ‘Irâk oldukdan ğayrı memâlik-i ma‘mûre-i Rûmda nâm-i şerîfî mevsûf ve tevârîhi selâtîn nakl olunduğı mecâlisde zât-i latîfî memdûh u ma‘rûfdur. Ve zamân-i devletinde Mîr ‘Alî Şîr-i müşîr ol derecede bülend-iktidâr-i bî-nazîr ve ‘izz-i huzûrlarında mevdûd u makbûl u dil-pezîr idi ki zamân-i devletinde üç yüz yetmiş ‘imârete temel bırakmak ve bunca mesâcid u cevâmî‘ ve medâris u havânik inşâsına kâdir olmak vâkî‘ olmuş ve Tuhfe-i Sâmîde tafsîl üzre yazılıb şüyû‘ bulmuş idi. Fe ammâ ğarâbet bundadur ki mezbûr şehriyâr-i Dârâ-râ ya‘nî Sultân Hüseyin Mirzâ, mülket u kudret ve miknet u saltanat muktezâsınca sa‘âdetlü pâdişâhımızun bir beglerberisi mesâbesinde ancak var idi. Ve emrine tâbî‘ u mahkûm olan dâr u diyâr bir melikü‘l-ümerâ‘-i bülend-iştihâr eyâletindeki nevâhî vu aktâr ca olduğu mahsûb-i efkâr ve âzmûde-i ‘ukalâ‘-i ahyâr idi. Pes neden ki hâlâ anun gibi vezîr-i nâdiredân **(12b)** hidmet-i rikâb-i pâdişâhîde pûyân u devân olmaya ve ol ‘ulemâ vu fuzalâ mesâbesinde niçe ehl-i ‘irfân meclis-i sa‘âdet-celîslerine dâhil olub izdiyâd-i kudret-i ‘ulyâları bu tarîk ile dahi sübût u zuhûr bulmaya.

Li-münşi‘ihi:

Şol saltanatda kim ola ikbâli ber-kemâl

Lâyık midür irişe kemâl ehline zevâl?

Tekmîl-i ‘ırz-i saltanat oldur ki olmaya

Noksân-i mâl u câh ile kâmilde ibtizâl.

Her sînfa cûd u lutfini bezl eyleyen kerîm

Hâşâ ki ehl-i fazlâ nasîb ide infî‘âl!

Hilkatde himmet üzeredürür pâdişâhlar; ‘Arz etmeyen vezîr-i leîmindedür vebâl.

Bundan mâ‘adâ Sultân Mahmûd-i nâmdâr ki şehriyâr-i kâmkâr-i bülend-iştihâr olub

Mevlânâ Firdevsî’nün *Şâh-nâmesi* ile nâm-i nigûsı mu‘anven ve bunca mehâmid-i bî-

girân ve medâyihi belâġat-nişânla esbâb-i devlet u sa‘âdet müberhendür, âhirü‘l-emr

müşârûn-ileyh Firdevsî-ki mezbûrî hicv eylemişdür ve hâtime-i *Şeh-nâme* ol makûle

bed-namlıġ ile ihtitâm kılınmışdur. Hâlâ-ki bu vaz‘-i nâ-pesend Sultân Mahmûd-i

devletmendün¹¹⁸ sû-i ahlâkından olmayub mücerred vezîr-i leîminün buhl ile ittisâfindan¹¹⁹ ve vekîl-i rezîlinün hıkd u hased ile i'tilâfindan nâşî olmuş idi ki sultân-i mesfûr Mevlânâ-yı mezbûra *Şeh-nâme* te'lîfini teklîf eyledükde ne mikdâr ebyât olur ise her beytine bir dînâr virmege müte'ahhid **(13a)** ve hâtıra hutûr etmeyen mertebelerde ri'âyet u ikrâmına mütekallid ve cümle tevâbi' u levâhıkının husûl-i merâmlarına bezl-i mechûd ta'ahhüdiyle müteferrid olmuş iken hâtîme-i tasnîfde-ki ebyât-i *Şeh-nâme* altmış bin beyti şâmil ve basît-i âlemde beyt-i ma'mûr ferd u yektâlig ile meşhûr iken ol kitâb-i mesfûr altmış bin beyt-i ma'mûrî müşt Emil oldi. 'Ale'l-husûs hakîm-i Tûsî-ki ol pâdişâh-i 'âlî-kadrün rağbet u iltifâtı bezminün her zamânda me'nûsî idi, otuz yıl tamâm dürer-i nazm ile edâ-i hidmete kıyâm ve bunca cevâhir-i belâğat-me'âsir ile mehmedet u midhate ihtimâm üzre olub bir karn-i kâmilde ğây et u encâma mukârin oldi ve kurûn-i bî-şümâr ve a'mâr u a'vâm-i bisyârda mümkinü'l-husûl olmayan âsâr u bedâyi' ve nakş u nigâr-i pür-sanâyi' ol makûle az zamânda nihâyet u ihtitâm mertebelerin buldı. Hattâ hem-çu mezbûrda: Basî ranc bordam dar-în sâl-i sî 'acab zinde kardam badîn pârsî buyurdukları ol mazmûna dâl ve *Şeh-nâme*-i mesfûr-i bir karn-i kâmilde hâsıl itdüklerine mâ-sadak u me'âldür. Felâ-cerem hükemâ-i eslâf ve 'ukalâ'-i kiyâset-i'tilâf-ki dürer-i tenâsül u tevâlüd şebân-rûz zuhûr u bürûzla tevârüdden hâlî olmayub müselsel u merbût dürc-i hilkat u âferînişde bunca cevâhir-i zevâhir mazbût **(13b)** olmada ve müsâfirân-i râh-i kıdem ve hâyme-zenân-i sahrâ-yı vücûd u 'adem ki hemvâre mütekadimân-i memdûhu'l-kadem ve mütereddidân-i menâzil-i 'âlemdür, birbirlerine tezâhüm ve katarât-i deryâ-yı müterâkim gibi ânen fe-ânen takâdüm semtiyle nüşûr u zuhûr bulmada iken bir merd-i kâmilün neşv u nemâsı bir karnda ancak bir kerre vâki' olur ve bir zât-i vâsilün devleti ihtidâsı otuz yılda bir def'a ancak vücûd bulur deyû tahkîk ve nedret-i 'ukalâ ve nebâhet-i ûlu'n-nühâyı bu tarîkla tedkîk etmişlerdür. Pes *Şeh-nâme*-i meşhûr ki devr-i Âdemden bu deme gelince bunca senîn u şühûr mürûr eylemişdür, yine ol makûle bir manzûmenün dürer-i me'ânîsi silk-i tahrîre gelmiş degüldür ve halk-i 'âlem ve hilkat-i benî Âdemden berü bunca şu'arâ vu büleğâ ve fusahâ vu hükemâ encümen-i hesfide mestân-i bâde-i fitnat ve peymân-keşân-i bâdiye-i hayret olub neşe-i câm-i inşâ ve nişâne-i nazm-i rûh-efzâ ile tekmîl-i keyfiyet-i kiyâset

¹¹⁸ [Derkenâr] Hasan-i Meymendî nâm.

¹¹⁹ [Derkenâr] Ve bir âher hass Ayâsa mensûb olan Firdevsî hakkında.

ve tahsîl-i râh-i râhat u ‘işret-i firâset etmişlerdür, Firdevsî vâsıl olduğu bezm-i huld-âsâyâ vuslatları ve behre-i bahâr-i me‘ânî ve şükûfe-i şâhsâr-i mebânîden *Şeh-nâme* mazmûnları gibi nâ-şikûfte goncelere muvâsalatları, husûsan hakk-i edâ ve nazm-i belâğat-ârâ ile ol makûle (14a) tasnîf-i ‘âlem-gire cüll-i himmetleri müyesser olmuş degüldür.

Li-münşi’ihi:

Nüktesi döndi mû-miyân saneme

Noktası hâl-i ‘anberîn-fâme.

Bikr-i mazmûnına belâğatdan

Hâme geydürdi nîl-gûn câme.

Kıssa-honân-i mecma‘-i fusahâ

Bulmadı dest-res bu hengâme.

Pehn-i deşt oldi beyt-i tengi tamâm

Rüstem-i Zâl u Sâm u Behrâma.

Ardeşîr u Yelân, Gîv u Peşeng

Satr-i tîğından irdi bin kâma.

Her sevâdında hâmesi kazdı

Sikke-i nazmı nukra-i hâma.

Fehmi Cibrîli evc-i ‘ulvîden

Levhını mazhar itdi ilhâma.

Kâşkî dinse nâm-i şâhumuza

Nâmeler şâhı öyle *Şeh-nâme*!

El-kıssa, bu makûle kitâb ve cevâhir-i zevâhir-i kem-yâb-ki mezbûr Şâh Mahmûd’un nâmına itmâm ve ser-vakt-i sa‘âdetine irsâl u i‘lâm olundi, ma‘hûd olan altmış bin dînârın nisârı ve mev‘ûd olan câyize-i câyizenün mevhibet u îsârı lâzım olun vezîrine fermân-i lâzımü’l-iz‘ân kılındukda vekîl-i nâdân suhen-dân u nâdiredân olmayub devât-i kem-nüvîsân gibi siyâh-kâse olmağla câyize-i mezbûreyi câyiz görmedi ve derûnî müsevvedât-i muhâsebât sıfatında sevâd-i buhl ile teşevvüş bulmağla bir şâ‘ire bu denlü meblağ (14b) çokdur deyû edâsına mukayyed olmadı. Her çend-ki Mahmûd Hân şâh-râh-i himmetde dâmen der-miyân olub hakîm-i Tûsî’nün irzâsına işâret itdi, “Ben Mevlânâ-yı mezbûrî dahi cüz’î câyize ile tesellî iderin” deyû ta‘annüd u temerrüd eyledi. Âhirü’l-emr cibillet-i beşerde hubb-i sîm u zer mukarrer olmağla “Sen bilürsin”

deyû vezîrini tahyîr “ve’l-kerîmu izâ ‘ahide vefâün ve izâ halefe cefâün” mazmûnından teğâfûl idüb zimmet-i himmetine lâzım olan ‘atîye edâsında tahrîk-i vezîr ile te’hîr itdi. Bu ruhsat ile ol vezîr-i nâdân altmış bin dirhemi der-hemyân kılub altmış bin altundan bedel irsâl eyledi. Gendü zu‘m-i fâsidince gûyâ-ki ikrâm-i bâliğ ve in‘âm-i sabîğ kılub envâ‘-i rağbet u iclâl eyledi.

Li-mü’ellifihi:

Ne bilür kadr-i gevheri nâdân

Bulsa ‘anber meder sanur dihkân.

Vatkâ-ki câyize-i fâize mevlânâya vâsıl oldi, hikmet Hudânundur, gendüler hammâmda bulundi. Germâbeden çıkınca durdılar ve câmegânda câmesin geyince tevakkuf kıldılar. Ba‘dehü meblağ-i mezbûr-i îsâl idüb istimâlet-i vezîri ve ‘aded-i dînâr ile i’tizâr u taksîri her-mühre gibi silk-i takrîre getürdiler. Mevlânâ-yı mezbûr hâtır-i meksûr ile dehân-i hemyânı açdı ve içindeki florileri **(15a)** dü-nîm idüb nısfını hammâm-behâ deyû hammâmîye virdi ve mukâbil-i germâbedeki şerbet-furûşun bir fukâ‘ını nûş idüb nısf-i âhirini dahi ana erzânî gördi. Ba‘d-ez-ân hâtır-i perîşân ve bunca tevakkuline te’essüf-künân gam-hânesine doğru revân olub gitdi. İrtesi terk-i diyâr ve bir ğayrı pâdişâhun mülketine güzâr idüb *Şeh-nâme* âhirindeki hicve gûşîş ve küfrânı’l-hidme olan Mahmûd Hânun hisâl-i zemîmesi nazmına verziş eyledi ve bilâ te’hîr tenmîk u tahrîr idüb irsâline cür’et kıldı. Kaçan-ki hicv-i mesfûr şâh-i mezbûra vusûl buldı, enbânında su‘bân bulmuşa döndi. Kemâl-i hayret ile engüştini der-dehân idüb tîr-i nahçîr ile zahm-horde şîr gibi gırîvân ve ‘urûk-i ğazab u tehevvüri cünbân u hurûşân olub vezîr-i rûbâh ve mekkâr-i siyah gûş-iştibâh-i da‘vete âdem gönderdi ve geldüğü gibi katl ile helâk ve meskenini zîr-i hâk idüb “Beni memdûh u mahmûd iken memûm u merdûd idenün cezâsı ve otuz yıllık medâyihi ve altmış bin beyt ile mü’eddâ mehâmidi bir demde hebâ idenün siyâset u kazâsı budur” deyû gendüyi tesliyeteye başladı.

Li-münşi’ihi:

Bilmeyen kadr-i gevher-i medhi

Hicv her-mühresine lâyıq olur.

Zer dirîğ eyleyen denî-kadre**(15b)**

Fûls-i ahmer disen muvâfık olur.

Her çend-ki rağbet-i mürâselât ile Firevsî’yi da‘vet eyledi, ‘azîmet u ‘avdeti ve mülkinde sâkin olduğı pâdişâhdan müfârakati mümkün olmadı. Bi’l-âhir evâhir-i ‘ömri

olmağla rûh-i revânı bağ-i Firdevse revân ve tayy-i menâzil ile şâhid-i cân-i cilvegâh-i ğilmân u havrâya mihmân oldi. Bu takdîrce bakîye-i câyize vârise-i vâhidesi olan dûşîzeyle teklîf olundi, ve ümerâdan birine tevzîci tervic olunub ri‘âyet-i duhtere cüll-i himmet-i şehriyârî mebzûl kılındı. Fe ammâ ol duhter-i bülend-ahter havâdis-i kâyinâta merdâne sarf-i basar kılub “Şol sîm u zer-ki merhûm pederün terk-i diyâr etmesine bâ‘is ola, ben andan müstağniyeyin ve zâhiren fakîre isem de mâlik-i güher-i meknûn ve hâzin-i dürer-i ğurer-i ‘ulûm u fûnûn olan vâlid-i mâcidüm nâmı ile kenz-i lâ-yüfnâ mâlikesi bir ganîyeyin” deyû virilen meblağı almadı ve ğayret ile palâs-i fakrı kirpâs-i fahr ‘add idüb libâs-i ‘izz u kadre nazar salmadı.¹²⁰ Felâ-cerem Şâh Mahmûd gibi sultân kabâhat-i vezîr-i nâdân ucından ile’l-ân ol hicv ile dillerde destân olub medâyihî unutulmuş ve şerri hayrını habt idüb altmış bin beyti mütezammin olan mekârimi ferâmûş olunmuşdur.¹²¹ Kezâlik fî zamâninâ (16a) sultân-i mülk-ârâ ve hâkân-i kişver-güşâ Sultân Murâd Hân dâme nasruhu bi-te’yîdâtî’r-Rahmân sene sitte ve semânin ve tis‘a-mi’e târîhindeki diyâr-i ‘Acem teshîrine, husûsan kılâ‘-i Gürcistân kal‘ u tedmîrine ‘asâkir-i zafer-rehnümâ irsâline fermân-i kazâ-ilticâ buyurub Arz-i Rûm serhaddinden eşca‘-i vüzerâ vezîr-i sâlis Lâlâ Mustafâ Paşa ve Bağdâd u Şehr-i Zûl tarafından erfa‘-i vükela vezir-i râbi‘ Sinân Paşa serdâr-i memâlik-güşâ ta‘yîn olunub murâd-i şerîfleri zümre-i revâfizun tarafeynden hücumla ‘acz-i hâlleri ve cânibeynden türk-tâz-i zafer-mevsûmla kemâl-i hayret u infî‘âlleri olub el-hak bu tedbîr-i mutlakda isâbet ve feth u teshîr umûrına kemâ-yenbağî cüll-i himmet mukarrer iken müşârün-ileyh serdârlar dahi pâ-yi taht-i ‘alîyeden hurûc ve menâzil-i rây u tedbîre vülûc eylemedin dürlü dürlü sevdâ-yı hâma ve birbirlerine ğaraz u ta‘assubla cidâl u nizâ‘ u ğavğâyâ başlayub husûsan birinün aslâ ğayret-i dînîye vâdîsinde tek u pûsı ve hakk-i nân u nemek-i pâdişâhî sıyânetine müte‘allik ğüft u ğûsı vâki‘ olmayub mücerred virmeler almalar hevâsiyle lâ-siyyemâ mânend-i ‘akârib (16b) olan akâribini ilerü çekmek sevdâsiyle

¹²⁰ [Derkenâr] Gördiler ki duhteri kabul etmedi, cenâb-i pâdişâhîye ‘arz itdükden sonra ol meblağ ile mirkad-i mutahherine bir ‘imâret icâd olundi, ya‘nî-ki zâtına vâsıl olacak ‘atâyâ rûhına hedâyâ ‘arz olundi.

¹²¹ [Derkenâr] Şimdiki hâlde ne câh u celâli bâkîdür, ne mâl u menâli ve ne hizâne-i ber-kemâli kalmışdur, ne ehl u ‘iyâli, fe ammâ dillerde yâd olunan *Şehnâme*’deki vasf-i hâli ve vezîr-i nâdân ilkâsı ile irtikâb olunan hicvün me‘âlidür ve selâtîn ‘ibret alacak husûs zikr olunan vasf u hicvün remz-i bî-misâlidür.

niçe günler nizâ‘ u ‘inâd ve gûn-â-gûn mükârebeler bünyâd itdüklerinden ğayrı hazret-i şehriyâr-i dîndâr ki sâye-i hazret-i Kirdigâr ve pîrâye-i ‘asâkir-i zafer-kirdârdur kirâren ruk‘alarla mizâc-i şerîflerini âzürde ve mirâren merâret-i kelâmla şehd-i tab‘-i latîflerine kederler virdiler. Hattâ ol hinde vezîr-i a‘zam olan Mehmed Paşa harem-serasında ol iki sipehsâlârun cem‘ine me‘mûr ve güft u gûlârunun ‘arz u i‘lâmına, husûsan gendülerün iskât u ilzâmına bâzil-i makdûr kılınub müşârûn-ileyhimânun cem‘iyeti ve bahs-i bî-ğâyelerinün ‘izz-i huzûr-i şehriyârîye ifhâm u işâreti mukarrer oldukdan sonra mezbûr Sinân Paşa serdârlıktan ref‘ olunub merkûm Mustafâ Paşa sipehsâlâr-i yektâ ta‘yîn kılındukda –ki sene-i ûlâda Tiflîs u Şîrvân feth u teshîri ve sene-i sâniyede Kars kal‘asının ta‘mîri yümn-i himmet-i pâdişâhî ve kuvvet-i kâhire-i şâhenşâhî mukârenetiyle ğâyet-pezîr olmışdı. Bu mâ-beynde mûmâ-ileyhim vüzerâ aslâ ‘asâkir-i desâkir-güşânun zahmet u meşakkatlerine ve hazâyin-i nâ-mütenâhînün lâ-yenkati‘ **(17a)** ihrâcât u hasâretine teveccüh etmeyüb mücerred serdâr-i mezbûrun hidmetini hebâ ve müsâfereti ğâyet-pezîr olmayub ğazab-i pâdişâhî ile vücûdını ifnâ nîyetine gün günden mekr-i dil-firîbe ve sūdde-i sa‘âdete gelen ‘arzlarını tekzîbe sarf-i makdûr etmeleriyle, lâ-siyyemâ rikâb-i hümâyûn-i şehriyârîye sâhte ruk‘alar ve nev-bâhte varakalar sundurulmağla anun dahi serdârlıktan ref‘i mukarrer ve sâbıkâ ref‘ olunan Sinân Paşanın ser-leşker olması kand gibi mükerrer oldu. Ve lâkin ol dahi cânib-i serhadde ‘âzim ve diyâr-i ‘Acemün bi‘l-küllîye feth u teshîrine câzim olduğu gibi **evvelâ** serdâr-i sâbıkun virgülerini ibtâlâ ve zuhûra gelen hidmetlerini ketm ile irtikâb-i vebâlâ ve mensûbât-i nâmına olan hidmet-güzârları ‘azl u tefîş ile ihtilâlâ ve gendüler rây u tedbîrinde müstakill olub dâd-istâd umûrına âher vech ile iştiğâlâ başladılar. Aslâ leşker pâdişâhun ve nâmûs-i dîn u devlet şehriyâr-i vâlâ-câhundur deyû hakka tâbi‘ olmadılar. **Sâniyen** nakd-i müdârâ-ki metâ‘-i feth u teshîr anunla müyesserdür ve ‘asâkir-i nusret-me‘âsirün bergeşte hâlleri derdine müdâvâ vu tedbîr **(17b)** dârû-yı müdârâ ile müsahherdür aslâ mukayyed olmadılar, belki ‘aksine mübâşeret idüb hidemât-i mebrûre-i pâdişâhîde dâmen der-miyân olanları semt-i takâ‘üd u inzivâyâ tergîb şeklin itdiler. Pes ol sâl-i huceste-fâlde vâki‘ olan seferleri çendân netîce virmedi ve ziyâ‘-i Gürcistân ve râh-i câdde-i Tiflîs u Şîrvân cevânibine müsâra‘atleri kemâ-yengbağî behre vu iğtinâmla ğâyet-encâm olmadı. El-kıssa serdâr-i sâbık zamânında ba‘zı müşkil husûs vâki‘ oldukça Mehmed Paşa hâl-i hayâtta iken hâmûş ve anun yerine vezîr-i a‘zam Ahmed Paşa altı aylık vizâretinde tûfân-i Nûh telâtumını görmüş bihâr-i zâhhâr

gibi ‘adâvet-i bî-me’âl ile pür-cûş ve sâlîfû’z-zikr Sinân Paşa dahi da‘vâ-yı merd ve istid‘â-yı neberd ile şîr-i ğurrân gibi pür-hurûş olub asla ‘ırz-i saltanat ile takyyüd-i mu‘teberleri ve üçyüz yıla karîb zahmet ile hâsıl-i dîn u devlet olan ‘asâkirün meşakkatine merhamet ile nazarları ve bunca hazâyin u defâyin ki sâl be-sâl hasâret-i bî-me’âl olunmakda idi, tedârükine ‘ayn-i ‘ibret ile sarf-i basarları husûsan zihn-i şerîf-i pâdişâhî-ki gül-i bâğ-i cennetden **(18a)** nâzûkter ve tab‘-i latîf-i şâhenşâhî ki ana nisbet ile zülâl-i pür-safâ ‘ayn-i ‘ayn-i mükedderdür. Bu makûle dükenmez ğavġâdan karîn-i hârhar ve ğâyete irişmez sevdâdan ğamġin u bî-karâr olduklarına ‘arz-i te’ellüm-i sadâkat-semîrleri vâki‘ olmazdı. Sûret-i tedbîr-i dil-pezi zi âyine-i tasvîr-i bî-nazîr.

Hudâ-yı yektâ ‘alîm u dânadur ki ‘âmme-i vüzerâ ve kâffe-i vükelâ yâ budur ki bu tedbîrde râh-peymâ olamadılar rây-i bizâ‘at-nümâlarında bu ma’nâyâ ruhsat bulamadılar ki cenâb-i pâdişâhîden diyâr-i ‘Acem fethine mübâşeret ve Gürcistân u Şîrvân teshîrine kemâ-yenbaġi tehâlûk u raġbet mukarrer olduġi gibi **evvelâ** iki yıl pey-â-pey Arz-i Rûm u Vân ve Bağdâd-i hilâfet-nişân serhadlerinde müstevfî zahîre ve şa‘îr u erzen gibi hıfz u hirâseti kâbil ġalle der-enbâr kılınmak gerek-idi. **Sâniyen** bu zikr olunan iki senede hân-i Özbek tarafına ve hân-i Tâtâr semtine ve zümre-i mülâhide etrâfındaki sâ’ir hükkâm-i dîndâra kâr-dân u şîrîn-zebân ve cerîyü’l-lisân u suhendân firistâdeler ile ahkâm-i ‘alîye gönderilüb her birine geregi gibi istimâlet virilmek gerek-idi. **(18b) Sâlisen** üçüncü senede devet u ikbâl ve sa‘âdet u iclâl ile sultân-i nâdirü’l-‘aşr ve hâkân-i zâhirü’n-nasr gürûh-â-gürûh ‘asâkir-i nusret şükûh ile Diyâr-i Bekr’e dek ‘azîmet buyurmak ve leşkerün rimâh-i hattâr ve süyûf-i tebbâr ve tüfeng-i âteş-bâr kullanan yarar u kâr-güzârlarından iki ‘azîm leşker-i zafer-kirdâr ile iki sipehsâlâr-i nâmdâr cenâheyn olub iki taraftan ‘adû memâlikine müsâra‘at üzre olmak, kezâlik Özbek hânıyla Tâtâr hânı dahi gendü semtlerinden mühâcemeye mübâderet ve bir zamân-i mu‘ayyende bunca ‘asâkir-i deryâ-makâtır riyâh-i rihlet ile hareketde yek-dil u yek-cihet olmalarına tenbîh olunmak, be-şart-i ân-ki memâlik-i ‘Acemdeki re‘âyâ vu berâyâ ġâretine ve mâl u menâlleri hasâretine el uzadılmayub belki üzerlerine cârî olan teklîfâtun ekseri tahfîf ve nicesi ‘afv-i cemîl buyrılıub fukrâyâ taltîf olunmak, ‘ale’l-husûs ol kış Vân’da der-enbâr olan zahâyir ile bir serdâr-i nusret-yâr Tebrîz’de kışlamak, ve Arz-i Rûm’daki zahâyir ile bir sipehsâlâr dahi Revân ve Âzerbâyecân semtinde âsûde olmak, kezâlik Bağdâd semtindeki zahîreden Kazvîn’e îsâl ile hân-i Tâtâr dahi nefsi-i Kazvîn’de ârâm eylemek, **(19a)** bâ-husûs ġâh u bî-ġâh ġâret-gerân-i

sipâhi kızılbaş râyihesin istişmâm itdükleri cibâl u tilâle ‘azîmet etmek, ol diyârun re‘âyâsı ise istimâlet-i pâdişâhî mûcibince kızılbaş buldukları yerde katline teşemmür eylemek ve kelle ile gelenlere küllî ri‘âyetler olunub dirlikler virilmek mukarrer olaydı ya‘lemullâh iki senede bu ahvâl ğâyet-encâm olurdi ve cümle-i diyâr-i ‘Acem sa‘âdetlü pâdişâh-i muhterem hazretlerinin memâlikine munzam kılınub sefer u güzer şedâyidi az zamânda nihâyet bulurdı. Hâlen ki vüzerâ birbirlerine sadılar ve ağrâz-i zâtîyelerini bertaraf idüb ‘ırz-i saltanat ile mukayyed olmadılar.

Li-mü’ellifihi:

Acırın pâdişâh-i ‘âleme-kim
Bahr-i zâtinde dür gibi yektâ.
Hoca-i bî-nazîr u şeyh u vezîr
Gendü nef‘indedür sabâh u mesâ.
Ellerün hâtırın sakınmağla
Eylemezler kelâm-i hakkı edâ.
Bir bölük nâ-sezâ için göreler
Pâdişâh-i cihâna hüznî revâ.
Harem ağalarında kaldı hemân
Rağbet-i şükr-i ni‘met, ey dâna!
Pâdişâh-i cihâna mahrem olan
Hânumân fikrin etmese aslâ!
Olsa mi‘mâr-i rây-i ‘âlem-gîr
Olmasa bende-i kusûr-binâ.
Bir kasır yapsa bin kusûra sebeb
Bir binâ niçe fitneye mebnâ.
Bende-i hayr-hâh odur ki ider
Pâdişâhun huzûrın istiksâ.
Kul olan pâdişâha tâbi‘ olur
Başka bir muktezâ yaraşmaz ana.
Şehde kayd-i sefer komaya huzûr
Râhat ümîdi kullara ne revâ!
Dil ile hidmet etmek âsândur
Rây u tedbîredür nazar ammâ.

(19b) Vallâhi'l-‘âzîm ve bi-hurmeti'r-resûlihi'l-kerîm bu bî-riyâ kulları-ki dört yıl ‘ale't-tevâlî sefer seferledüm ve melikü'l-ümerâ ve mîrlivâ ile ülfet üzre oldum, aslâ sıdk-i nîyet ve hulûs-i tavîyet ile hidmet-i pâdişâhîde dâmen der-miyân kimse görmedüm ve birbirlerine ğaraz u ‘adâvetden ğayrı sözlerini işitmedüm. Kimisi ‘unfûvân-i şebâb muktezasınca muzahrefât-i dünyevîye ile iğtirâra müsâra‘at ve kimisi haslet-i şeybîyesi mûcibince kemâl-i hırs u tama‘ ile iktisâb-i mâl u menâle muvâzebetde ve ba‘zı beglerbegiler hod dirlikler ile tîmârlar satub ticâretde ve ba‘zısı tahrîk-i fitne vu fesâd ile leşkeri birbirine düşürmege cüll-i himmetde sarf-i makdur idüb bunca ihrâcât-i sultânîyeye acımazlar. Şâh-i güm-râhun iki aylık yol memâlikinden iki menzil içeri girüb dolaşmağı ğanîmet bilürler.

El-kıssa mağfûr-i Yezdân Mustafâ Paşa-yı kâr-dân-i merhûm ile müşîr-i şecâ‘at-nişân ‘Osmân Paşadan ğayrı cân u başla dâmen der-miyân kimse görmedüm ve düşmen hâlini ittilâ‘ için yarar câsûslar kullanub uğur-i hümâyûnda bezl-i dînâr u dirhem ider kimesne işitmedüm.

Li-mü’ellifihi:

Cânla başla çalışmasa ‘Osmân Paşa

Leşkerün sırrını bin kerre iderdi ifşâ.

Merd-i meydân-i vegâ olmasa ol sâhib-i cûd

Merkez-i zâtı ol etrâfda bulmazdı vücûd.

Niçe serhadde salınmış, niçe iş görmişdür

Niçe cebbârlarun pençelerin burmışdur.¹²²

Bâ‘is-i şeyn u ‘âr anlar olmağla sâbıkâ (20a) düstûr-i a‘zam iken katl olunan Mehmed Paşa-ki sa‘âdetlü pâdişâhumuzun vâlid-i mâcid-i büzürgvârları zamânında kemâl-i miknet u celâdet ile engüşt-nümâ olub murâdına göre aldı virdi ve muktezâ-i fu‘âdı üzre vekâletinde müstakil oldi. Lâkin zâtında âsâr-i belâdet mukarrer olmağla her söze i‘timâd iderdi ve haberün sıdk u kizbe ihtimâlini meslûb dutub televvûni mûcib hod-râyliğ ile hükûmete i‘tiyâd iderdi. Binâ’en ‘alâ zâlik Evren nâm ejdehâ-kâm u su‘bân-intikâm-ki işi güci halk-i ‘âlemi zulm âteşine yakmağdı ve verziş u gûşişi a‘yân-i

¹²² [Derkenâr] Şimdi hod rehberidür himmet-i sultân-i cihân, Nola ol şîre mutî‘ olsa kamu Dâğıstân! Şâhumuz tâ-ki Süleymân-i zamân olmışdur, Cenge serdâr idecek Âsafını bulmışdur. Ve bi'l-cümle sa‘âdetlü pâdişâhun ‘ırz-i şerîfine noksân elbette vüzerâ-yı gabâvet-nişân semtinden zuhûra gelüb.

vilâyeti fitne vu fesâd ile birbirlerine çakmağdı. Husûsan sûreti zehrîk ef'î gibi ziyânkâr u ğazabnâk, ümerâyâ celladlık etmiş ve şenâ'at tarîkında 'avânîliği ğâyetine yetmiş, mânend-i Nemrûd u Fir'avn merdûd-i kavm-i dü-kevn olan mel'ûnı mahâyif teftîşine me'mûr ve bilâ mürâca'at-i hükkâm icrâ'-i siyâsete makdûr kılub 'umûmen Rûm iline musallat etmişdi. Gûyâ-ki kazâ-i nâ-gehânî vâki' olub ol memâlik u mesâlikde merdüm-süz ve memleket-firûz bir turfe evren ve bir özge ejder-i âteş-figen zuhûr eylemişdi. Bundan ğayrı Tanrı bilmez nâm bir kâfir-i bârid-kelâm dahi-ki **(20b)** cibilletinde âsâr-i zulm u 'inâd mukarrer ne nâşiyesinde eşkâl-i fisk u fesâd her vech ile çehre-güster idi, pâ-yi taht-i 'aliye mahmiye-i Kostantinîye subaşılığına istihdâm idüb sirişk-i malûmânı peyveste bârân ve dûd-i âh-i mağmûmânı lâ-yenkati' göklere nerdübân idüb müddet-i kalîlede nüfûs-i kesîre-i dâm-i mekrine düşürmüşdi ve rûz be-rûz envâ'-i rîv u tezvîri Bürûz idüb nihâyetsüz mahlûkı dest-gîrinün başına üşürmüşdi. Fe ammâ¹²³ aslâ şikâyetleri isğâ olunmazdı ve bir demde bin kat'-i 'uzva dest-res bulsa kat'â men'ine ta'arruz kılınmazdı. Bu minvâl üzre ol iki zâlim memâlik-i cevri u ta'addîde mutlaku'l-fesâd hâkim olub cerâyim hevâsiyle mezbûra şol-denlû cürmler kazandılar ki yevmü'l-cezâda dünyâ yıllarıyla bin yılda icmâlen görölmesi mümkün degüldür ve ol iki fâsık vezîr-i mesfûrî ol mikdâr zulm u bî-dâda lâhık itdiler ki mücâzât-i 'ukbâda anların müzâheme-i ahvâlinden ehvâl-i kefare-i müşrikîn ve ef'âl-i zaleme-i rûy-i zemîn müddet-i medîd te'hîrsüz sorulması belki kâbil degüldür.

Li-münşî'îhi:

Getürüb kâfir iken İslâm'a
Başlayub dürlü dürlü in'âma
Pâdişâh bir kulın vezîr idinür
Ya'nî-kim kendine zahîr idinür**(21a)**
Ma'nîde şâh-i ma'nevî olur ol
'Azle ve nasba dest-res bulur ol.
Yine lâyıq midür ki ğaflet ile
Yüz virüb zâlîme ri'âyet ile
Bunca lutfın görürken ol güm-râh
Eyleye pâdişâhı ğark-i günâh

¹²³ [Derkenâr] Bir ânda şad bî-günâhı assa.

Hem ide gendü gendüyi mücrim
Hem kıla nâm-i server-i zâlim!
Ne için ehle rağbet eylemeye
‘Ukalâyla sohbet eylemeye
Gendü hem câhil ola hem hod-rây
‘Âdilem ben dir-ise vây ana vây!
Bu mıdur şükr-i ni‘met-i Mevlâ
Eyleye zulm ile ‘ibâda cefâ
Yâ İlâhî, bunun gibi destûr
İki ‘âlemde olmasun mesrûr!

İmdî ma‘lûm oldı-ki bu devrün hayr u şer havâdisi ve e‘âlî ayakda kalub adânî tefevvuk itdügi bid‘atlerün mebâhisi bi’l-küllîye vüzerânun şürûrından ve pâdişâh-i kişver-güşânun ‘adem-i şu‘ûrından olub bevâ‘is-i ihtilâl olan dâd-îstâd-i fazâhat-me’âl ‘alâ tarîki’l-icâz ve’l-icmâl tahrîr olunmak münâsib görüldi ve bu risâleye nâm-i güzîn *Nushatü’s-Selâtîn* ta‘yîn olunub ibtidâsında bir mukaddime ve intihâsında bir hâtıme ile dört bâbınun tafsîline mübâşeret olundu. Mukaddime-ki pâdişâhân-i âl-i ‘Osmânun ni‘met-i kâmilelerinde ve ol şehriyârân-i Sikender-nişânun saltanat-i şâmilesinde husûsan tekmîl-i mühimmât-i devlet **(21b)** ve tahsîl-i lâzımât-i şevket u riyâsetlerinde tertîb olunmuşdur. Hakkâk-i cevâhîr-i zevâhir-i kelâm ve nakkâd-i dürer-i ğurer-i hikâyet u peyâm söz gevherine bu vech ile revâc-i tâm ve makâl defterine bu nesakla nizâm u intizâm virdi ki mülûk-i pîşîn ve selâtîn-i mütekaddimîn-ki kimi İskender-i zu’l-karneyn gibi hazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm gibi nübüvvet kuvveti inzimâmiyle ‘umûmen ins u cinn u vahş u tayr u dîv u ded zümresine hükûmet ve husûsan riyâh-i kavîme-i mütenevvî‘a istihdâmına cüll-i himmet ve kimi Tîmûr-i leng gibi cidâl u ceng ve hirâb u zirâb u âheng vâsıtasıyla sâhib-i kırânlık da‘vâsına mübâderet idüb her biri bir nâm-i bülend ile mu‘anven ve eyyâm-i ‘izzetmend ile beyne’l-havâkîn mu‘ayyen olmuşlardır. Ve lâkin selâtîn-i âl-i ‘Osmân-ki miknetde esâtîn-i Sikender-nişân ve şevketde Süleymân-i zamân ve şavlet u celâdetde her biri bir sâhib-kırân olub bunlara nasîb olan hayrât u meberrât ve bu zümre-i sa‘îdeye virilen ‘asâkir-i desâkir-sebât ve küffâr-i füccâra bunlar elinden sâdır olan cihâd u ğazevât ve zînet u şevket ve şöhet u celâlet umûrında gendülere sunulan tertîb-i yarağ u yat ve tezyîn-i mühimmât u âlât hudayigân-

i zamândan (22a) birine virilmiş ve fermân-rân-i cihân-setandan bir pâdişâha lâyük u sezâ görülmüş degüldür.

Zîrâ hazret-i Süleymân-i nebî-ki رَبِّ هَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي¹²⁴ vâdisinde istid'â-i kemâl-i kudret ve istircâ-i tekmîl-i saltanat etmişdi, anların 'asâkir-i deryâ-makâtırında bu gûne zer-endûd kisvetler ve fırka fırka ve zümre zümre tavâyif-i mütenevvi'a ile zîb u zînetler görülmemişti. El- kıssa hak celle ve 'alâ bu nesl-i celîl-i bî-hemtâya bir devlet-i kâmile ve bir sa'âdet-i şâmile nasîb etmişdür ki tasavvurunda girîbân-i 'ukûl sad pâre ve tefekkürinde iz'ân-i ezhân-i fuhûl mütehayyir u âvâre olub ka'r-i deryâ-yı miknetleri ğavvâs-i fikret u tahayyûlden dûr ve lücce-i bihâr-i kudretleri âşnâ-yı hibret u te'emmûlden mehcûrdur. Zîrâ silsile-i 'âlîyeleri revâbit-i eyyâm ve zevâbit-i şuhûr u 'avâm gibi bir vech ile mütebit u muntazımdur ki aslâ dest-i bîġânenen ta'arruz u ta'addî ve kat'â sâ'ir ensâl-i senîye gibi birbirlerinden te'ellüm u te'ezzi degmede müyesser degüldür. Ve bi'l-cümle mevâhib-i hâsse-i ilâhîyeden bu zümre-i medîheye niçe mevhibe virilmişdür ki **mevhibe-i ûlâ** : Ka'r-i sadefdeki gevher-i yektâ gibi bir sarâyun içinde tek u tenhâ dururlar ve akrabâ vu ta'allukât 'alâkalarını bi'l-küllîye ber-taraf kılurlar. Harem-i muhterem-i hâslarına mahrem olan cevârî vu ğilmân ki (22b) hiç olmazsa üç-dört bin nefer şahs idüġi zâhir u 'iyândur. Cümlesi bîġâne ve zât-i şehriyâr ol mâ-beynde bir gevher-i yek-dâne iken yine hidmetine mü'ânesetleri ve emr-i şerîfine kemâl-i inkiyâd ile mütâba'atleri, lâ-siyyemâ derûn-i dilden kemâ-yenbaġî 'arz-i 'ubûdîyet u mahabbetleri bir derecededür ki dîvân-i Süleymân 'aleyhi's-selâma râm olan dîvân ancak bu vech ile fermân-berân olmuşdur ve hâtem-i sa'âdet-nişânına müsahher kılınan zümre-i ins u cân ve vuhûş u tuyûr u haşerât u murġân ancak bu tarîkla hidmetgerân bulunmuşdur. **Mevhibe-i sâniye**: 'akîdeleri pâk ve meşrebleri mânend-i mir'ât-i tâbnâk olub bu sülâle-i sâmiyeden bir ferdün ehl-i sünnet ve cemâ'at tarîkından inhirâfî ve nâ-şâyeste i'tikâd ile dahi bir şehriyâr-i civân-merdün i'tilâfî vâki' olmuş degüldür. **Mevhibe-i sâlise**: Hazret-i Hâlîk-i settâr dâyimâ bu nesl-i büzürgvârı kinf-i himâyetinde istitâr idüb dahi bir zamânda sarây-i 'âmilelerine vebâ girmek ve ensâb-i tâhirelerinden birisi ta'n-i tâ'ûnla mecrûh olub vefât etmek işidilmemişdür. **Mevhibe-i râbi'a**: Her vilâyet ki feth u teshîr ve kılâ' u ziyâ'ını kal' u temdîr idüb

¹²⁴ Sâd, 35 : “Rabbim! Bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümrânlık ver!” ; âyetin orijinali şöyle: (قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي)

câhib-i sa'âdetlerinden nasb-i hâkim ve ta'yîn-i 'asâkir-i müterâkim lâzım ola, İskender-i zu'l-karneyn gibi yine ol vilâyet ümerâsından **(23a)** birini ta'yîn idüb virgüsini tebyîn etmegi mahz-i za'f-i kuvvet bilüb her ne denlü aksâ-i arz ise de bâb-i sa'âdet-me'âbları mülâzimlerinden mîrlivâ göndermegi ve Yemen u Habeş'e ve Cezâyir-i ğarb gibi mesâfe-i ba'îdeye melikü'l-ümerâ irsâl etmegi münâsib görürler. Hâlen ki bu kudret-i tâtıme selâtın-i sâbıkâ-i eyyâma müyesser olmuş degüldür. **Mevhibe-i hâmise:** Bunların leşker-i zafer-rehberindeki ecnâs-i mütenevvi'a ve tob u tufeng ve esbâb-i cidâl u cengden anlara virilen âlât-i müteferri'a cünûd-i nâ-ma'dûddan birinün kabze-i kudretine musahher olmayub hücumlarına nişîb u firâz berâber ve âheng-i zafer-mevsûmlarına pest u vâlâ hemvâre müsteviyetü'd-derecât u yekserdür. Meselâ yanlarında kal'a fethi kal'-i büyüti 'ankebût menzilesinde ve yed-i mü'eyyedlerinde a'dâ kam'ı kam'ı rîş-i pîr-i fertût mesâbesinde idüğü günden azherdür. **Mevhibe-i sâdise:** Vâridatları defâtirinün irtibât-i erkâmı ihrâcatları cerâyidinün intizâmı aklâmı bir mertebededür ki gendülere teşvîş-i hâtır ve mevâcib-horlarına tekeddür-i havâtır vâki' olmayub âyideleri harc-i lâzımelerine ğâlib ve fâ'ideleri umûr-i mühimmelerinden izdiyâdı müstevcibdür. Pes, bir silsile-i celîlenün-ki devletleri böyle kemâlde ve a'dâ-yı mülk u milletleri günden güne zevâlde **(23b)** lâzımları ma'a ziyâdetin vârid baht-i sa'idleri kemâ-yenbağî müsâ'id, leşker-i encüm-şümârları muntazamü'l-ahvâl ve re'âyâ-i dâr u diyârları eyyâm-i 'adâletlerinde müreffehü'l-bâl ve mürtebitü'l-ef'âl ola, lâıık budur ki beytü'l-mâl-i müslimîni kısmetde ve lâıık u müstehikk olan ehâlîye kemâ hüve hakkuhu ri'âyetde ve nâ-mahall olan edâniden 'ulüvv-i himmetlerini sıyânetde, husûsan ğâh u bî-ğâh ashâb-i 'irfân-i kesîrû'l-intibâh ile ülfet u musâhebetde ve 'ulemâ vu fuzalâ zümresine dâıimü'l-evkât bezl-i müruvvet u 'inâyetde, kezâlık ashâb-i silâh ve erbâb-i rimâh fırkasına kat'-i merâtib ile rağbetde ve ehl-i kalem ve sâhib-i rakam olan hünervarlere iltifât-i kâmile ile hürmetde, lâ-sııyemâ fukarâ vu zu'afâ ve sulehâ vu atkıyâya rûz be-rûz sahâvetde ve müstecâbü'd-da' ve 'azîzlerden istid'â-i himmet ve celb-i da'vetde , 'ale'l-husûs leyâlî vu nehâr a'dânun cünbîş-i menhûslarından tayakkuz u basîretde ve re'âyâya vâki' olan tekâlîf-i sakîleden şebân-rûz intibâh u hayretde ve ser-vakt-i sa'âdetlerinde vaktiyle edâ-i salât-i hamse müsâra'atde ve seher zamânları-ki mazann-i icâbet-i du'âdur, tilâvet u evrâd u ezkârlarına muvâzebetde ve izhâr-i tazallum iden mazlûmların haklarını icrâ'ya dikkatde ve evkât-i hâliyelerinde fenn-i tevârih ile ülfet u mü'ânesetde ve ğâhî küşâyîş-i

hâtır için (24a) nahçîrgâh u şikâristân savbına ‘azîmetde tamâm-i takayyüd ve mâ-lâ-
kelâm-i ta‘ahhüd üzre olalar ki bu makûle ahvâl u ef‘âl sâni‘-i lâ-yezâl cenâbına rûz-be-
rûz şûkr-i bî-misâl olub gitdükçe bünyân-i devletleri üstüvâr ve vardukça erkân-i
sa‘âdetleri müşeyyed u ber-karâr olmak mukarrerdür. Zîrâ vezîrlere i‘timâd ve vekîllere
kemâl-i i‘tikâd nev‘an mâni‘-i ‘adl u dâd ve bâ‘is-i cevri u bî-dâd olub bizzât mukayyed
olmaları şûkr-i cemîl yerinde ve ellere inanub imhâl u ihmâlleri emri-i Hakk’a ‘adem-i
imtisâl menzilesindedür. Gendüler ki hakîkatde Mevlânun cümleden mu‘azzez kulları
iken hizmetinde ihmâl ve vüzerâyâ tavsiyet ile ‘arz-i tekâsül u imhâl eyleyeler, neden ki
anların mecâzî bendeleri nâmına olan vükelâ hizmet-i lâzîmelerinde tekâsül ve me’mûr
oldukları kavâidden teğâfûl eylemeyeler!

Li-mü’ellifihi:

Şeh ki havf etmeyüb Hudâsından

Hidmetin bir vezîrine inana

Bu ne mümkün ki şâhdan korkub

Hob-i ğafletten ol vekîl uyana!

Nice şeh anı doğru sandıysa

Şâyed ol kedhudâyı doğru sana.

Bu tarîk üzre hizmet-i Hakdan

Rûz-i mahşerde çok kişi utana.

Eğerçi-ki vükelâ lâzım ve vüzerâ mühim u mütehattımdür, lâkin ‘ukalâsını istihdâm ve
cünbiş-i vâjgûnlarını tettebbu‘-i tâm ehemmiyâtı mühimmiyâtındandır, tâ-ki ğazab-i
pâdişâhîden havf u haşyetleri (24b) ve şer‘-i şerîf mûcibince icrâ‘-i ahkâma sa‘y u
dikkatleri mukarrer ola ve kibâr u sığâr ve re‘âyâ-i encüm-şümâr envâr-i ‘adâletlerini
görüb gendülere müsahher ola.

İmdi zikr olunan dört bâb ki beyt-i ma‘mûr-i saltanata çâr erkân-i müstetâb olub ‘amel
olunduğı takdîrce ihkâm-i ahkâm-i dîn u devlet ve istihkâm-i bünyân-i ma‘delet her
âyine mukarrer müâhaza olunmuşdur.

Bâb-i evvel, lâzime-i selâtîn olan umûrda;

Bâb-i sâni, hilâf-i kavânîn zuhûr iden ihtilâl-i mevfûrda;

Bâb-i sâlis, ba‘zı nâ-şâyeste ahvâl sebebi ile ‘acz-i cümhûrda;

Bâb-i râbi, mü’ellifi-i kitâba vaki‘ olan ‘özi-i nâ-mahsûrda.

Ammâ Bâb-i evvel-ki lâzime-i selâtin olan umûrdadır.

Hafî olmaya ki selâtin-i eslâf ve havâkîn-i Sikender-masâf ki gerek pâdişâh-i ‘âlem-penâhumuzun âbâ-i kirâm ve ecdâd-i ‘izâmlarıdır, gerek zamân-i sâbıkun şehriyârân-i dîndâr ve hidîvâb-i perhîzkâr olan helefâ-i lâzimü’l-ihtirâmlarıdır, ba‘zı ‘âdât-i güzîde ve ihtiyârât-i pesendîde ile-ki şem‘-i dûdmân-i devletlerinin işti‘âl-i nûr-efzâsına, husûsan nev-âyîn-i hasene ve kavânîn-i müstahsene ile âfitâb-i sa‘âdetlerinin burc-i nasfet u ‘adâletde i‘tilâsına bezl-i mechûd eylemişler idi. Felâ-crem **(25a)** sa‘âdetlü pâdişâh-i muhterem cenâbına dahi farz u vâcib u ehemdür ki ol tarîka-i marzîye-i ahlâk-i razîye ile meslûk tutalar ve reh-güzer-i hükûmet u ma‘delele anlar geçdüğü yollardan güzer buyuralar, tâ-ki gendülerden ef‘âl-i mûhişe ve vekîllerden bid‘athâ-yi fâhişe sâdır olub kulûb-i ra‘îyetün teneffürine ve zümre-i erkân-i devletün infi‘âl u tazaccürine, husûsan muzâhir-i zülâl-i ‘irfân olan a‘yân-i ma‘rifetün tekeddürine ve merâyâ-i ahvâl-i enâm olan zühhâd-i vâcicbü’l-ihtirâmün ezhân-i münevvereleri tağayyürine bâ‘is olmaya. Zîrâ şîl evzâ‘u etvâr ki vedi‘atullâh olan kibâr u sığâr ana i‘tiyâd etmiş ola, hadd-i zâtında sakîl olduğı takdîrce de gendülere bâr ve silsilelerine nâ-merbût u nâ-hemvâr görünmez ve şol ef‘âl-i nâ-üstüvâr ki sükkân-i dâr u diyâr ve kuttân-i memâlik u aktâr anı görmüş ve işitmiş olmaya, hiffeti dahi zâhir olsa yine teklîfinden gücenmeleri ve ol tarîkla tarîk-i hulûs u tavîyetden sebîl-i nefret u vahşete dönmeleri kemâl-i zicretleri muktezâsınca eksük olmaz. El-kıssa, selâtin-i kâmyâb ve havâkîn-i Sikender-cenâba **evvelâ lâzim olan** oldur ki re‘âyâyâ gendüleri sevdüreler ve zu‘afâ-ki vedâyi‘-i Hâliku’l-berâyâdur, tâ-ki gendüleri mahbûbu’l-kulûb idineler.

(25b) İmdi mülûkün hüsn-i sîretleri ve zîr-destleri olan mahlûkâtla takayyüde himmetleri ve dâyimü’l-evkât hükemâ vu ‘ukalâ ile mülâceset u ülfetleri ve şebân-rûz mukârenet-i ağbiyâdan tecennüb u ferâğatleri ve ser-güzeşt-i mülûk-i pîşîn olan ‘ilm-i tevârihe gâh u bî-gâh muvâzebetleri ve mümkün oldukça dest-i ta‘addîlerini kasîr idüb kasd-i nasfet u ‘adâletleri ve nakd-i kâmilü’l-‘iyâr mesâbesinde ehl-i kemâl zümresi durur iken nevâkısü’l-‘ukûl ve hasî vu lâl ve Ye‘cûc-i fitne vu ihtilâl olan nüdemânun umûr-i mülke ‘adem-i mübâşeretleri, husûsan ‘ulemâ-i a‘lâm ve fuzalâ-i nâfizü’l-ahkâm ki ‘umûd-i dîvân-hâne-i dîn u devlet ve kavâyim-i sâbitü’l-ikdâm-i bünyân-i mülk u milletdür, anlara kemâl-i iltifât u rağbetleri ve ‘asâkir-i zafer-me’âsir cünûd-i mes‘ûd-i ma‘mûretü’l-havâtır-ki levâzim-i feth u teshîr ve mühimmât-i kal‘ u tedmîr ol zümreden

mübâdirdür, anlar hakkında izdiyâd-i tekîfâta ‘adem-i ruhsatleri, havza-i hükûmetlerindeki zu‘afâ vu fukarâyı dâyimâ âteş-i fakr u fâkadan cûd u sahâ ve mekârim-i bî-intihâ ile himâyetleri kulûbun gendülere mahabbetine ve ‘akîb-i salavât-i hamsede du‘â-yı izdiyâd-i ‘izzet u devletleri muvâzebetine sebebdür.

İkinci lâzime nâdirü’l-akrân fâsihü’l-lisân bir edîb musâhibdür-ki sîretinde siyer-i enbiyâyâ müşâbeheti ve sohbetinde **(26a)** tevârih-i mülûk u evliyâyâ istihzâr u râğbeti olub gâh u bî-gâh ser-vakt-i sa‘âdet-i pâdişâhîde hâzır ve ‘ırz-i saltanatı muhill olan havâdisün akvâl-i sarîhe ve emsâl-i sahîhe ile ‘arz u naklinde cür’eti zâhir ve ehl-i hakk u munsıf olub kimseye buğz u ğaraz u ‘adâvet kılması hilâf-i mütebâdir ola. ‘Ale’l-husûs hadd-i zatında ehl-i kerem memdûhu’ş-şiyem vecîhü’l-likâ latîfû’l-edâ münşî-yi sâhib-kemâl şâ‘ir-i şîrîn-makâl olub her fenden behremend ve her tarîkdan ercümend ola ki hazret-i şehriyâr-i kişver-güşâ-ki sade-i kâyinâtun dürr-i yektâsı ve kân-i ekvân-i imkânun gevher-i girân-behâsıdur, bahr-i fazîlet ile zâtını dür gibi ihâta eyleye ve ifâza-i zülâl-i ‘irfân ve ifâde-i fevâ’id-i bedî‘ u beyânda ğayra ihtiyâç çekdürmeye ve gendüsi kayd-i menâsıbdan münkati‘ olub sohbet-i celîle-i şehriyârî rütbesini mansab-i ‘ulyâ mülâhaza ide ve mukârenet-i bî-‘adîle-i tâc-dârî mertebesini ‘azli yok pâye-i a‘lâ ve nasb-i mü’ebbed derece-i ‘uzmâ bilüb cenâb-i vacîbü’l-vücûda şükürin artura. Lâ-siyyemâ bu hidmet-i ‘âlîyenün müzdini zuhr-i âhiret idinüb düşkünleri ayaklandurmak ve mazlûmları zâlim elinden kurtarmak bâbında ğayrılar ‘arz u i‘lâmına cür’et idemeyüb havf eyledüğü **(26b)** umûrî ‘izz-i huzûr-i pâdişâhîde nakîr u kıtmîr akrîr eyleye ve vüzerâ vu vûkelâ naklinde bîm u hirâs üzre olub ketmin ihtiyâr eyledükleri şürûrî envâ‘-i temsîlât ve esnâf-i te’vîlât ve nakl-i hikâyât ile istediği gibi ta‘bîr eyleye ve ehyân u ezmândaki musâhebet-i ‘ilmîyeye râğbet ve müzâkere-i ma‘ârifeye işâret buyuralar, tecnîsât u tevriyeler ve tahayyülât u elğâz u ta‘miyeler ile gâh nakl-i kasâ’id u eş‘âra mütesaddî olalar ve gâh fevâid-i sefâin u esfâra tasarrufât-i rengîn ile dest-res bulalar ve bi’l-cümle gerek ‘ilm-i hadîs u tefsîr, gerek fenn-i te’vîl u ta‘bîr ol musâhib nâmına olan nihrîrûn kelâm-i mev‘izet ve mantık-i pür-hikmetinde gün gibi müstenîr olub ‘ilm-i hey’ete nümûdâr ve merkez-i dâyire-i vücûdî fenn-i nücûm ile bedîdâr, iz‘ân u fakâheti şöhre-i fukahâ-i âfâk, beyân u rivâyeti me‘âni-yi bedâiyi‘ ve nasâyih-i pür-sanâyi‘ ile meşhûr-i büleğâ-i İsfahân u ‘Irâk ola ve evâ’il-i iktisâbı nahv u tasrîfe masrûf ve evâsıt-i iştiğâlî ‘ilm-i tıbb u hamâseye ve fenn-i ‘arûz u hendeseye müterettib-i ma‘rûf ve evâhir-i tevağğuli ‘ulûm-i celîletü’r-rüsûm-i tasavvufla mevsûf olub ve sinn-i

‘azîzi dahi zemherîr-i dehrün erba‘îni güzâr ve hamsîn-i ‘ışk-i Rebbânîye ve lezâ’iz-i ‘ibâdet-i subhânîyede bahâr-i zühd behrelerini (27a) izhâr ve tasfiye-i kalb ve tahliye-i rûh şükûfezârını terbîyet-i mihr-i riyâzet ile pür-envâr ve feyezân-i reşhât-i sehâb-i kanâ‘at ile mâ-sadak-i آثار ¹²⁵ فَاَنْظُرْ إِلَى آثار dâ’iresine ırgürmiş ola.

Li-münşi’ihi:

Böyle gerek musâhibi pâdişâh-i zamânenün

Artura tâ-ki rağbetin ol güher-i yegânenün.

Ya gibi egriden kaç, ok gibi doğrılık seve

Bulmuş ola menâzilin sa‘y ile her nişânenün.

Bâ- husûs ekl-i berş u bengden ve tenâvül-i şarâb-i lâle-rengden berî olub keyfiyeti mizâc-i şerîf-i pâdişâhîye muvâfık ve vaz‘ u cünbiş u hareketi tab‘-i latîf-i şâhenşâhîye mutâbık gerekdür ki ketm-i sirr-i saltanata kudreti zâhir ve hıfz-i vedî‘at-i güft u şinevde emânet u istikâmeti gün gibi bâhir ola.

Temsîl :

Fî zamânina devlet-i sohbet-i pâdişâhîye vâsıl ve sa‘âdet-i meclis-i şâhenşâhîye gâh u bî-gâh dâhil olan musâhiblerden biri merhûm-i mağfûrun-lehu Selîm Hân ibn Sultân Süleymân Hân –‘aleyhimâ’r-rahme ve’l-mağfire ve’r-rızvân- ve her vâdîden tetebu‘ idüb ‘acîbü’-edâ ğarîbü’l-fehvâ ğazeller söyledükden ğayrı gendü i’tikâdınca ‘ilm-i tasavvuf rümûzının nazmına da tahassus iderdi. Ve lâkin mücerred nazma kâdir şâ‘ir (27b) ve hurûfliği elfâz-i manzûmesinden mütebâdir ve ‘akîdesi menfûr-i ‘akâyid-i ekâbir ve bed-zindegâneliği meşhûr-i sanâdid-i mufâhir ve bir zamân eşkiyâdan ışıklarla hem-bezm u hem-şûrb olduğu ma‘lûm-i her ‘âlim-i mu‘âsır olmağla çendân rağbet u iltifât ve taklîdine takayyüdlerini isbât eylememişlerdi. Ma‘a-hâzâ haşeb-i huşk ve terâne-i küncişk gibi menfa‘ati meslûbü’l-vücûd ve semerât-i âsârı nahlistân-i makâsıdında katerât-i jâle gibi nâ-bûd olduğın görüb mülâzemetinden ferâğati evlâ ve kayd-i ‘ubûdîyetinden ise hürriyeti ahrâ görmişler idi. Hattâ evâhir-i ‘ömrinde reddine bâ‘is ve mukarrib-i şehriyârî iken tarh u tardına sebeb-i hâdis ol makûle ahlâk-i nâ-sezâ ve ribâb-i zindegânîdeki fevâ’idden teğâfûl ile mürtekib olduğu zemzeme vu ğavğa oldukdan mâ‘adâ erbâb-i dîvândan sadr-i a‘zam ve sa‘âdetlü pâdişâha dâmâd-i muhterem olan Mehmed Paşa cenâbına ve ‘elemâdan şeyhü’l-islâm ve muktedâ-yi

¹²⁵ Rûm, 50 : “(Allah’ın) rahmetinin eserlerine bak.”

‘ulemâ-i a‘lâm , keşşâf-i müşkilât-i efhâm, Sa‘düddîn-i enâm-i eyyâm ya‘nî Ebu’s-su‘ûd-i ‘âlî makâmun savb-i müstetâbına ve meşâyih-i ‘izâmdan vâ‘iz-i rûşen-tefsîr, nâsîh-i müberhen-tezkîr, ‘âlim-i ma‘âlimü’t-tenzîl, hâvi-yi mesâ’ilü’t-te’vîl, ya‘nî Şeyh Muslihüddîn ibn Nûri’d-dînün cânib-i hidâyet-me’âbına bilâ-sebeb **(28a)** izhâr-i ‘adâvet ve ‘adem-i müdârâ ile terk-i dirâyet idüb bir uğurdan bu makûle üç hasm-i kavî ve gendünün ekl-i bengini ve esrâr-i ilhâdını muhtevî ulular ile semt-i muhâlefetden muhâsemet etmesi sebep olmışdı. Firâset u kiyâseti şol derecede idi ki bir gün bu hakîre hitâb ya‘nî-ki iltifât-i bî-hisâb eyleyüb ‘ilm-i kâfî talebini ve tahsîline müte‘allik olan şûr u şağabını kemâ-yenbağî takrîr itdükdən sonra “Elbette ben ana vâsıl ve cevher-i kesîrû’l-menâfî’ine dest-res bulub kâmil olurun.” Deyü da‘vâ eyledükde bu hakîr-i nâ-bûd münâza‘a vâdîlerinde bezl-i mechûd idüb “‘İlm-i kîmiyâ vücûd-i ‘ankâ gibi muhâl ve bu fennün müsevvedâtına iştiğâl ke-nakşin fi’l-mâ teşvîşe bâdî sevdâ ve fâsid hayâldür.” Dedüğümde tekrâr ‘inâd ve dürlü dürlü mükâbereler bünyâd idüb “Sâbıkâ rû’yâ ‘âleminde gördüm ki zer-i hâlisden bir silsile hazîz-i eflâkdan basît-i hâke nâzile olub âdem boyınca yüksekde kalmış ve hâk-i siyâha vusûlini tenezzül bilüb ittisâli revâ görmemiş. Felâ-cerem halk-i ‘âlem ya‘nî niçe bin benî Âdem silsile-i mezbûreye tâlib ve devlet-i ittisâline peyveste rağib gibi birbirlerine kemâl-i tekâdüm müzâhimler iken bu tâlib-i rûşen-dil kâmet-i kûtâhumla gendümi ana vâsıl ve ol silsile-i **(28b)** celîle-i kabza-i tasarrufumda hâsıl kılub sâ’ir talebeden imtiyâzum zâhir ve i’tilâ-i kadr u rütbetüm nûr-i şems gibi bâhir olmuş idi. İmdi ol zincîr ‘ayniyle cevâhir-i iksîrdür ki cenâb-i ‘izzetden bana sunuldi ve sâ’ir mahlûka takdîr olunmayub tasarrufi fakîre revâ görüldi.” Dedükde mülhim-i ğaybun i‘âneti ve kâffe-i enbiyânun âsâr-i hidâyeti ile kalb-i kesîre bu ta‘bîr müstenîr oldi ki “Ol gördüğün zer-i hâlis silsile sülâle-i âl-i ‘Osmân olan ensâb-i muttasile ve evlâd-i emcâd-i müteselsiledür ki câyigâhları ‘âlem-i ‘ulyâ ve zer gibi kadr u rağbetleri hüveydâ ve sath-i ğabrâdan ol mikdâr tereffu‘ları hasb-i hâllerine mâ-sadak-i bî-hemtâ olub kıt‘a-i hâtimesi ki derecâtla merâtib-i ‘âlîyedeki halkaların tetimmesidür. Bu hinde zıllullâhi fi’l-arzîn halîfe-i halîka-i rû-yi zemîn olan pâdişâhumuz Sultân Selîm Hân hazretleridür ki cümle-i a‘yân şeref-i sohbetlerine râğıblardur. Fe-emmâ ittisâlleri mümteni‘ ve mahremîyet ile devlet u iclâlleri men‘-i hâcibân ve def‘-i derbânân ile mündefî‘ iken ol nebâhet-i rûz-efzûn sizün zât-i refî‘u’l-kadrunuza makrûn olub nâmunuz Celâlî iken cemâl-i bâ-kemâl-i pâdişâhî birle müşerref u muhterem ve akvâl-i pür-me’âl-i şâhenşâhî istimâ’iyle ğâh u

bî-gâh mu‘azzez u muğtenem-süz” (29a) deyû cevâb virdüm. Ya‘nî kerâmet-i ‘ilm-i kâfe ihtiyâcunuz olmayub kemâl-i mekremetünüz kâfi degül midür deyû söyledüm. Ve lâkin bu ta‘bîr-i müstakîme râzî olmayub ‘inâdından dönmedi ve vâsıl olduğı sa‘âdetün kadrini bilmeyüb kîmiyâgerlikden ferâğati revâ görmedi.

Li-münşi’ihi:

Zehî fehm-i kâsır, zehî tab‘-i kec!

‘Alâ zâtihi kad yelîku’l-harec.

Bu zümre-i sa‘îdenün biri dahi merhûm Şemsî Paşa idi ki beydâ-i himmetinün nesîm-i eseri nâ-peydâ ve çirâğ-i devletinün pertev-i münevverî şu‘le-i şem‘-i mürde gibi ne bellü mün‘adim ve ne bellü hüveydâ idi. Üç pâdişâh-i ‘izzet-destgâhla mücâleset ve mahâfil-i sa‘âdet-menziletlerinde kemâ-yenbağî musâhebet idüb Şemsîliğine göre envâr-i âsârı dünyâyı tutmak gerek-idi, hâlâ-ki pertevin görmüş kimesne yokdur ve terbîyet-i nebâhet-şi‘ârı niçe katre-i dürer ve seng-i hâre-i rûşen güher ve hûn-âğâşte mederleri la‘l u yâkûta berâber kılmak gerek-idi. Ma‘a-hâzâ kân-i imkân ve esdâf-i evsâfda âsârı nâmına ol makûle nesne yokdur. Hattâ bu hakîr zamân-i devletinde anlar nâmına bir kasîde söyledüm ve san‘at-i tenâsübi ri‘âyet idüb envâr veznine murâdif olan kelimâtı kâfiye ve lafz-i şemsi redîf eyledüm ve beyt-i mahlasda: (29b)

Görmesün kalsun mı lutfun pertevin ‘Âlî senün

Cümleden evvel doğarken kule-i kühsâra şems!

Mazmûn-i münîrini levh-i tahrîre bir ta‘bîr ile müstenîr eyledüm ki bîkr-i ma‘nâyı bu vech ile merdâne tasarruf suhenverân-i ‘âleme nat-i zemînde nâdir vâki‘ olur ve hüsn-i edâ ile ‘arz-i hâle bu târîkla teellûf nükte-sencân-i benî-Âdeme sâhe-i fikr-i dîrînde kalîlü’l-mezâhir müşâhede kılınur. Felâ- cerem yine tab‘-i sengînine te’sîr ve kalb-i âhenîninde zerrece câygîr olmayub,

Beyt:

Terbîyet kılsan ne var sultâna nazm gevherin

Çun bilürler kim mürebbîdür dür-i şehvâra şems

Mazmûnı dahi dâhil-i kasîde iken yine bir ağız terbîyete cür‘et ve bahâr-i gülistân-i âmâlüm reng u bûy-i ‘izz u kadr ile behredâr u behremân buyrulmasına cüll-i himmet eylemedi. Hakka cibilletinde lutf u kerem mermûz ve tabî‘atında mürüvvat u himem merkûz olmadukdan ğayrı hikd u hased ile de mezmûm ve fevâid-i ahlâk-i haseneden mahrûm olduğına bu mefhûm dahi delîl-i ma‘lûmdur ki bu hakîr-i bî-mikdâr kendinün

ni‘met-i menfa‘atinden hissedâr olmaduğum zâhir ve mecâlis-i efâzıl u e‘âlîde ke’s-i bâde ve nukl-i âmâde gibi ânen fe-ânen sâyir u dâyir iken kelâm-i bâride dahi cür‘et idüb bir gün sûret-i **(30a)** iltifâtıda ‘ikd-i hikdini kemâl-i istihkâmı ile isbât eyleyüb “Mahlas-i ‘Âlî bu muhlise lutf-i edâdan hâlî gelüb hâtıruma lâyah olur ki bu mahlasdan sizi halâs idem ve tecdîd-i mahlasla zâtünüzi makbûl-i ‘âmm u hâss idem.” Dedükde bu nâ-tüvân mahlasda teyemmün lâzım idüğünü beyân ve lafz-i ‘Âlî remz-i tashîfden ‘ârî olduğunu îzâh u ‘iyân itdükden sonra “Bu mertebede tekâmül-i dîvân ve tasnîfât-i belâğat-nişân iden suhen-dânun mahlası tağyîr ve lafz-i âher ile ta‘bîr olunmak niçe vech ile muhâldür, meger-ki halîfe-i zamân, sâye-i hazret-i Deyyân, pâdişâhumuz Sultân Murâd Hân iltifât-i bî-girân buyurub sizün delâletünüz ile nişân-i ‘âlî-şân göndereler. Ve min-ba‘d nazm u nesrde vâki‘ olacak vâridâtını mahlas-i cedîd ile îrâd idesin deyû fermân-i lâzîmü’l-iz‘ân buyurular ki bu takdîrce hâkânî tahallus idüb yâ-yi nisbî iki ma‘nâyı müştemil olmak ve ashâb-i inşâd ve erbâb-i fehm-i sedâd iltifât-i hussrevâneye mukârenetümüze her şi‘rümüz ile vukûf u şu‘ûr bulmak mukarrer ola” deyû cevâb-i bâ-savâb virdüğümde derhâl reng-i rûyı müteğayyir ve safâ-i tab‘ı metekeddir olub “Bunca yıllardır ki ümmîd vâdîlerinde tek u pû ve merâhim-i mütekâsire-i şâhâne-i **(30b)** peyk-i nazmla cüst u cû kıldum, ne bu gûne iltifâta mazhar ve ne bu makûle ihtirâmı muvakkar oldum” deyû derhâl hikdini izhâr ve hasedini huşûnet-i kelâmı ile âşikâr eyledi.

Latîfe:

Bu dahi mûmâ-ileyh ile vâki‘ olan muhâverâtumuzdandır ki fermân-rân-i cihân şehriyâr-i gîtî-setân el-mü‘eyyedü bi-te’yîdât-i’l-Müste‘ân pâdişâhumuz Sultân Murâd Hân-Allâhümme eyyedehü ilâ nkirâzi’l-ehmân- hazretlerinün ‘asr-i karînü’n-nasrlarında bir hikâye-i ğarîbe vâki‘ olub ‘izz-i huzûr-i pâdişâhiye ‘arz olunması vâcib, Fe-emmâ vüzerâ vu vükelâ bîm u hirâsla o cür‘etden mütecennib olduklarında hakîr-i kesîrû’t-taksîr paşa-yi lâzîmü’t-tevkîre delâlet ve kıssa-i mezbûrenün ‘arzı sebeb-i intizâm-i mülk u millet ve bâ‘is-i inşirâh-i sükkân-i memleket olmağla müstevcib-i müsevvebât-i dünyâ vu âhiret olduğunu münâsebet ile hikâyet itdükde “Hâşâ-ki ben bu bâbda şem‘ gibi ortaya atılam ve şu‘le gibi dilûme gelen kelâmı söyleyem ki mebâdâ niçün dilün gendünde tutmazsın deyû lisânımı kat‘ ideler ve me‘mûr olmaduğın mecâlise zebâne gibi zebân-dirâzlık eylersin deyû ziyâ-yi devletümi sabâh-i sadâkatümde müzmahil eyleyeler ve eger bu hak bu nâ-hak , bu ‘özl-i sarîh ve bu zulm-i mutlak deyû ben her

kelâma cür'et ve her maddede bönlig ile 'arz-i sadâkate müsâra'at **(31a)** ideydüm üç pâdişâhla musâhebetüm ba'îd ve mecâlis-i şerîflerine kemâl-i duhûl ile mukârenetüm nâ-bedîd olub şems-i tâli'um bu zamâna dek i'tilâda ve baht-i lâmi'um çak bu mertebe irtikâda olmazdı" deyû cevâb-i nâ-savâb virdüklerinde hakîr dahi tekrâr-i hitâb ve nazm-i dürer-i bî-hisâb idüb "Fi'l-vâki' mādâm-ki bezl-i hayr ve def'-i zurri ihtiyâr etmeyesiz ve güneşi balçuğla setr idüb mizâcgîrlig eylerin deyû mahallinde hak sözi söylemeyesiz, sadrünüzde bakânuz ve kibâr u sığârla müdârânuz sâbit olur. Fe-emmâ bu makûle vücûd 'adem mesâbesinde ve bu gûne varlık yoklık menzilesinde olub gendünüz lâ-yazurr ve lâ-yenfa' kabîlinden olduğunuzdan ğayrı nân u nemek-i pâdişâhînün hakkını ketm etmiş olursız ve beyne'l-ehâlî mizâcgîrlig ile şâyi' olub halîfe-i zamânı vebâlden halâs mahallinde sükût irtikâb etmiş olursız. Hâlâ-ki bu sıfat-i kâste musâhiblige nâ-şâyeste ve bu haslet-i zemîme ile her mutâyebe vu sohbetünüz ğıybet u nemîme gibi olmak lâzım gelür" deyû ilzâm ve hasb-i hâlini gendüye ifhâm eyledüm.

Üçinci lâzime ecdâd-i ahyâr ve âbâ-i büzürgvârları hidmetinde olanları görüb gözetmek ve gendülerün hidemât-i mebrûrelerinde bulunanları gûşe-i hâtır-i 'âtırlarından gidermeyüb dâyimü'l-evkât **(31b)** iltifât u ri'âyetine gûşiş etmekdür. Ve bir hâkim ki ahbâr-i meyl-i ma'deleti hadd-i tevâtüre yetişe ve re'âyâ ile hüsn-i zindegânî vu ülfeti haber-i meşhûrla şöhrat-i tâmmе bula, anı mihnet-i 'azlden himâyet ve dâyima irtifâ'-i merâtib ve izdiyâd-i menâsıbına cüll-i himmetdür. Ve şol mîrlivâ ve melikü'l-ümerâ ki bir serhaddun ehl-i vukûfî ve kemâl-i şecâ'at u celâdet ile mevsûfî ola, anun gibileri mansablarında ibkâ ve gâh u bî-gâh irsâl-i hil'at u tîğla cebr-i hâtırlarına bezl-i himmet-i 'ulyâdur, tâ-ki gün günden feth u teshîr umûrına gûşîşi arta ve cenâb-i şehriyârîden olan iltifât-i görüb her kişi emrine itâ'at u inkiyâd semtini tuta. Zîrâ serhad hârislerinün vaktlü vaksüz tebdîli a'dânun kuvvetine ve ğuzâtun birbirleriyle muhâsametine sebebdür. Heyhât-ki sonra gelen mîr-i hâris evvelki gibi meydân-i ğazâda fâris ola ve ahvâl-i mücâhidîne vukûf-i tâm bulub umûr-i feth u teshîre müste'nis ola.

Dördinci lâzime câsûsân-i dîndâr ve kâr-âgehân-i perhîzkâr kullanub her sâ'at ve her ân umûr-i cümhûrî tecessüs ve ahvâl-i hükkâmı tefahhusdan hâlî olunmaya. Be-şart-i ân-ki kullanılan câsûslar edâ-i kelâm-i hakda kalem gibi cârî ve ğıll u ğış u kizb u durûğdan 'ârî olub **(32a)** vüzerâ hâtırları içün mensûbânı himâyet eylemeye ve mâldâr olanların zehr-i kâtilin alub yılan gibi egrilig ile hilâf-i vâki' tatlu tatlu yalanlar söylemeye. Bu takdîrce ba'zı evkâtde câsûslar ahvâli dahi cüst u cû olunub kizb u

durûğî ve sadâkati bezminün şem‘-i bî-fürûğî zâhir olanlar erre-i siyâset ile dü-nîm ve ‘ukûbât-i bî-nihâyet ile cevri-i delîm buyurıla-ki sâyirlere mûcib-i ‘ibret olub dâyima ğazab-i pâdişâhîden vehm u hirâs ve hiddet-i âteş-i lehb-i şâhenşâhîden kemâl-i ihtirâs üzre olalar. Zîrâ ‘ummâl hakkında defterdârlarun terbiyeti ve a‘yân-i vilâyet ve ribâ-horân husûsında ümerâ ve kuzâtun hüsn-i şehâdeti, kezâlik anlar hakkında beglerbegilerin ‘urûz-i kesîrû’l-menfa‘ati ve beglerbegiler husûsında dahi vûkelâ’-i ‘uzmânun hüsn-i edâyla kemâl-i mehmedeti fî zamâninâ elbette mu‘allel bi’l-ağrâzdur. Bu takdîrce terbiyetleri mûcibü’l-iğmâz ve ‘arz-i şehâdetleri her cihet ile lâzimü’l-iğrâzdur. Meger-ki mihr-i ‘adâleti basît-i ‘âleme ziyâ-güster ve mâhtâb-i nasfeti müzîl-i zulm-i zulem-i beşer bir hâkim-i Kistrâ-siyer ‘arz etmiş ola-ki durûğî muhâl, kizb-i bî-fürûğî fâsid hayâl ola.

Li-mü’ellifihi:

Sâf-dil pâk-tıynet anladuğın
Cûy-veş egridür yolında müdâm.
Doğrı söz söylemez cihânda meger
Nahl-i serv üzre kumri-yi nâ-kâm

(32b) Egerçi-ki bâğ-i ‘âlemde serv gibi râst-nişîn ve fâhte misâli râst-gû kimesneler vardır, lâkin doğrı söyleyenün dili kesilmek ve gördüm deyenün gözi çıkarılmak meseli meşhûr ve ebnâ’-i zamâna hasb-i hâl-i meşkûr olmağla ol bâbda dilleri bî-güftâr ve dîdeleri perde-i ‘illet ile nümûdârdur.

Beşinci lâzîme kurâ ve ziyâ‘ ve kasabât u bıkâ‘da vâki‘ olan ribâ-horân ve yerlû nakîbler ile ‘avân fesekeasına a‘vân kimesnelerün tarh u tardıdır ki anlarun hükûmet-i dâyimesi âteşi fukarânun hânûmânını yakmışdır ve ‘arz-i kudret u temevvül ile tağallûbleri re‘âyâyı hâk-i mezellete bırakmışdır. Hükâmıdan ziyâde anlarun ahkâmı cârîdür. Kuvvet-i kullebleri bir derecededür ki tabî‘atleri vülât u kuzât havfından ‘ârîdür. Zîrâ hâkimler nâ-pâyidâr ve anlar re‘âyâya tağallüb ile ber-karârdur. Hattâ hükâm-i nâfizü’l-ahkâm bile anlarunla müdârâ semtinde sebât ve tahrîk-i silsile-i fitne vu fesâdla re‘âyâyı ğulüvv-i ‘âmm itdûrmelerinden havf u haşyetlerini isbât üzredürler. Felâ-cerem zâhiren bezl-i dînâr u dirhem iderler ve bir direme bin dirhem aldıkları şahs içün yine medyûnumuz derler. Bu tarîkla fukarâ düyûndan kurtulmaz ve niçe karn sonra gelecek evlâdları bile belâ-yi deyn kaydından halâs bulmaz. Gendüler **(33a)** ribâ-horâna bende-i direm-herîde ve evlâdları evlâd-i nâ-haleflerine verâset ile intikâl etmiş

memâlik-i mihnet-keşîde mesâbesinde olurlar. Kezâlik nüvvâb-i mezâlim-pîşe ve ‘avâî olan feseke-i mehâyif-endîşe dahi kâfirî cevz ağaçları gibi zemîn-i cevz u ta‘addîde sâbit-kadimler ve dest-i te‘ezzî vu tağallüb ile re‘âyâyâ melce’ u melâz-i muhteremlerdür. Hîç birisi ‘azl ile ma‘zûl olmaz ve inkırâz-i nesline dek pâye-i fitne vu fesâdı mahlûl olmaz. Meger-ki pâdişâh-i ‘âlem-penâh hasb-i hâllerinden tayakkuz u intibâh idüb bunun gibileri ba‘zı cezâire ve Kıbrıs ve Rodos gibi bâdiye-i nevâdire tarh u tard buyurular ki re‘âyâ vu berâyâ zulmlerinden sâlim ola ve fukarâ-i bıkâ‘ u zıyâ‘ kemâ-yenbağî âsâr-i âbâdânî vu intizâm bula.

Altıncı lâzime küttâb-i dîvân ve inşâ-gerân-i erkân ki husûl-i merâm-i enâm anların enâmîlinde ve vusûl-i behre vu kâm-i ıyyâm ol zümrenün hutût-i huzûzu’l-emâsilindedür, fî zamâninâ ekseri ekl-i berş u afyûnla keyfiyete mağlûb ve tedârük u ta‘akkul vâdîleri ezhân-i kâsıralarından meslûb olmağla edâ-i hidmete ‘adem-i muvâzebetleri ve ashâb-i mühimmâta bu tarîkla ta‘addî vu ihânetleri, husûsan hilâf-i kânûn ba‘zı ahkâma tama‘-i hâmla cür’etleri ve mahz-i tenâkuz ve sıhhat-i umûra mu‘âriz niçe evâmîr-i ‘âlîye **(33b)** berây-i hâtır kitâbetleri ve eger musâhibân-i hizâne-i ‘âmire ise bir nokta ile yüz fitneye, belki niçe bin hîle-i pür-nükteye sebep olmaları, lâ-siyyemâ zabt-i tevârihde hatâ idüb hilâf-i vâki‘ târîh yazdukları takdîrce ‘ummâlun hasâretine cesâretleri, anlar dahi ol ziyânı tekrâr re‘âyâ-i fukarâdan tekmîle sa‘y u dikkatleri bu vech ile müselsel u muttasıl fesâdâ taklâm-i vâridât gibi mazbût ve erkâm-i ihrâcat mesâbesinde merbût olub ihtilâl-i fetret-me’âle dest-res bulmaları mukarrerdür. Pes halîfetullâha vâcib ve vükelâ’-i lâzimü’l-intibâha münâsib budur ki tâyife-i mezbûre ile devât gibi takayyüd ve kat‘-i merâtiblerine hâme misâli ta‘ahhüd idüb elbette kalem gibi doğrılarını kullanalar ve kâğıd-sıfat yüz aklığıyla çalışanları hizmetleneler ve gâh u bî-gâh safahât-i âmâllerine erkâm-i cûd u sahâ ve levehât-i makâsıdlarına rûsûm-i lutf u ‘atâ ilkâ idüb likâları gibi müşevveşü’l-hâl ve devâtları mânendi siyah-baht u perîşân-ahvâl olmalarına rızâ vermeyeler ve ‘avâyid-i kitâbetleri harc-i lâzimelerine kifâyet etmedügi takdîrce ba‘zı hidemât ile in‘âm ve muntazamü’l-ahvâl kılınmalarına ihtimâm-i tâm eyleyeler, tâ-ki el-fakru sevâdü’l-vech mûcibince tama‘-i hâmla hilâf-i vâki‘ umûr kitâbetine cür’et idüb **(34a)** mehrebese gibi karalığın eylemeye ve celb-i mâl u menâl için elif gibi doğrılığı koyub lâm gibi egrilige mâ’il olmaya.

Li-münşî’ihi:

Olamaz muntazım erkâm-i nücûm

Olmasa nokta-i mihver mersûm.

Anı ketm etse nüvîsende-i çarh

Olur ahvâl-i havâdis ma'dûm.

Böyledür dâyre-i ehl-i kalem

Merkez-i töhmet olur nokta-i şûm.

Hikâyet:

Esedü'llâhi'l-ğâlib İmâm 'Alî bin Ebî Tâlib -kerreme'llâhü vechehu- zamân-i hilâfetlerinde-ki Mâlik bin Eşter'i Mısır'a hâkim gönderdiler, ba'zı mevâ'iz-i şerîfe ve nasâyih-i latîfeye ser-âğâz itdiler. Cümleden ikinci nasîhati bu pend-i devletmend idi ki küttâbun sâdiku'l-kavlini kullana ve fakr üzre bulduğunu ğanâyâ vâsıl itdükden sonra hidmetlene, tâ-ki ol kâtib hâmesi gibi dâyimâ eller eline bakmaya ve müsevvedâtı gibi erbâb-i ihtiyâcı ahz u celb âteşlerine yakmaya. Ve bi'l-cümle eger mevki'-i kâm-yâb her cihet ile muhikk u munsıf ve kemâl-i emânet u istikâmet ile muttasıf oldukdan ğayrı tavr-i inşâda fâyık ve inkirâz-i akrânla ol rütbe-i râtibeye müstehikk u lâıyk gerekdür ki inşâ vu imlâsına lâ denilmeye ve ma'ârifine kimse çûn u çerâ diyemeye, 'ale'l-husûs küttâbun gendülere mütâba'ati **(34b)** ve münâsib gördükleri umûra her birinün itâ'at u rağbeti mücerred mansabları haysiyetiyle olmayub memdûh-i âfâk ve meşrûh bi'l-istihkâk oldukları cihetden vâki' ola ki taklîdleri istifâdelerini mûcib ve mütâba'atleri anlarun ifâdelerini müstevcib ola. Ma'a-hâzâ ba'zı eyyâmda-ki selâtîn-i zamân ve mülûk u hudâyigâna nâmeler gönderile, tâlibler dürer-i me'ânîsi hasebi ile dürc-i mecmû'alarda hıfzına râğib olalar ve râğibler tevriyesi ve berâ'at-i me'ânîsi haysiyetiyle münşeât u sefînelerde nakl u tesvîdine tâlib olalar. Ne ân-ki zurûf-i hurûfî neş'e-i şarâb-i inşâdan 'ârî ve sunûf-i sufûfî deşne-i dil-teşne gibi cevâhir-i sanâyi' ve zevâhir-i bedâyi'den hâlî olub ne elfâzı mü'essir ola ve ne me'ânîsinde kimse hazz u behre bula. Lâ-büd mefhûmı isgâ ve ma'lûmı icrâ' olunmaz, belki cevâb-i bâ-savâbına takayyüd ile iltifât-i mürâselâta rağbet bulunmaz. İmdi tuĝrâ-keşân-i dîvân müdtîyân-i kavânîn-i pâdişâhân olub anlara sâ'ir ümerâdan ziyâde tevkîr u ikrâm, husûsan mâlîye defterdârlarına tefevvuk u tasaddür ile kemâ-yenbaĝî tebcîl u ihtirâm vâcibdür. Zîrâ anlar muzahrafât-i dünyevîyeden mâl u menâl hizmetkârlarıdır ve nişâncılar 'adl u dâd husûsına mütenevvi' ve dâd-istâd umûrına müteferri' olan evâmir-i 'alîye-i **(35a)** senîye sırdârlarıdır ki hüma-yi bî-hâmâl himmet dâyimâ kafes-i tuĝrâda zâhir ve ihkâm-i ahkâm-i saltanat anlardan sâdır olan inşâdan bâhirdür.

Yedinci lâzime ihtiyâr-i ‘ukalâ ve istihdâm-i hükemâda kânûn-i kadîm degüldür deyû ta‘allül olmayub ol ‘âdet-i me’lûfe müsteviyetü’l-akdâm olan eşhâs-i masnûfe mâ-beynlerinde icrâ oluna ki re’s-i mâl u menâl nakd-i idrâk idügi rûşen ve sermâye-i makâsıd u âmâl gevher-i zihn-i derrâk olduğı müberhendür. Zîrâ hazret-i Hallâk-i bâ-çûn ¹²⁶ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ buyurdukları ‘ulemânun tefevvuk-i tâmmına ve ‘ukalânun tasaddür-i mûcibü’l-ihtirâmına nass-i kâtî’dür. Bâ’is bu idi-ki mısır-i Kâhire fâtihi Sultân Selîm Hân-‘aleyhi’r-rahme ve’l-ğufrân- bir gün ‘azîmet-i şikâristân idüb Üsküdâr câniblerine revân olduklarında reh-revân-i hibret-merâhil ve kârvân-i kiyâset-menâzilden mehâsin-i sepîd u siyâh ile nümâyân bir şahs-i vecîh-i zâhirü’l-beyân görüb ‘ilm-i firâset müstedâsınca mûmâ-ileyhe kemâl-i zekâvet düşürüb fi’l-hâl rikâb-i hümâyûna da‘vet ve tayy itdügi menâzilün es‘âr-i muhtelifesinden su‘âl-i pür-hikmet ve uğraduğı memâlikün hükkâm-i mütenassıfesinden tettebbu‘-i hikâyet kılub **(35b)** mûmâ-ileyhün mansab u nâmını ve menşe’ ve mevlid u makâmını istifsâr buyurduklarında şahs-i mezbûr iltifât-i husrevâne ile mesrûr olub “Bu bende-i ser-efgende-i bî-riyâ bunca tûl-i ‘ömr ile Kûtâhiye kazâsına mübtelâ Pîrî nâm Karâmânî-yi siyâh-eyyâmdur ki hâlâ ‘azl ile ğamnâk iken rikâb-i şeref-iktisâb-i pâdişâhî mülâzemetiyle ferahnâk olub merâhil u menâzildeki es‘âr bu gûne ve ahvâl-i hükkâm-i büzürgvâr bu netâyic u me‘âle nümûnedür” deyû selîs u belîğ elfâz ile takrîr ve nakîr u kıtmîr ‘arze-i rikâb-i sa‘âdet-mesîr kılub vakf-i kelâmıda mufâratat ve İstânbûl cânibine müsârâ‘at itdükden sonra irtesi-ki dîvân-i erkân ve cem‘îyet-i rû-şinâsân oldu, “Hizâne-i ‘âmirenün defterdârı takririnün kusûrına ve hidmet-i lâzimesinde ‘acz u fûtûrına ‘ilm-i şerîfüm müte‘allikdür. Hâlâ anı ma‘zûl ve menâsıbını mahlûl idüb Kûtâhiye kazâsından münfasıl ve sūdde-i sa‘âdetüme mülâzemetine müştağîl Pîrî nâm pîr-i erbâb-i tedbîr olan kuluma virdüm ve nâsiyesinde âsâr-i envâr-i liyâkat görüb bu hidmet-i celîleye münâsib gördüm” deyû buyruldi. Ve vüzerâ’-i ‘izâm bu sırde ta‘accüb-i tâmm idüb fi’l-hâl emr-i hümâyûni icrâ’ ve müşârün-ileyhi hizâne-i ‘âmire defterdârlığıyla engüşt-nümâ **(36a)** eylediler. Fi’l-vâki’ hidmeti mutâbık-i rây-i münîr-i sultânî ve ‘adâlet u istikâmeti muvâfık-i tedbîr-i dil-peziir-i hâkânî olub az zamânda irsâl-i hatm-i vizâret ile kâmrân ve düstûr-i a‘zam ve vezîr-i mu‘azzam mertebesiyile melâz-i cümle-i erkân buyruldi. Pes ol müşîr-i ‘âlî-rütbet pâdişâh-i gerdûn-menzilet ile şâh-râh-i rây u tedbîrde

¹²⁶ Zümer, 9 : “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”

yek-dil u yek-cihet olub akall-i evânda niçe fütûhât-i celîle ve cezâyir-i Frengistân harâcınınun irsâline müte‘allik tedâbir-i bî-‘adîle simt-i şu‘ûr ve semt-i zuhûra geldi. Efraddan bir ferd “Na-mahaldür” diyemedi ve firâset u kiyâseti zâhir iken hakkı ketm idüb “Ne lâyük-idi?” deyû söyleyemedi. Egerçi-ki mehâreti mücerred rây u tedbîrde ve şecâ‘ati verâ-i setr-i setîrde idi. Lâkin Sultân Selîm Hân, şehâmet ile nâdire-i şâhân ve celâlet ile fâris-i yekrân-i zamân, bezm u rezm ile Cemşîd u Nerîmân, ‘azm u cezm ile Ferîdûn u Kahramân idügi müsellemler-i erkân ve müttefekun ‘aleyh-i a‘yân olmağla şîr-i jiyâna siyeh-gûş lâzım ve hizebr-i merdüm-setâna vâsıta-i hurûş mütehattimdür deyû sükût-i evlâ ve itâ‘at-i elyak u ahrâ görmişler idi. Hattâ ekser-i vüzerâ ol târîhde ğazâb-i pâdişâhî ile hebâ olub kesret-i memâlike göre izdiyâd-i vükelâ lâzime-i dîn u devlet idügi hüveydâ **(36b)** oldukda mezbûr Pîrî Paşaya buyurmuşlar ki “Tettebbu‘-i vüzerâda sana ruhsat ve tahassüb-i vükelâda benden icâzet ki yolu tarîkı degüldür dimeyüb, husûsan râh-i müdârâyı meslûk tutmağla hâtır gözetmeyüb pâyi taht-i ‘alîyede bulunan arka hammâllarına varınca yoklayasın, şöyle ki ol zümreden bile bir kârdân u dâna bulasın, devlet-i vekâletüme makbûlümdür ve nazar-i şerîfüm ma‘nâ cihetine masrûf olub bu hâricdendür deyû zâhir-bînlik benüm her cihet ile medhûlümdür” deyû buyurmuşlar idi. Pes bâ‘is-i bu himmet idi ki ecdâd-i ‘izâmından ziyâde tekmîl-i ‘ırz-i saltanat itdiler ve hâdimü’l-haremeyni’ş-şerîfeyn vasf-i şerîfini hutbe-i refî‘alarına ilhâk itdürüb cümle-i selâtından tereffu‘ u tefevvuk buldılar. Bundan mâ‘adâ ol pâdişâh-i ‘azîmü’l-kadr ve şâhenşâh-i refî‘u’s-sadrun musâhib-i fâyiki Tâc-zâde Ca‘fer Çelebi merhûm ile Mevlânâ Âhî idi ve hakîm-i hâzık u celîs-i muvâfıkı zuhru’l-ehâlî Ebü’l-me’âlî Mevlânâ Âhî idi ki meclis-i şerîfleri musâhebet-i ‘ilmîye ile ârâste ve mahfil-i münîfleri fenn-i tevârîhe müte‘allik fevâyi-di naklîye ile her âyine pîrâste olub ahvâl-i ‘âlem muntazım ve nesâyim-i ma‘delet mütenessim ve gülzâr-i nasfet u re’fet her tarîkla mütebessim olmışdi. **(37a)** Kezâlik İskender-i zü’l-karneyn ki¹²⁷ şems-i sipihr-i saltanatı cem‘-i bu‘dü’l-maşrıkeyn idüb ba‘zılar kavlince nübüvveti ve Kur’ân-i ‘azîmde zikr olunmağla risâletini müş‘ir rütbe-i râtibeye vuslatı ma‘rûf u meşhûr olub, husûsan sâhib-i kırân-i rûy-i zemîn ve fermânân-i cebâbire-i havâkîn olmağla tekmîl-i mühimmât-i hilâfet ve tahsîl-i lâzımât-i emâret u eyâlet etmiş iken yine Eflâtûnı tevkîli, Ristâlîs ile gâh u bî-gâh meşveret-i bî-‘adîli muhakkak olub her âyine kuvvet-i saltanatı

¹²⁷ [Derkenâr] Akal-i ezmânda ya‘nî ki on dört sâl ile müverreh olan evânda.

mu‘âveneti hükemâ-i Yunanla ve şarkdan ğarba eyâlet u hükûmeti muzâheret-i feylesofân-i zamânla zâhir u bedîdâr görinüb bunca hazâyin u defâyin bulunmak ve bunca tılsımât hall olunub vâridâtı ‘asâkir-i deryâ-makâtırına tevzi‘ olunmak ol ‘ukalânun eser-i hizmetleri ve netîce-i ‘ubûdiyet u mülâzemetleri idi. Ve anlarun dahi bu makûle himmetleri İskender-i nâmdârun raġbetinden ve bir ân gendülerden münfekk olmayub envâ‘-i elfâzla tekrîm-i bî-ġâyetinden ve dâyimâ rây-i dil-pezîrlerine mütâba‘at u muvâfakatinden nâşî olmişdi. Bunlardan mâ‘adâ enbiyânun saltanat-i kâmile ile mü‘eyyedi, kâ‘il-i nass-i kerîm-i رَبِّ هَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي¹²⁸ a‘nî-bih Süleymân bin Dâvud ‘aleyhimâ’s-selâm ki kuvvet-i nübüvvet ile –mü‘eyyed min ‘indellâh- (37b) ve kemâl-i riyâset ile fermân-rân-i sa‘âdet-destgâh, ins u cinne saltanatı ve vuhûş u tuyûr cinsine hükûmeti mukarrer ve kuvvet-i eyâletine nübüvvet kudreti dahi ser-ber iken yine ‘ilm u hikmetine binâ‘en memdûh-i Yezdân, mestûr fi’l-Kur’ân olan hazret-i Lokmân ve fehm u tecrîbe vu kiyâsetine ibtinâen Âsaf bin Berhiyâ gibi vezîr-i nâdiredân gâh şeref-i meşveretleriyle şâdmân ve gâh devlet-i vizâretleriyle müşârün-ileyh bi’l-benân olmişlardı. Aslâ gendülerde istiġnâ ve şeref-i mücâlesetlerinden gürîz u ibâ vâki‘ olmiş degül idi. ‘Ale’l-husûs ba‘zı zamânda vuhûş cinsinün ‘ukalâsına ve tuyûr kısmınun ezkiyâsına bile umûr-i ġâmızadan istihbârları ve rây-i şerîflerine muvâfık bulundukda tedbîrlerine iltifât u i‘tibârları muhakkak idi. Bu kanda kaldı ki selâtîn-i zamân mu‘âvenet-i ‘ukalâdan müstaġnî olalar ve havâkîn-i evân gendü tedbîrleriyle iktifâ idüb muzâheret-i bûleġâdan istiġnâ sûretin göstereler?

Li-mü’ellifihi:

Bir ulu âsitânedür devlet

Herd u gil cem‘ olursa anda revâ.

Ne sığarsa sığar o dergâha

Sıġmaz ammâ-ki kibr u istiġnâ.

Hattâ fahr-i enbiyâ vu mürselîn men‘ût-i tâ-hâ vu sîn, a‘nâ-bih Muhammed Mustafâ, sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve selem, muhâtab-i لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ¹²⁹ mevsûf-i nass-i kerîm-i

¹²⁸ Sâd, 35 : “Rabbim! Bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümrânlık ver!” ; âyetin orijinali şöyle: (قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي)

¹²⁹ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/164: “(Ey Habibim)Sen olmasaydın kâinâtı yaratmazdım.” Hadîsin tamamı şöyle: (لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ)

(38a) وَمَا أَرْسَلْنَاكَ¹³⁰ olup sadef-i zemîn u zamânun netîcesi, vücûd-i pür-cûdlarının gevher-i yektâsı ve kân-i kevn u mekânun dühne-i râyihası, şân-i sa‘âdet-nişânlarının dürr-i girân-behâsı olduğı ma‘lûm-i ‘âlemîyân ve mefhûm-i heme-i âdemîyân iken yine umûr-i dünyevîyede çâr-yâr-i ‘uzmâya mürâca‘atleri ve mesâlih-i cümhûrda ashâb-i bâ-safâdan müzâheretleri ümmet-i celilü’r-rütbetine ta‘lîm ve selâtîn-i ‘âlî-mertebe istihdâm-i ‘ukalâyı tefhîm idüğü zâhirdür. Lâkin hikmet ‘amelde ve ‘arz-i ‘ibret ğanâ-i kalb ile terk-i emelde olup şehriyârân-i ‘âlem ki melâz-i umûr-i ümemdür, ‘ukalâ vu fuzalâdan istiğnâları muvâfık-i ‘akl-i kâmil degüldür ve üdebâ vu hükemâ dururken harem hidmetkârlarına umûr-i saltanatı inhâları mutâbık-i rây-i şâmil degüldür. **Sekizinci lâzime** gerek melikü’l-ümerâ olanlar ile ümerâdan, gerek ise mevâcib-horân ve sipâh u zu‘amâdan ve bi’l-cümle beytû’l-mâl-i müslimînden behredâr olan ‘asâkir-i bî-intihâdan her kim-ki dîn-i mübîn ğayretin çeküb silâh u ribâhında ve hadem u haşem mühimmâtından olan edevât-i mûcibü’l-inşirâhında sa‘y-i mevfûr ve bezl-i makdûr idüb akrânından mümtâz ve emsâlinde (38b) mezîyet-i şöhret ile behre-perdâz ola, halîfe-i Hâlikü’l-‘âlemîn olan sultân-i rûy-i zemîne lâzım, belki farz u muhattimdür ki ‘ulüvv-i himmetine göre ‘âlî mansablar vire ve izdiyâd-i hidmeti mukâbelesinde terakkî vu tereffu‘ mertebelerine ırgüre, tâ-ki anı görüb her-kes tekmîl-i yarağ u yat ve tahsîl-i silâh u edevât emrine mukayyed ola. Fi’l-vâki‘ bu hencâr-i nâ-savâb muvâfık-i rây-i müstetâb degüldür ki dirliğine göre levâzımın ve mansabına münâsib silâh-i şâmilin tedârük eylemedin dihkân gibi çift çibuk hevâsına ve bâzergân misâli ticâret sevdâsına düşene vâridâtının masârifî ancak ekl u şûrb havâyici ve nisvân u ebkârının altun incüsiyle cihâz-i râyici olup akrânı silâh-i harb u kitâl ile sefer seferledükde ol çerçi gibi heğbesiyle meydân-i rezme gele ve eviddâ vu ihvânı ‘arûs-i zîbâya karşı merdâne ğayret u zînet ile nümâyân oldukda ol dilenci ve çerçi gibi kiminden silâh u at ve kiminden yarağ u yat cem‘ idüb ellerden alduğı âlet ile gerdege gire. Felâ-cerem niçe mîr-i sâhib-i tabl u ‘âlem vardır ki san‘at-i ihtisâb ile bir ma‘nîdâr sancağı der-kenâr etmişdür ve mahsûlini emlâk u ‘akâra sarf idüb menâsıbına göre âdem saklamağı hamâkat ‘add eylemişdür ve niçe mîr-i gayûr ve server-i sâhib-sürûr dahi vardır ki ‘âyidesi harc-i lâzimesine vefâ eylemez sancaklarda kalmışdur, (39a)yine ğayret-i

¹³⁰ İsrâ, 54; âyetin tamamının me‘âlî şöyle:“Rabbimiz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhâmet eder; dilerse sizi cezâlandırır. Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik.”

kâmilelerini ve sefer seferledükçe şöhrat-i şâmilelerini terk etmeyüb rezminde şîrâne ve bezminde Ardeşîrâne geçine gelmişdür. Pes sultân-i kâsibîn ki emîn-i beytû'l-mâl-i müslimîndür, 'adl u insâf budur ki anun gibilerün mansablarını tebdîl ve 'avâyid u fevâyidlerini şekl-i âhere tahvîl buyura ve her şahsun şânına göre ikrâmını ve kadr u 'unvânına münâsib rağbet u ihtirâmını dirîğ eylemeye tâ-ki ahvâl-i enâm rûz be-rûz muntazım-i tâm ve inşirâh-i havâss u 'avâm mânend-i şühûr u a'vâm mürtebitü'l-eyyâm ola.

Dokuzuncı lâzime: Selâtîn-i nâmdâr ve havâkîn-i Sikender-mikdâr mâdâm-ki ğanâyim-i cihâd ile kâmkâr ve 'avâyid-i ğazevât ile mütemellik-i zıyâ' u 'akâr olmayalar, 'amâyir u dârü's-şifâ yapmağa himmetleri ve kitâbet-hâne vu medâris-i 'ulyâ ta'mîrine sarf-i dikkatleri ve bi'l-cümle hayrât u meberrât inşâsına iltifât u rağbetleri ve lâzım olmayan yerlere beytû'l-mâl-i müslimîni harc u hasâretleri cidden münâsib degüldür. Zîrâ ki beytû'l-mâlden 'amâyir bünyâdına ruhsat ve lâzım olmayan mesâcid u medâris icâdına bi-hasebi's-şeref icâzet yokdur, meger-ki bir pâdişâh ğazâ-yi zafer-destgâh idüb alduğı ğanîmet mâlını lezâ'iz-i nefsanîyesine sarf eylemeye ve hayrât u hasenât makûlesine harcanub isbât-i âsâra takayyüd eyleye.

Li-münşî'ihî:

Mescid u mektebi ko, âdem yap

Ka'be yapmakçadur âdem yapmak.(39b)

Taş ağac kaydı ne lâzım, şâhum

Yaraşur şehlere 'âlem yapmak.

Onuncı lâzime: Harem-i muhterem-i pâdişâhîden çıkan bölük halkınun cânib-i Mısır'a irsâlleri ve bu tarîkla hevâ vu hevesden sıyânet kılınub intizâm-i ahvâlleridür ki tâyife-i mezbûre sarây-i 'âmirede iken tahsîl-i ni'met-i mevfûre ve tekmîl-i mühimmât-i nâ-mahsûre kılub zer-bâft u dîbâ câmeler ve atlâs u kemhâ ferâceler, girân-behâ ve zer-endûd rahtlar ve sahrâ-peymâ atlar ve zerrîn kılıclar ile taşra çıkub kimi otuz akça yevmîyeye ve kimi kırk akça vazîfeye mutasarrıflar iken gendülerden evvel taşra çıkanlar ve nûş-i şarâb ve ğuş-i çeng u rebâb ile hevâyâ yeltenüb çalkananlar ,üzengü yoldaşlarıyuz deyû rikâb gibi yanlarına takılub ğâh meyhânelerde yeyüb içmege ve ğâh 'işrethânelerde nigâr sayd etmege ve ğün ğünden izlâl u iğvâ iderek az zamânda bir mertebeye varurlar ki nakdiyeleri fenâ bulur ve rahrları ve libâsları cümleten hebâ olur. Bu minvâl üzre yalnız bir pâre câmeye ve bellerinde bir kılıcla başlarında bir yektâ

‘imâmeye muhtâc oldukları gibi yine anlardan birinün delâleti ile çekilürler giderler, İstânbul kurbındaki kasabâtun birinde te’ehhül iderler. Felâ-cerem varduğun yer karağuyusa sen de bir gözün kıpa tut mefhûmınca ol diyârda **(40a)** temekkün ve zirâ‘at u hirâset ile tavattun idenler gibi anlar dahi gâh bâğları bellemege bel bağlayurak ve gâh dağlar etegindeki çayırın çapaladukça te’essûf ile ciger dağlayurak evlâd u ‘iyâle karışmağa ve min-ba‘d lâzime-i sipâh olan silâh u rükûbdan ıraklaşmağa başlarlar. Bu tarîkla mesâ‘iy-i hamîde-i pâdişâhî zâyî‘ olur gider ve bunlara virilen hizâne-i nâ-mütenâhî tarîk-i fisk u fücûrdaki kâsiblere sirâyet ider. Pes ansuzın bir cânibe sefer ve rikâb-i hümâyûn-i şehriyârî mürâfakatiyle düşmen taraflarına geşt u güzer lâzım geldükde kimi enbânı ile meydânda zâhir ve kimi ‘amel-mânde bârgîriyle ‘arze-i heycâda bâhir olub aslâ binüb inmege kudretleri kalmaz ve kat‘â çalub çarpmağa cür‘etleri müşâhede kılınmaz. Fe-emmâ bu hakîre lâyih ve ilhâm-i rabbânî ile vârid olan ma‘nâ-yi vâzih budur ki eger anlar harem-i muhteremden çıkdıkları gibi raht u silâhları mürettib u muhassal ve libâs-i gûn-â-gûn ve nakdîyeleri müzeyyen u mükemmel iken ‘ulûfeleri hizâne-i Mısır’dan ta‘yîn olunsa ve hevâ vu hevese yeltenmedin ol diyâr-i vâsi‘u’l-aktâra gönderilse “men ‘âşere kavmen erba‘îne yevmen fe-hüve minhüm” mazmûnı mücebince Mısır ‘askeri gibi günden güne türktâze gûşîşleri ve sâ‘at be-sâ‘at silâh u rimâh fennine muvâzebet u verzişleri, **(40b)** husûsan zer-endûde rahtlara rağbetleri ve tâzî atlar cündîlige müsâra‘atleri mukarrer olub az zamânda binüb inmegi tahsîl ve sipâhîlik mühimmâtını mehmâ-emken tedârük u tekmîl itdüklerinden sonra vakta-ki sâl be-sâl hizâne-i ‘âmire-i mısır-i Kâhire der-i devlete irsâl olunurdi, bîgânelerden kimse koşulmayub harem-i muhteremden çıkanlar ve birkaç yıl vilâyet-i mezbûrede durub tekmîl-i tarîkat kılanlar gönderilürdi. Hem sa‘âdetlü pâdişâhun hâssa kulları hevâ vu hevesden kurtılurlardı ve hem ‘asâkir-i mansûre-i nâ-mütenâhî bu tarîkla bir güne dahi şöhret u şevket bulurdi. Zîrâ ma‘mûre-i Mısır’un sipâhi ve silâh-şorlık semtine verziş iden merdân-i veğâ destgâhı ki yevmîyeleri yâ ondur birkaç akça ondan efzûndur, elbette libâsları atlâs u kemhâ ve kılıçları ve rahtları zer-i hâlis ile mutalla ve altlarındaki tâzî türktâz yazılarında havâ-peymâdur. Fi’l-hakîka anlardağı gayret der-i devletdeki bölük halkınun kırk akça yevmîyesinde bulunmaz ve ol zümre-i pesendîdedeki şöhret belki zu‘amâ fırkasında bile görünmez. Tecerrüdleri silâh tertîbinde teferrüdlerine ve takayyüdleri mühimmât tahsîlinde tevahhüdlerine sebep-i vâki‘ olur.

Li-münşî'ihî:

Merd odur-kim alub 'ulûfesini

Yâ libâsa yâhud silâha virür.(41a)

Akça bulsa muhannes ammâ-kim

Alet-i fisk u zevk-i râha virür.

On birinci lâzime oldur ki va'zında halt-i kelâm ve mezzemet-i enâm iden zemmâm u nemmâm va'izler men' oluna. Zîrâ vu'âz-i selef ve nusahâ-i sâhib-şeref sâlik oldukları tarîk-i nash u pend ve nehc-i sedâd-i hidâyetmend oldur ki tâyife-i mezbûre re's-i kürsîde câlis ve menâbir-i cevâmî'de nasâyih u mevâ'iz ile müste'nis oldukda gerekdür ki va'z u tezekkürleri nakl-i hadîs u tefsîr olub ehyânen ba'zı temsîlât ve nass-i kerîmün mazmûnını mü'ekkid u mü'eyyid hikâyâtıdan ğayrı söz söylemeyeler ve sûret-i salâh ve sîret-i ıslâh gösterüb 'avâmm-i nâsa husûsan havâss-i devlet-esâsa nash u pend yüzinden ta'n u la'n eylemeyeler. Zîrâ hazret-i 'Îsâ -'aleyhi salavâtullâhi te'âlâ- bir gün re's-i minberde mahlûka nasîhat ve nev'an 'itâb tarîkiyle tevbîh u delâlet itdüklerinde "Yâ bne Meryeme 'iz evvelen nefseke, fe'inni't-ta'azte fe-izi n-nâse ve illâ festehyi min rebbike" deyû bir yerden hitâb ve kelimât-i 'itâb-âmîzine cevâb-i bâ-savâb virmişler idi. Kanda kaldı ki zamâne vâ'izleri gibi mürâyî tabla-horlar 'ibâdullâha envâ'-i ta'n u şemâtet ve ef'âl u akvâllerine dahl yüzinden mahz-i düşnâm u ihânet ideler (41b) ve bir bölük hâlîyü'z-zihn 'avâmı başlarına cem' idüb gâh nizâm-i 'âlem olan halîfetüllâhun hâl u kâline ve gâh bâ'is-i intizâm-i benî Âdem olan vükelâ'-i devlet-penâhun etvâr u ef'âline envâ'-i türrehât ile zebân-dirâzlık eyleyüb gendüleri Bâyezîd-i Bistâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî mertebelerinde bildüreler. Hâlen ki ol makûle güftâr-i nâ-hencârları 'iyâzen billâhi te'âlâ 'avâmun pâdişâh-i rûy-i zemînden nefret u ibâlarına ve vükelâ vu vüzerâsından vahşet u istiğnâlarına sebep olub gâh u bî-gâh ol vech ile ta'n iderek ve gendü zu'm-i fâsidlerince anların nevâkıs u ma'âyibin söyleyerek istihkâm-i mülkün za'fa mübeddel olmasına ve hâşâ sümme hâşâ intizâm-i ahvâl-i enâm gün günden anların izlâliyle zevâl u fenâ bulmasına 'illet-i müstakille olmaları mukarrerdür. Pes neden ki sûret-i salâhda ol makûle devlet düşmenleri güft u gû ideler ve hezârân hezâr sâde-dil 'avâmı cem'îyetlerine götürüb sîret-i ıslâhda tahrîk-i silsile-i fitne vu fesâd ile ğulüvv eyleyeler, pâdişâh-i dîn-penâh-ebkâhullâh bi-mâ yetemennâh- anun gibi zevâyid-gûları (42a) tenbîh ile men' etmeyeler ve mütenebbih olmayanları tarh-i beled idüb cezâire göndermeyeler ki bu kâr-i üstüvâr esâs-i mülk u milletün pâyidâr ve pây-

best-i kasr-i saltanatün ber-karâr olmasına sebebdür. Ve ol makûleler müfsid-i mahz iken mürşid geçinüb her biri memâlik-i mahrûsede, belki çak pâ-yi taht-i mevrûsede açmazdan birer celâlî olduğu ve akvâl-i fâsîdeleri nâr-i fitne vu fesâdı fûruzân idüb enfâs-i ğıybet-kıyâslariyle kemâl-i kuvvet-i işti‘âl bulduğu bî-reybdür. Bâ-husûs va‘z u nasîhat imâm Muhammed-i Gazâlî hazretleri kavlince belâ-yi ‘azîm u âfet ve riyâ-yi elîm u musîbet olub ol makûle nusahâ zâhirü’r-riyâ oldukdan mâ‘adâ cihet-i ‘ilmîyeleri sorulsa ekserinün ağızlarında me’kel şorbâsı bûyâ ve hilâl-i dendânlarında ‘imâret yahnîsinün fazalâtı hüveydâ rüstâyî sûhtelerden idükleri ve terâkîb-i ‘arabîyeden bir iki satır öğrendükleri gibi ser-i kürsîde gendüleri cehl ile rüsvâ kıldukları âşikârâdur. Nite-ki bu beytümüzde ol makûle vâ‘izlere işâret olunmuşdur.

Nazm:

Yine vâ‘iz ser-i kürsîde ne rüsvây oldi!

Dedi ‘Âlî gibi her ‘ârif : ol ahmak bu midur?(42b)

On ikinci lâzime : Pây-i taht-i ‘alîye a‘ni-bîh Kostantinîye ve Bursa ve mahmiye-i Edirne’de temekkün iden etrâk-i ‘avâm ve manav nâmı ile ma‘rûf olan kâsibîn-i enâm ki memâlik-i ma‘mûrenün kurâ vu nevâhîsinde havâss-i hümâyûna ve sipâh u zu‘amâ tîmârlarına yazılı ra‘îyet ve evlâd-i ra‘îyet iken celâ-yi vatan ve terk-i mebhên idüb zikr olunan bilâd-i selâsede esnâf-i sanâyi‘ ve envâ‘-i bedâyi‘ ta‘allümine gelüb tamâm mütevattın ve kâr u kesb-i rûz-efsûn ile mütemekkin olduklarında en ednâsı ki arka hammâlleri ve kestâne bişürüb satan manavlar ile bit bâzârı dellâlleridür, felâ akal kazancları seneden seneye yüzer sikke altın ve ekseri ekserine makrûn iken mutlakâ sipâhîlerine menfa‘atleri olmadukdan ğayrı mâlik-i mülk-i cihân, bâ‘is-i emn u amân olan sa‘âdetlü pâdişâh-i ‘adâlet-nişân hazretlerinün hizâne-i ‘âmilelerine bir akça ve bir habbe ‘âideleri ve rûsûm-i ra‘îyetden bedel fâ‘ideleri olmayub ğadr-i sarîhleri müsbet olub, ‘ale’l-husûs pâ-yi taht-i ‘alîye sükkânının zâd u zevâde cihetinden **(43a)** muzâyakalarına sebep bulunub ve içlerinde sâl be-sâl biner sikke altın, belki zı‘f-i zı‘findan efzûn kâr u kesb ile manzûru’l-‘uyûn rencberler dahi bulunub bu cümleden beytül-mâl-i müslimîne, husûsan hizâne-i ‘âmile-i sultân-i dîne çift bozan resmi ki yıldan yıla altı sikke altındur ki gün başına birer ‘osmânî olur, kânûn-i kadîm-i husrevân-i selef ve ‘âdât-i kavîme-i serverân-i sâhib-şeref iken ile’l-ân alınmayub ve vükelâdan kimsenün hâtırına bile hutûr etmeyüb, felâ-cerem hâlâ tahrîri ve takdîri fermân olunduğı takdîrce bilâ ta‘b yılda bir Mısır hazînesi hâsıl olmak emr olunursa

mü'ellif-i kitâb kulları bu husûsun husûline ahsen vech ile dest-res bulmak mukarrer olduktan ğayrı fî nefsi'l-emr tâyife-i mezbûre hîç olmazsa yüz binden fazla nüfûs olub her biri yazılı ra'îyet iken ğaybet etmeleriyle bunca hukûk ki ketm olunmuşdi, bu def'a çift bozan resmine kâ'il olmadukları takdîrce yerlû yerlerine varmaları fermân olunursa nakl u rihletleri muhâl olub **(43b)** ve lâkin çift bozan resmi seneden seneye kazandukları mâlûn 'öşrinün 'öşri gelmeyüb edâsı yanlarında emr-i sehil olmağla sâl be-sâl alınub bilâ harb u kitâl mısır-i Kâhire'ye mu'âdil bir memleket feth olunmakça vardır ki her yıl mezbûrlardan beş altı yüz bin sikke altun husûle makrûn ola ve bi-haseb-i şer' anların dahi kesbi helâl olub ta'âm u şarâbları râyiha-i hürmetden geregi gibi kurtula.

Li-münşî'ihî:

Ne revâdur ki bir bölük Etrâk
Hinde varmış gibi ticâret ide
Ya'nî-kim re's-i mâl-i cüz'îden
Nef'-i küllî bulub riyâset ide!
Her manav hîle vu firîb iderek
Gendüyi ehl-i mâl u milket ide
Yeyüb içüb oturduğu yerde
Muttasıl himmet-i bizâ'at ide!
Çok mıdur-kim hazîneye her sâl
Çift bozan resmi ile hidmet ide!

Fi'l-vâki' şehriyârân-i kişver-güşâ niçe hazâyin u defâyini ifnâ ve 'asâkir-i nusret-me'âsire bahşış tarîkıyla fidâ iderler tâ-ki bir memleket feth ola ve masûlinden beytü'l-mâl-i müslimîn behre vu menfa'at bula. Kanda kaldı ki bilâ nizâ' vu ğavğâ ve bi-ğayr-i hasâret u ifnâ bu mikdâr **(44a)** hizâne-i bî-intihâ tedbîr-i dil-pezi'î mülk-ârâ ile husûle mevsûl ola!

On üçüncü lâzime oldur ki gerek selâtîn-i 'âlî-câh gerek ise ekârim-i a'yân-i sipâh bahşış u 'itâ ve in'âm-i sahâda ğalat kılmayalar ki hâkân-i rûy-i zemîn ki emîn-i beytü'l-mâl-i müslimîn ve hâfız-i vedî'at-i rabbü'l-'âlemîndür, bunca hazâyin u defîn ve mâ-melek-i vâ-pesîn ashâb-i istihkâka tevzi' olunmak ve bahşâyış-i nâ-mütenâhîlerinde mezîyet-i ta'âdûl bulunmak ve in'âm u ihsân itdüklerinde dahi liyâkat u isti'dâd gözedilmek ve mücerred muhtâcîn u fukarâ olanlar bi-hasebi'l-isti'dâd ahakk u ahrâ olanlarla beraber görülmemek gerekdür ki yüz dirheme lâyük olmayan şahsa meselâ bin

direm i'tâ kılana 'ârifler ğalat-bahş dirler, kezâlik hezâr dînâra müstehikk olanayüz
direm îsâr idene 'ukalâ ma'kûsü'l-kerem itlâk iderler. Egerçi-ki ba'zı ağniyâ-i ağbiyâ
mücerred nisâr-i direm u dînâr etmegi ve nâ-mahalleri atlar ve hil'atler 'itâsiyle
gözetmegi sahâ vu kerem 'add iderler ve niçe süfehâ vu bülehâ ol makûle evzâ'-i nâ-
revâyı pesend-i bî-intihâ idüb medh u senâlarına gûşîş tarîkına giderler, ve lâkin bu
makûle etvâr isrâf u itlâf idügi âşikâr olub **(44b)** ashâb-i 'irfân ve nükte-sencân u rû-
şinâsân olan erbâb-i fehm u iz'ân ol sahâveti mahz-i sefâhet ve ol gûne lutf u 'inâyeti
zurefâ-i bilâd kavlince belâdet bilub lutf u ihsân eyledüm deyû tahsîn-i bî-girân uman
ğalat-bahşları nefrîn-i nefret-resân ile mezmûm-i 'âlemîyân görürler ve en'âm-i bî-
pâyân sudûra getürdüm deyüb pesend u istihsân terakkub iden ma'kûsü'l-keremleri
teşnî'-i ğabâvet-nişân ile mat'ûn-i sinân-i lisân kılurlar.

Li-mü'ellifihi:

Nisâr ider direm-i feyzi katre-i bârân

Zemîn-i şûreye ve şahn-i bâğ u bûstâna.

Mahalline düşen ol nakd-i katredür ki hemîn

Niçe bahâr u tarâvet virür gülistâna.

Zemîn-i şûre hem ol nâ-sezâya benzer kim

Ne denlü bahşîş idersen gider biyâbâna.

El-hak fî zamâninâ zümre-i küttâb ve mîrâs-horegân-i ğabâvet me'âbda bu makûle nâ-
revâ sahâvete mübtelâ süfehâ katı çokdur. Farazâ mahalline bezl-i lutf u 'atâ zu'm-i
fâsidlerince nâ-mahall u nâ-sezâ olub yanlarında habbeye degmez erâzile meselâ hâsıl-i
kiştâr nisârı azdan az ve mâ-melek u hânumân temlîkine müstehikk olan efâzile bir
nokra îsârı farazâ zerrât-i âfitâb ve katerât-i ğimâm u sehâbdan artukdur.

Li-münşî'ihî: (45a)

Nâ-mahalle eyleme lutf u kerem

Etme kâzûrâta îsâr-i ni'am!

Nâ-sezâ hakkındaki cûd u sahâ

Bâtıl-i mutlakdur ey ehl-i 'itâ.

On dördüncü lâzime: Beytü'l-mâl-i müslimîni isrâfdan sıyânet ve hazâyin u vâ-pesîni
olur olmaz yerlere itlâfdan hirâsetdür ki hâzinesüz pâdişâh sermâyesüz tâcire döner ve
masârifi îrâdına ğâlib şehenşâh mâldâr iken sınımış hocaya benzer ki istediği metâ'a
dest-res bulmaya ve re's-i mâli rûz be-rûz izdiyâd ile bürûz u zuhûr bulmaya. Meselâ

memâlik-i ma‘mûre-i ‘osmânîyede ba‘zı ihrâcât vardır ki mahz-i isrâf u itlâf ile bâhirü’l-hâlâtdur. Cümleten pâ-yi taht-i ‘alîye mahmiye-i Kostantinîye’deki sarây-i cedîd-i sultânî ve andan ğayrı sarây-i ‘atîk-i husrevânî -‘ammerehümâllâhu te‘âlâ-ki her biri bir şehir-i ma‘mûr gibi ‘imâret-encâm ve huddâm-i vâcibü’l-ihtirâm zümresinden nüfûs-i kesîre ile zâhirü’l-intizâm olup selâtîn-i selef ve havâkîn-i sâhib-şeref zamânlarında bu rüstâkla sarây-i sâmiye ve bu güne tumpurâkla dârü’s-sa‘âde-i ‘âmiye görünmüş degül iken, husûsan tab‘-i latîf-i şehriyârîde âher sarâyılara çendân meyelân u rağbet buyrulmaz iken **(45b)** nefis-i İstânbûl’da İbrâhîm Paşa sarâyı ve Vâlîde Sultân sarâyı ve Ğalata sarâyı ve Üskidâr sarâyı ki ‘atîk u cedîd iki ‘azîm sarây-i na‘îm ‘idâdından ğayrı dört dârü’s-sa‘âde-i vâcibü’t-ta‘zîmdür. Bunlardan mâ‘adâ Edirne sarâyı başka bir dârü’d-devle-i fesîhu’n-na‘îmdür. Her birinün vâfir iç oĝlanları ve tavâsî kısmından her birinün müte‘addid ağaları ve baltacıları ve derbânları ve yine bağçe üstâdları ve bûstâncıları mukarrer olup bunların rûz-merre ta‘âmılarına ve mâh be-mâh mevâciblerine ve in‘âmılarına ve her üç ayda bir hil‘at u libâslarına müte‘allik harc-i tâmlarına sarf olunan derâhim u denânîr ashâb-i silâh ve erbâb-i rimâh kısmından hezârân hezâr merdân-i kârzâra mevâcib-i lâzîmü’t-takdîr ve vazâyif-i bâhirü’t-tevfîr olmak ve izdiyâd-i leşkere ihtiyâc çekilmediği takdîrce günden güne ihrâcât-i lâzîmeden niçe bin sikke altın aşağı varılmak muhakkakdur ve eger kim bilür ansuzın lâzîm ola ve sa‘âdetlü pâdişâh ol sarâylardan birine kadem-rence buyura denilürse ya‘nî nâmûs-i saltanata lâzîm olan ol makûle emâkin-i latîfe hâlî durmayub şeb u rûz ta‘mîr **(46a)** kılınmasıdır deyû cevâb virilürse biz dirüz ki ol hidmete her sarâyın bağçe ustasıyla bûstâncıları kâfidür, sâ’irleri mahz-i isrâfa bâdî idüklerine sa‘âdetlü pâdişâhun ğâh u bî-ĝâh ol makâmât-i şerîfeye varmadukları remz-i şâfidür. Kezâlik ekl u şûrb umûrındaki isrâfât zikr olunan ‘atîk u cedîd sarâyılarda bir vech ile bâhirü’l-hâlâtdur ta‘bîr olunmaz, farazâ takrîr olunsa kimse i’tikâd idecek mertebede bulunmaz. Felâ-cerem tabbâhîn u habbâzîn ve kîlârcılar nâmındaki zümre-i hiyânet-karîn harem-i muhterem ağalarına arka virmişlerdür. Islâh-i hâllerine vükelâdan biri mukayyed oldukça anları siper idinmişlerdür. Anlar dahi sanurlar ki yemekleri kesile yâhud vaz‘-i mu‘tâd ve isrâf-i bâhirü’l-i‘tiyâd üzre virilmeyüb eksile, hemân-dem ittifâkla ‘izz-i huzûr-i pâdişâhiye varurlar, mu‘ayyen olan yemegümüz kesdiler deyû ağlaşurlar. Pes ol ân peyk-i fermân ‘acûl u şitâbân gelür yetişür harem-i muhterem ağaları ta‘âmına dahl olunmasun deyû dürişür. Bu tarîkla yine hâyin hiyânetde ve tama‘kârlar cesâret-i

hasâretde **(46b)** sâbit-kadem olurlar, belki nev'an ruhsatdur deyû bel' u ketmün izdiyâdına fûrce bulurlar. Felâ-cerem fâş u pinhân mertebân mertebân eşribe-i bî-girân berr-i âsitâne doğru bahr-i revân ve kılâr-i 'âmireden derbânlar hânesine seyl-i firâvân olmağa başlar, beytü'l-mâl-i müslimîne hizâne-i sultân-i dîne sa'y kasd iden müstakîmler gördükçe ol hâyinlerün her biri söz atub seng-i ta'nla taşlar. Bî-haberlerdür ki ğılmân-i harem-i cennet-nişân ve ağayan-i dergâh-i sûtûde-erkân mâ-takaddemden ala-geldükleri at'ime-i ma'a ziyâdetin alsunlar ve ma'âcîn u eşribeden istedikleri denlü tenâvül kılsunlar, tek hemân kılârı ve tabbâh zümresini himâyet etmesünler ve ol düzdânun hakkından gelmek isteyenlere ihânet etmesünler! Zîrâ ki bir târîhde soruldi ya'nî ki kılâr ve matbah ihrâcâtı fi'l-cümle görüldi. Rûz-merre üç kantâr bâdâm ve dört kantâr gülâb-i müşk-âşâm, 'ale'l-husûs günde kırk kantâr şeker u kand ve sâl be-sâl şerbet süzgisî nâmına altı yüz altmış kıt'a dülbend muhâsebesi virildi ve yine enderûnî ağalar mu'âvenetiyle bu tefîş ref kılınub 'alâ hâlihi terk olundi. **(47a)** Bunlardan ağreb bir hâdis-e-i bu'l-'aceb dahi ehl-i hiref nâmındaki kavm-i muzahref mevâcibleri husûsıdır ki erbâb-i sanâyi'un her cinsiden beşer onar üstâd-i hünerver hidemât-i mebrûre edâsına kifâyet eyler iken her nev'den yüzer nefere karîb yazılmışdır ve anlara sefer hizmeti teklîf olunmayub beşer altışar akça mevâcibe ancak müstehikler iken yeniçeri zümresine teşebbühen buçuk kâidesi ile küllî yevmîyelere mutasarrıf olmuşlardır ve her biri bilâ liyâkat u hizmet vazâyif-i küllîyeye dest-res bulmağa dergâh-i 'âlî müteferrikaları gibi imtiyâz bulmuşlardır. Cümleden biri altmış yetmiş nefer zer-kûb ve iki yüz nefer mikdârı nakkâşân u muşavvirân-i pür-âşûb ki her biri iki üç sipâhînün 'ulûefsini yer. Fe-emmâ sefer-i hümâyûn buyrulsa her-i muhakkar gibi sefere eşmez ve hazret-i sultân-i selâtîn-eyyedehullâhu ilâ yevmi'd-dîn- hidemât-i mebrûresinden bir hizmet emr olursa sâ'ir nâsdan aldıkları üzre harc u ücret almayınca ol işe yapışmaz. Hattâ bu hakîrün mü'ellefâtından *Nusret-nâme* nâm kitâb ber-mûcib-i fermân-i müstetâb tezâhib **(47b)** ve tasâvir ile tertîb itdürürler iken bir yıl mikdârı zamânda bir kâtib yazdı, günde on altı akça kitâbet vazîfesinden mâ'adâ degerinden ziyâde ücret dahi aldı ve üç nefer zer-kûb dahi bir senede yigirmi bin akça mikdârı 'ulûfe aldıklarından ğayrı kırk bin akçalık altın varak satdı. Ma'a-hâzâ altının alub hizmetine ücret almamak gerek idi ve lâkin bi't-tamâm aldı, belki sâ'irlere satduğundan ziyâde talep kıldı. Kezâlik yigirmi nefer mikdârı musavvir u nakkâş u müzehhib bir senede elli bin akçadan ziyâde vazâyif almışlar iken elli bin akça dahi kitâb-i

mezbûrdan ücret aldılar. Vechi su'âl olundukda ola-gelmişdür deyû cevâb-i nâ-savâb virdiler. Hâlen ki selâtîn-i mâziye zamânlarında böyle küllî işler düşmezdi, seneden seneye bir 'asâ birkaç tabakçe ve bir ya nakş itdürülmeg ile birkaç altun in'âm buyurulurdi ve illâ bu makûle küllî kitâblar nakş itdürülmek ve vazîfelerinden fazla harc u ücret virilmek cidden vukû' bulmazdı. Felâ-cerem bu makûle merfû'u'l-kalem, **(48a)** husûsan ¹³¹كل مصور في النار hadîsi mûcibince mezmûmu's-şiyem olan tâyife-i rezîleye bu vech ile isrâf ve hizâne-i sultân-i dîni bu makûle erbâb-i sanâyi'a 'ale't-tevâlî itlâf zâbit-i emvâl olanlara revâ degüldür ve bi'd-defe'ât pâ-y-i serîr-i a'lâya 'arz olunmaması bi-vechin mine'l-vücûh lâyıık u sezâ degüldür. El-kıssa bu zikr olunan isrâf u itlâf on dördinci lâzimedde zâhirü'l-evsâf kılınmışdur. Cem'an hisâb olunsa ve harc-i zâyid olanlar ref' kılınub lâzım olanlar istikâmet u emânet ile görölse ve ehl-i hiref 'ulûfeleri onar akça yevmîyeden ziyâde olmaya deyû kânûn-nâmeye mukayyed kılınub ağır yevmîyelüleri ve kifâyet mikdârından ziyâdesi bölük halkına ilhâk buyurulsa ne kimseye cevri-i sahîh ve ne beytü'l-mâl-i müslimîne ğadr-i sarîh olurdi. Bâ-husûs 'ulûfeleri dahi gendülere helâl olub ve bî-hidmet u bilâ-istihkâk mevâcib ekliyle harâm-hor olanlar dahi mücrimlikden halâs bulurdi. Zîrâ ehl-i sûk nâmına olan kavm-i mezmûm ve feseka-i nâ-cins u meşûm ki kılıc hidmetine **(48b)** yaramazlar ve kalem hidmetine hod bi-vechin mine'l-vücûh kâdir olmazlar, ma'a-hâzâ ayda yılda bir hidmet buyurulsa harc akçası deyû zı'f-i kıymet u ücret alurlar ve yine aydan aya hazîne-i 'âmireden hemyân hemyân mevâcibe dest-res bulurlar, anların bölüğe ilhâkı mahz-i lutf u savâbdur. Himâyet u sıyânetleri dîn u devlet mühimmâtına muhil vaz'ı irtikâbdur. Kasemen billâhi ve celâlihi, şâkiren 'alâ ni'amihi ve efzâlihi, sa'âdetlü pâdişâh-i 'âlem-penâh vekîl-i emvâl idindügi şahsa ruhsat virse ve hâyinler himâyetine karışanları iskât buyurub bu bâbda rây u tedbîr nihâyet bulınca tevakkuf kılssa ba'dehü her-kesün ta'âm-i mu'ayyen u en'âm-i mukanneni gendüye vâsıl olub ancak sârik-i hıyânetkâr olanların bel' u ketmleri hazîneye kalsa yeniden bir memleket feth olunmuşça sa'y-i cemîl ve sâl be-sâl bir hazîne-i vâfire irsâl olunmuşça izdiyâd-i bî-'adîl mukarrer olurdi ve sâdikun sıdkı ve hâyinün kizb-i sırfı subh-i sâdik gibi incilâ bulurdi. Be-şart-i ân-ki pâdişâh-i sâmi-mekân **(49a)** ol bendesine mu'în u zahîr ola ve sadr-i a'zam olan vezîr-i muhterem-i 'âlî-şân dahi her husûsına mu'âvin u destgîr ola.

¹³¹ Buhârî, Libâs, 89,91,92: "Her tasvîrci ateştedir."

On beşinci lâzime: Âher vilâyetden ya'nî pâdişâh-i dîger hükmindeki memleketden gelenlerin i'tidâl üzre ri'âyetleri ve zillet u rezâlete düşmedin hâllerine münâsib menâsıbla iltifât u rağbetleridür ki ebvâb-i 'âlîye-i selâtîn vâridîn u sâdirîn kısmına dâyimâ meftûh gerekdür ve kulûb-i tâbi'în u tâyi'în envâ'-i in'âm u ihsân ile dâyimü'l-evkât meşrûh gerekdür tâ-ki niçelerün dahi gelmelerine ve a'dâ cânibini bırağub 'atebe-i 'ulyâ türâbına kemâl-i ihlâsla yüz sürmelerine sebep ola. Nihâyet tevcîh olunan mansabları terk itdükleri serhaddün muhâlifinde ola ki niçe eyyâm birbirleriyle haberleşmeyeler ve 'unfûvân-i şebâb cünûnına mübtelâ olanların nedâmet ile 'avdetlerine sebep düşmeyeler. Fe-emmâ tamâm yerleşüb evlâd u 'iyâle karışduktan sonra ehl u kavmi oldukları serhadler hizmetine istihdâm kılınısalar câyizdür, ol mikdâr temekkün u tevattun 'alâkasından geçüb kadîmî yurdlarına göçmeleri **(49b)** ğayr-i bârizdür. Ve ri'âyetlerinde i'tidâl ri'âyeti şartına sebep-i hâdis oldur ki eben 'an ceddin bâb-i sa'âdetlerine çehre-sây olan bendegân-i bâhirü'l-ihlâs mürûr-i ezmân-i hidemât ile 'arz-i vüfûr-i ihtisâs da'vâlarında iken ol hâricden gelenlere anlardan ziyâde rağbet, belki kadîmî bendelere ol hâdisleri zâbit u hâkim nasb idecekleyin ri'âyet yâ budur ki hakk-i hizmetleri bilinmemeye bâ'is olur hâricden gelenlerin iltifâtına reşkleri anların dahi âher mülke intikâlüne sebep-i hâdis olur. 'Alâ külli hâlin kânûn-i nasfet u i'tidâl râcihdür ve bu makûle umûrda dakâyik-i hâtime fikri vâcib idüğü vâzihdür. Muhassal-i kelâm hâricden gelenlere şol mertebe ri'âyet lâzımdür ki geldüklerine nâdim u ğamnâk olmayalar ve menâsıb u merâtib hürmetinden ol mikdâr iltifât mütehattimdür ki hazmına kâdir olmamağla kemâl-i sürûrlarından helâk olmayalar. Ve tavâyif-i muhtelifeden ba'zı milel-i mütenevvi'a vardur ki mutlakâ hükûmete lâyıkk olmazlar ve melâz-i nâs olacaklayın devlete **(50a)** liyâkat u istihkâk bulmazlar. Anun gibiler ze'âmet mertebesiyle ri'âyet kâfidür, ziyâdesi 'isyân u tuğyânlarına kârsâz-i vâfidür. Ol zümreden biri Ekrâd-i bed-nihâddur ki cibilletleri mahz-i lecc u 'inâddur. İkinci Etrâk-i kalîlü'l-ittihâddür ki hilkatleri mahz-i şirret u fesâddur. Bâ'is budur ki selâtîn-i sâbika zamânlarında Ekrâd u Etrâke beglerbegilikler virilmezdi ve eben 'an ced beg-zâdelerinden ğayrisine beglik bile lâyıkk görülmezdi. Ammâ fî zamâninâ ol gûne tabakât ri'âyeti meslûbdur, Etrâk u Ekrâd mâlik-i sîm u dînâr olduğı takdîrce dilîrân-i Hâşimîden bile merğûbdur. Fi'l-vâki' bir Kürd-i bed-nijâd turalum ki şecâ'at ile tehemten-nihâd ve Rüstem-i Zâl gibi bünyâd-i şehâmete her biri bir müstahkem 'imâd ola, yine de seccâde-i hükûmete geçmesi ve husamâ mürâca'atında hakkı bâtıldan

seçmesi muhâldür. Anun gibilerün yarağ u yat ve silâh u at idinecekleyin kudreti bir sa'âdet-i ber-kemâldür. Ziyâdesi fâsid hayâl ve a'mâl-i fâsik gibi netîcesi hilâf-i ihtimâldür. **On altıncı lâzime: (50b)** Erbâb-i menâsibun olur olmaz behâne ile 'azl olunmaması ve ashâb-i merâtibün 'azli ve hidemât-i mebrûreden ref'i mukarrer oldukdan sonra ekâbir recâsiyle yine mansab virilmemesidür ki 'âmme-i 'asâkirün ıztırâbı bu makûle nâ-hemvâr dâd-istâddandur ve kâffe-i cünûd-i nusret-me'âsirün deryâ gibi inkılâbı rûzigârun bu minvâl üzre harekât-i fâsid-mevâddındandur ki hidmetinde istikâmet ile kâyim ve mansabdaki hidemât-i lâzimeye müdâvim olan şahsı 'azl eylemek zulm-i sarîhdür ve cürm u günâh isnâdı ile ma'zûl oldukdan sonra iltimâs ile yine mansab tevcîh olunması vaz'-i kabîhdür. Ve erbâb-i 'irfân ve ashâb-i bedî' u beyân zümresi ki vardur menâsıba dâhil oldukdan sonra 'azl olunmaları, husûsan هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ¹³² nass-i kerîmine muhâlif vaz' idüb anların 'avâm-i nâs ile bir görülmeleri sû-i tedbîre delîl ve mü'minînün 'ırzı tedmîrine sebîldür ve ol makûle kâmillerin mansab-i ma'rifetleri nice mü'ebbed ise menâsıb-i dünyevîyeleri dahi ol te'bîd ile mü'eyyed gerekdür.(51a) Ve bi'l-cümle kayd-i hayâtda olduklarınca mansablarında ibkâları ve olur olmaz maraza ibtilâ ile ref' kılınmayub salavât-i mefrûzedeki gibi hidemât-i mebrûre edâsında îmâları vâcibdür ve anun gibi müstakîmlerin maraz hâlindeki hidmetleri sakîmu't-tab' olanların hâlet-i sıhhatdeki muvâzebetlerine ğâlibdür. Bu zümre-i hamîdeden biri ki hükkâmdan birinün ğaraz-i fâsidi veyâ 'arz-i kâsidi ile 'azl olunmuş ola, ba'dehü ol hâkimün ana 'adâveti ve mezbûr kâmilün kemâl u ma'rifeti bilindügi gibi ez'âf-i muzâ'af terakkîler ile iltifât u rağbeti pâdişâh-i islâma lâzım u lâzibdür.

Li-münşi'ihî:

Ehl-i 'irfân ki şâh-i ma'nâdur

'Azli lâyük midür o sultânun?

Bahre mümkün midür keder virmek?

Bu midur 'ırzı 'ayn-i 'irfânun?

Nehr ashâbı pâdişehlerdür

Hiç münâsib mi 'azl- şâhânun?

¹³² Zümer, 9 : "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"

El-kıssa ashâb-i kemâlatdan mâ'adâ hukûk isbât eylemiş erbâb-i hidemât ki vardur gitdükçe merâtibleri ziyâde ve vardukça menâsıbları irtikâda olması mühimmât-i dîn u devlet ve vâcibât-i saltanat u mürüvvetdendir. Çak başdan 'azl ibtilâsı İblîse mahsûs bir belâdur. Hidmet-güzârân-i 'atebe-i 'ulyâ ol makûle cevri u cefâyı bilmek degül ki mübtelâ olub renc (51b) u 'anâ çekmek cidden câyiz degüldür. Bâ'is bu idi ki selâtîn-i mâziye zamânlarında menâsıb ve dirlik makûlesi merâtib ocaklık tarîkiyle virilürdi. Ya'nî ki atadan oğula mansab mîrâs kılınurdu. Farazâ bir ehl-i mansabdan hatâ-i 'azîm ve katlin îcâb ider günâh-i elîm sâdır olsa cezâsın virürlerdi. Fe-emmâ mansabını yine aslah-i evlâdına virüb hânedânını söyindürmezlerdi. Ve eger hükûmete yarar ve sadr-i sa'âdete sezâvâr veled-i reşîd ve ferzend-i sa'îdi olmayub yâ dâyesi koltuğında şîr-hore hadd-i bülûğ u ta'akkulden âvâre bir piser-i sağîri kalsa pâdişâhîden ana bir kâr-âzmûde vekîl ta'yîn olunurdi ve ol ferzend sa'âdet-i rüşd ile müsta'idd olınca vekîline mürâca'at kılınurdu. Ma'a-hâzâ masârif u ihrâcât çak vâlid-i mâcidi zamânındaki gibi bâhirü'l-hâlât olub tıflun 'imâret-i emâretinde noksân gösterilmezdi. Felâ-cerem havâkîn-i selefün bu yüzden hakk-i hidmeti ri'âyetleri ve 'asâkir-i mansûrenün eşrâf u a'yânına, belki kibâr u sığâr itlâk olunan kihân u mihânına ocaklık tarîkiyle cüll-i himmetleri cünûd-i mevfûrenün her zamân (52a) bezl-i cân u sarf-i hânûmân etmelerine bâ'is olurdi ve dîvân-i bülend-erkânlarında ma'zûl u mağmûm kimse bulunmamağa bu makûle kânûnları sebep olurdi.

On yedinci lâzime: kenâr beglerbegilerinün nâzır-i emvâl olmaması ve hizâne-i selâtîn ve beytü'l-mâl-i müslimîn anların yed-i tağallüpleriyle fenâ bulmamasıdır ki bir mîr-i mîrân beş altı yüz nefer tevâbi'yle şitâbân bel' u ketm vâdilerinde dâmen der-miyân olub "Nezâret bana buyurulmuşdur ve tasarruf-i mâl u menâl benüm dest-i himmetüme revâ görülmüşdür" deyû ac kurd gibi koyuldukda ve ağnâm sürisi gibi re'âyâdan iğtinâma mukayyed oldukda bir defterdâr nice men'ine kâdir olur? Farazâ def'ine mübâşeret etse hükm gâlibün iken anun tezkiresiyle kangı 'âmil 'amel kılur? Farazâ defterdâr şetm u düşnâmla korkıdursa mîr-i mîrân katl u ihlâk ile tahvîf ider. Ol ehl-i kalemligi muktezâsınca dergâha 'arz iderin dirse beglerbegi salb u siyâset şedâyidini terdif ider. Pes kangı 'ameldârdur ki ölmekden dirlik yeg dimeye, dehrine mâlik ise beglerbegiye ekl itdürüb gendü dahi buldığın yemeye? Bu vech ile tağallüb iderek bir tabakaya varur ki beglerbegiler mutlaku'l-ahkâm selâtîn-i zevî'l-'unvân olurlar ve defterdârlar merfû'u'l-aklâm ketâib-i küttâb zümresi gibi za'f-i kalb ile inhizâm

bulurlar. Nâmı defterdâr, ancak bir karalanmış defteri var, **(52b)** Fe-emmâ zabt-i sîm u dînâr beglerbegilere müfevvez hidemât-i celilü'l-âsâr. Bu hakîr ki sene-i 992 târîhinde dârü'l-hilâfe-i Bağdâd'a defterdâr oldum, zamânumda ma'zûl olan beglerbegileri kırkar bin altunla eyâlet-i Bağdâd'a heridâr buldum. Her çend-ki hazîneden ber-vech-i nakd aldıkları sâliyânelerin hisâb itdüm otuz bin floriden tecâvüz etmedüğünün ğavrına yetdüm. Pes neden ki bu mikdâr altun vireler, eyâlet-i Bağdâd'a nakd-i cânla tâlib olalar? deyû birinün makbûzâtını yokladum. Defterdârlar mâ-beyni olmağla bir senede yüz on yük akça hizâne-i 'âmireye ve iki yüz kırk yük akça kendi hizânesi nâmındaki harâbe-i ğâmireye tahsîline vukûf buldum. Felâ-cerem nezâretleri ref' olunsâ ve ol hizmet mücerred defterdârlara sipâriş kılınsâ hizâne-i 'âmirenün rûz be-rûz izdiyâdı ve anlardan sâdır olan irtîşâ bâzârının kesâdı mukarrer olurdi. Kasemen billâhi ve celâlihi nezâret ile kırk bin altun saydukları eyâlete bilâ nezâretin beş bin flori virmezlerdi, belki müşterî 'idâdında bile dâhil olmazlardı. El-kıssa anların nezâretinden ğaraz beytü'l-mâla sa'y ise zararları günden zâhirdür, ve eger mücerred defterdârlara ğadr ise bir hisseye münhasıra rişvet iki hisse olduğı bâhirdür. Biri kılıcıyla korkudub alursa ol biri kalemi ile tahvîf ider alur. **(53a)**

Amma Bâb-i sâni-ki fî zamâninâ hilâf-i kavânîn zuhûr iden ihtîâl-i mevfûrdur.

Bu dahi birkaç tarîkladur. İmdi **tarîk-i evvel** oldur-ki nüfûs-i vâfire ki matâlib u makâsıdları rîk-i biyâbândan mütekâsiredür, şöyle ki irhâ-i 'inân olur, rahş-i talepleri degme pâyelerde karâr eylemez ve nefis-i emmâreleri gendülere kalsa tenezzüldür deyû emâreti bile ihtiyâr eylemez. Farazâ fi'l-cümle sevâd-hun olanların ve niyâbet u imâmete istihkâk bulanların gözleri mansab-i kazâda ve himmetleri ol hükûmet-i şer'îye-i iktizâdadur. Kezâlik kâzilerün dahi nazarları emâretde ve ümerânun teveccühleri beglerbegilig ile eyâletde olduğı gibi mîr-i mîrân olanların dahi nigerânı sadr-i vizâretde ve ol makâm-i 'âlîye vâsıl oldukdan sonra her birinün himmet-i bî-girânı vekâlet-i 'uzmâya mahsûs olan mesned-i bâ-sa'âdetde olub her-kesün mâ-fevkini talebi ve rûz be-rûz hırs u tûl-i emel ile müteceddidü'l-emsâl niçe matlabı mukarrerdür. Pes yolun degüldür dinilmeyüb bu zikr olunan¹³³ ashâb-i menâsıb hilâf-i kanûn pâyelere

¹³³ Eserin başından buraya kadar olan kısım HAZ'da yoktur. Eser müstensih tarafından hazırlanan firhrist kısmından sonra aşağıdaki gibi başlamaktadır: (2a)'Ulemâ-i selef ne sîretde olub ve hâlâ mevcûd olan 'ulemâ-i asr ne hâlde olduğı ve beynlerinde câri olan kânûn-i kadîm ne idügi beyân olunur.

Sa'âdetlü ve şevketlü pâdişâh-i ferîşte-esîm hazretlerinün tab'-i selîm-i pür-keremlerine nihân olmaya ki hulefâ-i râşidîn rıdvânü'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'înden sonra pâdişâhân-i selefde 'itre-i tâhire-i âl-i 'Osmân hullidet hilâfetühüm ilâ âhiri'z-zamân gibi bir nesl-i necîb-i pâk-güher silsile-i şerîfe-i bülend-i pâk-mezheb ve pâk millet-i 'âlî-kadr ve civân-baht bir pâdişâh gelmemişdür. Ve bunlara müyesser olan ğazâ vü cihâd ve bunlara nasîb olan feth-i memâlik ve bilâd bir pâdişâha müyesser olmamışdur. Şer'-i şerîfe ve dîn-i mübîne kemâl mertebe (2b) hürmet ve 'izzetleri berekâtıyla bunca eltâf-i ilâhiyyeye mazhar olmuşlardır. İmdi ma'lûm-i hümayûn ola ki şer'-i şerîfin bekâsı 'ilmledir ve 'ilmin bekâsı 'ulemâ iledir. Ol cihetten ecdâd-i 'izâmları zamânında 'ilme ve erbâbına olan hurmet ve 'izzet bir devletde olmamışdur ve onlara olan ri'âyet semeresiyle nice âsâr-i cemîle müşâhede olunmuşdur. İntizâm-i hâl 'ilmen mühimmât-i devlet ü dîndendir. Bu esnâda ğâyet muhtell ve müşevveş olub hâlleri diger-gûn olmuşdur. Ecdâd-i 'izâm-i sa'âdet-encâmı zamân-i şerîflerinde 'ulemâ beyinde cârî kânûn ve resm bu idüğü 'ulemânın a'lem u efdali ve etkâ vu evra'ı esenn-i aslahı şeyhü'l-islâm ve müftî'l-enâm olub(3a) andan aşağı Rûm ili kâzî'askeri ve andan aşağı Anâdoli kâzî'askeri olub bu tertîb üzre istihkâklarına göre ri'âyet olunurlardı. Ve sadr-i fetvâ mahalline müsâdif oldukdan sonra min ba'd ma'zûl olunmazdı. Zîrâ fetvâ mansıbı güzîde mansıb-i 'aliyyedir. Anun hürmeti ğayra benzemez. 'Azl ü nasb kabûl eylemez. Ve her 'âlim ol makâma lâıyk olmaz. Mukaddemâ şeyhü'l-islâm olan kimesneler menba'-i fazl ü kemâl olduğundan ğayrı nâtık-i bi'l-hak olub pâdişâh-i 'âlem-penâh hazretlerine dâyimâ nusah-i cemîleden hâlî olmazlardı. Ve intizâm-i dîn ü devlete sâ'î olub ahvâl-i ibâdullâh ile mukayyed olurlardı. Sadr-i fetvâ böyle bir âdem ile müşerref oldukda müddetü'l-ömr 'azl olunmamak gerekdür. (3b) İyilerin kadri bilinmek gerekdür. Ebu's-Su'ûd Efendi müddet-i 'ömrinde mansıb-i fetvâdan 'azl olunmadı ve istikâmet ve diyâneti olan kâzî'askerler dahi on onbeş sene mansıbında olub ma'zûl olduklarında yüz ellışer akça tekâ'üd ihsân olunurdi. Bilâd-i selâse kâzîleri ve sâ'ir hukkâm-i şerî'at dahi nice zamân mansıbında berkarâr olub bî-vech 'azl olunmazlardı. Ve ba'de'l-'azl niceleri vazîfe ile ve niceleri birer medrese ile tekâ'üd ihtiyâr idüb bakıyye-i 'ömrlerini 'ilm ü 'ibâdet ile ve du'â-i devlet-i pâdişâh-i İslâm ile geçürürlerdi. Aralarında şimdiki gibi şöhet ve zînet yoğ idi. Her biri mansıbında istikâmet ve 'adâlet idüb vardıkları yerde 'ibâdullâha rahmet(4a) olurlardı. Ve tekâ'üd itdüklerinde gece ve gündüz 'ilm-i şerîfe iştiğâl idüb nice te'lifât ve tasnîfât vücûda getirirlerdi. Hâlâ hazîne-i 'âmirede olan nice te'lifâtları mevcûddur. Ve nâm-i cemîlleri kıyâmete dek elsine-i halkda mezkûrdur ve cenâb-i Hakk mâllarına dahi bereket virüb nice hayrât ve hasenât vücûda getirirlerdi. El-ân câmi'leri ve mescidleri ve medrese vü mektepleri ve hânkâh u zâviyeleri etrâf-i memâlik-i islâmiyede mevcûddur. Hâlâ tarîk-i 'ilm fevka'l-had mütegayyir olmuşdur ve aralarında cârî olan kânûn-i kadîm tenezzül bulmuşdur. Mukaddemâ bir tâlib-i 'ilm dânişmend olmak murâd eylese 'ulemâdan birisi müteharrik olub evvelâ mahrec dersi okuyub isti'dâd ve liyâkatini müşâhede (4b) itdükden sonra müderrisinden birine gönderirdi. Andan birine andan birine böyle böyle hâricde ve dâhilde ve sahnda nice müddet dânişmend olub ba'dehü murâd itdüğü yerde karâr idüb yolu geldükde mülâzım olub rûznâmçe-i hümayûna nâmı yazılırdı. Sahn dânişmendlerinin eskileri -ki mu'îdlerdir- her birine birer tetimme ta'yîn olunub anda sâkin olan sûhte-gân tâyifesine ifâde-i 'ulûm iderlerdi. Bin târîhine gelince sahn mu'îdleri şimdiki müderrisler kadar vak' u i'tibârları var idi. Ve

dânişmend olub nice zamân medârisde iştiğâl-i ‘ilm etmeyince mülâzım yazılmazdı. Ve kimsenin icâzetsiz dânişmendin almazdı. Tarîk-i ‘ilm fevka’l-had pâk ve mazbût idi. Ol sebebdendir(5a) içlerinde câhil ve ecnebi olmayub, her biri yoluyla gelmekle eger kuzât ve eger müderrisindir cümlesi ‘ilm ü dîni mükemmel ‘ırz-i vakar sâhibi âdemler olub, müderrisliği hâlinde ‘ilm-i şerîfe ve mansıbı hâlinde dîn ü devlete istikâmet ile hizmetler idüb, ibâdu’llâha nef’-i mahz olurlardı. Nihâyetü’l-emr bin üç târihinden berü bu intizâm bozuldi. Mukaddemâ şeyhü’l-İslâm olan Sun’ullah Efendi birkaç def’a bî-vech ma’zûl olub, yerlerine gelen ‘azl havfına düşüb, vükelâ’-i devlet ile müdârâyâ muhtâc olub, huzûr-i hümayûnda hak sözi söylemeden kaldılar. Ve her-kesün ri’âyet-i hâtırı ile mukayyed oldılar. Ammâ dîninde metâneti olan hak sözi söyleyüb ve ‘azlden dahi korkmayub, Sun’ullah Efendi rahmetu’llâh birkaç (5b) def’a ma’zûl olmuşken yine kelâm-i hakkı söyleyüb emr-i dîn ü devlette kat’â müsâmaha etmeyüb, zîrâ ol sadr müsâmaha yeri degüldür ve ri’âyet-i hâtır mahalli dahi degüldür. Giderek giderek her maslahata hâtır karışmağla ve her umûrda müsâmaha olunmağla nâ-müstahaklara haddinden ziyâde mansıblar virilmek iktizâ idüb, kânûn-i kadîm bozuldi. Kâzî’askerler dahi zamân-i kalilde bî-vech ma’zûl olmağla içlerinde tammâ’ ve harîs olanlar zamân-i nasb[1] fırsat ve fırsatı ğanîmet bilüb, menâsıbın ekserin rişvet ile nâ-ehle virür oldılar. Ve mülâzemetler dahi yol ile virilmeyüb satılmağla başlayalı ve bu da subaşı kâtibleri ve ‘avâm niceleri beş-on bin akça ile mülâzım olub ba’dehü zamân-i kalilde müderris ve kâzî olub sahn-i ‘ilm cehlle (6a) doldi. İyi kim belirsiz oldi. Ekseriyâ zulm idüb, nâm-i ‘ilmin keşide kılan ol makûle cehele ve ecnebîlerdür. Yohsa tarîk-i ‘ilme hizmet etmiş ve yoluyla iziyle gelmiş ‘ulemâ hâşâ ki hakdan ‘udûl ede. Nihâyet iyilere iyilikleri mukâbelesinde ri’âyetler ve kemlere kemlikleri için ihânetler olunmamağla ve ‘âlim u câhil temeyyüz olunmayub, ‘ulemânın kadri bilinmemekle ‘ulemâ-i ‘izâmın ‘avâm-i nâss nazarında kadr u rağbetleri kalmadı. İzzet ve hürmetleri gitdi. ‘Ulemâ-i selef dîn ü diyânet ashâbı olub, tarîk-i hakdan zerre kadar ‘udûl etmeyüb, Cenâb-i Bârî’nin celâl ve ceberrûtun mülâhaza idüb, Allâh’dan korkmağla ‘âmme-i halk-i cihân dahi anlardan korkarlardı. Bir maddede emr-i hak budur diseler her-kes sem’an ve tâ’aten dirlerdi. Kimsenin muhâlefete (6b) zühresi yoğidi. Bu abd-i fakir-i zerre sân ibtidâ İstânbûl’a geldüğimde egerçi ‘ulemâ-i ‘izâm şimdiki gibi hadm ü haşm ashâbı degüldi. Lâkin bir müderris dâ’îleri yoldan geçse halk-i ‘âlem ikbâl-i tâmm ve küllî ta’zîm iderlerdi. ‘Irz u vakârları kemâlinde idi. Taşra çıkduklarında gendüleri ve âdemleri babayâne libâslar ile kat’â ziyet ve zarâfet yoğidi. Ve beyhûde seyr ü sülûkda ve taleb-i câh u mansıbdâ degüller idi. Her-kes evlerinde iştiğâl-i ‘ilm idüb çıkduklarında ya derse ya câmi’-i şerîfe yâhud li’llâh muhabbet itdükleri kimesneler ziyâretine çıkarlardı. Ammâ halk nazarında müctehid mesâbesinde mu’azzez ve mükerrem idi. Bu ‘asrda dahi ‘âlim ve câhil bir görülmeyüb, ashâb-i ‘ilm ü ma’rifete imtiyâz virilse zamân-i kalilde bi-fazlillâhi te’âlâ yine evvelki mertebeye varurdi. (7a) Menâsıb-i ‘ilmiyye şefâ’atle virilmege revâ degüldür. A’lem kangısı ise ana virilmek gerekdür. Tarîk-i kazâ da medâr-i ‘ilmdür. Sinn ü sâl ve haseb ü neseb degüldür. Şimdi ziyâde ‘adl itdükleri zamânda mansıbı eskiye virürler. Eskilik ‘indallâh medâr-i kazâ degüldür. Seccâde-i şerî’at ‘âlim ve ‘âdil olanlara gerekdür. Medreseler dakâyik-i ‘ilmiye istihrâcına kâdir olanlara gerekdür. Bir câhili mücerred eskidir deyû bir ‘âlîme takdîm inde’t-tahkîk cevrdi. ‘İlm ü diyânet olacak şâb ise de kayırmaz. İmâmetde dahi a’lem bi’s-sinne esen üzerine mukaddemdir. Husûsan mansıb-i kazâda sinn ü

münâsib görülürse ahkâm-i kavânîn bi'l-küllîye müzmahil olub **(53b)** ecnâs-i muhtelifenin turuk-i mütenevvi'aya ihtilâtı ve vüzerâ'-i ma'âlî-mikdârun bu makûle umûra ruhsat u inbisâtı ihtilâl-i tâmma ve infi'âl-i enâma bâ'is olub ni'met-i simât-i devlet 'âşûra aşî gibi mahlût olmak ve 'işret-i 'aşâyir mükemmel ma'îşet hâşâ kusındı gibi müstekreh olub karış murış bulunmak bi'z-zarûre lâzım gelür. Bu takdîrce menâsıba rağbet ve müstahik olan ehâlîye huzûr u râhat kalmayub edânî bezl-i mâl ile tağallûbe ve e'âlî kesr-i hâtırla ta'accûbe başlar. Nite-ki fî-zamâninâ kuzât-i kazâ-iktizâ bezl-i dünyâ ve sarf-i irtişâyla mâl defterdârlıklarına vâsıl ve sicill u hüccet akçalarına muhtâc ve sùhtelikleri 'âleminden¹³⁴ berü fakr u fâka ile kesîru'l-ihtiyâc iken anun gibi ac gözlüler ni'met-i menâsıba mütevâsıl olmağla her rûstâyînün dimâğı bu tarîkle fesâda varub 'adle mâyl olanları zulmi tercîhe ve cem'-i dirhem u dînâr için irtişâ-i kabîha başlayub, husûsan cevır u ta'addî ile ferâhem itdükleri derâhimi virüb defterdâr olmalarını mukarrer bilmeg ile bir dereceye varmışlardır ki farazâ nâyiblerini söyletsen

sâl ve remân-i terahhum olmak zâtları berâber olduğı zamândadır. Şeyh ile şâb 'ilm ü ma'rifetde müsâvî olacak pîrlar takdîm (7b) olunmak evlâdır. Ammâ 'ilm ü ma'rifetden mücâhede olacak bin yaşında da olsa 'ibâdullâha nef'i olmaz. Ve hakkı bâtıldan temeyyüze kâdir olmaz. Ammâ cümlelerin mebd'e-i mülâzemetdür. Şöyle ki; mevâlî mülâzemet satmayalar ve her biri mülâzemetin erbâb-i istihkâka vireler. Tarîk-i 'ilm zamân-i kalilde muntazam olur ve ehl, nâ-ehle ğâlib olur ve mülâzemetler dahi çok virilür oldi. Arpalıklar vazîfeler teşrîfi hâdis oldi. Birine arpalık yâhud vazîfe olsa teşrîfden nice mülâzım yazarlar. Ve her madde mülâzemet, kânûndan ziyâde alınur oldi. Bu 'asrlarda diyâneti olmayan nice kâzî'askerler gûne gûne mülâzemetler yazub, ruznamçe-i hümâyûni doldurdular. Ve nicelerine terakkîler idüb, bir-iki yılda bir-iki mülâzımı yüz elliye çıkardılar. Ol cihetden kuzât ahvâli muhtell ve müşevveş olub, aralarında terahûme kemâlinde olmağla bir kâzî iki yıl mülâzemet ile mansıba nâil olamaz oldi. Fakr u fâka canlarına geçdi. Her biri sâ'il (8a) mertebesine vardı. Bir mansıb çıksa on-on beş âdem tâlib olur. Birine virilecek mâ-'adâsı tehî kalur. Bunlara bir tedârük görülmezse hâlleri diger-gûn olur. Bunun tedârükü mülâzemet zabtı ile olur. Kânûndan ziyâde ki mülâzım virilmeye. Ve erbâb-i istihkâkdan ğayrısı alınmaya. Ve 'âlim ve câhil bir görülmeye. Bi-fazli'llâhi te'âlâ tiz muntazam olur. Kuzât ahvâli ile takayyüd ehemmi-i mühimmâtdan olmışdur. Ğâyet hor ve zelîl olmuşlardır. Bir subaşı ve bardakçı şikâyetle mansıbları virilür. Bî-sebeb nicelerin 'azl olunur. Halk içinde hürmetleri kalmadı, 'arzları dinlenmez oldi. Bir zâlîme 'arz etseler sebep-i rif'ati olur. Ya nice def'-i zulm eylesinler ya nice icrâ'-yı ahkâm etsinler her şikâyet ile mansıblar virilmemek gerekdür. Ğavrına muttali' olduktan sonra cezâsı görülmek gerekdür. Fi'l-hakîka anlarda da zâlim olanlar tamâm künhü ile bilindikden sonra 'azl ile iktifâ olunmayub kimini nefy ve kimini 'azl-i ebed etmek gerekdür. Her kanda zâlim var ise cezâsı görülmek gerekdür. Müsâmaha ile 'âlem elden gitdi. (8b)

¹³⁴ 'âlemlerinden (HAZ 8b)

sicillât-i kuzât gibi defterdârlığı kabzında görürler ve muhzir başlarına nazar etsen pâye-i emâreti resm akçası gibi ellerinde bilürler. Fi'l-vâki' bu 'asrda niçelerine virildi. Ve liyâkat u istihkâkla ol (54a) pâyeye gelenler 'azl ile konulub on nefer mikdârı kâzîlere defterdârlıklar tevcih olundi. Hâlâ-ki hiç birisi mansıba yüz yumadı. Ve ekseri redd u teftiş ile kurtulub akrân u emsâline yer komadı. Ma'a-hâzâ muktezâ-yı nefsanîyeleri üzre hıllı zâhir olan libâsı koyub hürmeti bâhir olan kemhâ vu atlâslara girüb seccâde-i şer'-i şerîfî ummâl-i bed-a'mâl riyâsetine değışdiler ve sünnet-i rasûle muvâfık olan rîş-i pür-teşvîşlerini nâme-i a'mâlleri gibi kırka kırka heybetlerini cühelâ heybetlerine tebdîl kıldılar. 'Ale'l-husûs kimi cibilleti üzre hisset u denâ'etde ve kimi at arkasında oturamayub gâh u bî-gâh zu'amâ vu sipâh mâ-beyninde atdan düşmeg ile rezâletde. Hâlen-ki beglik havâsı, belki beglerbegilik sevdâsiyle sipâhîlik sanub niçe nâ-sezâ evzâ'a mübâşeretde olmalarından 'ıyâzen bi'llâhi te'âlâ dîn u devlet umûrına ihtilâl-i bî-intihâ¹³⁵ vâki' olub bu zıkr olunan sıfatlu kimselerün kimi begler begiler ve begenilmeyüb yâbâna atılanları yarar begler kıldılar.

Li-mü'ellifihi:

Basra serhaddine salındı biri
Haddi yok heybet ü salâbetle

Gitdi beglerbegiligün 'ırzı
Oldi bir pâye-i niyâbetle

Nice olur gelse üstine düşmen
Meger atlanmaya şecâ'at ile?

Kim acırdı olaydı tedbîri?
Bârî ni'met yedürse lezzetle!

(54b)Ve eger mısır-i Kâhire fâtihi Sultân Selîm Hân-aleyhi'r-rahme ve'l-ğufrân-zamânında kuzâtdan defterdâr olan Pîrî Paşa merhûmla nakz-i îrâd iderlerse cevâb

¹³⁵ bî-nihâye (HAZ 9a)

virilür ki merhûm Pîrî Paşa Mevlânâ Cemâleddîn Karamânî gibi ‘azîzün evlâdından, husûsan Ebûbeker-i Sıddîk-radıyallâhu anhu- hazretlerinin ensâl-i emcâdından tedâbîr-i kesîreye mâlik ve tasârîf-i celîle semtine sâlik, emsâl u akrânından ferîd, lâ-siyyemâ matbû‘-i cümle-i emâcid u sanâdîd iken bunların anun gibi şân-i şerîfe teşebbühleri zâğun hümâyâ ve kelâğun ‘ankâyâ öykünmesi gibidür. Kanı murdar-hor kanı şehbâz! Ve’l-hâsıl mâl defterdârlıklarının her biri bir vekâlet-i ‘azîmdür ki zî-şân olanlara virilmesi lâzım ve ehl-i ‘irfân gürûhına tevcîhi mütehattımdür. Nite-ki Sultân Süleymân Hân-nevverallâhu mezce‘ahû bi-envârî’l-îmân- zamân-i saltanatlarında kuzâtun defterdâr olmasına ruhsat virmezlerdi. Ve her kişi gendü tarîkindan yarlığanur deyû tarîk-i ‘ilmden hurûclarını revâ görmezlerdi. Ve vezîr-i a‘zamı a‘nâ bih dâmâd-i muhteremi olan Rüstem Paşa merhûm ki, yigirmi beş yıldan ziyâde vizâret itdi, kuzâtdan Bayrâm Kâzî nâm mensûbını bin belâyla defterdârlığa vâsıl eyledi. Ana dahi defe‘âtle nâdim olub min ba‘d ol makûle umûra mübâşeret eylemedi. **Hikâyet: (55a)** Memâlik-i mahrûsenün âb-rûyi ya‘nî leb-i deryâda vâki‘ olan şehir-i Geliboli cühelâsından ve sûhte nâmına ehl-i hevâ vu heves olan ağbiyâsından Mahmûd nâm mezmûm-i enâm ki ‘ayn-i ‘ilmi gösterecek ışıklar keçküli sanurdu. Ve lâm-i cehli gösterüb, abdallar çevkânıdur diseler “gerçeksiz” deyû inanurdu. Aslâ süveydâsında sevâddan behre yoğidi. Ammâ müsevvedât-i rimâl gibi tarîk-i fitnede siyeh-rûlîgi çoğidi. Gördü ki ‘ilmden hazzı yok murg-i murdâr-hor gibi şikâr-bazlığa başladı. Anda dahi zâtı gibi denâ’etden kurtulmayub, namaz-i şâm u ‘ışâda mesâcid u cevâmî‘deki cemâ‘at salât-i farzı edâda iken müzeleri sarıkasına el uzatdı. Niçe eyyâm bu tarîkle zalâlet-fercâm ve şöhr¹³⁶-i havâss u ‘avâm olub, bi’l-âhir duyuldu. Tarh-i beled¹³⁷ kılınub, şehirden kovuldu. Ba‘de‘z-zamânin yine geldi, sûret-i salâhla ferâğat u inâbet şekli göstermeg ile bir mescide müezzîn oldu. Anda dahi tek durmadı. Şarab içmeden kurtulub abdest-i ‘ibâdete yüz yumadı. Ma‘a-hâzâ sekrân-i bî-‘âr ve keyfiyet-i hamrla perîşân-destâr iken minâreye çıkmağa ve ezan-i şerîfî tahfifinden ğayrı minâre-i latîfeye tahkîr idüb, ‘alâ melei’n-nâs kusmağa başladı. Gördüler ki ıslâhı muhal ve hidâyetlenmesi fâsid hayâldür. **(55b)** Cihetlerini aldılar. Ve min-ba‘d bunda durma deyû yine şehirden çıkardılar. El-kıssa, câhil-i mezmûm ve lâ ya‘kil-i meşûm yine sûhtelik

¹³⁶ meşhûr (HAZ 10b)

¹³⁷ bülend (HAZ 10b)

tarîkine girüb, bilmeyenlere dânişmend geçinüb, evkât-i bî-berekâtı esnâf-i fitne ve fesâdâtla güzerân iken mevâlî-i Rûmdan Mi‘mâr-zâde merhûm vefât itdi. Ve muhsid-i müşârün-ileyh ba‘zı devletlüler mu‘âvenetiyle ana dânişmend idüğini isbât itdi. Felâ cerem mevtâdan mülâzım nâmı ile ihyâsına ve ba‘de‘z-zamânin aksâ-i arzda bir mercûh kâzîlîğla neşv ü nemâsına müzâheret olunarak ekâbirden birinün bir sâl-hurde câriyesine tezvîc ve bir salîta-i kerîhü’l-manzar ile ictimâ‘ı tervîc olunub, iktizâ-yı dehre göre az zamânda yüz elli akça kâzî oldi. Fe ammâ kuzât beyinde lakab-i meşhûrından kurtulamayub, yine Sûhte Mahmûd ‘unvâniyle şöhet buldı. Bu hâlet ile mısır-i Kahire câniblerinde kâzî ve taht-i kazâsındaki fukarâ vu zu‘afâ hısâl-i zemîmesinden nâ-râzı iken nâ-gehân bu haber-i müferrih-i meserret-resân sımâh-i ihvâna vâsıl ve sâha-i kulûb-i yârâna dâhil oldi ki mezbûr Sûhte Mahmûd’un sûreti bozulmuş ve likâsı lakva maraziyle şekl-i âhere mübeddel olmuş. Gendüsi gibi ağzı da egrilmiş zâtı sıfatında sûreti dahi doğrulıktan dönmiş. **(56a)**Ya‘nî ki çeşm-i ezrak-i fâminun biri şarka biri ğarba doğrulmuş. Fe-emmâ ğarâbet bunda ki bu sûret ile gendüye vilâyet-i Yemen’ün mâl defterdârlığı virilmiş. Hattâ dîvân-hâne-i husrevânedeki mastaba-i ‘ulyâyâ dâhil oldukdan mâ-‘adâ pâ-y-bûs-i taht-i saltanatla dahi müşerref kılınmış ve bu gûne câh u celâl ve devlet ü ikbâlle Mısır’a varduğu gibi gendülere muhâfaza sancağı dahi gönderilmiş ve bi’l-fi‘l ümerâ’-i mısır-i Kâhire beyinde Sûhte Beg deyû şöhet bulmuş.

Li-mü’ellifihi:

Ben didüm bu kelâmı bî-kem ü kast
Ağzı egriye beglik olmaz rast
Yenin öpdükde pâdişâh-i zamân
Nice yigrenmemiş o mühmelden?
Baksa âyineye o turfa likâ
Ne yüziyle olurdi mîrlivâ ?
Bilemez haddini felek görmüş
Yüzine göre sillesin urmuş
Kanda varursa öyle bed-sîret
Yüz bulur ma‘nisi¹³⁸ virür sûret
Kötinündür zamâne inlemesün

¹³⁸ mu‘îni (HAZ 11a)

Seg gibi sin sin anda sinlemesün

Felâ –cerem bir diyârün ki begleri ve şol serhadlerün ki beglerbegileri bu makûle kimselerden¹³⁹ ya‘nî ki kâzîlerden gönderile, leşker-i zafer-peykeri mağmûm ve re‘âyâsı kadem-i şûmlariyle huzûr u râhatden mahrûm ümerâsı her âyine bezl-i ibtizâlle mezmûm olmada şübhe var mıdur? Bâ-husûs ki bu pâyelere tâlib olan yararlar ve niçe niçe hidemât-i mebrûre-i pâdişâhîde **(56b)** bulunan kâr-güzârlar bunlara nazar ve mansıblarına sarf-i basar kıldıklarınca hizmetlerinden usanurlar ve mansıblarından ibâ vu istikrâh ile yigrenürler. Gûşe-i ‘uzleti talebe ve tekâ‘üd tarîkına ‘arz-i şûr u şağabe mukayyed olurlar. Bu tarîkle lâyük olanlar dâyre-i hizmetden münfasıl ve müstehikk olmayanlar ribka-i rıkiyete muttasıl olub bu vaz‘-i nâ-sezâdaki hatâ ol zamânlarda zâhir u hüveydâ olur ki a‘dâ-i dîn u devlet ile mukâbele ve bed-hâh-i mülk u saltanatla mukâtele vâki‘ olub rûzigâr-dîdeler gûşe-i humûl u inzivâda ve mihnet-keşîdeler kemâl-i ferâğatle peygûle-i hafâda bulunalar.¹⁴⁰ Ve bi’l-cümle mansıb-i defterdârlık ne makûle pâye-i fâyük idügi bundan dahi kıyâs oluna ki Sultân Süleymân-nişân merhûm magfûrün lehu Süleymân Hân zamânında vezîr-i a‘zam maktûl Ahmed Paşa’nun vekâleti evânında Lâlezâr Mehmed Çelebi’ye rûznâmecilikden Budûn mâlîyesi virilüb lâkin hîn-i ‘arzda lâlezârligi anulmayub mücerred Mehmed kulları deyû i‘lâm olunub, ba‘dehü mezbûrdan izhâr-i tazallüm iden fukarâdan biri¹⁴¹ “Beni Budûn defterdârı Lâlezâr âteş-i hârhâr ile hâkister u hâksâr ve gülistân-i ma‘îşetümi cevri u cefâ ile dopdolu hâr eyledi” deyû **(57a)** ruk‘a sundukda irtesi ki vüzerâ vâsıl-i pâyi taht-i mu‘allâ oldılar. “Budûn defterdârı ne makûle nâm ile meşhûrdur ve sebzezâr-i mevhibet-i hudâ-dâdumuzda¹⁴² nihâl-nişândeler içinde ne gûne şöhet ile mezkûrdur” buyuruldukda vükelâ ketmine cür‘et idemeyüb mâ-vaka‘ı ‘arz u i‘lâm ve istikâmetini beyân ile nâm-i meşhûrını ifhâm eyledükleri gibi “Bir kimse ki sâde-rûyân şöhetıyla nâmdâr ola benüm vekâlet-i lâzımü’l-i‘tibâruma yakışmaz ve ol makûle vasf-i sıbyânla mu‘anven olan şahsun

¹³⁹ makûlelerden(HAZ 11a)

¹⁴⁰ [Derkenâr]Ve mansıb-i kazâdan emâret u eyâlete çıkub ve menâsıb-i sâmiye-i ‘Osmânîyenün ‘ırsın yıkub ümerâ ve melikü’l-ümerâ bulunanlar ceng u cidâl demlerinde işe yaramayalar ve harb u kılâl mevsimlerinde meydâna at salub ilerü varamayalar, belki karârı firâra ve kâr-zârı nâle vu zâra tebdîl kılalar.(HAZ 11b’de normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

¹⁴¹ biri (HAZ 11b)

¹⁴² dâdumuzdaki (HAZ 11b)

hidmetlenmesi şân-i hümayûnuma düşmez” deyû mücerred lâlezâr nâmından ötrü mezbûrî bâğ u râğ-i menâsıbdan tarh itdiler. Ve hâl-i hayâtlarında ‘azl ile terk olunub neşv u nemâsını vüzerâ dahi devr-i âhere te’hîr kıldılar. Fi’l-vâki‘ Sultân Selîm Hân zamânı olmayınca onub bitmedi ve kesret-i mülâzemet ile gülistân-i âmâlinde bir berg-i efsürde bile hâsıl itmedi.

Tarîk-i sâni oldur ki iltizâm ile menâsıb virilmeye ve şart-i fâside ile edânî ilerü çekilmeye. Zîrâ ummâl u mültezimîn ki deryâ-yı düyûna istiğrâkları ‘iyân ve sahârî-i cerâyimde yel gibi tek u pûları delîl-i fîtne-i âhiru’z-zamândur, şerâyit-i iltizâm ile menâsıb virildüğü takdîrce her biri koyun tuza segirdür gibi segirdür.

Fe-emmâ ¹⁴³كلکم راع وکلکم مسنول عن رعیتہ sırrından (57b) teğâfûl ile gürg-i nâştâ sıfatında tağallüb ile re‘âyâyı gûsfend gibi begridürler. Ne mehâyif iderlerse iderler tek nâmî çavuş olsunlar ne makûle mezâlim tarîkına giderse giderler, tek müteferrikalig ile imtiyâz bulsunlar. Pes bu gûne dâd-istâd dâdsuz bî-dâd olub menâsıbnun ‘adem-i rağbetine ve edânînün mahz-i cevri u ta‘addî ile kadr u rif‘atine bâdî olur. İzdiyâd yazılan mâl ü menâlün tahtında me’âl dahi yokdur ki ana tama‘ oluna. Farazâ pâdişâhumuz Sultân Murâd Hân-eyyede hu’llâhu ilâ ğâyeti’l-‘ezmân- hazretleri vâlid-i mâcid büzürgvârlarınun cûlûs-i hümayûnları târîhinden bu âna gelince gördürseler¹⁴⁴ ve ferden ferden her mukâta‘anun izdiyâdı ne mikdâr olmışdur deyû takayyüd buyursalar, ba‘dehü teslîmâtı görölse ve ‘alâ hide anlar dahi mâtde be-mâtde teftîş olunub sorulsa kelâmları bî-me’âl idüğü zâhir ve sûret-i izdiyâdları her vech ile bî-ma‘nâ olduğı gün gibi bâhir olurdi. Nihâyet bu kadar vardur ki izdiyâd nâmı ile mansıb ‘arzını defterdârlar me’kel edinmişlerdür ve ana göre muhâsebeleri istendükde mukâta‘acılar hakk-i sükût deyû zehr-i kâtil ekl idegelmişlerdür.

Tarîk-i sâlis oldur ki bir beglerbegilik (58a) üzre zabt olunan vilâyet iki beglerbegilik olmak ve bir sancaklık yer bulunub iki mîrlivâyâ tevcîh olunmak münâsıb görölmeye ki re‘âyânun taklîline ve fukarâyâ tekâlîf-i kesîre tahmîline bâdî oldukdan ğayrı gitdükçe beglerbegilerin kudret u hademi begler rütbesine ve ümerânun bizâ‘at u haşemi¹⁴⁵ za‘îmler mertebesine tenezzül idüb niçe ihtilâle bâ‘is ve intişâr-i erbâb-i hırâsete sebeb-i

¹⁴³ Buhârî, Cum‘a 11; Müslim, İmâre 20; Tirmizî, Cihâd 27: “Hepiniz çobansınız, ve hepiniz elinizin altındakilerden mes’ûlsünüz.”

¹⁴⁴ görseler (HAZ 12b)

¹⁴⁵ haşmeti (HAZ 12b)

hâdis olmak lâzım gelür. Meger-ki yeniden bir vilâyet alına ve mîr-i mîrân u ümerâsı nasb olunub memâlik-i mahrûseye ilhâk oluna. Yoksa bilâ-feth-i kavîm bir memleket dü-nîm olmada fesâd-i ‘azîm var idügi bundan dahi ma‘lûmdur ki sâbıkâ Yemen beglerbegiligi Rıdvân Paşa tasarrufında iken iki bölündi: Nısfı Murâd Paşa’ya ve nısf-i âheri Hasan Paşa’ya tevcih olundi. Hâlâ-ki bu kâr-i nâ-üstüvâr bâ’is-i fetret-i bî-şümâr olub niçe harc u hasârete ve serdârlar gönderilüb iskât-i eşirrâya kasd u cesârete sebeb oldi. Ve mûcib-i melâl olmakdan ğayrı me’âl mülâhaza olunmayub yine ‘âkıbet bir beglerbegilik kılındı. Kezâlik livâ-i Bosna mâ-tekaddemden bir güzîde sancak kılınub vizâretten ref‘i lâzım olub şecâ‘at ile mevsûf olan vükelâya **(58b)** ve merhûm Sultân Süleymân Hânun hoher-zâdesi ‘Osmân Şâh beg gibi şân-i bülende mâlik ümerâya virilegelüb livâ-i mesfûra mutasarrıf olan beg çehre-i devlet-behre-i mülûke bir şâhâne beg mesâbesinde tutulurken hâlâ ol livâ beş mîrlivâ ile mütecezziyyü’l-ercâ oldukdan ğayrı ‘adâlet u emânet ve şecâ‘at u firâset ve hüsn-i hulk u diyânet sâhibidür deyû iftirâ-i liyâkat ile ol vilâyete mîrlivâ olan Ferhâd Bege beglerbegilik tarîkiyle virilmiş. Husûsan ol serhadlerün ehl-i vukûfi ve kemâl-i şehâmet u celâdet ile mevsûfidur deyû eyâleti yine ana erzânî kılınmış. İmdi Hakk celle ve ‘alâ ‘Alîm u Dâna ve Habîr u Basîr u Bînâdur ki hâşâ sümme hâşâ bu bâbda kizb u iftirâ ihtiyâr olunmayub sâbıkâ mîr-i müşârün-ileyh ile yedi yıl hem-râh ve hıdemât-i mebrûre-i husrevâneye me’mûr olan zu‘amâdan bir sâdıkü’l-kavl-i îzîd-güvâh iken mezbûrun ‘adâletine bu vech ile vukûf bulunmuşdur ki mehâyif teftîşine me’mûr ve livâ-i Bosna’nun ıslâhına bâzilü’l-makdûr oldukda şehr-i Sarâydan bir bî-dâd ‘arz-i tazallûm u bî-dâd ve ba‘zı esbâbum serika olundi deyû feryâd ve hem-civârlarından birini muzannumdur deyû îrâd itdükde şer‘-i şerîfe mürâca‘atsüz ve pençe-i şikencedeki ikrâriyle iktifâ idüb şühûd-i ‘udûl **(59a)** u hüccetsüz bilâ-terâhî mezbûra siyâset-i eşed ya’nî ki kat‘-i yed emr eyledi ve dest-i bürîdesini ol bir eline virüb il vilâyet dahi bilsün deyû şehri devr itdürdi. Aslâ a’yân-i şehrün şehâdetine kulak tutmadı ve “Bu sârik olduğına ‘ilmüm müte‘allik oldi” deyû iddi‘âsından dönmedi. Felâ-cerem irtesi sârik kim idügi ma‘lûm oldi ve i‘tirâfindan ğayrı elinde esbâb-i mesrûk dahi bulundi. Mîr-i nâmdâr ise şermsâr-i diyâr ve haclet-zede-i kibâr u sığâr olub “Sana dest-gîr olayın ve hâlüne münâsib dirlig ile elün alub seni kaldurayın” deyû va‘delere başladı. **Ve emâneti** bu tarîkledir ki Kilî’de mîrlivâ iken üç binden ziyâde neferün izdiyâdına mücerred dâd-istâd için ekserî kefer bir bölük fecerenün küllî yevmîyelerle husûl-i murâdına mürtekib olub hiç lâzım degül iken

bin flori yevmîye ile beytû'l-mâl-i müslimîne ğadr-i sahîh itdi ve zevâyid-i mahz iken bunca ihrâcât-i nâ-mahsûreye sa'y-i sarîh itdi. Hâlâ-ki üç yüz nefer yazduğı kal'eye yüz nefer sığmazdı ve yoklandukda kırk elli neferden ğayrı kimse bulunmazdı. Ve esîr pencigi ki kânûn-nâme-i 'Osmânîyede ümerâ gendü âdemleri çıkardığı üserânun **(59b)** 'öşrini almak üzre mukayyeddür. Ma'a-hâzâ ol serhadlerde esîr çıkaranların ekseri merdümân-i hisâr ve re'âyâdan ğârete giden piyâdegân-i zâhirü'l-iftikârdur. Ve ol kânûn ri'âyet olunduğı takdîrce Bosna'da bir senede on esîre dest-res-i muhâl ve gendü âdemleri elleriyle elli esîr çıkarmak yanlış hayâldür. Fe-emmâ mesfûr mîrlivâ hilâf-i kânûn olan igtinâmı helâl deyû iddi'â idüb ne mikdâr esîr çıkarsa mukaddemâ ğüzîdelerinden 'öşr yerine gendüsi hums alurdi. Ba'dehü penci anların yekine degmeyenlerden pencik-i husrevâne dahi alınurdi. Bu tarikle gün başına kapısı bir esîre açılmak ve harâm-i sırf olan muharremât u muzahrefâta ğanâyimdür deyû istihlâl ile tenâvül kılmak mukarrer idi. Şecâ'ati bu vech ile idi ki yedi yıl gendüye hem-râh olub ğuzât-i müslimîn ve zümre-i mücâhidîn subh u şâm cihâd ve ğazâ emrine imtisâl-i tâm üzre iken mîr-i mûmâ-ileyh zikr olunan yedi yılda ne bir kerre ceng yüzini gördi ve ne bir def'a meydân-i viğâda tîr-i âmâlini menzile irgürdi. Fe-emmâ her sene de üç dört def'a defterler göndermek ve yoldaşlıkda bulunan ğuzâtun ri'âyetlerini ricâ eylemek ki vâki' olurdi. **(60a)** Ekserinde gendüyi serdâr ve meydân-i heycâda mânend-i Haydar-i Kerrâr bildürüb hilâf-i hâl kelimât-i bî-me'âl ile karîn-i rağbet u iclâl kılınurdi. Firâseti¹⁴⁶ ol tabakada idi ki efâzıl-i kuzâtdan biri mîr-i mezbûra tevârîhden bir kitâb hediye gönderüb içinde seb'a-i seyyâreye müte'allik ba'zı fevâyid nakl olunub sâyir nücûmdan meziyetleri, cümleden mihr u mâhın kemâ-yenbağı nûrânîyetleri ve dürer-i şâhvâr ve cevâhir-i girân-mikdâra husûsan mülevvenü'l-âsâr olan nebâtât u ezhâra ânen fe-ânen terbiyetleri mestûr olduğu mahal kırâ'et olundukda mîr-i mûmâ-ileyh firâset-i beşerîyesi muktezâsınca 'arz-i hikmet idüb "Vay bu kitâbun mü'ellifi olan câhile ki ay ile güneşi yıldızlardandur deyû nakl etmiş, yazuk anun gibi ğâfil u lâ-ya'kile ki ru'yeti hâlinde nücûmun hurdeliginden ve şems u kamerün büyüklüğinden kevâkib kısmından degül idüklerini idrâk etmemiş" deyû fehm u iz'ânındaki denâ'et-i hâline bakmayub tarîk-i tahayyülde a'rec ve tab'-i fâsidi dahi gendü gibi mu'avvec iken 'ilm-i felekiyâta dahi mütesaddî oldukda ol meclisde hâzır bulunub yine fevâzıl-i vülâtdan olan kâzî-yi

¹⁴⁶ firâseti (HAZ 14a'da yok.)

şehr “Fî’l-vâki‘ mâh-i tâbende ile mihr nücûmdandur” deyû ba‘zı fevâyid beyânına takayyüd itdükde **(60b)** fî’l-hâl ol emîr-i nâdân¹⁴⁷ envâ‘-i ‘ucb u kibr ile tehevür-künân olub “Cânun var ise ay ile güneşi sen de nücûmdandur deye ve benüm meclisümde bu makûle âşikâre yalanlar söyleye, elümdeki kitâb ile sûretüni bozub ve düşnâm-i bî-hisâb ile hedm-i ‘ırzuna bir ma‘reke düzüb hakkundan gelür miyin göresin ve bu makûle ekâvîl-i bâtıla ile elümden kurtulur misun seyr idesin” deyû ‘ayn-i ‘ukâb niçe dürlü düşnâm u ‘itâba başladı. Fâzıl-i mezbûr ve bu hakîr-i pür-kusûr remz u îmâ ile mutâiebeye ve cehâlet-i mûmâ-ileyhe muvâfık mükâberât ile birbirümüze mu‘âtebeye mütesaddî olduk, ve Mevlânâ Hâfız-i Şîrâzî’nün **nazm**:

Felek be-merdüm-i nâdân dihed zimâm-i murâd

Tü ehl-i fazliy u dâniş hemîn günâhet bes

mazmûnına niçe vech ile vukûf bulduk. Hüsn-i hulki bu mertebede idi ki Bosna zu‘amâsından Sebzî-i mahlas bir şâ‘ir ki nâsiyesinde âsâr-i fehm u kiyâset mihr-i lâmi‘ gibi bâhir idi, mîr-i mûmâ-ileyhi ziyârete ya‘nî ki musâhebet-i dil-güşâsiyle tahsîl-i meserrete geldükde “Size kim derler ve vilâyetünüzde ne gûne nâm ile mu‘anven iderler?” deyû su‘âl idüb mezbûr dahi şöhreti sebzîlig ile olduğunu izhâr ve sebzêâr-i ma‘ârif reyâhininden idüğünü fî’l-cümle iş‘âr itdüğü gibi **(61a)** nâdân-i mesfûr hemânâ umûr-i tahkîre sarf-i makdûr idüb “Ma‘lûmumuz oldi ki sebze imişsin, lâkin kankı çöblikde hâsıl oldun ve Bosna Sarây gibi âb u havâsı latîf gûşeye ne tarîkle mütevâsıl oldun? Yoksa evvel sebze mi satardun ve yâhûd şâ‘irliği bir eyü nesne sanub bulduğun hâr u hassı şükûfezâr-i tahayyülâtuna mı katardun?” deyû yâve-gûluğa başladukda Sebzî-yi rast-bîn her çend-ki serv gibi istikâmet-i tab‘ını tebyîn ve hâsıl-i ‘ömri sebzêâr-i ma‘ârif u kemâlât olduğunu tefhîm u ta‘yîn eyledi, ‘ale’l-husûs kelâm-i manzûm miftâh-i bâb-i ‘ulûm ve misbâh-i bezm-i rüsûm olmasa bunca evliyâ‘-i kibâr husûsan İmâm ‘Alî bin Ebî Tâlib gibi yâr-i bülend-iktidâr ve sâ‘ir eimme-i büzürgvâr - rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în- hazerât-i kudsî sıfâtları hazrevât-i bâğ u râğ-i nazma i‘tibâr ve semerât-i vezn-i tab‘la nihâl-i fazl u kemâllerini nümûvv-dâr eylemezlerdi deyû söyledi. Hergiz ısgâsına mukayyed olmadı. “Anlar da elüme girse göreydün neylerdüm!” deyû küfre mürtekib oldi. Diyânet u safâ-yı ‘akîdeti böyle idi ki

¹⁴⁷ mîr-i nâdân (HAZ 14b)

gendü zu‘mınca sâhib-i tertîb geçinüb, salavât-i evkât-i hams edâsına nefsinı terğîb iderdi. Fe-emmâ imâm idinecek kimesne¹⁴⁸ **(61b)** bulamayub ve zamânede muktedâ olmağa lâıyk kimse nâdirdür deyüb târikü’l-cemâ‘a mağbûn hadîs-i şerîfine mâ-sadak-i ‘ibret-nümûn olurdi. Ve ashâb-i kirâmdan Mu‘âviye-radiyallâhu ‘anhu- hazretlerini şetm u düşnâm ile vird-i zebân ve mezemmetine müte‘allik olan ekâvîl-i fâsideyi ratbû’l-lisân idinüb, meselâ serhad keferesinden ol vilâyetlere mahsûs olan Potur feceresinden birine ‘itâb etmelü oldukda hâşâ Mu‘âviye hazretlerinün nâmı ile kazf iderdi. Her çend-ki dînümüzde şetm-i ashâb küfr-i sırfdur deyû men‘ine ikdâm olunurdi, “Ben hem sögerin ve hem dünyâda ve ‘ukbâda cevâbını virürin” deyû musırr-i küfr olduğını bildürürdi. Ve ne denlü ki “Müftî-i zamân Mevlânâ¹⁴⁹ Ebûssu‘ûd-i nâdiredân Mu‘âviye hazretlerine ğıbtayı bile nehy eylemişdür, Bu kanda kaldı ki izhâr-i ‘adâvet eylesiz” deyû söylenürdi. Ol müftî bu bâbda bana mürâca‘at eylese müşkilini hall iderdüm deyû öginür yürürdi. Hazalehu’llâhu te‘âlâ aykazahu!

Li-münşi’ihi:

Böyle ahlâkla, bu sîret ile
Hâkim olmak revâ mı ol nâdân?
Müstahikkiydi hayli olsa eger
Bir süri câneverlere çûbân!

Pes sultân-i cihân irsâl-i kâr-âgehân kılub her hâkimün hâline vukûf-i tâm **(62a)** ve şöhet-i kâzibelerine şu‘ûr-i mâ-lâ-keâm bulsa hâşâ ki ol makûle nâ-sezâ Bosna gibi vilâyete mîrlivâ ve ‘akabince müstahikk u revâ görölüb meliklige lâıyk degül iken melikü’l-ümerâ olaydı.

Tarîk-i râbi‘ oldur ki ‘ulemâ-i a‘lâm ve fuzelâ-i fihâm ki âsitân-i dîn u devletün pâyende ve ber-karâr sütûnları ve hânedân-i ferâyiz u sünnetün hemvâre-i çerâğ-i rûz-efzûnları olub istihkâm-i bünyân-i mülk u millete bâdîler ve işti‘âl-i kanâdîl-i şerî‘ate envâr-i iştiğâl ile mukayyed u hâdîlerdür, gerekdür ki tarîk-i sa‘âdet-refiklerinün intizâmı bozulmaya ve silsile-i celîle-i menâsıbları leyâlî vu eyyâm ve şühûr u a‘vâm gibi mürtebit u muntazam iken dest-i cevri u ta‘addî ile çözülmeye ki ‘ilm-i şerîf

¹⁴⁸ kimse (HAZ 15b)

¹⁴⁹ molla (HAZ 15b)

tarîkinün ihtilâli ‘âmme-i mesâlike sirâyet idüb¹⁵⁰ ‘avâm-i nâs ba‘zı nâ-şâyeste tahmîn u kıyâs ile güm-râhlardan olmak lâzım gelür ve şer‘-i münîf huddâminun sû-i ahvâlî kâffe-i memâlike muvâsalet ile makâdir-i beşer mi‘yâr-i rağbet u nazarda hâk-i tîreye berâber olub temyîz-i hayr u şer ve tebyîn-i gevher ü meder tahkîk u takarrur bulmak lâzım olur. **Evvelâ** tâyife-i mezbûrenin vüzerâyâ kesret-i mülâzemetleri ve cühelâ ekâbir vâsıtasiyle bize tasaddür **(62b)** u tefevvuk etmesün deyû kapu kapu gezmege müvâzebetleri tevağğullerine mâni‘ ve âsâr u tesânîf ile tereffu‘larına dâfi‘dür. ‘Ale’l-husûs anlarun bu vech ile rezâletleri ve cühelânun kemâl-i devlet u i‘tilâyla miknetleri ‘îyâzen bi’llâhi te‘âlâ ‘ilm-i şerîfî tahfîfe ve fuzelâyâ bülehâ harf atub i‘tikâdât-i ehl-i harfî tarîk-i hakdan tahrîfe râci‘dür.

Li-münşi’ihi:

Tenhâ kamu medâris, hâli kitâb-hâne

At arkasından inmez şâm u seher mevâlî

Sâniyen tarîklarında menâsıb ve kazâ vu medârise müte‘allik merâtib hâll olundukça¹⁵¹ liyâkat u istihkâk gözedilmeyüb bu fülâna mensûbdur ve bu fülân paşanun hocalığıyla mergûbdur, bu ise şuğl u inzivâyla ma‘yûb ve üslûb-i mülâzemetümüzde taksîr etmeg ile husûl-i merâmı meslûbdur dinilüb mansıblar ehline virilmemeg ile ve medreseler dirâset ile mevsûf olanlara lâyük görülmemeg ile âsâr-i fezâyil u ‘ulûm safahât-i ezhân-i ‘ulemâda nâ-ma‘lûm ve envâr-i ma‘ârif-i nebâhet-mevsûm nevâsî-i fuzelâ vu ‘ukalâda ma‘dûm olub ebkâr-i efkârlarından zâde-i ma’nâ zuhûrî mümteni‘ oldi ve kilik-i bedâyi‘-i nigârlarından ifâde-i zamâyir-nüşûrî mündefi‘ oldi. Zîrâ gendüler iltifât-i sudûrla münşerihu’s-sadr gerekdür ki te’lîf-i şürûha vuslatları müyesser ola ve fikr-i metînleri beyyinât-i nâ-mahsûrla münkeşifü’l **(63a)**-hubûr gerekdür ki tasnîf-i mütûna tevağğul u rağbetleri mukadder ola. Bâ’is budur ki pâdişâhumuzun ecdâd-i ‘izâmları zamânında te’lîfât ile müşârün-ileyh bi’l-benân olan feylesofân fî-zamâninâ zuhûr eylemez oldi ve nefis-i emmâreleri muktezâsınca her biri tahsîl-i menâsıb-i dünyeviye ile mukayyed olub tekmîl-i me‘ânî-i ‘ulûm u fûnûna sarf-i makdûr eylemez oldi. Hâlâ-ki sâ’ir sanâyi‘ gitdükçe zâhirü’l-bedâyi‘ kılınduğı gibi tavâlî-i fuzelâ dahi vardukça metâlî-i tedkîk u tahkîkden bâhiru’l-levâmi‘ gerek idi. Ma’a-hâzâ emr-i ber-‘aks vâki‘ olub merhûm

¹⁵⁰ ıder (HAZ 16a)

¹⁵¹ oldukça (HAZ 16b)

Sultân Selîm Hân-i sâbık zamânından berü Şeyhü'l-islâm Mevlânâ Ebu's-Su'ûd lâzîmü'l-ihtirâmdan ğayrı mü'ellif-i fâyik zuhûr eylemedi. Meselâ Sultân Mehmed Hân-i Ğâzî 'asrındaki ashâb-i te'lîfden Monlâ Şemsüddîn Gürânî ve Monlâ Hızır Beg u Mevlânâ 'Alî Kuşcî ve Dürer u ğurer sâhibi Mevlânâ Husrev ve Monlâ Şemsüddîn-i Hayâlî ve Monlâ Muslihüddîn Hoca-zâde ve Mevlânâ Muhyiddîn Hatîb-zâde ve Monlâ Ya'kûb Paşa vu Mevlânâ Hasan Çelebi, kezâlik Sultân Bâyezîd Hân 'ahdindeki erbâb-i tasnîfden Mevlânâ Lutfî ve Monlâ Ya'kûb Seydî 'Ali-zâde ve Mevlânâ İdrîs ve Monlâ Kara Kemâl ve Mevlânâ Kestelli ve bunların emsâli **(63b)** niçe efâzıl-i sâhib-fazâil, kezâlik Sultân Selîm Hân ve Sultân Süleymân Hân zamânlarındaki 'ulemâdan Monlâ Şemsüddîn Kemâl Paşa-zâde ve Monlâ Taşköpri-zâde ve Monlâ Hatîb Kâsım oğlu ve Monlâ Sâ'dî Çelebi ve Mevlânâ Ebu's-Su'ûd Hoca Çelebi ve bunların akrânı niçe ehâlî-i huçeste-hasâil ki ile'l-ân 'âlem-i rûhânîyetden bile ifâdeleri ve cemâhîr-i 'ulemâ ve meşâhîr-i fuzelânun hiyâz-i riyâz-i iz'ânlarına ânen fe-ânen zülâl-i ma'ârif u kemâl-i ifâzeleri mukarrerdür. Pes neden ki bu devr-i celîl ve 'ahd-i bî-'adîlde anlara mukâbil ashâb-i te'lîf bulunmaya ve ol fuzelâyâ mu'âdil erbâb-i tasnîf müşâhede olunmaya ve her hîrîfet u sinâ'at dem be-dem kemâlde ve ma'rifet u kemâl u fazîlet neden ki sâ'at be-sâ'at zevâlde ola ve sa'âdetlü pâdişâhumuzun vâlid-i mâcidleri Sultân Selîm Hân-i Sâni zamânında ve bu hîne gelince gendülerün miknet ve saltanatları evânında Mevlânâ Kâdî-zâde Şemsüddîn ve Mevlânâ Kınalı-zâde 'Alâüddîn ve hocaları olan Sa'düddîn-i zamân Ebu's-Su'ûd-i evân Mevlânâ Hasan Cân-zâde Monlâ Sa'düddîn zevât-i me'âlî-sıfâtından ğayrı ashâb-i âsâr ve mü'ellifin-i bedâ'î-nigâr zuhûr eylemedi. Felâ-cerem hazret-i pâdişâh-i **(64a)** encüm-haşem tâyife-i 'ulemânun intizâm-i ahvâllerine takayyüd-i müstahkem buyurub bir nehc-i sedâd ve tarîk-i sa'âdet-refîk-i nasfet-bünyâd gösterelerdi ki her biri meslek-i inzivâyâ sâlik ve iştiğâl-i 'ulûm u fûnûna kemâ-yenbağî mâlik ve ekâbir mülâzemetine hemân ol eyyâm-i mahsûsada mütehâlik olalardı.¹⁵²

¹⁵² [Derkenâr]Zîrâ mevâlî-i 'izâm 'add olunan ekâbir-i fihâm ki vardur mücerred cübbe geymeg ile birbirlerine caba satmadan ve bir sûf idinmeg ile feylesof-mevsûf geçinmeden hâlî degüllerdür. Dâyimâ zîr-i cübbede mestûrû'l-hâlleri ve amâyim-i büzürg ve ekmâm-i sûtürg ile mevfûrû'l-makâlleri akrân u emsâl ile bir yere gelmezler, ya'nî ki birbirlerine tasaddüri behâne idüb bir meclisde müctemi' olmazlar. Tâ-kim bahs-i 'ilmî vâki' olmaya ve her-kesün bizâ'at-i mevlevîyeti gün gibi zuhûr bulmaya. Ve pâyede anlardan pest olanlar ya'nî merâtib-i sâfilede menâsıb tasarruf etmeg ile bi-hasebi'l-i'tibâr gendülere zîrdest olanlar farazâ cihet-i 'ilmîyede anlara ğâlib ve mübâhese itdükleri takdîrce rütbe-i fazîletleri râtib

Sâlisen ahvâl-i kuzât-i kasabât bir tarîkle muhtellü'l-harekâtdur ki; harf okumayan ehl-i hiref mevtâ mülâzemeti nâmiyle hayât bulub, vâkıf-i sırr-i men 'aref geçinür oldi ve mücerred sevâd-hon nâmına olan mevâcib-horân-i muhtelif biz pâdişâh kullarıyuz deyû liyâkatsüz mülâzım olub, ve mansıbı terakkî ile alub, üstâdlarını gendülere halef bulur oldi. Hemân ki mevâliden biri vefât ve dâr-i fenâdan sarây-i bekâya rihletini isbât eyleye dânişmendleri defteri vârislerine mâl-i metrûk mesâbesinde olub hezâr yolsuz rûstâyî cehelei deftere idhâlleri ve ğumûm-i fakrla vefât iden babalarının mirâsından bu tarîkle temevvül-i pür-me'âlleri mukarrer olur. Lâ-siyyema niçe yıllar vâridâtları kayd-i esâmîden ve masârif u ihrâcâtları ol makûle nâme-i nâmîden tedârük kılınur.¹⁵³ Felâ-cerem rencber tâyifesinden niçe etrâk-i mezmûmu'ş-şiyem menâsıb-i kazâ ile **(64b)**ve fevâyid-i 'ilm u ma'rifet ile müttehem olub gendüsü¹⁵⁴ tezvîr ile kayd-i defter kılındığı¹⁵⁵ gibi elleri dahi kizb u şirret ile terezdesine zamm etmege ve mülâzemet içün virdüğü dînâr u dirhemi 'avâyid-i sicill u hüccetden ma'a-ziyâdetin ferâhem kılmağa başlar. Fe-emmâ ahkâm-i şer'îyeye 'âlim olmayub, husûsan rây-i fâsidine göre fikh-i 'aklı kullanub hükmini icrâ ve hüccet-i ğabâvetini imzâ ile ve şer'-i şerîfe muhâlif münâkehâta temessükât u rızâ virdüğü takdîrce 'ıyâzen bi'llâhi kazâsı halk-i 'âleme bir nâ-gehânî kazâ ve de'âvî-i müslimîni isgâsı ekserîyâ kaziye-i zinâ-iktizâ olub, itdükleri nikâhlar fâside ve hüccetleri zânî vu zânîyeye müsâ'ade ve anlardan vücûda gelen etfâl-i nâ-halefün zinâ şöhretiyle metâ'-i a'mâlleri kâside olub hak kâzî oldukda ol makûle kuzâtun cezâları virilür ve küttâb-i nâ-savâb-i ma'siyetleri kirâmen kâtibîn imzâlarıyla mukayyed bulunur. Ma'a-hâzâ ol makûle kuzât-i ağbiyâ icrâ'-i hak ve isgâ-i kazâyâ-i

idüğü mukarrer iken anun gibileri söyletmezler. Bahs-i 'ilmî olmağla fi'l-cümle cür'et etse dahi haddün degüldür deyû iskât idüb vücûd virmezler. Bu tarîkle libâs u şî'ârları mükemmel ve illâ fazâyil-i zâtîyeleri enkas-i ekmel. Felâ-cerem pâdişâh-i 'âlem ve şâhenşâh-i cem-haşem hazretlerine vâcibdür ki bunların gibilerden sâl be-sâl te'lifât u âsâr taleb eyleyeler ve mansıb-i cedîd tevcih olundukça mu'ârizlariyle imtihân buyurular ki her-kesün mezîyet-i fazlî zâhir ola ve mücerred terâkib-i arabîyenün me'ânisini türki dil ile ta'bîri mahz-i mevlevîyet kıyâs idenlerün ğabâvetleri bâhir ola ve bu tarîkle-rahimellâhu imerâ'a 'urife kadrühü- mazmûnı dahi gün gibi incilâ bula. (HAZ 17b-18a'da normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

¹⁵³ kılınub (HAZ 18a)

¹⁵⁴ gendüsini (HAZ 18b)

¹⁵⁵ kıldığı (HAZ 18b)

mutlakda tenâkuz¹⁵⁶ sûretinde hüccetler virüb gâh rişveti ziyâde virenler cânibine hükm idüb ve gâh havf u haşyetine mübtelâ olduğu ekâbir havâtırın gözedüb nite-ki fî zamâninâ ‘Arabistân kâzîlerinden bir nâdân ‘imâme-i büzürg ile müşârün-ileyh bi’l-benân ve ekmâm-i **(65a)** sütürg ile engüşt-nümâ-yı a’yân olub lâf-i nasfet ile ve güzâf-i ‘adâlet ile rüzgârın geçürürdi ve mir’ât-i tâbnâk-i hestîde kemâl-i ğabâvet u cehâletinden menem, dîger nîst deyû her zamân gendüsini görürdi. Bir gün iki karye halkında nizâ‘ u da‘vâ ve bir duhterün nikâhına müte‘allik ‘inâd-i bî-ma‘nâ vâki‘ olub fellâhîn-i ziyâ‘ asl-i nâmûs deyû izdiyâd-i rişvet ile nizâ‘ iderek bir mertebeye vardı ki evvelâ cânib-i vâhidün nikâhı şer‘îdür deyû yüz sikke altun rişvet alub ellerine bir müe‘kkid hüccet virdi. Sâniyen anlar dahi irtişâda ‘arz-i kudret ve isbât-i müdde‘âda bezl-i mâl u milket kılub iki yüz flori rişvete cür‘et ve evvel virilen hüccetün tezyîfine sa‘y u dikkat itdüklerinde fî’l-hâl kâzî’i irzâ ve cehâleti hüccetini gendüye imzâ itdürüb bu kerre sıhhat-i nikâhı anlara hükm eyledi ve ellerine anların murâdlarına muvâfık ve gendünün sevâdına lâyük bir sûret-i sicill u hüccet dahi virdi. Hâlâ-ki evvel alduğu yüz sikkei döndürmedi ve âsîb-i kazâya göğsin gerüb anlar şikâyete giderlerse hâl nice olsa gerekdür dimedi. Ve bundan ağreb bir kaziye-i bu’l-‘aceb dahi budur ki asdikâdan bir sâdikü’l-kavlün şehâdeti ve ‘ilmi müte‘allik olduğu üzre rivâyet u hikâyeti **(65b)** üzre Haleb tevâbi‘inden Sermîn kazâsında bir şahs-i rast-güftâr bir medyûnını mahkemeye ihzâr idüb on şâhî mikdârı hakk-i şer‘îsine tâlib olur¹⁵⁷ ve medyûn-i mezkûrun inkâra mecâlî olmayub i’tirâfı ile müdde‘âsı sübût bulur. Felâ-cerem müdde‘iden harc-i mahkeme deyû sekiz şâhî taleb olunur. Nev‘an ta‘allül u ‘inâd itdüğü için hattâ üzerine muhzir de konulur. Görür ki halâsına imkân yok, da‘vâsından ferâğat ve meblağ-i mezbûrı medyûnına hibe tarîkiyle ibrâ-i zimmet ider ve gendü zu‘mınca muhzir elinden yakasın silküb kâr u kesbine meşğûl olmağa gider. Lâkin gitmege komazlar. Nâibü’s-şer‘ ve hüddâm-i mahkeme da‘vâ-yı mezbûrdan hiçbir tarîkle el yumazlar. “Elbette sen ferâğat itdün ise biz geçmezüz, ve sen mâluni ana hibe kıldun ise biz harc-i mahkemei müzmahil etmezüz” deyû sekiz şâhî talebinde çüst u çâlâk ve herifi çeküb çevürmede¹⁵⁸ şitâbân u bî-hemâk olurlar. Şahs-i mezbûr ise nev‘an ‘âlim ve hak gendü elinde

¹⁵⁶ tenâkus (HAZ 18b)

¹⁵⁷ olub (HAZ 19a)

¹⁵⁸ çevürme (HAZ 19b)

olduğına câzim olmağla benden ne istersiz deyû esahh u râst ve bî-kem u kâst hak söz ne ise edâ eyledükde “Nedür ki sen şer‘-i şerîfî tahfîf ve müteveccih olan hakkuni tezyîf eyledün” deyû müdde‘î-yi mezbûrun hakkında bir nâ-hak sicill iderler ve ol virecegi harc-i mahkeme bedeli **(66a)** subaşıdan beş sikke altun alınub “Var bunun on florisin al” deyû habsine ruhsat virürler.¹⁵⁹ Fi‘l-vâki‘ meblağ-i mezbûr alınur ve on şâhî da‘vâsiyle gelen müdde‘î seksen şâhî harc ile güc ile halâs bulur. Pes kuzât-i zamân ve vülât-i ğabâvet-nişânun bu makûle zulmlerine hadd ü ğâyet ve fukarâya bu gûne ta‘addîlerine encâm u nihâyet yokdur. Çak başdan ‘Arabistân kâzîlerinün takrîr-i da‘vâ deyû akça almaları ve müdde‘îye hüccet u temessük olmayan tahrîrden ücret istemeleri ne şer‘-i şerîfe muvâfık ve ne ‘âdât-i kuzât-i selefe mutâbıkdur. Def‘i bâbında rây u tedbîr âmir-i ulü‘l-emr olan pâdişâh-i ‘adâlet-semîr savbına menûtdur.

Tarîk-i hâmis oldur ki vezîr-zâdelere babalarının vizâreti hâlinde beglerbegilik virilmeye ki selâtîn-i selefde buna ruhsat ve esâtîn-i hayrû‘l-halefde bu kânûna icâzet yoğidi. Zîrâ mansıb-i emâret elbette beglerbegilere mürâca‘at îcâb etmeg ile vezîr-zâdelerün fi‘l-cümle zabtı ve zulm itdüklerince bend-i bend ile rabtı mümkün olur. Fe-emmâ beglerbegi olub, husûsan babaları sadr-i vizâretde bulunub cevır u âzâra başladukları takdîrce iskâtlerine mecâl ve ıslâh-i mûcibü‘l-berekâtlarına ihtimâl ba‘îd u muhâl mertebelerindedür.**(66b)** ‘Ale‘l-husûs fî zamânına müşâhade kılınmış ve tecrîbe-i hâlisâ ile kalb gümüş gibi mihekk-i imtîhâna çalınmışdur ki kenâr beglerbegileri ki vardur taht-i hükûmetlerinde nüfûs-i kesîre anları taht-nişîn-i server menzilesinde bilürler ve mesâlih u umûrlarında¹⁶⁰ emr-i sultâna mürâca‘at ider gibi fermânlarına mütâba‘at kılurlar. Anlar dahi câh u celâllerine iğrârdan ve hevâ-yı nefşânîyelerine göre hükûmet ile ‘arz-i kudret u iktidârdan hâlî olmazlar. Bâ-husûs ki ‘unfuvân-i şebâbları ve evâ‘il-i devlet u iktisâbları ola. Vech-i vecîhi budur ki vâris-i mülk olan şeh-zâdelere beglerbegilik virilmez ve beglik nâmı ile konulub ol makûle vilâyet-i ‘âmmesi olan menâsıb münâsıb görölmez. İmdi vezîr-zâdelerün evâ‘ilde rütbeleri, sancak pâyeleri ve evâhirde mertebeleri şehriyârân-i ‘âlî-himmetün elviye-i hü mâ-sâyeleri kâfidür. Bundan artuk mansıblar virilmesi refâh-i ahvâl-i re‘âyâya münâfidür. Meger-ki ‘adle mâyıl rûz-

¹⁵⁹ virür (HAZ 19b)

¹⁶⁰ umûrunda (HAZ 20a)

dîde ve nasfeti kâmil merd-i sâl-hurde ola. Yine de be-şartı ân ki vâlidinün zamân-i vizâreti ve evân-i sadâreti olmaya.¹⁶¹

Tarîk-i sâdis sikke-i celîle ile merğûb olan derâhim ve denânîr husûsıdır ki selâtîn-i zevi'l-iktidâra **(67a)** mevâhib-i hâsse-i ilâhîyeden iki mevhibe-i celîle vardır ki biri hutbe-i şerîfe ve biri sikke-i münîfedür. Felâ-cerem hutbe-i refî'atü'r-rütbede irtifâ'-i şân-i sultânî ve i'tilâ-i zât-i pâk-i hâkânî mazmûnı ifâde kılınub kibâr u sıgâra itâ'at-ı ulî'l-emri ta'lîm ve ebrâr u ahyâra mütâba'at-i halîfe-i 'asrı tefhîm mukarrerdür. Ve ammâ sikke-i münîfede 'arz-i kudret-i şehriyârî ve nakl-i 'izzet-i kâmkârî meşhûnını istifâde mu'ayyen u muharrer olub dirhem u dînâr bâğ u râğ-i saltanatun yâsemîn ve gül-i nesrînine nümüvv-dâr oldukdan ğayrı meselâ her sikke-i 'Osmânî bir varak-i nûrânî ve her dînâr-i sultânî bir levh-i zerrîn-i cihân-bânîdür ki sadr-i sadrı nâm-i bülend-i pâdişâhî ile mu'anven ve satr-i şatrî-i târîh-i cûlûs-i şâhenşâhî ile müberhen olub gendüler bî-pây iken pây kat' etmeleri ve bî-dest iken siyâhate dest-res bulub elden ele gezmeleri tekellümsüz kuvvet-i kâhire-i husrevâneye şehâdetleri, ta'allümsüz kudret-i bâhire-i pâdişâhâneyi hikâyetleri, lâ-siyyemâ sîm-sîmâ dil-rubâlar gibi cezb-i kulûba kudretleri ve sâhib-i müdârâ keyyisler gibi her-kesün **(67b)** kîsesine duhûl idüb ülfetleri, bâ-husûs tuhaf u yâdigâr kısmından her metâ' ile münâsebetleri ve gendülere

¹⁶¹ [Derkenâr] Bunlardan ğayrı beglerbegi-zâdelerden ve sâir ümerâdan serhadlerde mansab sürmüş ya'nî Lahsâ vu Basra ve Yemen u Habeş'e husûsan cezâyir-i 'Arab u Tûnûs ve ol câniblerdeki Trablûs beglerbegiliklerinin eyâletin görmüş levend-meşreblere memâlik-i ma'mûreden iç il hükmindeki beglerbegilikler tevcîh olunmaya ki mu'tâd oldukları cevri u bî-dâdı ve katli-nüfûsa müte'allik mezâlîm-i bâhirü'l-fesâdı iç illerde dahi icâd etmeyeler ve tarîk-i şer'-i şerîfî koyub râh-i zûlm u ta'addîye gitmeyeler, fukarâ nâle-künân-i üftân u hizân südde-i sâ'adete gelüb, ikide birde rikâb-i hümâyûna ruk'alar sunub şikâyet kılmalı olmaya. Zîrâ ol zümreden biri Behrâm Paşa bin Mustafâ Paşa idi ki, Yemen'den gelüb, Diyâr-i Bekr'e hâkim oldi. Kürd Yusuf Beg nâm mîr-i muhteremi tabl u tuğ u 'alemi ve kırk elli mikdârı huddamı ile memâlik-i mahrûsede güm eyledi. Ve biri Süleymân Paşa bin Kubâd Paşa idi ki, Habeş'den gelüb bir tarîkle Bağdâd'a vâlî oldi. Bir senede burc-i evliyâyı zulmle âteşnâk ve binden ziyâde müslîmânı bi-ğayr-i hak katl ile helâk itdükden ğayrı gün olmazdı ki bir âfitâb-i 'âlem-tâbî dest-i teğallûble çeküb almaya ve vücûdı gencini harâb idüb kenz-i 'iffetine ef'î-i demân u su'bân-i cân-sitân salmaya lâ-siyyemâ gâh bî-mezheb ışıklara hem-meşreb olub "Esrâr yemek 'ibâdet etmekdür" derdi ve gâh gendü eliyle katli-nefs idüb "Âdem öldürmek ihyâ-yı envât etmekden ziyâde mu'cizedür" deyû söylerdi. Hazelehümallahu ve demmerahümâ. (HAZ 20b'de normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

direm-harîde olan hocalar ile mü'ânesetleri rûz-i rûşenden azher ve şems-i müstenîrden enver u münevverdür.

Li-mü'ellifihi:

Pâdişâhun sipihr-i kadrinde
Şems dînâr u şâhî meh-pâre.
Nûr-i 'izzetle pâre 'Osmânî
Benzer anda nücûm-i bîdâra .
Fûls-i ahmer de döndi ol gökde
Şafak evcinde necm-i seyyâre.
Bu sadedden firengî hâricdûr
Ğuroşî harca kalb bâzâra .

bâğ-bân-i iz'ân bûstân-i kudret u tûvânda direhtistân-i gülistân gibi bu teşbihât-i rengîn ezhârını hâtır-nişân ve bu te'vîlât-i dil-pezi-i şükûfezârını gül gibi nümâyân eyledi.

Li-mü'ellifihi :

Saltanat gülsitân-i cennet olub
Zer-i surh anda kırmızıî güldür.
Pâre vu akça nakş-i sikke ile
Jâle düşmiş beyâz sünböldür.
Fûls-i ahmer deyüb begenmedüğün
Lâle-i âl ile karanfildür.

Pes sikke-i şehriyârîde şeref-i tâm ve kudret-i kâhire-i husrevânei inhâ vu i'lâm mukarrer olub her âyine kânûn-i selâtîn-i vâcibü'l-ihtirâm vefkince zâhirü'n-nizâm ve bâhirü'l-intizâm kılınması lâzım-i mâ-lâ-keîâm iken fî zamâninâ pâdişâhumuzun cedd-i büzürgvârları nâmiyle mu'anven (68a) ve gendülerün sikke-i celîle-i kirâmîleriyle müberhen olan nûkûd-i hümâyûnı ki bi-hasebi'l-istilâh dirhem-i 'Osmânî deyû mu'ayyendür, kallâblarun kullâb-i tezvîrine giriftâr olmağla hâlâ bir derecede sıgâr ve kırkılı kırkılı bir kırık sûret ile be-dîdâr olmışdır ki bâğ u râğ-i saltanatün nevr-i pür-nûrî ve şahsâr-i bahâr-i hükûmetün evrâk-i şükûfezâr-i mevfûrî mesâbesinde iken bu zamânda hey'etde katerât-i jâleye dönmişdür. Kezâlik vilâyet-i 'Arabistân'da cârî olan pâre dahi ezhâr-i envâr-i hilâfetün sîmîn-kadeh u yâsemînî ve sünbül-i 'arabî nâmına bir

nevr-i pür-nûr-i güzîni menzilesinde iken bu ehyânda zerger potasına dökülen¹⁶² reşehât-i sîmâba öykinmişdür. Ve bi'l-cümle nakd-i 'Osmânîye cümleden ziyâde rağbet vâcib iken giderek i'tibârdan kaldı ve ziyâde hurde kesilmeg ile husûsan künde-bâz u kallâş Yehûdîler eline düşüb kırılmağla tüccâr-i bâzâr anı bi'l-küllîye nazardan saldı. Bu minvâl üzre 'Osmânî nâ-bûd ve pâre anun hey'etiyle mevcûd oldukdan ğayrı flori kısmının dahi bir kısmında bir kâmilü'l 'ıyârı nâdir ve meksûrî hod tamâmından ziyâde idüğü zâhir u bâhirdür.(68b) Sarraflar ise gölge harâmîsi bir bölük leffâflardur ki tamâmı hîle ile nâkıs çıkarmada ve dürüsti firîb u rîv ile meksûr behâsına almada ve gendüsi sarf etmelü oldukda yine ziyâde behâ ile virmede, husûsan nükûd-i 'Osmânîyeyi üç kısm idüb sıġârının altmışını ve kibârının ellisini ve kırk beşini ve mertebe-i vustâda olan derâhimün elli beşini bir floriye sarf idüb hilâf-i kânûn bu makûle mu'âmelât-i vâjgûndan dahi halk-i 'âlem, belki cümle-i benî Âdem zucret u melâlet-nümûn olduğı mukarrerdür. Ve harem-i muhterem-i pâdişahîye gönderilen nükûd-i mazrûbe der zarb-i¹⁶³ Kırâtova akçası nâmı ile merġûbe olmağın beyne'l-'avâm cârî olan direm¹⁶⁴ 'ilm-i şerîf-i pâdişâhîden mestûr u mübhem kalub bu vech ile ihtilâl mâh u sâl mütezâyidü'l-emsâl olmadan ve re'âyâ vu berâyâ almada ve virmede 'acz-i hâl ile infi'âl bulmadan hâlî degüllerdür. Ma'a-hâzâ kânûn-i kadîmde yüz dirhem gümüşden kaç yüz direm kesildüğü ve bir flori 'alâ mâ ceret bihi'l-'âde altmışdan bir eksüğe bozulduğı her cihet¹⁶⁵ ile ma'lûm iken hâlâ hıyânet-i 'ummâl ve celb-i defterdârân-i bed-a'mâl hasebi ile her birinde tefâvüt-i fâhiş ve kûsûr u kusûr-i i'tibârına göre harc u sarfında izdiyâd-i mûhiş muhakkak olmağla tadrîc ile (69a) açmazdan sikke-i celîle-i şehriyârînün revâcı kesâda mübeddel olmuşdur, hâlâ-ki vüzerâdan kimse bu sırrı sormaz ve kabâhatini¹⁶⁶ anlamaduklarından tahsîl-i vukûfına tecessüs u tefahhusla mukayyed olmaz.

Li-münşî'ihî:

Lâzımü'l-i'tibârdur sikke

Vâcibü'l-iftihârdur sikke.

Nâm-i sultâna iştihâr viren

¹⁶² dökülmüş (HAZ 22a)

¹⁶³ dönüb (HAZ 22b)

¹⁶⁴ dirhem (HAZ 22b)

¹⁶⁵ vech (HAZ 22b)

¹⁶⁶ kabâhati (HAZ 22b)

Mâcid-i nâmdârdur sikke.

Ne bilür anı nâkısü'l-iz'ân

Hayli kâmil 'ıyârdur sikke.¹⁶⁷

Tarîk-i sâbi', vüzerâ'-i zî-şân ve ümerâ vu mîr-i mîrân âdemlerinün tîmârlar ve ze'âmetler ile kâmrân olmalarıdır ki selâtın-i sâbika zamânlarında bu tarîka ruhsat-i şâhâne ve efendileri hayâtında kulları beytû'l-mâl-i müslimînden behredâr kılınmağa icâzet-i husrevâne yoğidi. Nihâyet bir vezîr ve yâhûd mîr-i mîrân nâmına bir emîr-i kebîr vefât itdükde âdemlerinün güzîdelerinden birkaç nefere âsitâne bölügiyle ri'âyet ve mâ'adâsına Mısır u Bağdâd ve sâ'ir merz u bûm-abâd bölüklerine emr-i âlî-şân 'inâyet oluna gelmişdi. Felâ-cerem şimdi her vezîr-i muhterem ve mîr-i mîrân ve mîrlivâ-i muhteşem hâl-i hayâtlarında cümle âdemlerine yarar tîmârlar ve ze'âmetler virüb, husûsan uc beglerbegileri berây-i hâtır yevmîyesi ziyâde gedükler kaydiyle ze'âmet 'arzları gönderüb **(69b)** bir akça dirlige mutasarrıf olmayan şahsı dört beş ay içinde ze'âmete çıkarub ve gendülere âdem beslemek için 'inâyet buyurulan niçe kerre yüz bin akçalık hâs mahsûli ğayrı masârif sarf olunub cemî' âdemleri tîmâr ve ze'âmet hâsılından behremend ve efendileri gendü hâsları mahsûli ile tüccâr-i nâmdâr-i ercümend olub, âdet-i kadîme muhâlif dâd-istâda ve kânûn-i kadîme mugâyir nehc-i ğayr-i sedâda sâlik olmağa başlamışlardır. Zîrâ beglerbegileri âdemlerinden mahlûl artmak ve niçe yıllardan berü nâ-murâd kalan ma'zûller tîmâr ve ze'âmet almak derece-i muhâldedir. Farazâ cümlesi ber-murâd ve mahsûllü ze'âmetler ile de mecbûrû'l-fu'âd

¹⁶⁷ [Derkenâr]Fe-emma sene erba'a ve tis'in ve tis'a mi'e [994] târihindeki fermân-i kazâ-cereyân vârid olub bir flori iki altun hisâbına ya'nî ki yüz yigirmi akçaya sarf olunmak buyuruldi, kibâr u sığâr mu'âmelât-i câriyede ol minvâl üzre fermân-berdâr oldılar. Ve-lâkin nedür ki nakd-i 'Osmânî ile tekayyüd buyurulmadı deyû Yehûdâ sarrâfları dibekek akçayı kırkmağa ve zamân-i sâbıkadaki 'Osmânînin birisini veznen üç akçaya müsâvî kılmağa başladılar. Ehl-i sük ise ittifâk-i nifâkla zevât-i kıyemden her nesnenün behâsında zı'f ziyâde eyleyüb ve bu tarikle her biri hükkâm gibi icrâ-i ahkâm idüb bu hisâb üzre sarfun nef'i nakkâdlara ve ehl-i bâzâra ve zarar u gezendi fukarâ-i diyâra vâki' oldi ki bir akça yerine ikisin harc ider oldılar. Ve ihrâcat-i lâzîmelerini ber vech-i zı'f ziyâde buldılar. Pes hazret-i zıllullâh eyyedehullah ve kavvâhu cenâb-i müstetâbına vâcibdür ki ehâli-yi sûkı tarîk-i hakka sevk ile iskât ve mu'âmelâtı üslûb-i sâbık üzre isbât emr eyleyüb, nasfet-i kâmile ile insâf ve 'adâlet-i şâmîle ile î'tilâf buyuralar. (HAZ 22b-23a'da normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

kılinsalar yine satub harcanmaları ve efendileri kuvvetiyle evvel düşen tîmârları almaları muhakkakdur. Sâbıkâ bu hakîr vilâyet-i Haleb'de tîmâr defterdârı iken vâkîf ve bu müdde'ânun sübûtine kemâ-yenbağî 'ârif oldum ki fermân-rân-i diyâr-i 'Arab ya'nî mîr-i mîrân-i vilâyet-i Haleb'ün on kerre yüz bin ile gendinün eyâleti mukarrer iken ikinci seneye varınca sekiz kerre yüz bin ile âdemlerinün tîmâr u ze'âmeti mükemmel oldu. Aslâ zamânında ma'zûllere tîmâr ve dirliksüz kalan haste-hâllerün derdine tîmâr müyesser olmadı. Ma'a-hâzâ bu tarîkle 'arz-i pâdişâhî dahi halel-pezîr olub **(70a)** pâye-i emâretdeki zu'âmânun kimi peyk-i devân ve kimi sarrâc u bevvâb u çâşnîgîr nâmına dâmen der-miyân olub mâlik-i mülk-i cihân olan şehriyâr-i gîtî-setânun bevvâbları ve sarrâc u peykleri beşer altışar akça 'ulûfeye ve çâşnîgîrleri kırkar akça vazîfeye mutasarrıflar iken vüzerâ'-i 'uzmânun¹⁶⁸ ve sâ'ir ümerâ ve mîr-i mîrânun bu hidmetlerdeki âdemleri yarar ze'âmetlerde ve ikişer ve üçer yazusına mütehammil tîmârlar ile pâye-i emâretlerde bulunmak ne muvâfık-i rây-i münîr ve ne mutâbık-i tedbîr-i dil-pezîr oldukdan ğayrı edebden hâric vaz'-i nâ-şâyeste ve hıyânetleri mûcib hisâl-i nâkıs u kâste idüğü rûşendür. Ammâ şöyle ki pâdişâh-i İslâm-e'azzellâhu ensârehü ilâ yevmi'l-kiyâm- bu tarîke nizâm u intizâm virüb mâ-tekaddemden cârî olan kânûna mürâca'at ve ihtiyârât-i ecdâd-i 'izâmlarına kemâl-i iltifât ile mütâba'at buyururlarsa edânî merâtib-i e'âlîye çıkmakdan ve beytü'l-mâl-i müslimîn dâyimâ nâ-mahallere tevzî' olunmakdan berî olur. Ve ayakda kalan ehâlî anların başlarına berâber olub fi'l-cümle tesellisini bulur. Ma'a-hâzâ bu zümreden biri vefât itdükde ze'âmet u berâtı 'ayniyle bir âdemine dahi virilmek ve ol mürdenün **(70b)** ismiyle biri dahi tesmiye olunub dirligi ana revâ görölmek vâkî' olur. Bu takdîrce hem yedükleri harâm ve hem efendilerinün hıyânetleri şöhre-i havâss u 'avâm idüğü sübût u zuhûr bulur. Bu makûle ahvâl cümleden ziyâde mûcib-i ihtilâl olub halîfetü'r-rahmân bu bâbda tebassur u iz'ân üzre olmak ve bu gûne nâ-şâyeste umûrî bilâ-te'hîr men' u def' buyurmak mühimmât-i dîn ü devletden idügünde reyb yokdur. **Tarîk-i sâmin:** Fî zamâninâ sipâh u zu'âmâ za'f-i kudret ile hüveydâ olub zamân-i sâbıkadaki gibi ze'âmet mertebe-i emâret olmamağa bâ'is olan umûrdur ki 'umûmâ begler, husûsâ beglerbegiler her kangı vilâyetde mansıb alurlarsa âdemlerinün kibâr u sığârını gâh mürde yerine ve gâh emr-i şerîf ile birer mahlûl gedüğe kayd idüb ba'dehü gâh bedel ve gâh sülsân tarîkiyle bî-

¹⁶⁸ 'izâmın (HAZ 24a)

bedel ze‘âmet u tîmârlara evâmir-i ‘alîye getürdüb, her kangı cânibe mansıbı tebdîl olursa ahkâmı dahi ol semte tebdîl itdürüb bu tarîkle meselâ Basra ve Lahsâ'da ve Yemen u Habeş ile ma‘rûf olan serhadlerdeki dirligün revâc u rağbeti südde-i sâ‘adetteki vazâyif gibi degüldür, ednâ âdemlerine ellişer altmışar akça gedük **(71a)** kayd itdürüb bir ‘ulûfe alduğı gibi tîmâr u ze‘âmete çıkarub bu minvâl üzre menâsıbı münâsib kimselere düşmeyüb levend tâyifesiyle ekâbir kullarına mahsûs olub, ‘ale’l-husûs ol makûle Habeş ve Yemen ve Lahsa vü Basra gibi serhadd-i rûşen ‘ulûfe-horları yeden bi-yedin Rûm iline ve Anâdoli tîmârlarına geçüb harem-i muhterem-i pâdişâhîden çıkan bölük halkı evâhir-i ‘ömrinde kat‘ ideceğı pâyeyi anlar üç ayda tayy idüb ümerâ ve her melikü’l-ümerâ kapularında hâşâ sümme hâşâ peykleriyle derbânları bile¹⁶⁹ ze‘âmetle engüşt-nümâ olduğundan ‘âmme-i ‘asâkir-i nusret-me‘âsire nev‘an ihtilâl vâki‘ olmışdur ve min-ba‘d men‘i mümkinâtdan olmayub tedârûki mümteni‘âtdan idüğü sübût u zuhûr bulmışdur. Meger-ki pâdişâh-i ‘âlem-medâr min-ba‘d tenbîh-i ‘adâlet-şi‘âr ve kânûn-i cedîd-i ma‘delet-âsâr buyuralar ki her serhaddün mevâcib-horları tîmâra çıkduklarında yine ol serhadde evâmir-i ‘alîye virile, tebdîl behânesiyle iç illere geçirilmeye ve bu husûs kânûn-nâme-i hümayûnda mazbût u mansûs tutulub hilâfına cevâz gösterilmeye ki tedrîcle sipâh u zu‘amâyâ rağbet ve ekâbir nevkerlerinden tîmârlar ve ze‘âmetleri evvelki gibi sıyânet **(71b)** mümkün olub eyyâm-i ‘adâlet-encâm-i şehriyârîde bunların inkırâzı ile yine ocak erlerinin rûşen çerâğ olub, uyanması ve merdüm u mahdûm düşkünlerinin ayaklanması müyesser ola. Yoksa ol zalemenün zulmet-i zulmlerinden dehrün berâ’eti ve âfitâb-i re‘fet u ‘adâletün şarkdan garbe izâ’eti ve nûrânîyeti âher vech ile müte‘assirdür.

Ammâ bâb-i sâlis ki: ba‘zı nâ-şâyeste ef‘âl sebebi ile ‘acz-i ahvâl-i cumhûrdadur. Hafî olmaya ki, ihtilâl-i ‘aceze ve mesâkin hazerlerde vezîr-i a‘zam serdâr-i muhteremün teğâfûlinden ve seferlerde ‘asâkir-i deryâ-makâtıra serdâr nasb olunan kâmkâr-i muhteşemün umûr-i cumhûr ile mukayyed olmayub tecâhülinden idüğü meşhûd-i ‘ukûl-i dûr-bîn ve ma‘lûm-i fuhûl-i rû-yi zemîndür. Ve bu iki zât-i ‘âli-câh ki, vekîl-i bî-‘adîl-i pâdişâh-i devlet-destgâhdur, mâdâm-ki ahvâl-i kihân u mihândan teyakkuz u intibâh üzre olmayalar, ‘âmme-i re‘âyâ ve kâffe-i berâyâ sâha-i huzûr u râhatden peygûle-i zucret ü melâlete yakındur. Zîrâ mülk-i Şîrvân teshîrine serdâr ve Kars kal‘ası ta‘mîrine

¹⁶⁹ ile (HAZ 25a)

fermân-berdâr olan vezîr-i dilîr-i kişver-güşâ Lâlâ Mustafâ Paşa merhûm ki, şecâ‘at u şehâmeti *Nusret-nâme* nâm kitâbumuzda **(72a)** mersûm ve celâdet-i tab‘î ve cüll-i himmeti ol makâlatun me‘ânisinden ma‘lûmdur. Bu hakîr ber-mûcib-i hatt-i hümayûn-i lâzîmü’t-tevkîr müşîr-i müşârûn-ileyhe münşî ta‘yîn olunub, her hâline¹⁷⁰ vâkıf ve gerek pesen-dîde hisâline ve gerek sû’-i ef‘âline ‘ârif olmağla beşerîyet muktezâsınca gendünden sâdır olan ba‘zı taksîrâtun nakl u tesvîdine, husûsâ niçe fûrû-mâyelere râğbet ve istihdâm etmeg ile vâki‘ olan hatâyânun tahrîr u tafsîline muhikkîyet üzre cür‘et ve munsîfiyet muktezâsınca mübâşeret olundi, tâ-ki ol makûle ahbâr safâhât-i rûzigârda sevâd-i midâd ile ber-karâr olub serdârlige me‘mûr olan düstûrlara destûrîl-‘amel ola ve gulüvv-i leşker ile perîşân-hâl olan ser-leşkerân-i mağrûra ahz-i ‘ibret idecek bir mahall ola. Ve‘l-hâsıl sipehsâlâr olan şân-i büzürgvâr niçe vech ile medâr-i müdârâda pergâr gibi devvâr ve vücûdî dâyre-i hüsn-i sîretde nokta-i merkez misâli pâyidâr u ber-karâr olmayınca ahvâline intizâm ve fermânına mutî‘ olan leşkere çendân nusret u iğtinâm müyesser olmaz. Felâ-cerem gûş-i cân ile sâmi‘ ve sımâh-i iz‘ân ile müstemi‘ olan hullân-i müntefî‘den pûşîde olmaya ki, **evvelâ** serdârân-i ‘âlî-rütbet ve sipehsâlârân-i me‘âli-menzilet olanlara lâzîm u mütehattîmdür ki ârâste-i fehm u kiyâset **(72b)** ve pîrâste-i dâniş u basîret olub hîn-i ğazabda hamûl ve vakt-i meşakkat u ta‘bda sabr u sebâte mecbûl olalar ve kinf-i hizmetlerinde kitf-i himâyetlerinde olan süfehâ ki fî zamâninâ ekseri ibtilâ-yı berş u afyûnla mezmûm ve hidemât-i kitâbet u ğayrda bu makûle nâ-sezâlarun etvâr-i şenî‘a ve ef‘âl-i menî‘aları safâhât-i rûzigârda belki levehât-i leyl u nehârda mektûb u mersûmdur, mümkün oldukça anlara irhâ-i ‘inân eylemeyeler ve her söyledükleri söze kulak tutub dinlemeyeler. Zîrâ ehl-i hükm olanlara sû’-i ahlâk ve zîr-desti olan zu‘afâyâ ‘adem-i işfâk yaraşmaz ve tahliye-i bâtın emrinde ğâfil ve ekl u şûrb muktezıyâtıyla hîn-i tehevvrde lâ-ya‘kil olmaları fermânân-i ‘adâlet-nişân olmalarına düşmez. Nite-ki vilâyet-i Haleb dîvânında bir dîvâne ve zâhiren tavr-i ‘aklden bîğâne ya‘nî ki Sultâne nâm meczûbe-i yegâne cemî‘-i hükkâm hâzırîn ve icrâ’-i ahkâm-i dîn ve ısgâ-i kazayâ-i müslimîn emrine mübâşirîn iken mezbûre dîvâne dîvâna çıkageldi ellerin karsa karsa semt-i mizâh u istihzâdan tekellûme başladı ve cümleye hitâb idüb “Hükmüküm yâ müslimîn, hükmü’l-behâyim, nehârüküm battâl,

¹⁷⁰ hâle (HAZ 25b)

leylüküm nâyim.”¹⁷¹ deyû söyledi. Pes hükm-i behâyimde olan hükm gâh tehevvr (73a) u tecebbür ile ve gâh istiğnâ vu tahayyür ile husûsâ hayvânîyet muktezâsınca ağrâz-i nefsânîye ile ve ekl u şûrb müsted‘âsınca iğvâ-yı şeytânîye ile olduğu bundan dahi zâhirdür. “Unzur ilâ mâ kâle lâ tenzur ilâ men kâle.”¹⁷² Bundan mâ-‘adâ Anuşîrvân-i ‘âdil ki icrâ-i ahkâm etmede ‘asrında bî-mu‘âdil idügi وَلِدْتُ فِي زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ¹⁷³ hadîs-i şerîfinden ma‘lûmdur. Felâ-cerem Nuşîrevân-i sâhib-kerem dîvâna çıkdukca akreb-i huddâmına ya‘nî yanında kitâbet emrine meşğûl olan ğulâmına emr iderdi ki “Eger sadr-i hükûmetde kâyim ve işğâ-i kazâyâ-i¹⁷⁴ müslimîne¹⁷⁵ müdâvim iken ‘ıyâzen bi’llâh bana ğazab müstevlî olursa evvelâ bu satrı yazub sunasız ki mazmûnı “mâ ahsene’l-afve ‘inde’l-kudreti”¹⁷⁶ ola ve eger anunla ğazabum fâ’it ve tehevvrüm sâkit olmazsa ikinci “irhem ibâde’llâhi yerhamüke’llâh”¹⁷⁷ kelâmını yazub viresiz. Ve eger iğvâ-i şeytânî ve iktizâ-i hevâ-yı nefsânî üzre anunla da nâire-i ğazabuma teskîn ve bünyân-i ‘adâletümde kemâ-yenbağî temkîn müşâhede olunmaz ise üçüncü “emsik nefseke ve leste bi-ilâhin feinnemâ ente ‘abdün âcizün”¹⁷⁸ satrını sunasız. Pes her çend-ki Nuşîrevân-i ‘âdile tehevvr u ğazab müstevlî olsa (73b) böyle iderlerdi. Elbette satr-i sâlisde her cihet¹⁷⁹ ile tenezzül u tezellülü ve erbâb-i hâcâtıdan sudûra gelen ef’âl u akvâle tahammülü mukarrer olurdi. Husûsâ degmede satr-i sâlis kitâbetine ihtiyâc çekilmezdi, kelâm-i evvelün te’sîri ile deryâ-yı ‘âtıfet ve bihâr-i merhametleri cûşân u hurûşân olub niçe mücrimleri ‘afv-i cemîli müyesser olurdi. Bâ’is bu idi ki kemâl-i ‘adâlet ile ma‘rûf ve fahru’l-’âlemîn resûlû’s-sakaleyn gibi habîb-i hakkun vasf-i şerîfiyle mevsûf olmışdı. **Sâniyen** serdâr-i dâna ol zât-i müşkil-ğüşâyâ itlâk olunur ki ‘askerün mühimmâtını eshel tarîkle teh’iye ide ve zâd ü zevâdelerini merâhil u

¹⁷¹ Ey Müslümanlar, sizin hükmünüz (gidişatınız) hayvanların hükmü (gidişatı) gibidir. Gündüzleriniz boş, geceleriniz uykuda geçer.

¹⁷² Söyleyene değil, söylenene bak.

¹⁷³ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/454; Aliyyülkârî, *el-Masnû‘ fî ma‘rifeti’l hadîsi’l mevdu‘*, 1/204: “Ben, ‘âdil bir melik zamanında doğdum.”

¹⁷⁴ kazâyâyâ (HAZ 26b)

¹⁷⁵ müslimîne (HAZ 26b’de yok.)

¹⁷⁶ Gücün yettiği yerde affetmek ne kadar güzeldir!

¹⁷⁷ Sen, Allah’ın kullarına merhamet et ki Allah da sana merhamet etsin.

¹⁷⁸ Nefsine hâkim ol. Sen bir ilâh değil, ancak aciz bir kul sun.

¹⁷⁹ vech (HAZ 26b)

menâzilde hüsn-i tedbîr ile ihzâr u ta‘biye ide. Meselâ şâh-râhı koyub leşkeri girîvelere çekmeye ve benî Âdem gibi heykel-i muhteremi tuhm-i şalgâm gibi uğraduğı şore gilde ekmeye. ‘Ale’l-husûs yollarını yokladurak gide ve bataklara ve geçid virmez sulara köprüler tedârük ide ve bir tarîk-i düşvâr ve menzil-i su‘ûbet-şî‘âra teveccüh etmelü oldukda a‘yân u rû-şinâsânı ve sâl-hurde pîrân ile kâmil civânânı dîvânına da‘vet ve husûs-i mezbûrî mahall-i iktizâsına göre cümlesiyle müşâveret eyleye. Anda dahi esahh u rast ve bî-kem u kast nakl eyleyüb (74a) geçeceğı seyl-i revân ise de mâ-vaka‘ayı söyleye, tâ-ki rây u tedbîrinden hacil ve ‘askerün ta‘nesinden münfa‘il olmaya. **Sâlisen** irtişâdan perhîz-i ber-kemâl ve gendü nefsinin ve havâssını rabt u zabt ile muntazamü’l-ahvâl eyleyüb nefsinde rağbet-i temevvül ve evzâ‘-i fâsidelerinden sûret-i zâhirede teğâfûl ve şikâyetçileri geldükde istimâ‘ından hiçbir tarîkle tecâhül eylemeye¹⁸⁰ ki süfehâyı istihdâm bâ‘is-i husûl-i merâm olmaz ve irtişâyı kıyâm sebeb-i intizâm-i ahvâl-i enâm olmaz. Bâ-husûs bezl-i cân ve sarf-i mâ-melek u hânûmân gerekdür ki şâhid-i nusret u zafer ğuzâta niçe vech ile çehre-ğüster ola. Ne ân ki in‘âm deminde irtişâ ve ihsân mahallinde celb-i mâl ile tama‘ sırrını ifşâ, hâtîme-i kârda haclete kârsâz ve encâm-i i‘tibârda bünyân-i zillate esâs-endâz idüğü mukarrerdür.

Li-mü’ellîfihi:

Yakışmaz tama‘kâra râh-i ğazâ
Ana bezl-i cân eyleyendür sezâ.
Ėanîmet recâsına iden cihâd
Sevâb-i ğazâdan kalur nâ-murâd.

Râbî‘ân zümre-i küttâb ki melâz-i ğuzât-i ulî‘l-elbâb olub safahât-i murâdât ol firkanun elinde ve menbit-i semerât-i hâcât mânend-i nahl-i hâme vu devât nüvîsendelerün belinde olmağla şöyle ki nâ-cinslerini istihdâm ve tahvîf u tehdîd ile def‘-i zulmlerinde (74b) terk-i ihtimâm oluna devâtları gibi yüz karalıkların iderler ve ashâb-i hâcâtı likâları gibi müşevveş koyub giderler. Söze geldüklerinde hâmemüz gibi doğruyuz dirler, fe-emmâ pergâra çekilseler egriliklerini bilüb¹⁸¹ elbette kenâr çizerler. ‘Ale’l-husûs ki berş u benge ibtilâları ve kapuların kapayub mühimmât ehlinden zen gibi ihtifâları ve ard kapudan ba‘zı sâde-rû ğulâmlar vâsıtasıyla irtişâları ‘ıyâzen billâhi’l-

¹⁸⁰ eylemeyeler (HAZ 27b)

¹⁸¹ egrilikleri bilinüb (HAZ 27b)

müte‘âl bâ‘is-i fetret u ihtilâl ve sebeb-i zucret u infî‘âl olub hâşâ sümme hâşâ her debîr-i kesîrû‘l-irtîşâ virgüde şerîk-i pâdişâh-i kişver-güşâ gibi dâd-istâd kapularına küşâdirmek ve nihâyetsüz ibtidâlar ve terakkîler ile râşîlere bezl-i himmet etmek mukarrer olur. Bu mukaddemâtdan murâd mücerred i‘lâm-i mevâd olmayub sâbıkü‘z-zikr serdâr-i sâmi-mekân ki, müşîr-i sâhib-tedbîr ve vüzerâ beyninde sâl-hurde vu kâr-âzmûde bir pîr-i rûşen-zamîr anılub evvelâ Konya‘da vâki‘ olan şeh-zâdeler muhârebesinde serdârlık çâşnisinden habîr ve ahz u celb ni‘metinden mütelezviz u behregîr olmuşdi. Lâkin Mustafâ Kethüdâ nâm vekîl-i rezîl-i kesîrû‘l-irtîşânun izlâl u iğvâsiyle beyne‘l-akrân istikâmet tarîkinden inhirâf ile (75a) müşârün-ileyh bi‘l-benân kılınmışdı. Def‘a-i sâniyede ki vilâyet-i Yemen ve sevâhil-i ‘Aden¹⁸² câniblerine serdâr ve ref‘-i ihtilâl-i ‘Urbâna fermân-berdâr olmuşlar idi, mısır-i Kâhire‘ye varıldığı gibi ümerâdan ba‘zı müfsidînün iğvâları ve tekâlif-i mâ-lâ-yutâkla erkân-i devlete şemâtet-i bî-intihâları edâ-i hizmetden mukaddem gendülerün ‘azline bâ‘is ve zümre-i eşirrâdan bir-iki mîrlivânun salb u siyâsetine sebeb-i hâdis olmuşdi. Ve def‘a-i sâlisede-ki¹⁸³ cezîre-i Kıbrıs fethine sipehsâlâr ve bunca gûzât-i şecâ‘at-kirdâr ile hidemât-i cihâd u gâzâyâ leşkerkeş-i kâr-gûzâr ta‘yîn kılınmışdı, kezâlik Kûsec Mustafâ nâm mâceriyü‘l-asl-i bed-nâm gendülere kethüdâ ve anun gibi fâsık u fâcir u bî-hayâ hizmetlerinde vekîl-i rezîl-i sâbitü‘l-irtîşâ olmağla zümre-i mücâhidîne dest-i tağallüb ile sillezen ve gûzât-i muvahhidîne celb-i mâl ve ahz-i bâr u büngâhla ateş-fegen olub, şeb tâ seher fisk u fücûra rağbet u gûşîş ve rûz tâ şeb mâl-i rişvet gibi lahm-i hınzîr tenâvüline verziş etmeg ile husûsâ anda dahi küttâb erbâb-i hâcâtı harâb ve haymelerinde sedd-i ebvâb ve ekl-i berş u afyûn ile müslimânların hânûmânını yebâb ve kût-i yevmîyelerini gâh u bî-gâh intihâb-i nakl u şarâb etmeleriyle hedm-i bünyân-i (75b) ‘âr u nâmus ve hetk-i estâr-i ‘ırz-i mahrûs mukarrer olub hezârân ta‘ne vu ‘itâb ve virgülerinün ‘adem-i kabûline cüll-i himmet-i bâ-savâb mukarrer iken donanmâ-i hümâyun inhizâmı anlara siper-i la‘net ve ‘asâkir-i müslimînün inkisâr-i tâmmı Kıbrıs havâdisinden ferâğati mûcib bir özge hâlet olub virgülerinden teğâfûl ve evzâ‘-i nâ-sâzkârlarından bi‘-z-zarûre tecâhül ve tefîş-i pür-teşvîşleri mühimmâtından nev‘an tekâsül olunmuşdi. Felâ-cerâm def‘a-i râbi‘ada ki Şîrvân fütühâtına mekşûfü‘l-‘alem ve Gürcistân tathîriyle kal‘a-i Kars ta‘mîrine

¹⁸² haden (HAZ 28a)

¹⁸³ sâlisede (HAZ 28a)

me‘mûr-i sâbitü’l-kadem kılındılar. Sene-i ûlâda ahz u celbden bir mikdâr perhîz ve havf u haşyet-i pâdişâhî birle ketm-i ‘ırza müte‘allik olan husûslardan mehmâ-emken ibâ vu gürîz eylemişler idi. Ve illâ Şîrvân’dan ‘avdet ve kışlak tarîkiyle nefis-i Arz-i Rûm’da-ki ikâmet olundi, Arz-i Rûm câninbinde defterdâr-i emvâl olan Ahmed nâm sabiy-i mürteşiy-i müşevveşü’l-ahvâl ki Lâlezâr oğli dimeg ile nâmdâr ve lâzime-i sabâvet olan etvâr-i fâhişü’l-esrâr atadan gendüsine mülk-i mevrûs-i fezâhat-şi‘ar olub mezbûr pederi gibi tâzeliginden ef‘âl-i şenî‘a ile dillerde mezkûr **(76a)** ve irtikâb-i hevâ-yı nefsâniye ile hâne be-hâne belki meyhâne be-meyhâne mezkûr oldukdan ğayrı ta‘allüm-i¹⁸⁴ tağannî ve ebnâ’-i zamân beyninde ‘acemlerden telemmüz ile tedennî ihtiyâr idüb bûstân-i fazâhatde nâmını Lâlezâra çıkarmak ve hâl-i siyâh-i nâfi ve gülberg-i rengîn-i sîne-i sâfi ehl-i hevâ mecâlisinde gül-i sadberg gibi hezâr bâr ellenüb açılmak vâki‘ olmışdı. Kezâlik pîrligi ‘âleminde dahi emânet u istikâmet ve terk-i hıyânet ile diyânet lâzım iken aslâ tarîk-i sadâkate sâlik olmayub, Haleb defterdârı iken derûn u bîrûnı irtişâ-pîşe ve beytü’l-mâl-i müslimîni ehl-i beyti ile ekl etmegi endîşe itdükden mâ-‘adâ gendüden evvel Haleb’e defterdâr ve karâbet-i nisbîyesiyle meşhûr-i kibâr u sığâr olan Dervîş-i tama‘kâr zamânında ve gendinün defterdârlığı evânında ittifâk-i pür-nifâk idüb, nedür ki bir sene tedâhül etmişdür deyû bir yıllık Haleb hazînesini yutdılar ve küttâbun aġlebini iskât ve ġabîlerini ref‘ u ‘azl ile bî-sebât idüb göz göre sekâmet u hıyânet tarîkini tutdılar. Felâ-cerem bunca bin dînâr u direm ile‘l-ân zimmetlerinde bâkiyedür ve beytü’l-mâl-i müslimînün ‘avâyidi hâlâ rişvet-hânelerinde kol yoğunluğu denlü **(76b)** birer sâkiyedür. Pes Arz-i Rûm defterdârı olan sabiy-i mezmûm dahi peder-i meşûmı tarîkine sâlik ve serdâr-i sâde-dil cenâbından iltifât olundukça kemâl-i irtişâ ile celb-i mâle mütehâlik olub sipehsâlâr-i kâmkâr ise kesret-i eşġâl u efkâra giriftâr olmaġla ‘uyûb-i mezkûrei ihâtada ‘adem-i iktidâr ve mevâzi‘-i töhmet olan mâddelere vukûf tahsîlinden ‘acz u kusûr iş‘âr eyleyüb su‘âl deminde cevâbı gendüye lâzım olur, Husûsâ mâl-i mîrî siyânetine defterdârlığı hasebi ile hîn-i tefîşde müte‘ahhid u mültezim olur deyû irhâ-i ‘inân ve leyâli vu nehâr mukârenet u mücâlesetini irtikâb ile iltifât-i bî-girân eyledüklerine binâ’en ol nâ-merd-i bî-mürüvve “ez-zulmü kemîn fi’n-nefsi yuhfihi’l -’aczu ve tuzhiruhu’l-kuvve”¹⁸⁵ mefhûmı

¹⁸⁴ ta‘allüm-i (HAZ 29a’da yok.)

¹⁸⁵ Zulüm, nefiste acizlikle gizlidir; fakat, dış dünyaya kuvvet gösterisi yapar.

mûcibince ‘ayn-i tama’ını küşâde ve mühimmât-i hırsını âmâde ve irtişâ levâzımını gün günden ziyâde kılub, **nazm-i Hâfız-i Şîrâzî:**

Pederem ravza-i cennet be-dü gendüm be-fürûht

Nâ-halef bâşem eger men be-cevî ne-fürûşem.

Vâdîlerinde güft u gûy ile Rıdvân nâm ğulâm ki, edebde gendülere kethüdâ-yı şeytanet-encâm idi, rişvet tarîkinde dâmen der-miyân ve bertîl tahsîlinde hâne be-hâne cûyân olub erbâb-i hâcâtun (77a) kıtar kıtar katırlarını mihâr mihâr develerini, husûsâ tavîle tavîle tâzî atlarını tabl u nakâre ile çalduklarından mâ-‘adâ kimsede ğilmân u cevârî kalmadı ve tuhaf makûlesi raht-i sîmîn u esbâb kimde kaldı ki ol bed-bahtlar anı birer tarîkle ser-pencesine almadı? El-kıssa iki kıtâr deveye mâlik iken yigirmi kıtârla Kars'a sâlik oldılar, anda dahi geceden geceye birer ikişer mihâr üstüre dest-res bulub ‘avdetleri zamânında kırk kıtâr deve ile Arz-i Rûm'a vusûl buldılar. At ve katır ve sâ’ir tuhaf u nûkûd nevâdir bu cümleden ve ehâm u eskâl ile ‘avdetden zâhir u mütebâdirdür. Serdâr-i kâmkâr ise “men sâhabe ehli’t-tühem tehime”¹⁸⁶ müsted‘âsınca¹⁸⁷ kibâr u sığârun ta’n u töhmetleriyle müttehem olub mü’ellif-i kitâb gibi ba’zı asdikâ-i sâdik-cevâb mezbûrun hıyânet u irtişâsını i’lâm itdükçe ğâh asdikâyı ashâb-i aġrâz tasavvur idüb ve ğâh beyân olunan etvâr-i nâ-üstüvâr isnâd-i mâ-lem-yekün olmasını tefekkür idüb, “men ehebbeke nehâke”¹⁸⁸ mefhûmından teġâfûl “ve men beġazake ġarreke”¹⁸⁹ mantûkından tecâhül tarîkini ihtiyâr etmişdi. Bundan mâ-‘adâ ol mürteşiy-i bed-likâ Haleb u Şâm u Diyâr-i Bekr hazînelerini istilâ (77b) idüb nedür ki defterdâr i’timâd olunmaġa sezâvârdur deyû îrâdât u masârif ser-cümle anlara tefvîz olunmak ve nısf-i dirhem harc olunmalu olsa ma’rifet-i defterdâr ile harca sürûlmek vâki‘ oldukça ‘asâkir-i nusret-m’eâsire teġallûbi ve ümerâyâ ve beglerbegilere kemâl-i tasallutla tefevvukı mukarrer olub haddinden ziyâde etvâra ve gicede üç yüz elli ‘alîkle ba’zı hayvânâta ihsân-i bî-şümâra başlayub lâ-siyyemâ beytü’l-mâlî mülk-i mevrûs u ‘ıyâli gibi tasarrufa ve ser-leşker-i kâmkâra beglikler ve beglerbegilikler teveccühine müte‘allik tekellüfe, hattâ Nahçıvân beglerbegiligini bir nâ-sezâyâ edâ idüb mîr-i mîrân olanlara taġallüb ve tefevvuka ser-âġâz iderek yine kışlaġa ‘avdet ve serhadd-i Arz-i

¹⁸⁶ Töhmet ehli ile arkadaşlık eden, töhmete uğrar.

¹⁸⁷ muktezâsınca (HAZ 30a)

¹⁸⁸ Seni seven, sana yönelir.

¹⁸⁹ Sana buġz eden, seni aldatır.

Rûm'da ikâmet olundukda “men lem yenzur fî'l-‘avâkib ma d-dehrü lehü bi-sâhib”¹⁹⁰ makâmına tenezzül kılınub bunca evzâ'-i nâ-hemvâr mesmû'-i şehriyâr-i kâmkâr ve ‘îrz-i saltanata muhîl olan etvâr ma‘rûz-i pâdişâh-i bülend-iktidâr oldukda serdâr-i zafer-kirdârun ref‘i ve defterdâr-i fitnekârun teftîş ile ‘azli mukarrer olub¹⁹¹ emr-i hümayûn-i ‘adâlet-makrûn vâsıl olduğı gibi ol bed-baht-i nâ-bekâr serdâr cenâbından evvel, ihtiyâr-i ğaybet u firâr idûb der-i devletde cevâbumı virürin **(78a)** ve ne masâlihüm düşerse ben ellerün masâlihini gördüğüm tarîkle görürin hâtırasıyla çekildi gitdi ve terk-i ‘âr ve ihtiyâr-i firâr ile ebnâ'-i cinsini halk-i ‘âleme melâmet itdi. **Li-münşi’ihi:**

Nâdân-i bî-mürüvvet, nâ-merd-i dûn-himmet
Hâleş karîn-i hisset, zâteş nakîz-i bâzil.
Zî-bende cism-i hodrâ hem-çun zenân-i hâne
Ammâ be-lâf-i bâtıl battâl-i bî-mu‘âdil.
Dânâ ne ez-hakîkat, bina ne ez-tarîkat
Nâ-kerde çirk-i buhleş deryâ-yı heft zâyil.
Der hakk-i hurde-bînân ta‘nîyest her kelâmeş
Û bâtılîyest gûyed der hakk-i ğayr bâtıl.
Dânâ şümürd hodrâ ez kibr u ‘ucb-i bî-mer
Bâ ân-ki hem-çu dînân be¹⁹² meşreb-i erâzil.
Kâreş suhenverânâ düşnâm u ‘ayb-bînî
Magrûr-i câh-i zâyil, mesrûr-i baht-i ‘âcil.
Matrûh-i ehl-i bîniş, merdûd-i kavm-i dâniş
Mahmûdetü’z-zevâhir, mezmûmetü’l-hasâyil.
Mâder selîta-mâder, asl-i peder muhakkar
Min ba‘d ez-în çi gûyem der hakk-i ân şemâyil.

Hakîkatü’l-hâl bir sabiy-i rezîl-i zemîmetü’l-hîsâl ki, bağ u râğ-i zindegânındaki nahl-i vücûdun semerât-i tecrîbe vu âzmâyışından berhûrdâr olmamış ola ve şecâ‘at u şehâmet

¹⁹⁰ İşlerin sonu(cu)na bakmayan kimse için zaman arkadaş değildir.

¹⁹¹ ‘azli mukarrer olub (HAZ 30b’de yok.)

¹⁹² hem (HAZ 30b)

hidmeti recâ olundukda muhannesligi sâbit u ber-karâr ve zen gibi ceng u sitîzden her cihet ile perhîzkâr ola ve müddet-i ‘ömrinde tahsîl-i kemâlât ve tekmîl-i edeb u ‘iffet yönünden kat‘-i derecât eylememiş ola. Ve hadd-i zâtında harem-i muhterem-i pâdişâhîde **(78b)** hidmet ve mihekk-i ricâl olan ‘atebe-i ‘ulyâ türâbından ta‘allüm-i ma‘rifet u hikmet etmemiş ola. Serdâr-i muhtâr ve ol makûle sipehsâlâr-ihtiyâr cenâbına bâ‘is-i¹⁹³ naks u şeyn ü ‘âr ve a‘dâsı câniblerinden bâ‘is-i şemâtet-i bî-şümâr degül midür ki, bu denlü iltifât u ikrâm ve ahass-i havâssından ziyâde râğbet ü ihtirâm eyleye ve hâtime-i kâr sebep-i ketm-vakâr olub

Li-mü’ellifihi:¹⁹⁴

Hem-nişîn-i tû ez tû bih bâyed

Tâ türâ ‘akl u dîn beyefzâyed

mazmûnı mûcibince karîn-i sûnun hükmi ol zât-i büzürgvâra sirâyet idüb sa‘âdetlü pâdişâhumuzun gendüden tazaccürine ve kulûb-i ‘asâkirün hâh u nâ-hâh hükûmetinden teneffürine ‘illet olmuş ola. Bundan mâ-‘adâ Tâc-zâdelerden İsmâ‘îl dîvâne ki her cihet ile tavr-i ‘aklden bîgâne ve çavuşân içinde meymûnbâzlig ile ferzâne ve tahte‘l-kal‘a nikebâtı beyinde kemâl-i isrâf u itlâf ile bî-behâne ve berş u beng ibtilâsiyle mezmûm-i zümre-i yegâne iken esrâr kitâbetine istihdâm ve dîvânerâ kalem nîst mazmûnına muhâlif râğbet u ihtirâm olunmağla ashâb-i ğazâ mezbûrun cefâsından şekvâ ve kalem düşmen elindedür deyû istihzâ itdüklerince dîvâne-i lâ-ya‘kil cem‘-i mâle harîs u mâ‘il olub bir altun resmi alınacak husûslara kırkar ellişer flori alub yine de husûl-i merâm **(79a)** heftesine dek görülmeyüb ikişer üçer aya sürüb ve bu mâ-beynde ashâb-i mühimmâtun gâh atların ve gâh tuhaf makûlesi ba‘zı rahtların almayınca hükmlerin yazmayub ve yazduğı zamânda dahi kaydına mukayyed olmayub ve bu tarîkle yigirmi binden ziyâde ahkâma kalem çalub iki üç-yüz mikdârı hükmi ancak mahalline kayd kılub müslimânlara yazusını belâ-yı siyâh ve ibtilâ-yı berş ile esrâr kitâbetinde ‘arz-i basîret u intibâh iderek niçe hânumânı harâb ve çok dûdmânı dûd-i âh ile nâ-yâb etmişdi. Pes kaht-i ricâl ve nedret-i cühhâl degüldi ki ol makûle dîvâne hidmet-i dîvâna istihdâm oluna idi. Bâ-husûs çavuşlığı kitâbetine münâfî, maksûd istihdâm-i süfehâ ise büyük karındaşı niçe vech ile kâfî idi.

¹⁹³ Serdâr-i muhtâr ve ol makûle sipeh-sâlâr-ihtiyâr cenâbına bâ‘is-i (HAZ 31a’da yok.)

¹⁹⁴ Li-mü’ellifihi (HAZ 31a’da yok.)

Li-münşi'ihî:¹⁹⁵

İki bed-baht u iki dîvâne
Fetret ırgürdi çâr erkâne.
Virgü virmekde ol iki hâyin
Müşterek çıkdı âl-i 'Osmâne.
Cebecilerle topçılar gedügi
Korı oldi ol iki hayvâne.
Pîr-i nâ-bâliğ olmağın serdâr
İ'timâd itdi iki oğlane.
Biri dîvânda halkı soymakda
Biri tiryâkilerle hem-hâne.
Virdi tîmârlar ze'âmetler
Oldi püşt u penâh herrâne.
Fukarâyâ ol itdügi cevri
Ehl-i küfr etmedi müslimâne.
Halka dirdi rü'ûs yazmadayın
Subha dek söyleşürdi efsâne.
Ekl-i berş idi lîk kaydı hemân
Şöyle bî-kayd idi o dîvâne.(79b)
Uyur idi ikindü vaktine dek
Kapu ısmarlanurdı derbâne.
Uyanur da süvâr olurdi hemân
'Azm-i hammâm iderdi rindâne.
Hep çıkarurdı zenleri cebren
Setr-i 'avret yoğ idi nisvâne .
Yok mi mülk-i issi kim 'affelerün
Gire germ-âbesine bîgâne.
Biner akçaydı ücret-i hammâm
Beşer altun dahi nigezbâne.
Ol sebebden yasakçı cür'et idüb

¹⁹⁵ Li-münşi'ihî (HAZ 31b'de yok.)

Çıkarurdu nisâyı meydâne.
Lâle rûyâna anun isrâfın
Jâle ancak ider gülistâne.
Fukarâyâ ‘itâ deminde velî
Eli yaklaşmaz idi hemyâne.
Kanda bir hîr u küştenî varsa
Müstehik idi lutf u ihsâne.
Ben televvünde Tâc-zâdeleri
Benzedem gey-i tâc-pûşâne.
İkisi dahi tuhfe kuşdur anun
Olur eglence cümle sıbyâne.
Alaca kargâ gibidür küçügi
Büyügi bûm-i şûm-i vîrâne.
Yazuğ ol hatta kim yazar anlar
Yazuğ ol hüccete o burhâne.
İkisinin de yazmış alnına çarh
Hattı dîvânî gendü dîvâne.
Hayf-kim Tâc-zâde Ca‘fer Beg
Ola hem-nâm ol iki nâdâne.

Felâ-cerem taksîrât-i serdâr-i muhterem kibâr u sığâr i‘tibârına göre hadden bîrûn ve derece-i ta‘dâddan füzûndur. Ve illâ ol zât-i ‘âlî-şân ve şân-i şecâ‘at-nişânun rây u tedbîri bir bahr-i bî-kerân idi ki beşerîyet muktezâsınca bu makûle taksîrleri ol bahr içünde dil gibi nümâyân idi. Bu hakîr ki müşârûn-ileyhün esrâr-i küllîyesinden habîr ve hüsn-i tedbîrine ve taksîrâtına her vech ile vâkıf u basîr idüm. Bu bâbda vâkî‘ olan mübâlağât ve hazz-i nefsânîye ile intişâr bulan ‘ibârâtıdan **(80a)** kat‘-i nazar sipehsâlâr-i zafer-rehberün ‘adem-i tedârûki bu zikr olunacak mevâdd-i seb‘ada müttefekun-‘aleyh u mukarrerdür ki, **evvelâ**: Mezbûrân Tac-zâdeler hizmetine ibtilâ Kıbrıs cezîresinde dahi serdâr iken mukaddemâ vâkî‘ olmuşdi ve anların müslimânlara ezâları ve hısâl-i zemîmeleri muktezâsınca deprenüb, ‘ırz-i saltanat ketmine müte‘allik olan evzâ‘-i nâ-sezâları kirâren ve mirâren sübût bulmuşdı. Pes yine Şîrvân semtine serdâr oldukları zamânda anları ihtiyâr gendülerün ğaflet ü ğabâvetine her hâl ile ısrâr olub hâricde misâli avretinün fuhşına vâkıf olan şevher-i bî-‘âr ki, tekrâr taht-i nikâhında durmasın

irtikâb u ihtiyâr eyleye. ‘İyâzen-bi’llâhi bî-hamîyetligi müsbet u mukarrer olur ve ne denlû i’tizâr iderse ısgâsından elleri bî-behre bulur. **Sâniyen:** Sene-i ûlâda Tiflîs fethine kanâ‘at ve Gürcistân tathîrine cüll-i himmet ve Çıldır sahrâsında surh-serâna dokunan silleye iktifâyla şükr u minnet lâzım iken Şîrvân fethine müsâra‘at ve etrâfında fûrûzân olan âteşi söyündürmedin miyân-i memâlike ‘azîmet sû’-i tedbîre bâdî hâlet ve mahz-i taksîre mü‘eddî bir hikâyet idügi rûşendür. **Sâlisen:** Çun-ki mülk-i Şîrvân’a (80b) muvâsalat ve andağı ehl-i sünnet u cemâ‘ati revâfızdan himâyet ve Eleksender Hân ve Şemhâl taraflarından ‘arz-i ihlâs u mütâba‘at vâki‘ olmuşdi muktezâ-i rây-i münîr ve müsted‘â-i tedbîr-i dil-pezi bu idi ki pîrân u etfâl ve merzâ vu eskâl beglerbegilerden biriyle Arz-i Rûm’a irsâl oluna ve gendüler ğâretgerân-i Tâtâr gibi sebük-bâr kalub ve Eleksender Hânı Mîrzâ ‘Alî Beg gibi hâyin söziyle salıvmeyüb eyyâm-i bahâra dek ol sevâhilde âsûdelikleri ve şâh-i güm-râhun enbârları ğallâtından ve üç yıldan berü ehâlî-i Şîrvân üzerindeki mahsûlâtından leşkerin zâd u zevâdelerini ve mevâciblerini tedârûkle kâr-âzmûdelikleri mukarrer ol tâ-ki çehre-i şâhid-i feth u zafer âyîne-i fikret u basîretde niçe vech ile behrever olub beytü’l-mâl-i müslimîne bu tarikle sa‘y-i cemîlleri ve ‘izz-i huzûr-i pâdişâhîden niçe imtinân zuhûra gelüb dünyâda ve âhiretde ecr-i cezîlleri müyesser ola. Egerçi-ki gendülerün behânesi yanlarında kul mevâcibine kifâyet ider hazîne bulunmadığı idi, lâkin mülk-i Şîrvân ki mahsûl cihetinden mısır-i Kâhire ile yeksân ‘add olunur zimem-i re‘âyâdaki emvâl-i şâhî ve istikrâz tarikiyle (81a) tüccâr-i vilâyet virmesine müte‘ahhid oldukları hizâne-i nâ-mütenâhî bir yıllık mevâciblerine kifâyet eylemek, belki istikrâz etmege ihtiyâc çekilmeyüb mâl-i ğâyib ve mahsûl ol mühimmâta vefâ eylemek müyesser idi. Nihâyet tedârükünde ğaflet ve ümerâdan Gülli-zâde Muhammed Beg dedükleri meysûmun iğvâsıyla ferâğat olundi ve kışladuğun takdîrce Şîrvân Beglerbegiliğiyle ibkânı münâsib görürler ve der-i devletdeki ‘adüvvlerin sana bu tarikle evâmîr-i ‘aliye gönderürler dimesiyle serdâr-i kâmkârün kuvvet-i vahimesi mütezâ‘if olub ikâmet tarikinden bi’l-küllîye inâbet olundi. **Râbi‘an:** Çun-ki bu tedârükler görülmedi ve ehâlî-i İslâm’un nat‘-i ğazâdaki ferzâneleri süvâr ve piyâde leşker ile açmazdan şâh evine sürülmedi, münâsib bu idi ki ‘avdetleri Âzerbâyçân semtinden ve memâlik-i revâfızı ğâretleri Berda‘ ve Erdebil ve Karabağ-i Muğân taraflarından vâki‘ olaydı ki ‘asâkir-i İslâm bunca zahmetleri mukâbelesinde fi’l-cümle iġtinâm ideler ve Arz-i Rûm’a giderlerse de bârî memâlik-i ‘Acem tuhfeleriyle gideler. Egerçi bu bâbda behâneleri leşkerün yorğunluğu ve huyûl u devâb

kısmının bir mikdâr durğunluğu **(81b)** idi, lâkin ne hâl ise Gürcistân içinden gitmek ve leşker-i zafer-rehbere havf u haşyet-i lâzimesini isbât etmek, günden güne beş on kerre geçid virmez sular geçmek ve üstür u ester kıtârları sâ‘at be-sâ‘at kulel-i cibâlden minârelere çıkub şâh-râh-i fevz u felâha yol seçmek, husûsâ şeh-bâz-i surh-serâna müyesser olmayan tu‘meler ve şikârlar ğurâb-i Gürcîyâna nasîb olmak ve serbâz-i şâhîyâna me‘mûl u mes‘ûl olan behreler ve yâdigârlar lâşe-i lâ-şey gibi kilâb-i Gürcistân müzâhemesiyle fenâ bulmak tedbîr-i kâsid ve tedârük-i fâsid olub yorğunlara şâh-râh u hâmûn ne derecede râhat u ma‘îşet-nümûn idüğü ma‘lûmdur, ve durğunlara girîvelerle geçid virmez sular ne denlü bâ‘is-i meşakkat u zarar olması bi’l-bedâhe mefhûmdur. **Hâmisen:** Mukaddime-i serdârân u mülûk ve mühimme-i küllîye-i ğuzât-i sâhib-sülûk ki yarar câsûslar istihdâmıdır ve anların düşmen cânibindeki hareket-i nâ-fercâmı ğâh u bî-ğâh ihbâr u i‘lâmıdır. Mâdâm-ki sâdıkı’l-kavl câsuslar kullanılmaya ve a‘dâ-i bed-kirdârun tedârük u tedâbîr-i fâsideleri bilinmeye, mühimmât-i feth u zafer ne vech ile görülür ve mukaddemât-i leşker ne makûle fâyide-i müntic olur. **(82a)** Pes serdâr-i ‘âlî-rütbet câsûslara çendân iltifât u raġbet ve lutf u ihsânla ri‘âyetlerine kemâ-yenbaġî bezl-i himmet eylemeyüb ol târihte Pâsîn sancaġı begi olan sâbıkı’z-zikr Mîrzâ ‘Alî nâm kızılbaş vilâyetinden gelmiş bed-baht u nâ-fercâm ki ‘asâkir-i müslimîne ġadri gündünün rıfzı gibi tâm ve cünûd-i muvahhidîne hidmet u sa‘yı zâtindeki diyânet u İslâm’ı gibi nâkıs u nâ-tamâm idi. Ser-leşker-i kâmkâr anun¹⁹⁶ dil-firîbine i‘tibâr ve durûġ-i bî-fürûġına her zamânda iġtirâr etmeg ile câsûs kaydından berî ve ol hâyinün râh-i izlâlinde serserî olmuşdi, hâlen-ki bu ġaflet elbette bâ‘is-i haclet ve anun gibi râfîziden isti‘ânet ‘alâ eyyi hâlin sebep-i kesr u hezîmet idüğinden reyb yokdur ve san‘at-i ġazâ bir kârhâne-i su‘ûbet-nümâdur ki üstâdı merd-i hoş-tedbîr ve edâtı âlât-i tîġ u hadeng ve mühimmâtı tob u tüfeng idüğü rûz-i rûşen gibi zâhir u müstenîr olub bu kârhâneye nizâm ve esbâb u âlâtına kıyâm sâdıkı’l-ahbâr câsûslarla ve ehl-i vukûf u kâmilü’l-‘ıyâr bedrikalarla mümkündür ki biri ceng-hânesine esâs-endâz ve biri sebîl-i matlûba delîl-i bî-‘adîl-i kârsâz idüğü zâhirdür. Ve serdârı nik-kirdâr **(82b)** mi‘mâr-i âzmûde-kâr ve sâ‘ir ‘asâkir-i memâlik-ġuzâr müzdür u bennâ mesâbesinde hizmetkâr ve işârât-i mi‘mârla mühimmât-i mülke fermân-berdâr oldukları bâhirdür. **Sâdisen:** Sene-i sâniyedeki nihâyetsüz teklîfât u temennîsi ve atlar çayırladukdan sonra

¹⁹⁶ anların (HAZ 34a)

bir aydan ziyâde Arz-i Rûm'da durulub Kars üzerine teveccühde te'ennîsi ve beglerbegilerin ekseri etrâf-i Arz-i Rûm'da intizârla çegzinüb ceng u cidâle teşevvukla gelen 'askerün günden güne tedennîsi, felâ-cerem binâ-i Kars'dan sonra kış basub Gürcistân tedârükine mübâşeretde ğuzâtun 'ac-z-i küllîsi, husûsâ Hân-i Tâtârla mülâkâta tevakkufları muhâl olub kemâl-i tefrika ile her birinün te'ezzîsi her cihet ile sebep-i ihtilâl ve bâ'is-i fetret u irtihâl olub Kars'la Gürcistân beyni bir heftelik menzil iken sû'-i tedbîrle tedârüki mâni'atü'l-cem' oldi ve Arz-i Rûm'dan vaktiyle çıkıldığı takdîrce hem binâyı itmâm hem Gürcistân ve Tiflîs'e intizâm makdûr-i beşer mertebesinde iken mahz-i taksîrle bünyân-i tedbîrün mukaddemâtı zevâl buldı. Egerçi-ki 'özü u behâneleri Kostantinîyeden gelecek yarağ u yât ve Trabzon iskelesine vâsıl olacak mühimmât u âlât mukaddemce gelmek mümkün iken **(83a)** ihmâl olundi ve Arz-i Rûm havâlîsinde eglenüb hidmetümüz başa çıkmamağa sebep oldi deyû te'essüfleridür, ve lâkin 'Acem şâhının za'af-i kuvveti ve Kars üzerindeki leşkere mukâbeleye 'adem-i kudreti, 'ale'l-husûs zümre-i revâfızun Mâzenderân semtindeki cem'îyyeti ve ğuzât-i ehl-i İslâm ile mukâbele¹⁹⁷ ol vâsita ile ğurîz u ferâğati yarar câsûslar ihbâriyle kemâ-yenbağî ma'lûm olmış olaydı olanca yarağ u yat ve hâzır bulunan beglerbegiler ile kazâ-i hâcât nice gerek ise mümkün idi. Siyyemâ vaktiyle Kars kal'ası yapılırdı. Sâ'ir mühimmât u leşker geldüğü gibi Gürcistân tathîri dahi müyesser olurdi. Bu takdîrce leşkere ğanîmet bâ'is-i kût-i kuvvet olub belki Hân-i Tâtâr hazretlerine muvâsalat ve Âzerbâyçân ğâretine ittifâkla müsâra'at teklîf olunsa 'arz-i cür'et iderlerdi. **Sâbi'an:** Tiflîs'e üç nevbet leşker irsâli ve gönderilen ümerâ vu sipâhun huzûz-i nefsanîye ile tebdîl-i bî-me'âli ve nevbet-i ûlâda cümle tedârüki müyesser iken sâni ve sâlis ile ihtilâli ve gendüler hükminde sâbit-kadem olmayub geceden geceye her hükmün şekl-i âhere intikâli ğuzâtun yüzi gözi açılmasına sebep olmuşdi **(83b)** ve kime teklîf olunsa biz gitmezüz dimege fürce bulmuşdi. Felâ-cerem serdâr-i muhterem kasaba-i Tokât havâlîsine vardukda fâhru'l-e'âzım ve'l-a'yân 'umdetü'l-efâhim ve'l-erkân, a'nî bih kethudâ-i bevvâbân olan zât-i 'izzet-nişân ve yigirmi nefer mikdârı bevvâbân ulaklığla ol zümreye vâsıl ve evvelâ Tâc-zâde dedükleri bûm-i şûmun menzil-i vîrânesine nâzil ve ba'dehü Lâlezâr oğlı nâmına olan sabîy-i mezmûmun konuğî mahalle mütevâsıl ve ikisini bile kayd u bend etmege mukayyed u mâ'il olub ber-mûcib-i fermân-i kader-tüvân-i hâkânî ol iki bed-

¹⁹⁷ mukâbeleden (HAZ 35a)

bahtla vâsıl-i dergâh-i sultânî oldukda emr-i ‘âlî-şân-i sa‘âdet-mezâhir Yedi Kulle‘de
habs olunmalarına sâdır u zâhir olmağla iskeleden mahbese doğru revân ve serdâr-i
kâmkâr gelince hezâr bîm u hirâs ile hâtır-perîşân kılınmışlar idi.Ğibbe zâlik ihtilâl-i
cumhûra bâ‘is olan umûrun sânîsi ya‘nî biri dahi **kâtibü‘l-vilâye** olanların ef‘âl-i
zemîmeleri mebânisidür ki tahrîre me‘mûr oldukları gibi irtişâya, kimün yararca atı ve
kimün sâyda mütesaddî iti var deyû seg-i nefsindeki tama‘-i hâmla zât-i menhûsındaki
hırs-i bî-intihâyı ifşâyâ başlayub, at it terakkub iderek ahz-i ğulâm **(84a)** u kenîze cür‘et
ve giderek nakdîye ile satu bâzâra mübâşeret idüb şöyle olur ki za‘îm-i nâ-tüvân
köylerüm bî-hâsıldur deyû feryâd u figân iderken mücerred ehâl-i vukûf deyû şirret u
tezvîrle ma‘rûf bir iki kâzibi ki yanınca uydurmuşdur, anların ihbârı ile hîç olmazsa
nisf-i tîmârını alır, ve erbâb-i tîmâr nâmına olan dil-hastegân bolay-ki derdümüze tîmâr
ve dirlicüğümüz zamân-i sıhhatümüzde ber-karâr ola deyüb durur iken hâh u nâ-hâh
anların dahi ma‘nîdârca kalemlerin alır yâ rişvetin alduğı tâliblere virür veyâhud
havâss-i hümayûna sezâvârdur deyû deftere mukayyed kılır. Pes tahrîr-i vilâyetden
murâd ve selâtîn-i büzürgvâra muktezâ-i fu‘âd tahrîb-i kurâ vu zıyâ‘ ve ta‘mîr-i
ma‘mûre-yi nevâhî vu bukâ‘ degüldür, belki mahzan ‘adâlet ve ihtiyâr üslûb-i nasfetdür
ki bin akçaya bağlu olub beş on bin mahsûle mütehammil olan kalemler görile ve bin
akçaya mukayyed olub yüz akça hâsıl virmeyen hisseler sorıla ve bu mâ-beynde te‘âdül
kasd olunub, münâsiblü münâsibine tevzî‘ oluna ve fazlaları havâss-i hümayûna
bağlanub ifrâz ‘arz oluna. Ne an ki fî-zamâninâ muharrirlerün murâdları mücerred
izdiyâd-i ifrâzdur, husûsâ ‘izz-i huzûr-i pâdişâhîde **(84b)** sa‘y u hizmetle tezekkür u
imtiyâzdur. Aslâ ıslâh-i ahvâl-i fukarâ ile mukayyed olmazlar ve bin akça yazılan hisse
yalınız bir akça hâsıl virmese cidden sipâhîsine acımazlar. Bu tarîkle ‘asker fakirü‘l-hâl
ve hâss olan karyeler re‘âyâsı ümenâ ta‘addisi ile müşevveşü‘l-ahvâl olub iki başdan
‘ırz-i ehâli-i mülk-i millet halel-pezîr olur ve esâs-i bünyân-i dîn ü devlet selc üstine
yapılan kusûra nazîr olur. Nite-ki bu beytümüzde vâki‘ olmış¹⁹⁸ ve sitem-didegân-i
sipâh bu mazmûnı gendülere mâ-sadak bulmuşdur.

Nazm:¹⁹⁹

Hattun zuhûr idelden gönlüm harâba vardı

¹⁹⁸ olmuştur (HAZ 36a)

¹⁹⁹ Nazm (HAZ 36a’da yok.)

Tahrîr olundi şâhum benzer ki ol vilâyet.

Felâ-cerem kâtibü'l-vilâye olan mücrimlerün onmışı yokdur ve ocakları²⁰⁰ söyünmişî 'aded-i çerâğ-i nücûmdan artukdur. Bu tâyifeden ancak birini gördüm ki cezâsı 'ukbâya te'hîr olunmuş ve defa'atle vilâyet yazmış iken şem'-i cem'inün intifâsı istidrâc haysîyetiyle geri konulmuş idi. Hâlen-ki zâhiren ol kâtib-i mezâlim-nümâ celb-i dînâr u dirhem ile irtişâ etmeyüb, erbâb-i hâcâtta gördüğü yüz altunluk atı yigirmi floriye almağla ve ellişer altun degen deve ve katırı kezâlik ğabn-i fâhişle alub, ba'dehü bâzâra koyub satub **(85a)** bu tarîki mekseb idinmeg ile ve ekâbirün ri'âyet-i hâtırı için bir kalemi yedi sekiz nefer sipâhîye virüb re'âyâya küllî ihtilâl virmeg ile meşhûr idi. Lâkin mülhim-i ğaybî bu tevcîh-i lâ-reybi kalbüme ilkâ buyurdu ki mezbûrun cezâsı te'hîri zâtını himâyeten ve emânet u istikâmetine şehâdeten degüldür, belki ol nâdâna bu vech ile irhâ-i 'inân bâ'is-i iğtirar -i bî-pâyân olub tekrâr tahrîre cür'et ve tahrîb-i ta'mîre cesâret etmesi içündür.²⁰¹ Egerçi-ki sâ'irinden hayf u zulmi nev'an dûn ve mezâliminden merâhimi efzûn idüğü şâyi'dür ve lâkin ba'zı ef'âl-i habîsesi vardur ki tahrîb-i 'âleme ve tağmîr-i ta'mîr-i benî Âdeme sebep olub cevri ü ta'addîsi ihtiyârât-i muharrirîne göre eşher-i vakâyi'dür. İmdi muharrir-i mezbûr Trabzon begligiyle meşhûr ve 'Ömer Beg nâmı ile ma'lûm u mezkûrdur ki vezîr-i â'zam Mehemmed Paşanın bid'at-i seyyiesi olub edânîden iken e'âlî mertebelerine ırgürüb her çend-ki vilâyet tahrîrine gönderilürdi, varduğı vilâyetde ve bir iki gün âsâyış itdüğü kasabât-i memleketde elbette nefsi-i emmâresine iktidâ ve sûret-i nikâh ile bir düşîzenün visâlini iktizâ iderdi. Peder u mâderi feryâd ve bizüm duhterümüz sana münâsib u lâyıık degüldür deyû âh u nâle bünyâd itdüklerince **(85b)** aslâ kifâyete bakmaz ve inbisâtı cânib-i âhere akmazdı.

Li-münşi'ihî:

Ak sakalıyla nefsiine uyuban
Varduğı yerde evlenürdi hemân.
Gejdümin bulduğı delüğe sokub
Zehr-i nâ-pâkini iderdi revân.

²⁰⁰ odları (HAZ 36a)

²⁰¹ [Derkenâr]Tâ-ki gitdükçe hayf u zulmi ziyâde ve esbâb-i 'isyân u tuğyânı âmâde olub ebvâb-i nâr-i cahîm zâtına küşâde ve 'azâb-i elîme istihkâkı dem be-dem irtikâda ola (HAZ 36b'de normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

Berg-i ferc üzre süst olub zekeri
Bir sümükli böcek yürürdi nihân.
Niçe dūşîzenün bozub gencin
Üstüne kurulurdu çun su‘bân.
İt yalamış sıfâle dönmeğ ile
Kimse almaz kalurdu bîve zenân.

Seg-i nefsine la‘net anun kim
İrgürürdi ‘ıyâl-i halka ziyân.

Bu hâl ile ma‘nen erbâb-i müt’a gibi cimâ‘dan temettu‘ ve müslimânlara zarar-i mahz olan tarîk ile teneffu‘ iderdi ve sinni yetmiş yetmiş ve dendâneleri ağzında bî-nişân olub gıtmış idi, yine gendüyi civân ve lâıyk-i dūşîzegân sanub “Ağzumda iki dişüm kalınca çalışurın ve iki dizüm üstüne gelüb kemân-i kaddumdan tîr-i kîrüm ile gûyâ ki ok yarışurın” deyû söylerdi.

Li-münşi’ihi:

Çok cima‘ itmeden yüzi buruşub
Gözinün kirpigi dökülmişdi.
Eski büski ğarîb kürkler ile
Kırpiller hey’etine girmişdi.
Gözlerinün kapakları kızarub
Hayli gökçek herife dönmişdi.
Ebedî tırnağını kesmez idi
Zenlere goncoloz görünmüşdi.(86a)
‘Ömri içre tutunmayub misvâk
Nefesi herze gibi kokmuşdi.
Yine murdârlardı hüsn ehlin
Seg gibi çok sıfâle sunmuşdi.
Dört kerre yüz bin ile mîrlivâ idi. Yine kapusunda beş on nefer âdemi ancak hüveydâ idi ve libâsında ve şöhret-i bî-intihâsında böyle idi ki;

Li-mü’ellifihi:

Her kim-ki görse şeklini ve kisvetin anun
Ya köy hatîbi zann ide ya kâzî nâyibi.

Er midür ol ki sancağı mahsûlini tamâm
Sarf ide zenlerine çoğaldub me‘âyibi.
Lâyık midür silâhı makâmında beglerün
Her memleketde bir zenn-i şûmun ğarâyibi

Ve “Ben nedür ki ‘adle mâ’il ve munsıf-i bî-mu‘âdil hâkimem, kimseden nesne almazam ve bâz-i gammâz-i tab‘umı şehbâz begler gibi şikârbâzlığa salmazam” deyû dâyimü’l-evkât zillet ile ve şânına münâsib hisset u rezâlet ile geçinürdi.

Li-mü’ellifihi:

Mansıbı gendüsine ğâlib olan
Halkla havfla mu‘âmil olur.
İstikâmet ne idügin bilmez
Korkusından riyâya mâyil olur.
Müddet-i ‘ömri zilletiyle geçen
Boğazı toklığına kâ’il olur.

Ve bi’l-cümle mîr-i zenbâz mezmûm u ğammâz olan Lâz tâyifesinden iken fakîr zühde gelince mâlik-i dînârın ve harc-i lâzımümden sorulınca ne mütemevvil-i rûzigâr ve ne hod mâlik-i dînârın deyû riyâ semtinden lâf u güzâf ururdi. Husûsâ gendü zu‘mınca ğâh mümlî ve ğâh münşî geçinürdi.

Li mü’ellifihi: (86b)

Habâsetiyle iki kavm olupdurur mümtâz:
Birisî tâyife-i Çebnidür anun, biri Lâz.
İkisine de harâm itdi dirligin hünkâr
Belî yaraşmaz ola bûm u karğa nite-ki bâz.
İdindi memleket-i Arz-i Rûm’ı menzilgâh
Bir iki zümre-i nâ-cins u fırka-i ğammâz.
O kavm-i Lâzun olan şimdi it gibi ulusu
O olupdurur Tarab-efzûna mîr-i nikbet-sâz.
Adı ‘Ömer. ne kılıc hidmetin bilür ne kalem
Riyâyla geçinür her tarîka mahrem-i râz.
İder te’ehhüli her yerde, ‘abd-i şehvetdür
Felekde görmemiş İblîs anun gibi zenbâz.

Meseldürür bu ki, zen seslü erde hayr olmaz.

‘Aceb mi olsa ol miskînde bir hazîn âvâz

Ya köy hatîbi sanurdı gören, yâ nâyib-i şehir

Ğarîb-i mübtezel-i ‘âlem idi ol nâ-sâz.

Ma‘a-hâzâ bunca hisâl-i zemîmesinden mâ-‘adâ ba‘zı müslimânlarâ iftirâ ve envâ‘-i kizb u durûğla isnâd-i tama‘-i bî-intihâ kılub gendinün küfrânu’n-ni‘meligini izhâr ve nânkörlik sıfatlerini göz göre îrâd u iş‘âr eylerdi ki bu kıssa-i manzûmeden hasb-i hâli zâhir ve bu hikâyet-i merkûmeden haslet-i zemîme-i bî-me‘âli her vech ile bâhirdür.

Li mü’ellifihi.²⁰²

Dinle, ey fazl ile seyyâh-i diyâr

Gevher-i ‘akl ile sebbâh-i bîhâr!

Bir ‘aceb kıssaya âğâz ideyin

Midhat-i tâyife-i Lâz edeyin!

Tarab-efzûn begi kim mîr-i ‘Ömer

Bir mürâyî beg idi bed-gevher.

Âsaf-i dehr Mehemmed Paşa

Ana lutf etmiş idi haysü yeşâ’. (87a)

Cümleden biri bu kim on bir yıl

Tarab-efzun begi idüb kâmil.

Bu kadar devlet ile câh u celâl

Anun ihsânı iken bi’l-icmâl

Kurret-i ‘ayni Hasan Paşa kim

Arz-i Rûm mülkine oldi hâkim

Tarab-efzûn’a varub devlet ile.

Konar anun evine ‘izzet ile

Gendü bûm iken evi virâne

O hümâ eyledi devlet-hâne.

Gözleri nûrî velî-ni‘metinün

Ya‘nî beglerbegisi mülketinün

²⁰² Li mü’ellifihi (HAZ 38a’da yok.)

Anda bir hefte karar etmeg ile
Rağbet-i seyr u şikâr etmeg ile
Çok görüb harc-i ta‘âmın o denî
Kovdı şehrinden o hulkı Hasan’ı.
İftirâ eyledi huddâmına hem
Tab‘-i mahdûma virüb derd u elem.
Dedi çok nesnem uğurlandı benüm
Gitdi ibrîküm ile bir legenüm.
Ne döşek kaldı ne yorğan cümle
Mifreşe koydı götürdi hademe.
Bana bu yılda olan naks u ziyân
Olmamışdur dahi bir ferde ‘iyân.
Hîç lâyıık midür ol şahs-i le’îm
Böyle mahdûma ide cevri-i ‘azîm
Düzd ide eyle kerîmü’ş-şânı
Döke göz yaşı her iç oğlanı?
Ola mı öyle melekler sârık
Anlar almağa nesi var lâyıık?
Kişi mihmânına töhmet mi ider
Öyle mahdûma ihânet mi ider?
Biz de ma‘zûl bulub ol yadı
Mansıb olmasına olduk bâdî. (87b)
Ana bu denlû zahîr olmuş iken
Lutfumuz mihr-i münîr olmuş iken
Bir sebep hâdis olub ba’de zamân
Yıkılacağına olduk mihmân.
Meger ol câhile bu san‘at imiş
Zayfına işi güci töhmet imiş.
İftirâ itdi yine huddâma
Söyledi gezdi havâss u ‘âmma.
Dedi gitmiş yine bir dâne döşek
Bir iki kâse güm olmuş bî-şekk.

Çürimiş hem bir eyü kâlîcem
Hasret olmuş güle bâğum bağçem
‘Âkıl olan bunı eyler iz‘ân
Neye yükler döşegi râh-revân
Bâ-husûs ol dahi bir köhne döşek
Her gelen bâý u gedâ ana döşek.
Bunca hâdim gözedürken ne görür
Bû riyâ üzre ki kâlîçe çürür.
Bize de böylece bühtân itdi
Varduğumuza peşîmân itdi.
Ekremu’z-zayfa iden reyb u hilâf
Hâşe li’llah ola ehl-i insâf!

Biri dahi narh-i rûzî husûsıdur ki: Ta‘âdül ile icrâ olunmaması ve üzerlerine efâzıl u ehâlîden muhtesib konulmaması edânînün ğanâsına ve ashâb-i silâhun iflâsla ‘anâsına sebep olub rencber nâmına olan çift bozanlar renc-i fâkadan kurtulub levazımları düzelmege ve fakrla mün‘akid olan ser-rişte-i ma‘îşetleri temevvül ile çözilmege başlar. Felâ-cerem akribâlarından olub anları **(88a)** gören ra‘îyyet tâyifesi zirâ‘atden ferâğate ve bilâd u kasabâtta temekkün ile kâr u kesb umûrına mübâşerete mütesaddî olub ‘asâkir-i İslâm-kavvâhümü’llâhü ilâ-sâ‘ati’l-kıyâm-bir yana ra‘îyetlerin yitürürler ve bir yana iz‘âf-i muzâ‘af-i behâ ile kût-i yevmîyeleri tedârükine mübtelâ olurlar. Bu tarîk ile behre-i temevvülleri iflâse mübeddel ve nukûd-i dînâr u dirhemleri lâzime-i kâzurâta muhavvel olur ve anların ehl u ‘iyâlleri pelâs u kirpâsa ve bâzârî manavların ‘avrât u etfâlleri kemhâ vu atlâsa girüb hıdemât-i mebrûre-i husrevâneye istihdâm olunanlar teşvîşât-i zâd u zevâdei inkisâr-i havâtıra dâ‘îye bulur. Zîrâ selâtîn-i mâzîye zamânlarında hidmet-i ihtisâb bir pâye-i şeref-iktisâb idi ki ekserîyâ ‘ulemâya virilürdi ve re‘âyâyı sıyâneten emânetle mevsûf olan fuzelâya sezâvâr görilürdi. Lâkin vilâyet-i Rûm’da ol tarîka sülûk menhî vu metrûk olub kime gerek ise ihtisâb hidmeti virilür ve umûr-i cumhûr-i müslimîn oldukça kimselere ısmarlanur. Ol dahi tedbîr u tedârükde kâsır ve cem‘-i havâyic-i memâlikde mukassır olub vebâl kâzî boynına dimege, kuzât dahi **(88b)** muhtesib bilür deyû bulduğun yemege mütesaddî olur. Begler ve beglerbegiler ise bize müte‘allik husûs degüldür deyû iğmâzı ve gendülere lâzım olan

me'kûlâtı bî-narh aldurub kâffe-i müslimînün intizâm-i hâlinde i'râzı mürtekeb olurlar. Pes bir vilâyete hükkâm gönderilmekden murâd u merâm sükkân-i memleketün her husûsında teyakkuz-i tâm ve cihet-i ma'âş u inti'âşlarına takayyüd-i mâ-lâ-keîâm ve bu takdîrce bize müte'allik degüldür dimeleri bî-ma'nî ve birbirlerine²⁰³ salmaları her cihet ile mâ-lâ-ya'nidür.²⁰⁴ Egerçi-ki si'r-i cârî husûsı umûr-i cüz'îyeden 'add olunur ve anunla mukayyed olmaları gendülere tenezzül bilinüb tecâhül sûreti gösterilür.²⁰⁵ Fe-emmâ cümle fesâdâtun mebd'e'î ve cemî'-i teşvîşâtun menşe'î müslimânların harc u hasâretleri ve isrâf u itlâf müzahrefâtına hâh u nâ-hâh cesâretleridür²⁰⁶ ki fakr yaralarına ibtilâlarını mûcib ve nefis-i emmâelerine iktidâlarını müstevcib idüğü mukarrerdür. Zîrâ merdûd-i halk-i dü-kevn a'nî bih da'vâ-yı ulûhîyet iden Fir'avn -la'netullâhi 'aleyh-erâzil-i 'âvâmdan iken vücûd bulmağa ve mısır-i Kâhire'ye pâdişâh olub bunca kerr u ferre mâlik olmağa sebep ihtilâl-i es'âr-i enâm olmuşdi ki **(89a)** Bâbu'n-nasrun taşrasında haml-i bittîh iki pâreye ve kapunun iç yüzinde her bir karpûz bir pâreye satıldığını görüb bundan eyü ticâret ve sermâye-i zevâde vu ma'îşet olmaz deyû derhâl bir hamlini iştirâ ve kapudan içerü girüb bey'ini iktizâ itdükde kimi resm-i bevâbiye deyû bir ikisin aldı ve kimi 'âdet-i ihtisâbiye deyû bir kaçını çaldı.²⁰⁷ 'Âkıbetü'l-emr bunca zahmet-i bî-mer' mukâbelesinde gendüye dahi mücerred bir bittîh kaldı. Pes bu husûsdan ihtilâl-i umûra vâkıf ve sultân-i Mısrun ğafletine câzim u 'ârif olub gün günden ebvâb-i fitne vü fesâddan memâlik-i tecebbür u 'inâd semtlerine vülûca ve sevdâ-yı saltanat idüb envâ'-i fisk u fücûrla dem be-dem hurûca mübâşeret etmişdi. Ve bu bâbda cümleden ağreb diyâr-i Mısır u Şâm u Haleb'de ve bi'l-cümle bilâd-i ma'mûre-i 'Arab'da câri olan narh-i bu'l-acebdür ki a'yân-i nâsun zâd u zevâdeleri sermâyeleri her nev'den birer dükkânı himâyeleridür ki mahmî olan kassâb u habbâz ise hâmî olan zâlimün rûz-merresine yetecek etini ve ekmegini müft u meccânen virür ve himâyet ile mer'î kılınan semmân u bakkâl ise kezâlik anun ve tevâbi'inun kût-i yevmîyelerine **(89b)** kifâyet idecek yağ u balını ve sâ'ir havâyicini akçasuz pulsuz gönderür. Gendü dahi ana istinâdla muhtesib havfindan berî ve si'r-i müslimîne muhâlif u muğâyir satu

²⁰³ birbirine (HAZ 40a)

²⁰⁴ lâ-ya'nidür (HAZ 40a)

²⁰⁵ gösterilüb (HAZ 40a)

²⁰⁶ hasâretleridür (HAZ 40a)

²⁰⁷ aldı (HAZ 40a)

bâzâr eylemek vâdîlerinde serserî vu cerî olub gendüsi zehr-i kâtil yemeden ve mesnedi olan lâ-ya'kil semm-i kâtil ekl eylemeden hâlî olmaz. Ve bi'l-cümle gerek me'kûlât u meşrûbâtda gerek ise sâ'ir levâzım ile melbûsatda si'r-i mu'tedil gözedilmek farz mertebesindedür. Zîrâ hayyâtîn ve sâ'ir kâsibîn hilâf-i 'âde dest-müzd almak ve sâ'ir erbâb-i sanâyi' u haffâfîn harc-i mu'ayyenine göre ücretden²⁰⁸ istiğnâ idüb si'r-i cârîden ziyâdeye metâ' satmak ma'nen beliyeye-i 'âmme kâbilinden olub intifâ'ı anlara mahsûs ve me'lûf ve zarâr-i 'âmmı havâss u 'avâma sirâyetle ma'rûfdur. Pes sultân-i erbâb-i dîn ve hâkân-i rûy-i zemîn hazretlerine farz u vâcibdür ki bu makûle beliyeye-i 'âmmenün def'ine gûşîş ve dekâkîn-i himâyenün hedm u ref'ine verziş buyurub ücûr-i mevfûre ile müsâb olalar.

Biri dahi havza-i diyâr-i İslâm'daki 'amâyir ahvâlidür ki, binâlarına emvâl-i nâ-mütenâhî harcanılub ve vazâyıf-i kesîre ile niçe huddâm u nüzzâr ta'yin olunub bu cümleden me'âli ta'âminun **(90a)** ekl olunması iken vâridâtını mütevellîleri ekl etmeg ile yemekleri yenmeden kalmışdur ve fodulaları hâk-i siyâh rengine girüb meder sûretini bağlamışdur, şorbâları yuyuntıya ve pilâvları ve zırvaları kusundiya dönüb yahnîlerinün ise ekseri öldükden sonra boğazlanmış lâğar koyun etlerinden olub²⁰⁹ bir dereceye varmışdur ki 'imâretlerine konanlar²¹⁰ mücerred süknâ için konub ta'âmı zamânında tahte'l-kal'aya çekilürler, me'kel sûhteleri ise hemân cem'iyet-i yârân için varub şorbâlarını kilâba dökerler ve gendüler aç uyuz kalub birer mikdâr tâs dögüşin itdükden sonra çekilürler giderler. Pes selâtîn-i 'izâm nîyet-i hayrât u müberrâtla inşâ itdükleri 'amâyir-i 'imâret-encâm bezl-i ni'met u ta'âm bâbında ol vech ile bî-intizâm olmak münâsib u lâıyk midur? Ve bünyâd u îcâdına bunca mâl u menâl harc olunmuş iken sûret-i bî-ma'nî mesabesinde kalub yemegi yenmemek ve ekmeği hâk-i siyâha dönmek 'akl-i kâmile muvâfık mıdur? Ğarâbet bundadur ki ümerâ'-i ğuzâtdan cihâd hizmetine me'nûs a'nî bih Mîr-i Evrenus ki vilâyet-i Rûm ilinde üç ma'mûre 'imâreti ve ni'met-i mevfûre 'amâyir-i âlî-menzileti olub birinün ihrâcat-i senevîyesi **(90b)** beş bin altun ve birinün dahi iki yüz bin akça mikdârına makrûn ve birinün dahi üç bin flori hisâbında ancak behre-numûn iken ebnâ'-i sebîle günde iki def'a dört beş cins ni'meti

²⁰⁸ ücretinden (HAZ 40b)

²⁰⁹ olub (HAZ 41a'da yok.)

²¹⁰ konan (HAZ 41a)

sebîl ve a‘yân u rû-şinâsân konduğu zamânlarda bir o mikdâr ziyâfeti dahi munzamm-i bî-‘adîl olduktan ğayrı hîn-i tenâvülde birer tâs ‘asel şerbeti ve ta‘âm ‘akîbinde her faslun mîve-i mütenevvi‘a-i pür-lezzeti ve geceden geceye eşrâf-i nâs menzilgâhının birer dâne bal mûmı ile nûrânîyeti ve ümerâ vu sipâh ve zu‘amâdan ğayrı konanların ‘alîk-i huyûl u devâbı ve vâcibü’r-ri‘âye müsâfirlere göçdükleri zamânda kût-i cân gibi birer kutı ğâzîler helvâsıyla rağbet-i bâ-savâbı, husûsâ sâ’ir ‘amâyir gibi üç gün hisâbı mazbût ve şartı muhâlif ikâmet murâd idinenlerin²¹¹ redd u tardı meşrût olmayub yıllarca oturanlara ri‘âyet ve bezl-i ni‘am-i ğunagûnla rûz u şeb ziyâfet mukarrer olduktan mâ-‘adâ bir sene tamâm mütemekkin olan nâ-kâm eger fukarâ-yı enâm ‘idâdında dâhil ise ‘alâ-tarîku’l-in‘âm hâline münâsib bir câme ile ihtirâm olunmak dahi şart-i vâkıf mûcibince emr-i muhakkak u müyesserdür. Bu hâl ile her gün vâridîn u sâdirîn ile hücerâtı **(91a)** dolub ma‘a-hâzâ yine bunca ihrâcâtıdan sonra mütevellî-yi evkâf olan aslah-i evlâda sâl be-sâl bir iki yük akça mikdârı mâl zevâyidinden fazla-i pür-me’âl kalub ‘imâretleri bu vech ile kârger ve müsâfire çıkan ta‘âmları zikr olunduğı üzere lezîz u cân-perver ve hâne-perver aşçılar bişürdüğü ni‘metden bile elezz u hoşter olub yahnîleri murebbâ ve şorbâları köftesi vâfir erişte vu tutmac u müstevâ olduktan ğayrı leyâlî-i siyâmda her bir süfreye sükkerden ahlâ kurs-i mâh-i münîr sıfatında birer baklavâ ve mûmbâr u herîse kısmından nefâyis-i nemekîn-i bî-intihâ elbette elbette mukarrerdür. Hattâ bu hakîr-i nâ-tüvân defa‘âtla ol ‘amâyire mihmân olmak ve nefâyis-i nâ-mahsûresini her çend bu zikr itdüğümüzden ziyâde bulmak vâki‘ olmuştur. Allâhum, meger-ki selâtîn-i âl-i ‘Osmânun istiġnâ ile ferâġatinden ve mîr-i mûmâ-ileyhün sırr-i kerâmet u velâyetindendür deyû cevâb-i müstetâb virile ve bu bâbda nâvek-i kemân-i ifhâm pûte-i hakîkat ve ser-menzil-i isâbete ırgürile. Yoksa ‘amâyir-i selâtîn-i pîşîn ki pâ-yi taht-i ‘alîye olan İstânbûl u Bursa vu Edirne‘de vâki‘ olub rûz u şeb enzâr-i ‘âlîyelerine karîn ve gendüler vezîrleri mukayyed olub ta‘âmlarının yoklanması emr-i sehîl idüğü ma‘lûm-i ‘ukûl-i dûr-bîn iken **(91b)** bu vech ile ihtilâl ve ta‘âmîyelerine müte‘allik olan ihrâcât-i bî-me’âl bilâd-i selâsenün kaht u ğalâsına bâ‘is ve tullâb-i ‘ilmün maraz-i cû‘a ibtilâsına sebeb-i hâdis olması muhâlif-i tedbîr ve mugâyir-i râ-yi münîr idüğü gün gibi müstenîrdür. Fe-emmâ ğâh u bî-ğâh yoklanub sorulsa ve şorbâsı ve fodulası harem-i muhtereme getürdilüb görölse, cürmi zuhûr iden mütevellîyân-i

²¹¹ idenlerin (HAZ 41b)

evkâfun nizâm-i ahvâl-i enâm içün boyunları urulsa ya‘lemullâh ‘amâyirün ıslâhı ve müstahikkînün sürûr u inşirâhı mukarrer olub sâ‘adettü pâdişâha ecr-i cezîl ve sevâb-i cemîl husûlî ânen fe-ânen müyesser olurdi.

Li-mü’ellifihi:

Şol ‘imâret ki yenmeye yemegi

Temelinden yıkılması yegdür.

Çekişür yahni üstine hır hır

Mütevellîleri ‘aceb segdür.

Söyledürsen hemân bugün yarın

Her biri defterî yâhud begdür.

Evkâf-i ‘amâyir-i selâtın mütevellîleri bu minvâl üzre oldukdan mâ-‘adâ sâ‘ir evkâfun hidmet-i tevliyet u nezâret u cibâyet iden hüddâmı dahi ekserî baş açık harâmîler olub, eger evkâf-i nükûd-i bisyâr ise ikide birde rakabe nâmı ile rıbhın yemeleri ta‘mîr-i mescid u mekteb behânesiyle hukûk-i ehl-i vazâyifi ekl etmeleri mukarrer oldukdan gayrı i‘tibârlarında re‘s-i sene ki muharremü’l-harâmdur, (92a) meselâ bir muhtâc nısf-i senede ki şehir-i receb-i lâzımü’l²¹²-ihtirâmdur, bir mikdâr akça taleb eylese re‘s-i sene hisâbından kabûl iderse virürler ve nakdiye mâ-beyninde gendülerün ba‘zı geçmez metâ‘ını üçer dörder behâsına alursa tecvîz kılurlar. Bu tarikle hem vâkıfı vebâle koyub altı ay intifâ‘ı olmayan mâlun rıbhın alurlar. ve gendüler sûret-i tevliyetde ticâret idüb onı on beş fâ‘ide üzre metâ‘-i kâsid munzamm iderler. Muhtâcîn ise def‘-i ihtiyâc içün kabûl kılurlar. Deryâ-yı deyne mütağrak olmalarıyle zehrînak yılan dahi bulurlarsa el uzadurlar. Ve eger evkâf ‘akâr kısmından ise yine ta‘şîrde hukûk-i vakfı ta‘şîrleri ve bî-insâflarına düşünce ta‘şîre tenezzül eylemeyüb tasnîfleri, intisâfî gâlib hâkim korkusu yoğ ise tansîfî de taz‘ıfleri²¹³ ve cerâyim nâmına alınan bâd-i hevâyı hod-havâyâ münkalib idüb cümleten tazyî‘leri lâ-siyyemâ nuzzâr nâmına olan kör olacakların göz göre hıyânete ve mu‘âyeneten mâl-i vakfı hasârete müdâvemetle rüsûm-i ma‘lûmı teslîs u terbî‘leri mukarrerdür.

Biri dahi oğlan degşüricilerün zulm-i sarîhi ve cevri-i kabîhidür ki; yayabaşı nâmına bir nâdân yeniçeri zümresinün ulularından bir zağarcı veyâ segbân ‘alâ-tarîki’l-istiklâl

²¹² vâcibü’l (HAZ 42b)

²¹³ tasnîfleri (HAZ 43a)

oğlan cem'ine me'mûr olub **(92b)** kırk elli mikdârı eli nacaklı yoldaşıyla revân, ya'nî ki icrâ'-i fermân-i münîfe fermân-berân olduklarında her kasabaya ki gelürler, mîrlivâsına mürâca'at ve kâzîsi ma'rifetiyle mübâşeret yanlarında câyiz olmayub râh-i zulm u ta'addîde dâmen der-miyân olurlar. Ve yalnız bir oğli olan zımmînün oğli alınmamağla imtiyâzı ve evlâdı müte'addid olanların dahi bir nevbette birisinden gayrısı alınmaya deyû kânûn-i münîf-i hâtır-nüvâzı mukarrer iken anlar cümleye yapışurlar ve bir veledde muhtâc olan zehr-i kâtîli ziyâde vireceğini bilüb elbette ana dolaşurlar. Şöyle ki oğlını güm eyleye veyâhud kânûn degüldür deyû cür'et idüb söyleye, erlerini ayaklarından ve 'avratlarını saçlarından asarlar, darb-i elîm ve 'azâb-i delîm idüb oğlını çıkardurlar. Bu def'a hem ferzendir alurlar ve hem temerrüd idüb sakladun deyû mâ-melekini cerîme hisâbına ahz kılurlar. Bu tâyifenün zulmine gâyet ve ta'ddîlerine 'ıyâzen bi'llâh nihâyet yokdur. Bâ-husûs ki me'mûr oldukları hidmet dahi şer'e mugâyirdür, nihâyet izdiyâd-i ehl-i İslâm için, sâbıkan zarûret ile ihtiyâr olunduğı zâhirdür. Fe-emmâ bu hidmet, hükkâm-i vilâyet ma'rifetiyle fermân olursa hem maksûd-i pâdîşâhî ahsen vech ile hâsıl olurdu ve hem hadeng-i rây-i **(93a)** münîrleri 'adâlet meydânının ser-menziline vâsıl olurdu.

Biri dahi ulak husûsıdur ki; selâtîn-i pîşîn ve havâkîn-i mütekaddimînün ulağa ruhsatleri bir beliyeye-i 'âmme ve zarûret-i tâmmе def'i için idi ki farazâ isti'câl u müsâra'at olunmamağla umûr-i dîn u devlet halel-pezîr olmak lâzım gelürdü ve terâhî ihtiyâr olunduğı takdirce fi't-te'hîr âfât mûcibince mühimmât-i mülk u millete 'ıyâzen bi'llâh naks u şeyn 'ârız olmak görünürdü. Ana binâ'en def'ine müsâra'at ve ebnâ'-i sebîlün bârgîri alınmağa ruhsat buyrulmuşdı. Ma'a-hâzâ alınan bârgîrler ulağa sezâ ve kıymeti vustâ vu a'lâ mertebelerinden ednâ olub nihâyet yüz akça degmesi kânûn-nâmelerinde inşa olunmuşdı ve salt atlıları koyub yük davarlarını tutmak ve ba'zı mahûf derbendler içinde bârgîrleri alınub yükleri yerde ve sâhibleri ol gûne telef-i nefis olacak pür-hatar reh-güzerde kalmak kemâ-yenbağî men' u ref' kılınmışdı. Ve hidmete giden ulağa bir yoldaşdan ziyâdeye²¹⁴ icâzet ve yollarda bârgîr behânesiyle fukarâdan irtişâyâ ruhsat virilmemişdi. Felâ-cerem ol makûle emr-i ehem yılda bir iki kerre ancak **(93b)** vukû' bulurdu ol dahi aksâ-yı arzda vâkî' olan serhad ümerâsından gelen ahhâr-i

²¹⁴ gayrı (HAZ 44a)

müsta‘cele ile vâki‘ olurdi. Ba‘de zamânin gördiler ki ulak çoğaldı ve tüccâr u ebnâ’-i²¹⁵ sebîl göz yaşları döküb, deryâ-yı cevri u âzâra ğark oldi kaldı. Merhûm Sultân Süleymân Hân –‘aleyhi’r-rahmetü ve’l-ğufrân- men‘ine emr-i ‘âlî-şân buyurmuşlarken vükelâsinun bildürmesi ve elbette nizâm-i ‘âlem için lâzım u mühimdür dimesi ile ol tarîk-i ‘adâlet-refikden dönüldi. Nihâyet ba‘zı yol uğrağı yerlerde menzil bârgîrleri konuldu ki bahâları fukarâ-i müslimînden ve beslenüb²¹⁶ gözedilmeleri²¹⁷ ol menzilde mütemekkin olan kâsibînden ta‘yîn olunub bu mukâbeleda ba‘zı tekâlîfden gendüleri mu‘âf kıldılar ve anların ve ebnâ’-i sebîlün huyûl u devâbbını ulak ta‘addîsinden halâs²¹⁸ u rehâ buyurdılar. El-hak bu bâbda tedbîrlerinde isâbetleri ve iktisâb-i sevâb-i dü-cihânîye cüll-i himmetleri mukarrer oldi. Fe-emmâ fî zamâninâ ulak husûsı bir dükenmez ğavğadur ki beglerbegilere ve beglere, belki kâzîlere ve nâîblere bir müsta‘cil maslahat düşüb âdem göndermeleri lâzım olsa resûl olan âdemleri gendü bârgîri ile gitdüğü takdîrce menzile gec yetişmek, **(94a)** husûsâ gendinün ve davarının harcını bunlara çekdürmek mukarrer olmağıla ol tarîke sülûk yanlarında metrûk olub fî’l-hâl bir behâne îcâd iderler ve kaç nefer âdem göndermek murâdları ise ulağıla gönderürler. Ol firistâdeler dahi şöyle ki bülend-himmet olalar ri‘âyet-i hâtır için ba‘zı dostlarının bir iki âdemlerin bile uydurmak, veyâhud bir zâlimün birkaç florisin alub anı dahi ulak bârgîrine bindürmek, farazâ ebnâ’-i sebîli minârede de bulsalar kelb-i ‘akûr gibi amân vormeyüb dâmenin almak ve bin baş bir pula satılan derbendlerde de yetişseler bârgîrlerin alub yüklerin yerde komak, dahi söylerse muhkem döğüb derbend eyleyüb derbendde bırakmak emr-i muhakkakdur. Ve kifâyet mikdârı bârgîrleri dahi var iken bir ehl-i ‘ırzun ki ol makûle dar boğazda boğazın alalar, elbette şerbet-behâ deyû birkaç altunun alurlar ve bu tarîkle semm-i kâtil ve zehr-i helâhil nûş ide ide edâ-i hidmete çekilürler. ‘Ale’l-husûs her kasabaya ki uğrarlar, mücerred ‘ulemâyı tahkîr ve kâzîleri ta‘cîz-i kesîr için tez bize bârgîr deyû debbûsla dögmek, katı insâflısı ise şetm-i ğalîz idüb tâ yorılınca yüzine karşı ağzına²¹⁹ yüzine sögmek eger bulurlar ise yüzer **(94b)** altunlık yarar atların alub binmek ve birini dahi tutduğı gibi anı bırakmayub tâ durdurunca tâziyâne ile sürmek, bu

²¹⁵ ibn-i (HAZ 44a)

²¹⁶ besleyüb (HAZ 44b)

²¹⁷ gözlemeleri (HAZ 44b)

²¹⁸ halâs (HAZ 44b’de yok.)

²¹⁹ yüzine karşı ağzına (HAZ 45a’da yok.)

vech ile sâhibine ğadr-i sarîh idüb atçuğazın öldürmek ve ba‘zı çavuşlar tâ diyâr-i ‘Arab’dan yararca yondlara binüb tedrîc ile Rûm’a dek getürmek ve ser-menzile geldüğü gibi bir âdemine virüb döl niyetiyle çiftliğine göndermek mirâren vâki‘ olmuştur. Zîrâ âyînlerinde yokdur ki aldıkları bârgîri uğradıkları hükkâma tapşuralar. Bu tarîkle yolda kaldı veyâhud derbendde durdı deyû ta‘allül u behâne ile kurtılırlar.²²⁰

Muhassal-i kelâm bunun gibi zulm-i sarîh nâdir ve bu makûle ğadr-i kabîh hilâf-i mütebâdir idüğü zâhirdür.

Biri dahi mevâcib-horân-i kılâ‘ ahvâlidür ki: Kimi beşlü nâmına serhadlerün fârisleri ve kimi topçı ve hisâr eri adına ehl-i İslâm kal‘alarının hâfız u hârisleri²²¹ olub şebân-rûz ğazâ emrine gûşışde, belki her sâ‘at fîrûz-i cihâd hidmetine verzişde iken on akça yevmîyesi olan beş akçaya kâ’il olur, anı da nakden bulamayub marda ile ba‘zı esbâb alub vâsıl olur. **(95a)** Meselâ her üç ayda bir havâle nâmına bir fâcir kal‘a be-kal‘a gezer ve fukarâyâ nafaka ve kisvelerine müte‘allik ba‘zı muzahrefât ‘arz ider. Anlar ise “en-Nakdü hayrun mine’n-nesîye”²²² deyû ilişürler ve her metâ‘ını ikişer üçer behâya dahi virse kapışurlar. Bu tarîkle yüz bin mikdârı akçanın nısfını, nısfının nısfı ile haklaşur

²²⁰ [Derkenâr]El-kıssa; ulak ta‘addisinden ğayrı etrâf beglerbegileri ve sancak beglerinün Anadolu ıstılâhınca suhra ve Rûm ili i‘tibârınca kumâra bârgîrleri tutmağa ruhsatleri mezâlîmi vardur ki ulak cefâsından ol kavmun belâsı eşed ve ‘ibâdullâha ezâları her cihetle ezyed ü ekeddür. Meselâ âdemlerinden birini ki bir mîrlivâ bir melikü’l-ümerâ bir hidmet-i lâzimesine irsâl u inhâ eyleye veyâhud “Fülân hidmeti sana virdüm, var edâ eyle” deyû îmâ eyleye, hemân ol şahs gendü bârgîrlerini yormaz, şiddet-i şitâ ve germiyyet-i germâda za‘îf u zebûn olmalarını revâ görmez. Her ne mikdâr bârgîr lâzım ise tutar, kimini binek ve kimini seys-hâne vu yedek idinüb çekilür gider. Niçesi haml-i sakîle tahammül idemeyüb gendüyi helâk ider. Derdmend sâhibi feryâd u vâveylâ ile girîbânını çâk ider. Başî devletlü kimse gerekdür ki bârgîrine dest-rest bula ve beşer beşer akça sayub satun alduğı mâ-melekine kerreten ba‘de âheri mâlik ola. Hattâ bu hakîr vilâyet-i Bağdâd’da defterdâr-i emvâl iken melikü’l-ümerâ-i sâhib-câh u celâl Kubâd Paşa oğlu Süleymân Paşa idi. Ve ol bir cebbâr hâkim idi ki ednâ âdemi ebvâb-i zulm u sitemde bir ehl-i fesâd-i mezâlîm-efşâ idi. Bir gün subaşı-i Bağdâd bu fakîre ‘arz-i şikâyet u feryâd idüb Ulak bârgîrleri tutmadan yoruldu. Mîr-i mîrân-i mezbûr zamânındaki yedi ayda sekiz yüz elli re’s ulak bârgîrine dest-res buldum. Hâlen-ki cümlesi zâyi‘ oldi, ne binenler getürdi ve ne ashâbına vusûl buldı. Bilmem yevmü’s-su’âlde bunun cevâbını kim virür. Zâhir budur ki bu fi‘l-i münkerün icrâsına emr eyleyen hâkim virür deyüb havf-i Hakk’la ağladı. Âhirü’l-emr bu ibtilâdan halâs içün subaşılık hidmetinden ferâğat u ibâ eyledi. (HAZ 45b-46a’ d normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

²²¹ hârisleridür (HAZ 46a)

²²² Para, unutmadan daha hayırlıdır.

ve bu mâ-beynde ağaları nâmına olan siyeh-rûlara tamâm-i mevâciblerin virüb cümleden evvel kulaklaşur. Ba'd ez ân ol kıstun mevâcibi defteri virilür ve mîrlivâdan tebdîl-i defter ve 'arzla bâb-i sâ'adet-me'âba gönderilür. Vatkâ-ki 'atebe-i 'ulyâyâ vâsıl ve baş defterdârun dîvânına dâhil olur, bir mikdâr harc-i ma'kûl ile meblağ-i mesfûrî bir degerce yerden saldurur. Hemân-dem raht-i ikâmeti dârü'd-devleti's-senîyeden kaldurur. Pes varduğı mültezimlere kudûmı beşâret-i uzmâ ve mevhibet-i kübrâ olub ol dahi yüz bini altmışa ve eger ekâbir mektûblariyle²²³ gelmiş ise yetmiş haklaşub hukûk-i fukarânun ekserini havâle nâmına olan zâlimler ve niçesini hıyânet ile meşhûr olan mültezimler bel' u ketm iderler. Ma'a-hâzâ bu menfa'atden beytü'l-mâl-i müslimîn sûdmend olmaz ve nef'i mücerred ol iki zâlime 'âyid olub fukarâ-yı ğuzât zarar-i mâlîyeden halâs bulmaz. **(95b)** Havâleler ise mevâcib saldurdukları ocağa vâsıl ve ümenâ vu mültezimîn ser-vaktine dâhil oldukları gibi hukûk-i nâsdan evvelâ birkaç yüz altun alurlar ve hasnâ dūşîzeler ve ebkâr ve müstesnâ ğılmân-i lâle-ruhsâr satun alub 'ayş u nūşla eglenürler kalurlar. Sâ'irini tahsîle evmezler, fukarâ-yı serhad bize muntazırdur dimezler. Pes şehriyâr-i mülk-i dîn -nassrahullahü te'âlâ ilâ yevmi'd-dîn-hazretlerine vâcibdür ki bunların bu vech ile temettu'ları men'ine ve serhad hâfızlarınun muhtell olan umûrî def'ine takayyüd buyurub müsâb olalar.

Biri dahi nüzûl ve 'avârız tekâlfidür ki: Fukarâdan bi't-tamâm alınur, fe-emmâ bi'l-küllîye mühimât-i 'askere sarf olunmayub kuzât u nüvvâb beynlerinde tevzî' kılınur. Ve 'avârız cem'inde kul nâmına gelen gûl ise gürg-i gürisne gibi ağnâm-i re'âyâdan iğtinâma koyılır, mâ-meleklerini zu'm-i fâsidince ğanîmet-i mahza bilür. Pes fukarâ hasâreti çekerler, netîcesi kuzât u vülâta çıkar. Re'âyâ gendüm u şa'îr içün dâne dâne göz yaşî dökerler fâ'idesi avânî fesakasiyle nüvvâb zalemesi sıkır. 'Ale'l-husûs ğâh teslim olunmadı deyû tekrâr taleb iderler ve ğâh çürüyüb 'amel-mânde oldi deyû iz'âf-i muzâ'af behâ takdîr kılurlar. **(96a)** Ve'l-hâsıl bir vilâyete ki nüzûl u 'avârız emr olunub nişân-i şerîf gönderilür derhâl kuzât tarafından her karyeye bir âdem irsâl olunub mahkemeye da'vet olunur. Pes ol varan muhzıra mâ-hazer hidmet-i tesfîr²²⁴ deyû karyeden karyeye birer flori mukarrer oldukdan sonra kâzî mahkemesine ki gelürler, nüzûl u 'avârız fermân olunduğı mefhûmda karyeye birer hüccet yazılıb lâ-ekal birer

²²³ mektûblari (HAZ 46b)

²²⁴ sefîr (HAZ 47a)

altunların dahi alurlar. Ba‘d ez ân emr-i ‘âlî-şân ısdâr iden ğulâm-i âsitân benden küllîce hizmet almışdır deyû kâzî-i rişvet-hor hânedan hâneye birer şâhî teklîfini mukarrer²²⁵ idüb ol sâ‘at anı da cem‘ iderler. Hâlen-ki ğulâm-i şâhînün kâzîden akça alması hilâf-i vâki‘ olub hîn-i cem‘de hizmet-i mu‘ayyenesi birer pâre ise rişvet-i mukannenesisini birer şâhî hisâbınca tahsîl u tedârük kılurlar. Bundan sonra her-kes yerlü yerine revân ve teklîf olunan nüzûl u ‘avâriz cem‘ine fermân-berân olurlar. Felâ-cerem hefteden hefte birer muhzır-i şûm-kadem ya‘nî hüddâm-i kuzâtdan birer zâlim-i mezmûmu’ş-şiyem köylerün halkına salınmağa, nüzûl nice oldi deyû isti‘câl murâselâtiyle gönderilmege başlanub her varan hakk-i tesfir deyû celb ü irtişâya, hiç olmazsa her nevbette birer flori hizmet ile zulm-i bî-intihâya mürtekeb oldukdan ğayrı (96b) vatkî-ki nüzûl u ‘avârizlerini cem‘ iderler, getürürler, geregi gibi tathîr u tenkîh idüb tefâvût-i kiyelle menzile yetürürler ve lâkin elbette getürdüğünüz nâkısıdur dinilmek ve intihâb olunmamışdır deyû birer mikdâr göz yaşları dahi alınmak mukarrer olur. Bu minvâl üzre cevır ü ta‘addîden mâ-‘adâ her sekiz hâneye bir deve²²⁶ teklîf olunub yigirmişer ve otuzar altun kirâ-behâ ve dörder beşer şâhî dahi takdîr olunub ‘avârizla gönderilecek nâibü’ş-şer‘e harclık nâmı ile beş altı yüz altun dahi irtişâ husûle mevsûl oldukdan sonra tekrâr ibrâ-i zimmetleri için her karye halkına bir hüccet virilür. Birer flori hisâbınca andan dahi kuzâta zehr-i kâtil tahsîl olunur. Hâlen-ki bi’l-kemâl mahall-i me’mûra îsâli muhâldür ve merâhil u menâzilde mükkârîlere ve nüvvâba bir özge ticâret-i kesîrû’l-me’âldür. Fe-emmâ bu hakîre bundan ağreb bir nâdire-i bu’l-‘aceb gelmez ki her zamân mühimmât-i ‘asâkir-i nusret-nişân mesâkîn u kâsibînden mu‘âvenet-i bî-pâyân ile edâ olunub, ba‘zı benderlerde ve sâ‘ir bilâd u kasabâtda mütemevvil bâzergânlar vardır ki şeb tâ-seher nücûm gibi ta‘dâd-i direm u dînârda ve rûz be-rûz mihr-i felek gibi ‘arz-i flori kılub kâr u kesb-i tena‘um-şi‘ârda (97a) hemyânları hemvâre akd-i nakd ile mahtûm, enbârları hemîşe zî-kıymet tuhfeler ile mektûm²²⁷

Li-münşî’ihi:²²⁸

Gül gibi bir flori için keffûni ne yum

²²⁵ ihtiyâr (HAZ 47a)

²²⁶ ve yâhûd bârgîr (HAZ 47b’de yoktur.)

²²⁷ [Derkenâr]Ve her biri bu mefhûma muhâtab-i ma‘lûmdur.(HAZ 48a’da normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

²²⁸ Li-mü’ellîfihi (HAZ 48a)

Ne jâle gibi bâğ-i cihânda dökül saçıl!
Nergis gibi gözet zer u sîmünde i‘tidâl
Hemyân-i nakd-i şebnem isen lâle-veş açıl!

Hattâ niçe ‘abd-i memlûkları etrâf u cevânibden metâ‘ u kâlâ getürüb ticâretde ve niçe sehîm-i şirket-meslûkleri tâ Hind ü Sind’e varub tefârik-i mütenevvi‘a ile gelüb ânen fe-ânen tahsîl-i bizâ‘atde iken anun gibilerden ‘asker-i zafer-rehbere mu‘âvenet ve nüzûl u ‘avâriz vâridâtına bedel-i ‘avâyid-i kesîre ile müzâheret teklîf olunmayub fukarâ derd-i fakrla ğamnâk, ol makûle ağniyâ-i ağbiyâ ‘izz u kadr ile ferahnâk zu‘afâda kahrın bâr-i belâsı muhkem, ehl-i dünyâda dehrün zevk u safâsı müstahkem olmak muvâfık-i ‘akl-i kâmil ve mutâbık-i rây-i şâmil degül idüğü vücûh-i kesîre ile zâhirdür. Bu zümreden Mısır u Şâm u Haleb bâzergânınları ki her birinün niçe bin sikke altunla dolu hemyânları ve seneden seneye yigirmişer ve otuzar bin altun kazanmada ‘arz-i kudret-i bî-gerânları mukarrerdür. Ma‘a-hâzâ harc-i yevmîyeleri bir floriye yetişmek muhâl ve rûz-merreleri bir altun harc göstermek fâsid-hayâldür, **(97b)** neden ki anların her birine bir sancaklık fukarânun nüzûli teklîf olunmaya ve bu tarîkle ahvâl-i re‘âyâda bir mikdâr nizâm u intizâm tarîki bulunmaya. Bâ-husûs İstânbul fâtihi merhûm Sultân Mehmed Hân-i sa‘îd ol zamânun mütemevvili Pinti Hamîd’den gâh mukâraza²²⁹ yüzinden niçe bin sikke altun almak ve gâh leşker-i ğuzâta mu‘âvenetin mutâlebe ile mezbûra def‘aten niçe kîse flori salmak vâki‘ olurdu. Kezâlik mısır-i Kâhire fâtihi Sultân Selîm Hân - eskenehüllâhu fî gurefi’l-cinân- dahi zamân-i saltanatlarında bu makûle mâldârlara küllîce salğun salmak ve tâk u revâk müzahrefâtına isrâf u itlâfa i‘tilâfdan ise cihâd u ğazâ mühimmâtına mu‘âvenet esveb u asvebdür deyû kîse kîse altun talep kılmak mirâren vâki‘ olmuşdi. Zîrâ bu hakîrün ‘ilmi müte‘allik olan ağniyâdan farazâ mahrûse-i Haleb hocaları ki şâh-benderleri nâmına olan Hoca Mer‘î ‘arz-i tuhafla beglerbegi katında mahmî ve sarf-i tefârikle vülât u kuzât fırkası mâ-beynlerinde geregi gibi mer‘îdür, ‘Ulebî-zâde dimeg ile ma‘rûf ve üç dört kerre yüz bin flori sermâye ile mevsûfdur. Peder-i kabîhü’l-manzarı bu yakında ‘ulbe-furûş bir müflis-i zemîm-i palâs-pûş iken oğlu Mer‘î dedükleri nâdân bu denlü kâr u bâra **(98a)** ve dîger oğlu Ebu Bekr u ‘Osmân yüzer bin mikdârı dînâra ve evlâd-i evlâdı ‘Abdullâh ve Salahu d-din u Cemâlû d-din

²²⁹ mu‘âraza (HAZ 48b)

nâmına bir iki güm-râh-i rû-siyâh nûkûd kısmından yine ol mikdâra mâlik olub dâ'irelerinde bir iki Mısır hazînesi denlû mâl u menâl ve ticâret-i rûzî ve murâbaha-i firûzî birle mürtebitü'l-mâl ve gendüler mukteziyyü'l-âmâl ve muntazamü'l-ahvâl olmak mukarrer iken 'asâkir-i müslimîne hizmetden ibâları ve sefer-i zafer-rehber vâki' oldukça mu'âvenet u müzâheretden istiğnâları 'izzetlû ve sa'âdetlû pâdişâh -Allâhümme vâli men vâlâh- hazretlerinin bu bâbda terk-i teyakkuz u intibâh buyurmaları cidden münâsib degüldür. Bunlardan mâ-'adâ nefsi Haleb'de niçe ağniyâ ve ribâ-horân cinsinden bir bölük ağbiyâ dahi vardur ki ednâsı kırkar ellişer bin altuna mâlik ve fakr u fâka 'arz idenleri tâ diyâr-i Hind u Sind ticâretine sâlikdür. Bu nâ-tüvâna bir zamân ol diyâra ibtilâ-yı melâlet-resân vâki' olub vasf-i hâlleri bu vech ile silk-i nazma getirilmişdi. Ve esâmî vu ahvâlleri bu tarîkle simt-i şu'ûra münharit kılınmışdı.

Li-münşi'îhi:

Âb-rû-yi bilâd-i mülk-i 'Arab
Ya'nî ma'mûre-i sevâd-i Haleb
Bir güzel şehir iken, bihişt-nizâm
Oldi dünyâ köpeklerine makâm. (98b)
Etmiş ol segleri tamâm izlâl
İltizâmıyle kesb-i mâl u menâl.
İçlerinde salâha rağbet yok
Akça saymak gibi 'ibâdet yok.
Bir 'imâret gibidür ol ma'mûr
Haremi dopdolu kilâb-i 'akûr.
Bir batakdur ki cîfe-i dünyâ
Gösterübdür ânı misâl-i halâ.
'Ulebi oğlu Mer'î vu 'Osmân
Koca hıznîrlerdür, anda 'iyân.
Yine ol zümre içre 'Abdullâh
Oldi câmûs-şekl u rû-yi siyâh.
Yâbis²³⁰ oğlu 'Alî deyen murdâr
Zâhid-i huşk adına bir ğaddâr

²³⁰ yâbis oldi (HAZ 49b)

Akça hammâlî zîr-i bâr gibi
Ol batakdâ yatur himâr gibi.
Kurbağa gibi yanşar anda hemân
Yâvegûlıkda tercümân ‘Osmân.
Gelse sultân oğullarına hisâb
Dolu sâbûncılardur ol çirkâb.
Tosbağa hey’etinde İbn-i Mülûk
İşi dünyâ necislerine sülûk.
Hiç zâtında âdemîlik yok
Seg gibi kuyruğun salar çok çok.
Bu gürûhun biri kerîm degül
Şey dimezler şu kim le’îm degül.
İşleri cem‘i²³¹ dirhem ü dînâr
Eylemişler ribâyâ dîni nisâr.

Bunlardan mâ-‘adâ sene seb‘în ve tis‘a-mi’e târihinde ki gâh Şâm-i şerîfde temekkün ve gâh Haleb-i şehbâda tavattun müyesser olmuşdi, İbn-i Kerekî nâm bir mütemevvil-i enâm ki aslâda Şâmî iken Hind seferine gitmiş, sermâyesi (99a) bizâ‘at-i bî-ğâye ve mâl u menâli menfa‘at-i mâlâ-nihâye hâsıl kılub on yıl mikdâr zamân güzerân oldukdan sonra yine Rûm cânibine ‘azîmet etmiş idi. Pes şehir-i Haleb’e vusûlini ve gendüye bir müstakil hân tutulub niçe kâr u bârla duhûlini gördükde niçelere su’âl itdüm ve istimâ‘la komayub tahkîk üzre ğavrına yetdüm ki; mezbûr İbn-i Kerekî beş yüz re’s deve ile geldi ki bunca eskâl u ecmâl u cemâl ve yalnız üç yüz nefer mikdârı cemmâl cemî‘an gendünün mâ-meleki idi. Aslâ şerîk u sehîmi yoğ idi. Ve müstakil sermâye sâhibi hizmetkârları dahi kırk elli neferden çoğ idi. Hâlen-ki vech-i ma‘âşî ve cihet-i inti‘âşî tetebbu‘ olundukda bu vech ile haberler virildi ki her ğulâmı ki satun alurmuş anun tâli‘ine kırk elli altun mikdârı sermâye ifrâz kılurmuş. Felâ-cerem gerbîş u ger kem anun bahtına ferâhem olan dînâr u direm fevâ’id defterlerine mürtesem oldukdan sonra her-kese rûz-merre ikişer²³² ‘Osmânî nafaka virürmüş ve gendüne bir câriye ve bir Habeşî

²³¹ cümle (HAZ 49b)

²³² ikişer akça (HAZ 50a)

ğulâmına dahi yevmîye ikişer akçalık lahm-i ğanem alınub²³³ bir cins şorbâ ile ol üç
nefsün geçinmesini mahz-i tena‘um bilürmiş.

Li-münşi’ihi:

Seyfine hayf u la‘net o nâkes harâmînün

Derbend-i dehr içünde anı iki biçmeye (99b)

İnsân mıyın dir ola ‘aceb ol her-i dü-pâ

El virdügi ma‘âşa göre yeyüb içmeye.

İmdi bu gûne mütemevvilün leşker-i İslâm’a hidmet etmemesi ve eyyâm-i ‘adâlet-
encâm-i pâdişâhîde bu denlû ticâret u bizâ‘at tahsîl etmek üzre iken gâh u bî-gâh
ihracât-i beytü’l-mâle mu‘âvenet u müzâheret kılmaması cidden münâsib degüldür.

Li-münşi’ihi:²³⁴

Zümre-i aġniyâya sünnetdür

‘Asker-i müslimîne ‘avn-i amîm.

İbn-i ‘Affân hazret-i ‘Osmân

Eylemişdür bu sünneti ta‘zîm.

Dahi ashâbdan niçe pür-cûd

İktidâ itdiler bu emre ‘azîm.

Şol ġanîler ki terk-i sünnet ide

Anlara farz olur ‘azâb-i elîm.

Biri dahi cevâlî-horân ve zevâyid-perestân dur ki: Mısr-i Kâhire’de ve sâ’ir
memâlikde zevâyid u cevâlî ‘asâkir-i müslimînden pîrlig ile zahm u cirâhat ve naks-i
‘uzv ve zarîrlig ile ‘amel-mândeler ‘ulemâ ve sâdât u sulehâdan ve tavâşî kısmından
istihkâkı zâhir olanlara meşrût iken hâlâ bir tabakaya varmışdur ki bu zikr olunan
şartların biri gendüde mevcûd olmayanlara beşer altışar akça cevâlî vu zevâyid vazâyifi
virilüb²³⁵

Li-münşi’ihi:

²³³ alub (HAZ 50a)

²³⁴ Li-münşi’ihi (HAZ 50b’de yok.)

²³⁵ virilür (HAZ 50b)

Her biri nâ-mahalde vallâhi heb zevâyid

Nâdân olanda neyler ger surre ger cevâli.

(100a)mazmûnına ehl-i ‘irfân adına bir bölük ağbiyâ ve sulehâ nâmına bir fırka-i eşkiyâ müstehak ve revâ görülmüşlerdür. Kezâlik Haremeyn-i şerîfeynde tevzî‘ olunan surre dahi ol makûle zühd u salâhla ârâsta ve ziver-i sa‘âdet u ma‘rifet ile pîraste olanlara mu‘ayyen iken fî-zamâninâ kuzât-i kazâ-ibtîlâ ekâbir mektûblariyle tevzî‘ u i‘tâ ve menâsıb gibi dilekçiler ile nâ-mahallere bezl u atâ etmeden hâlî degüllerdür. Bu bâbda dahi teyakkuz-i şâhî ve intibâh-i pâdişâhî farz mertebesindedür.

Biri dahi muhtekirler husûsıdır ki; her vilâyetde ve kasabât-i memleketde mütemevvil u mâldâr ve pâdişâh-i ‘âlem-penâh dirligiyle kaviyyü’l-iktidâr olan ashâb-i ihtikâr kût-i kuvvet-i sıgâr u kibâr ve sebep-i ma‘îşet-i ebrâr u ahyâr olan zâd u zevâda ve zehâyir-i âmâde kısmını sevreti zamânında müstevfî alub der-enbâr etmeg ile ve vefreti evânında istediği gibi iştirâ idüb kaht u galâ zamânlarını gözetmeg ile nâsa ğadr-i ‘azîm ve mahlûk-i bî-kıyâsa cevri-i delîm eyleyüb bu vaz‘-i nâ-sezâ gendünün kemâl-i ğınâsına ve erbâb-i hâcâtın ızdırâbla renc u anâsına sebep oldukdan mâ-‘adâ iddihâr-i şûmları ol memâlikün kaht u galâsına **(100b)** ve ihtikâr-i meysûmları ashâb-i kesbin fakr u fâka vu iflâsına bâ‘is olmak mukarrerdür. Kezâlik ba‘zı hükkâm-i hırs-ittisâf ve beglerbegilerden ve kuzâtdan niçe bî-insâf fukarânun ma‘îşetlerindeki intizâmı ihtilâle şebîh ve gendüler der-enbâr itdükleri gilâlün cümleden mukaddem fûrûhtını tenbîh etmeleriyle ‘aceze ve mesâkîne ‘acz-i tâm ve zâd u zevâdelerini ziyâde behâ ile almaları ‘ayn-i gabn idiği müşâhid-i enâm olub bir dereceye varur ki atâyâ-yı ilâhîyeden olan ruhas-i tam ol bahîllerün ‘adem-i ruhsatleriyle galâ’-i ‘âm olur ve gendüler hâsları mahsûlünden aldıkları ‘öşr helâl ıztırâr-i hâs u ‘âm için ihtikârları sebebi ile şübhesüz harâm olur. Hakka bu vaz‘-i nâ-sezâ ekâbire degül kâsibîn nâmına olan asâğıra bile revâ degüldür, kanda kaldı ki hükkâm-i bâý u gedâ ve ümerâ’-i mülk-ârâ bu mertebede denâ’ete rızâ vireler ve zillet-i ihtikârı kabûl idüb murâbaha-i fâside için müslimânların sû’-i ahvâline revâc u raġbet göstereler.

Biri dahi memâlik-i mahrûse a‘yânından maslahat-güzâr nâmına olan iş erleridür ki; berât-i pâdişâhîsüz muslihlik mansıbına mutasarrıflardur ve ref‘ u ‘azlden korkusuz hükkâm-i memâlike müşterik-i **(101a)** nasfet-i muttasıflardur. Meselâ iki şahs ki da‘vâyla hâkim huzûruna varalar ve cânib-i vâhîde hükm olundukdan sonra ayrılalar, zikr olunan iş erleri elbette ol de‘âvîde bile bulunub fasl-i husûmetden sonra başka

başka ikisini bile getürdüb da‘vâsı sâbit olan şahsa “Ben seni hâkime anlatmışdum ve husûl-i merâmını murâd idinüb mu‘âvenet etmişdüm” deyû her ne kabz etmiş ise hâh u nâ-hâh nısfını elinden alur ve sâhib-i hak olan kimesne durûğ-i bî-fürûğuna aldanub imtinân ide kalur. Kezâlik müdde‘î-‘aleyh olub maslahatı ileri gelmeyen şahsı dahi getürdür, “Eger ben mu‘âvenet etmesem sana habs-i medîd ve yâhûd ta‘zîr-i şedîd mukarrer olmışdı” deyû anun dahi bir mikdâr zehr-i kâtilin alur. Elbette elbette cânibeynden celb u nef‘i ve def‘aten tarafeyne ‘âyid olmış zararı def‘i takarrür u ta‘ayyün bulur. Pes bu makûle eşhâs beliyeye-i ‘âmme kabîlinden olub gendülerden ‘avâm u havâs mutazarrır olmağla ihrâc ‘anî’l-beled kılınub reddi ve Kıbrıs u Rodos gibi cezârelere tarh u tardı lâyıık-i dîn u devlet ve muvâfık-i tedbîr-i mülk u millet olan umûrdandır.

Biri dahi emti‘a-i mütenevvi‘a ahvâlidür ki; kadîmden cârî olan üslûb (101b) hâlâ metâ‘ kısmının her birinde meslûb olub ‘arz u tûlinde noksânı zâhir ve donlık nâmına olan on zirâ‘ kumaşun kifâyet etmemesi emr-i bâhir olmağla ba‘zı tavîlû’l-kâme, belki mu‘tedilû’l-cesâme kimesneler bir donlık kumaşdan temettu‘ etmek ve birkaç zirâ‘ dahi iştirâ etmedin câme kesinmek muhâl mertebesinde olub bu tarîkle izdiyâd-i ihrâcât ve kâsibler cânibinden ğadr-i vâzih-i bâhirû’l-hasârât mukarrer oldukdan ğayrı çûka cinsinün dahi ‘arzında ve sulandukça suya girmesinde tefâvütü fâhiş olub kadîmü’z-zamânda dört endâze çûka ile iktifâ idenler fî zamâninâ beş zirâ‘dan eksüg ile istîfâ idemeyüb ebvâb-i hîle tavâif-i muhtelifa beyninde meftûh ve fusûl-i ebvâb hud‘a-i ecnâs-i mütenevvi‘a mu‘âmelâtında meşrûh olduğı rûz-i rûşen gibi zâhirdür. Cümleden Frengistân metâ‘ı ki ekseri çûka vu kemhâ ve katife vu atlâs u hârâdur, her kumaşun ‘arz u tûlinde hîleleri bâhir olmağın, halîfe-i rûy-i zemîn ve zıllullâhi fî’l-arzîn olan pâdişâh-i ‘adâlet-nigîn hazretleri şöyle ki, bu bâbda fermân-i nasfet-nişân buyurub ‘âdet-i kadîmeye muhâlif gelen metâ‘un satılmasına ruhsat buyurmayalar,(102a) belki zarar-i ‘âm kabîlinden olmağla giriftine icâzet ‘inâyet etseler, min-ba‘d ahvâl-i enâm muntazam olmak, ve gelen emti‘a-i mütenevvi‘a zamân-i evveldeki ‘arz u tûl ile bulunmak mukarrer idi.

Biri dahi ahvâl-i tûlâdur ki; vücûdı bâ‘is-i isrâf-i bî-intihâ olub sâ‘ir metâ‘ u kâlâ ve serâser u zerbaft u dîbâ ki târ u pûdı zer-rişteden sâhte ve nukûş-i mevcûdı altun ve gümüş teller ile bâhte olmuş ola, anlar eskiyüb helâk olmak mertebesine vardukda yine ihrâk ile nısf mikdârı zer u sîm hâsıl olur, ne hâl ise bi’l-küllîye hevâyâ münkâlib

olmaduğı zuhûr bulur. Fe-emmâ tılâya sarf olunan zer bâd-i sabâ gibi ma'dûmü'l-eser olup sâ'ir metâ'a sarf olunan altun hâtıme-i kârda bir mikdâr mahsûl ile sâhibi tasarrufuna makrûn olduğı gibi fâ'ide-i cüz'ıye ile manzûrû'l-'uyûn olmaduğından tılâyla zîb u zînet 'asâkir-i mansûre mâ-beyninde bir harc-i zâyid-i pür-hasâretdür ki sâl be-sâl hîç olmazsa mısır-i Kâhire'nün hazîne-i senevîyesi denlü mâl tılâ tarîkiyle 'adimü'l-me'âl olup ğayrı husûsa sarf olunan zer u sîm gibi şekl-i âher ile ve yâhûd takâlîb-i zîb u zîver ile şems gibi zevât-i kıyemden olmak ve mâliyeti bi'l-küllîye müzmahill olmayub nihâyet behâsında **(102b)** bir mikdâr noksanla sebîke-i hilâl gibi vücûd u zuhûr bulmak mukarrerdür. Fe-emmâ tılâya sarf olunan altunun cemî'an hevâya inkılâbı ve menfa'ati meslûb olmağla mâliklerinün nev'an iftikâr u ıztırâbı her cihet ile azherdür. Pes sîm-i hâlisle zînet zer-i sırfıla tılâ mesâbesinde bâ'is-i şöhret olup zîb u zîver cihetinden noksanı cüz'î, ammâ vech-i meşrûh üzre harc u hasâreti küllî olmağın zer-endûde-raht câh u celâl ile kavî-baht olanlara mahsûs olmak üzre bir kânûn-i kavîm ta'yîn buyurulsa ve her-kes fevâ'id u 'avâyidine göre hareket kılrsa hem 'avâm u havâs mu'ayyen u mümtâz olurdi ve hem seneden seneye iki üç yüz bin sikke altun memâlik-i mahrûsede isrâf olunmazdı.

Biri dahi 'asâkir-i nusret-me'âsirün 'ale't-tevâlî sefer seferlemesidür ki; selâtîn-i 'izâm ve havâkîn-i vâcibü'l-ihtirâm mi'yâr-i basîretlerinde mikdâr-i nev'-i beşer mu'ayyen u mümtâz ve sence-i kiyâsetlerinde makâdîr-i ümem-i bî-mer müşâhid-i behre-perdâz olup her zamân teklîfâtı kudretleri ve istihdâm u tasarrufâtı 'arz-i bizâ'atları ne derecede idüğü ma'lûm-i 'ilm-i 'âlem-ârâlarıdır. Felâ-cerem ihtiyârât-i selâtîn-i selef ve i'tibârât-i esâtîn-i **(103a)** sâhib-şeref ki, âlâm-i müsâfereti irtikâbları gâh beş on yılda bir ve şedâid-i nakl u hareketi ihtiyâr-i bâ-savâbları bi'z-zarûrî îcâb olunan mahallerde zâhir olduğı ğâlibâ 'asâkir-i nusret-me'âsiri lâzime-i 'âmme için ta'biye ve cünûd-i nâ-ma'dûd-i fursat-mezâhiri bir mühimme-i kâffe için tehiyye olup mebâdâ bir taraftan gendüler tâb deyince dinc ve atları gereği gibi kürinc a'dâ bâ'is-i şûr u ğavğâ ve sebep-i zemzeme vu yağmâ oldukda bunca yıllar râhat u azmâyîşle saklanmış ve silâh u rimâha ta'allûm u revâyîşle yaraklanmış 'asâkir-i deryâ-makâtır riyâh-i rihlet u cünbiş ile zâhirü'l-me'âsir olup a'dânun def'ine ve sükkân-i memâlikin sıyânet u nef'ine sa'y u gûşîşleri mukarrer olmak idi. Fi'l-vâki' 'ale't-tevâlî niçe yıllar sefer ve harc u hasâret-i mâliye ve ta'b u meşakkat-i bedeniyye ile geşt u güzer leşker-i zafer-rehber'e 'ayn-i zarâr ve fakr u fâkalarına bâ'is-i meşakkat u keder olduğı ve

ansuzın ‘ıyâzen bi’llâhi te‘âlâ bir iki cânibden a‘dâ-yı bed-râ ve ittifâk-i pür-nifâk ile her taraftan düşmenân-i eşirrâ zâhir u hüveydâ olmalu olsa ‘asâkir-i mansûre bir-iki bölünmek ve her cânibe yarâr u kâr-güzâr serdârlarla leşker gönderilmek emr-i ‘asîr olub anlar henüz âşiyânesinden **(103b)** pervâz etmiş şâh-bâz gibi şikâr-bâz olmada ve gendüler durğun ve atları yorğun olan ‘asâkir cünbiş-i vâjgûn-i tekâsül-nümûn ile şöhret u imtiyâz bulmada, anlar türk-tâz ile nusret u iğtinâmda, bunlar sûz u güdâz ile hasâret u inhizâmda olmanun netîcesi ne tarîkle zuhûr bulduğu bâhir ve hâtimesi ne makûle fesâd îcâb ideceği her âyine ‘akl-i kâmile mütebâdirdür. Pes leşkerün kuvveti serverün iktidârına bâdî ve ser‘askerün nusreti cünûd-i zafer-rehber ile zâhirü’l-mebâdî olub hemvâre bî-sebeb harc u hasâretten sıyânetlerini²³⁶ mûcib ve şedâyid-i siyâhat u müsâferetden himâyetlerini müstevciibdür.²³⁷

Biri dahi şürûtle menâsıb u merâtib virilmesidür ki: Bir sipâhî fülân derbendün dereki olub bekleyeyin ve ol derbendde ne makûle nehb u ğâret ve ebnâ’-i sebîle hasâret vâki‘ olursa ben ödeyeyin deyû şartla ze‘âmet almak ve bir za‘îm beytü’l-mâl-i müslimîne fülân mâddeden bu denlü flori sa‘y ideyin deyû emârete çıkmak durûğ-i mahz olub şartı yerin bulmadın ze‘âmet alması ve müte‘ahhid olduğu meblağ teslîm-i hazîne kılınmadın livâ-i pâdişâhî ile şâd-gâm olması hakkâ ki nice vech ile fâsid olub **evvelâ (104a)** yalnız bir sipâhînün bir derbendi beklemede ‘adem-i kudreti zâhir ve bir kâfile alındığı takdîrce tazmînine mâ-meleki vefâ etmesi her cihet ile muhâl u nâdir iken bu makûle kizbe vükelânun i‘timâdı ve ol gûne ekâvil-i fâsideye defterdârlarla vüzerânun i‘tikâdı ‘acebden ‘aceb ve her vech ile müstağrebdür.²³⁸ **Sâniyen** şart yerin bulmadın meşrût virilmek ve edânîden bir şahs mücerred ta‘ahhüd ile rütbe-i sâmiyeye yetişmek, ba‘de’z-zamânin müte‘ahhid olduğu husûs sorulmamak ve boynuna aldığı

²³⁶ sıyânetleri (HAZ 54a)

²³⁷ [Derkenâr] ‘Ale’l-husûs **لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا** [Bakara, 286: “Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemez.”]mazmûnına mütâba‘at olunub leşker gücenecekleyin ve muztarr olub edebden hâric ruk‘alarla zebân-dirâzliklerine bâ‘is olacaklayın tekâlif olunmaya ki kulûbun ‘izz-i huzûr-i pâdişâhîden teneffürine bâ‘is olub mahabbetleri hafiyiyeten ‘adâvete ve ‘adâvetleri ‘ıyâzen bi’llâh a‘dâ cânibine mürâca‘ata sebep olmaya. **Hikâyet** olunur ki; Sultân Ahmed-i Celâyir dârü’l-hilâfet-i Bağdâd’da bir pâdişâh-i kaviyyü’l-’asker iken Timûr Hân üzerine gelmege ve mülki elinden alınmağa ‘illet leşkerinden mükâtebât ile vârid olan şikâyet ve sû’-i ahlâkıdan tazaccür u te’ellümle yazub gönderdikleri hikâyet idi. (HAZ 54a’da normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

²³⁸ müstağreb (HAZ 54b)

meblağ beytü'l-mâla teslîm olunmamak, bu hîle ile niçe eşirrâ ümerâ merâtibine çıkmak ve bu makûle hud'a ile edânî e'âlî menâsıbına dest-res bulmak ne muvâfık-i rây-i münîr ve ne mutâbık-i tedbîr-i dil-pezi'dür. Çâk bâşdan bu makûle şurûta i'tibâr ve olur olmaz 'avâma havâs merâtibini îsâr cidden münâsib degüldür. Bâ-husûs fî-zamâninâ niçelerin gördük ve nakl-i sikât ile istimâ' itdük ki şartla mansıb alanlar meşrûtı icrâyâ mukayyed olmadı ve dereklige ta'ahhüd kılanlar derbend-i pâ-bend idüb hidmet-i lâzimesinde sâbit-kadem olmadı.

Biri dahi 'ummâlün cemî'an ref'i ve bölük halkınun ber-vech-i emânet istihdâm olunmasının nef'idür ki; memâlik-i mahrûsedeki **(104b)** 'ummâl u mültezimîn ki mukâta'âta göre vazâyif-i kesîre ile cümlesi kâm-bîn olup gendülere ta'yîn olunan 'ulûfeden defterdâr âdemlerine ve mukâta'acıların nevkerlerine ve gendü hidmetinde olan zalemeye beşer onar akça yevmîye yazdurub mâh be-mâh edâ etmeg ile, bundan mâ-'adâ bir mukâta'ayı iltizâm idüb küfelâsını kabûl itdürince defterdâra ve kethüdâsına ve ağalarına, husûsan mukâta'ata istihdâm olunan nüvîsendelere niçe harc u hasâreti vâki' olmağla, kezâlik gendünün ve cümle tevâbi'inün, siyyemâ evlenecek evlâdının ve ta'mîri lâzım olan büyü u kusûr-i harâb-âbâdının cemî'an ihrâcâtı evvel be-evvel makbûzâtından görülmeg ile ve zikr olunan mukâta'ayı almazdan evvel vâki' olan düyûn-i kesîresi cümleden mukaddem kabz itdüğü vâridâtdan edâ olunmağla beytü'l-mâl-i müslimîne 'özi kabîh ve hizâne-i sultân-i dîni ketm-i sarîh mukarrer olduktan gayrı ol makûle 'ummâl-i bed-a'mâl 'ıyâzen bi'llâh sinub müşevveşü'l-ahvâl olduğu takdîrce zimmetlerine edâsı lâzım olan mâl-i pâdişâhînün tahsîli ve gendülere kazası farz mertebesinde olan emvâl-i nâ-mütenâhînün mâ-meleklerinden tekâmîli müyesser olmayub habs-i medîdden **(105a)** gayra çâre ve şâhid-i merâma hiçbir vech ile nazâre mümkün degül idüğü gün gibi vâzıhdur ve bu zikr olunan ümenâ u mültezimînün ol makûle mevâcibleri cümleten hisâb olunsa ve muhâsebât-i senevîyesi ne mikdâr olduğu bilinse şübhesüz ebnâ-yı sipâhiyân u silâhdârun vazâyifine cevâb virmek bu tarîkle sâl be-sâl beytü'l-mâl-i müslimîne küllî hazîne dâhil olup tefâvüt etmek tab'-i müstakîm sâhiblerine lâyıhdur. Pes neden ki ri'âyet-i şer'-i nebevî ve mütâba'at-i sünnet-i Mustafâvî muktezâsınca memâlik-i mahrûseden iltizâm ref' olunmaya ve mukâta'at-i zu'amânun ve bölük halkınun mu'teddün bih mâldâr ve mu'temedün 'aleyh u perhiz-kâr olan rû-şinâsân u ahyârına ber-vech-i emânet u nezâret virilmeye? Bu tarîkle bel' u ketmleri de vâki' olursa tîmârlarından tahsîli ve 'ulûfelerinden hisâb-i cemîli mümkün

idügi bilinmeye ki bu tarîke sülûk min-ba‘d mâ-bihî’l-iftihâr mülûk olub hem re‘âyâdan mültezimler zulmi def‘ olurdi ve hem emânet u nezârete istihdâm olunan sipâh arkanub sefer seferlemege liyâkat u kudret bulurdi. Ma‘a-hâzâ zimem-i re‘âyâda bakâyâ nâmına nesne kalmazdı ve havâss-i hümâyûn mahsûli dahi sipâh u zu‘amâ ve ümerâ **(105b)** vu melikü’l-ümerâ hâsları gibi bakâyâ kaydından kurtulurdi. Fi’l-vâki‘ kıssa-i nâdire ve u‘cûbe-i bâhire degül midür ki bunca zu‘amâ ve mîrlivâ ve erbâb-i tîmâr nâmına olan fukarâ cidden tîmârlarında bâkî komayalar, kılet-i bizâ‘aları ile cümlesini cem‘ kılalar; Fe-emmâ havâss-i hümâyûn salâbet-i pâdişâhiye makrûn iken yine seneden seneye bakâyâsı ve re‘âyâ²³⁹ fukarâsının ol bakâyâ kaydı ile teşvîş-i bî-intihâsı mukarrer ola? Ve her çend-ki yoklana bâkîsüz mukâta‘ât ve ‘alâkasuz ‘ummâl bulunmaya.

Biri dahi mekr-i zenân ve hud‘a-i nisvândur ki umûr-i memlekete karışmaları ‘ayn-i zarar ve âyin-i hükûmete mübâşeretleri bâ‘is-i keder olub gendüler nâkısâtü’l-‘akl olmağla her âyine tedbîrleri nâkıs u fâsid ve rây-i dil-pezi‘r ‘add itdükleri izlâl-i mûcibü’l-ihtilâl idüğine kusûr-i idrâkleri şâhiddür. Nite-ki fahr-i ‘âlem-sallallâhu ‘aleyhi ve sellem-²⁴⁰ شاوروهن وخالفوهن buyurdukları fehm u kiyâsetdeki noksânlarına ve nehc-i sedâdî koyub hîle vu rîv ile girîvelere delâlet-i zalâlet-nişânlarına delîldür ve bi’l-cümle mekr-i nisvân bir beliyeye-i bî-gerândur ki şuhûd-i ‘udûli rîg-i biyâbân gibi bî-hadd u pâyân²⁴¹ **(106a)** olub cümleden hazret-i Âdem’ün cennetden hurûcına bâ‘is ve a‘lâ-yı ‘illiyyînden zevâyâ-yı sâfîlîne nüzûl u vülûcına sebep-i hâdis hazret-i Havvâ’nun ilkâsı ve dâne-i gendüm tenâvüline müte‘allik olan tahrîk u iğvâsı idügi rûşendür. **Sâniyen** hazret-i Süleymân’un hâtem-i saltanatdan müfârakati ve bir dîvün ‘arz-i rîv ile icrâ’-yı ahkâma mübâşereti Belkîs’e i‘timâdından ve hâtemini gâh ü bî-gâh ana vedî‘ate i‘tiyâdından nâşî olduğu müberhendür. **Sâlisen** hazret-i İshâk’a vâlîde-i Ya‘kûb’un firîbi ve ‘Îs hakkında menvî olan du‘â-i nübüvvetün biryân vâsıtasiyle hazret-i Ya‘kûb’a ‘âyid olmanun mekr-i ğarîbi, kezâlik nûr-i dîde-i ‘Aliyyü’l-Murtezâ nevr-i ber-güzîde-i gülistân-i Zehrâ a‘nî bih İmâm Hasan-i pişvâ hazretlerinün semm-i kâtil ile ihlâk u

²³⁹ re‘âyânun (HAZ 56a)

²⁴⁰ “Onlarla (Kadınlarla) istişâre edin, sonra da onlara muhâlefet edin.” Hadîs olarak bilinen bu sözün asılsız olduğu belirtilmektedir. Bk.Es-Sehâvî, *el-Makasidü'l-hasene fî beyân kesir mine'l-ehâdisi'l-meşhure*, s. 248.

²⁴¹ bî-pâyân (HAZ 56a)

ifnâsı mekr u gezend-i zenden ve hud‘a-i nisâ-i mazarret-fiğenden idügi ebyen u mu‘ayyendür. Bu takdîrce tâyife-i mezbûreye çendân mutâba‘at ve sâlik oldukları tarîka murâfakat u muvâfakat kemâ-yenbağî memdûh-i ehl-i fitnet olmaduğı zâhir u müsbetdür.

Biri dahi etıbbâ vu kehhâlîn ve hükemâ vu cerrâhîn husûsıdur ki:

“العلم علمان علم الأبدان ثم علم الأديان”²⁴² (106b) hadîs-i şerîfnde ‘ilm-i ebdânün sâ’ir ‘ulûma takdîmi bu remz-i kavîmi ta‘lîmdür ki mâdâm-ki nev‘-i beşer sıhhat-i mizâc ile emrâzdan sâlim olmaya, salâh u ‘ibâdete kâdir ve kemâl u ma‘rifete ‘âlim olmaya. Pes vâcib oldur ki bu ‘ilme revâc u rağbet ve ehline kemâ-yenbağî ri‘âyet oluna tâ-ki bu tarîkteki menâsıb nâ-ehle münâsıb görülmeg ile niçe merzânun helakligiyle telef-i nüfûsa ve niçe ‘alîl u nâ-bînânun a‘mâlîğıyla zarar-i mahsûsa ve hezâr mecrûhun yarasına yârây-i mümkün olmamağla ğadr-i menhûsa ‘illet olub²⁴³ vâzi‘ine vebâl ve nâsıbına zucret u infî‘âl vâki‘ olmaya. Felâ-cerem fî zamâninâ hükemâ vu etıbbâ mu‘âvenet-i vüzerâ ve muzâheret-i vükelâ ile mansıb alub aslâ ‘ilminde hazâkatine ve fenninde mehâretine ta‘arruz olunmayub nedür ki fülân ağaya ve yâhûd fülân paşaya mensûbdur deyû ilerü çekilüb az-zamânda selâtîn ‘imâretleri dâru’s-şifâlarında riyâsete ve ellieşer ve altmışar akça cihet-i tedrîsle ‘arz-i dirâsete başlayub giderek hekîmbaşılığa vâsıl ve cemî‘ etıbbâya melâz olan pâyyeye mütevâsıl olmağla ‘ıyâzen bi’llâh ol mertebeye gelince niçe merzâ fukarâsını helâk (107a) itdükden ğayrı bu kerre vücûd-i pür-cûd-i pâdişâhî ve harem-i muhteremdeki şeh-zâdelerle ğılmân-i ‘izzet-penâhînün nabzına dest-dirâzlige ve zu‘m-i fâsidince teşhîs-i emrâz idüb geregi gibi çâre-sâzlige cür‘et idüb bir dereceye varur ki Ebû ‘Alî Sînâ geçinmege ve *Kânûn*²⁴⁴ u *Şifâ*²⁴⁵ bi’l-fi‘lumdür deyû kelâm-i mücez ile öğünmege başlar.²⁴⁶ Kehhâller ise niçe

²⁴² İlim iki çeşittir: Beden ilmi, sonra da din ilmi.

²⁴³ olur (HAZ 57a)

²⁴⁴ Hüseyin b. Abdullah İbn Sînâ, *el-Kânûn fi’t-Tıb*, BDK, Beyazıd böl., nr. 4126.

²⁴⁵ Hüseyin b. Abdullah İbn Sînâ, *Kitâbü’s-Şifâ*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 1597.

²⁴⁶ [Derkenâr]Ve bi’l-cümle vilâyet-i Rûm’da hazâkat ehli hukemâ ve emrâz teşhîsinde tecribesi gâlib etıbbâ nâdir olub tabâbet vazâyıfî sâir ‘avâm-i nâs mevâcibi gibi mücerred virgü ile alınur oldı, hikmet u fazîletleri imâme-i büzürg ile görinüb birkaç kitâb ismini ezberlemeleri idügi sübût buldı. Ba‘zıları hod ıstılâhât-i hikmeti öğrenmişler tumturak-i elfâz sermâyesiyle hekîmbaşılığa istihkâk da‘vâsına cür‘et etmişler. Ammâ nolaydı teşhîs-i marazda dikkat-i etıbbâ-i Efrence mahsûs olan hazâkat makûlesi olaydı

bînâları nâ-bînâ ve niçe basîr u dâñaları ilâc nâmı ile ‘alîl u a‘mâ iderek gözün ağına kara sular inmege ve karasına ağ inüb sebel-pezîr kılmağa cehdleri mukarrer olur. Kezâlik nâ-ehl olan cerrâhîn dahi muhâlîf merhemler ve muğâyir verhemler ile mecruhlarla veremler bağladub ekserinün vücûdını ifnâ ve cürh-i nâ-bûdını mânend-i cirâhat-i ‘uzmâ kılmak muhakkak olur. Zîrâ bu hâli gendümüz gördük ve niçelerin dahi işitdük ki ba‘zı ehl-i hiref bir harf okumadın birkaç gün bir tabîbe hizmet etmeg ile şâkird nâmı, ba‘dehü dânişmend ‘unvânı ile az zamânda şifâ-hânelerden birine gönderilmek ve re’îs şöretiyle merzâların ilâcına revâ görülmek, giderek hâssa tabîblere karışmak, ve ol tarîkda²⁴⁷ ehl olan hâzıklar ile pâye kat‘ına sa‘y idüb (107b) mertebe yarışmak kirâren ve mirâren vâki‘ olmışdur.

Li-münşî’ihi:

Seyislik etmeg ile bir hekîme bir câhil

Ebû ‘Alî gibi nâ-geh tabîb-i hâzık olur.

Marîz-i kabza ilâc eylemekde hikmet ile

ki sene 990 târîhinde bu senâkâr vilâyet-i Haleb’de defterdâr-i tîmâr iken Venedik balyozı akribâsından bir beg-zâde bağteten mürd oldu ve-lâkin mezbûr balyozun tabîbi merkûmun şikemi teşrîhine takayyüd ile şöret buldı. Her çend-ki rızâ virmediler, iskât olunmadı ve ne kadar karnını yarmağa cevâz göstermediler, hizmetlerini terk etmegi mukarrer kıldı. Bi’l-âhir şikemini yardı. Ol kelbün yüregine yapışmış bir kelebek buldı ki ibrişîm dûdesine benzer idi ve birkaç hurde bâl u perden berî kurtçuğazlar dahi ana hemser idi. Felâ-cerem tabîb-i mezbûr bildi ki bağteten mürd olduğına bâ’is ol dûdedür. Ve-lâkin ‘alâyiminden ol marazı tahkîk etmesi hikmet muktezâsınca hazâkat-i sûtûdedür. Mezbûrun mahrem olan hizmetkârına su’âl ve ellere muhâlîf ne gûne evzâ‘ iderdi deyû celb-i makâl eyledükde gâh u bî-gâh burnı ucını kaşması ve ğayra muhâlîf ol yüzden cünbiş etmesi haber virildi. Bînî ucından tâ yürege muttasıl bir damar olmağla ol verzişe sebep ol idüğü zuhûra geldi. Fe-emmâ itmi’nân tahsiline ‘illet ve gendinün hazâkatini isbâta müsâra‘at içün derhâl bînî ucın kaşımağa mu’tâd bir Efrenç-i bed-nihâd bulub bir müleyyin şerbet içürdi. Ba‘de’l-‘amel taştında ol dûde cinsinden birkaç dûde gördi. Nihâyet dahi kanatlanmamış, mürd olan nâmerdün yüregine yapışan dûde gibi bâl u per bulub kuvvetlenmemiş. Fe-emmâ ol vech ile ki kanatlana ve derdmendün yüregine yapışub ğidâlenmege başlaya, teneffüse mâni‘ olması ya’nî ki ol mürd olan şahs gibi anun dahi füc’eten ölmesi tamâm tahkîk ve beyne’l-etıbbâ tedkîk kılındukdan sonra bu mes’eleyi kitâbı zeyline yazdı. Kütüb-i mu‘teberedeki mesâilden hâric olmağla merci‘ u melâzları olan re’îsü’l-etıbbâyâ ‘arz idüb hazâkat ile sikke-i mermerde kazdı. El-hak tabîb-i mücerreb gerekdür ve hakîm olan fehîmün mehâreti bu tarîkle müretteb gerekdür. (HAZ 57a-b,58a’da normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

²⁴⁷ yakında (HAZ 58b)

Ne denl  herze yese l nete muvâfık olur.
‘Al le hukna yerinde hem    bevl i     r
Yüzi g zi yerün rencine mut b k²⁴⁸
Sak m-i ra      eyler ted    k-i hafak  n
Bu vech ile giderek bir hakîm-i f   k olur.

D    r li-m    llifih :

Bâb-i sâlis dahi tamâm oldu
Tuhfe-i tabî-i hâss u ‘  mm oldu.
Hasb-i hâl-i zam  ned  r bu kitâb
Bir kitâb-i us  ld  r her b  b.
Nükteler çokdur etmeyen iz    n
    l-i ins  nda oldu bir hayv  n
Kim-ki olmadı remzine mahrem
Urmasun kıssadan benüm gibi dem.

Ammâ b  b-i r  bi  ki m    llif-i kitâba v  ki  olan cevır-i mevfûr ve     dr-i n  -mahs  r bey  nındadur.   mdi ‘ulemâ-i zamân ve ‘ukalâ-i nâdire-d  n bu ris  len  n fevâ’idini iz    n ve ‘avâyid-i mer  simini elfâz-i bed  ’a ile beyân eyledüklerinde a  y  n-i nâsun kimi memdûh ve kimi mezmûm u mercûh görüb zâhir budur ki bu hakîre s  ’-i z  n iderler, belki ihtiya  r  t-i ebnâ’-i zamâna göre     raz u nisbet ile yazm    dur dey   (108a) s    lerler. Fe-emmâ hudâ-y  yektâ ve   zid-i b  -hemtâ ki ver  -i k  mundaki ahvâli b  n   ve sahrâ-y  zuh  rdaki hav  dise serv-i engüşt-n  m   gibi d  n  dur asl   bu bâbda        -i dur    a f  r    virilmemi    r ve bu kit  bda t    met u iftirâ ile nakl-i kısas u ahh  ra cevâz g  sterilmemi    r ve bi’l-cümle der  n-i dilden niçe kısım kösem ol hâlik-i cem  ’-i   mem ve rızık-i cümle-i benî   dem m  n  im-i s  kk  n-i bas  t-i ‘  lem mukassim-i erz  k-i encümen-i vücûd u ‘adem cenâbına ki istimâ’la nesne yazılmak nâdir v  ki  oldu ve ekserîyâ ‘ilm  m  z m  te  allik oldu   husûsun nakl-i sıhhati id    i sübût buldı.   stim  ’la tahrîr olunan ahh  r dahi       det-i cumhûr ile sâbit olan haber-i me    r  la ve tek  s  r-i asırı mürtebitü’l-ahh  r olan tev  t  r-i n  -mahs  r  la yazılmışdur. Degmede haber-i vâhid

²⁴⁸ mutâbık olur (HAZ 58b)

ile nakl-i hikâyât ve kıllat-i şühûdla isbât-i rivâyet vâki‘ olmamışdır. Bundan kat‘-i nazar isbât-i müdde‘âya şuhûd-i ‘udûl-i bî-mer ser-encâm-i bende-i kemter ve ser-güzeşt-i ser-efgende-i muhakkar ya‘nî Geliboli hâkinün hâsılı ve behre-i fûnûn u ‘ulûm ve bahâr-i hadâik-i fazâil-rûsûm olan gülistân-i mensûr u bûstân-i manzûm temâşâ-gâhının vâsılı nâzım-i dürrer-i le‘âlî a‘nî bih esfel-i ehâlî olan ‘Âlî (108b) hakîrûn vâkı‘ât-i sahîha ve belıyyât-i sarîhasıdır ki ne denlü tafsîl olursa yine²⁴⁹ defâtir-i muhâsebât-i eyyâmda sûret-i icmâl göstermesi mukarrerdir ve ne mikdâr taklîl kılınası yine cerâ‘id-i hâdisât-i şühûr u a‘vâma göre mufasssal u meşrûh sanılması muhakkak u müyesserdir.

Nazm:

Derd çok kangı birini diyeyin
Dile gelmez ğamum ne söyleyeyin

Her çend-ki mir‘ât-i tâbnâk-i felekden vefâ sûretine müterakkıb oldum ve her âyine ki âyine-i makâsıd u âmâlimden çehre-i behre vu merâm seyrine müterattib oldum, zâhir-i²⁵⁰ kazâda sûret-i renc u belâ ve hafâ-i perde-i cefâda yüz dürlü derd u anâ yüz gösterdikden mâ‘adâ her zamân safahât-i âmâlümi ğonca tomarı gibi harharla matvî vu ferâhem ve levhât-i vâridât-i bî-me‘âlimi gül-i hândân mesâbesinde dirheme degmez bir zer içün dirhem u ham der-ham müşâhede eyledüm.

Min kasîdetihi:

Geh itdi hâtırum âyinesin şikeste felek
Geh oldi tûtıy-i dil zehr-i kahr-i dehr ile lâl.
‘Aceb ne egrilig itdüm ‘aceb nedür cürmüm
Ki serv-i kadruma eşk-i revânım oldi ‘ikâl?
Ne fark-i zâde-i tab‘umda efser-i zerrîn
Ne bîkr-i fikrüm ayağında cevherî halhâl.
Ne açdı bâğ-i murâdum nesîm-i rağbet-i şâh
Ne gülistân-i fu‘âdumda şemme-i iclâl.
Dolar mekârimi ser-çeşmesinde sad kûze

²⁴⁹ ne (HAZ 59b)

²⁵⁰ hâtır-i (HAZ 59b)

Olur benüm keff-i destümde kûzeler ğırbâl. (109a)

Hudâygân-i zebânun ‘atâsı bahr-i revân

Zemîn-i mülk-i ümîdümde feyz-i katre muhâl.

Semend-i fikretüme zâvelâne kayd-i cihân

Kümeýt-i tab‘uma keyd-i zamâne şekl-i sigâl.

‘Uluvv-i kadr ile mihr-i sipihr-i dâniş iken

Zamâne der be-der itdi misâl-i bâd-i şimâl.

Ğâlibâ kâbile-i nâ-kâbile-i zamân dahi cenân-i mâderde cenîn-i bî-nişân iken makdemüme taşt-i cevır ile muntazır olub bin belayla kadem-i rencîde kılmışdur ve ol hobgâh-i beliyet-i bünyânda zâd u zevâdemi hûn-i cîger ve şebân-rûz ni‘met-i âmâdemi dürd-i kâse-i derd-i ser görüb rahm-i bî-rahm-i mâderden nâzil ve bisât-i basît-i zemîne vâsıl olduğum gibi firâşımı yanar âteş ve libâsumı bend-i cevır-âzârla müşevveş kılub gâh u bî-gâh feryâd u fiğânuma gûş-i iltifât tutmamışdur ve seher-gâh u şebân-gâh izdiyâd-i zâd-i revânuma cânla takayyüd-i rağbet kılmamışdur.

Li-münşi’ihi:²⁵¹

Bend-i kahrına saldı mâder-i dehr

Şîr-i şîrîn deyû içürdi zehr.

Bağrumı hûn idüb bağırđakdan

Beni öğretti cevır kundakdan.

Nâle kıldukça dest u pâ-beste

Niçe nefrîn ile alub deste

Tenümi itdi muttasıl lerzân

Kağşadı mülk-i candağı erkân

Irğanur ten dahi o zelzeleden (109b)

Gösterür rûha bir harâbe vatan.

Târîh-i vilâdetüm ki sene semân ve erba‘în muharremü’l-harâmınun yevm-i sânisî olan isneyn gecesinün sâ‘at-i nuhustîninde vâki‘ olmışdi. Cism-i nizârımı ma‘ârif burcunun hilâlidür deyû hâle gibi bendlere ve bağırđak nâmına ba‘zı cân-küş kemendlere salub

²⁵¹ Li-münşi’ihi (HAZ 60a’da yok.)

ba‘de ez-ân ki hâbgâhımı mehd-i emân ve karârgâhumı enîn u hanîn ile mihâd-i âteş-feşân eylediler, ne dâye-i rûzgârdan hilkatüme muvâfık terbîyet ve ne mâder-i sipihr-i ğaddârdan cibilletüme mutâbık merhamet²⁵² u şefkat gördüm. Bu minvâl üzre envâ‘-i zecr u kahr ve esnâf-i zevk-i şereng u zehr ile ‘ömrüm sinîn-i sitte peyveste ve rişte-i ‘ilmüm havâss-i hams u cihât-i sitte beste oldukda giriftâr-i habs-i mekteb ve ta‘allüm-i hurûf-i hicâyile müşevveş-meşreb kılınub her lafzı ki mu‘allim ta‘lîm iderdi. Gâh kelime-i âzer gibi bir çûbla yakar yandururdu ve gâh makûle-i âzâr sıfatinde mükerrer ‘asâyile te‘dîbüme takayyüd gösterürdi ve bi’l-cümle ben sûre-i Felaka çıkınca pâyumi bin kerre bend-i falaka çıkarmak ve ben *مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ*²⁵³ dedükçe “mâ-hulika lehü” muktezâsınca mu‘allimün gûşmâli hadd mertebelerine varmak mirâren vâki‘ olmuşdi. Hâlen-ki sence-i fehm u kiyâsetde kusûr nakkâd-i zihn u tabî‘atümde mikdâr-i dirhem kusûr yoğ idi. Hemân cefâsı kâbiliyetüme binâ‘en ve ta‘addî vu ezâsı iktizâ‘-i zamâna ibtinâ‘en idi.

Li-münşi’ihi: (110a)

Halk olmamışdı mahbere-i meh²⁵⁴ midâd-i şeb
‘Arz etmemişdi safha-i rûzi sevâd-i şeb
Âdem henüz tıfl-i debistân iken bana
Rûzî me’âl-i rûz idi ‘âyid-i mevâdd-i şeb.

Bu tarîkle tarîk-i ‘ilm-i şerîfe sâlik ve ‘ulûm-i ‘aklîye vu fûnûn-i naklîye fevâ‘idine mâlik olub sinnüm sâz-dih seneye makrûn ve ‘ömr-i nazenînüm on altı sâl ile tarâvet-nümûn oldukda ki isti‘dâduma göre müste‘idd-i medâris-i fazl u kemâl ve istihkâkum muktezâsınca müstemsik-i cibâl-i hayâl ve müteşebbis-i ezyâl-i nikât u me’âl olmuşdum. Nihrîr-i zamîr-i rûşen-tahrîrûme felekden ‘Utârid tahsîn iderdi ve tab‘-i münîr-i müstenîrümün âsâr-i encüm-disârını nev‘-i melekden kirâmen kâtibeyn nakl ü tastîr idüb bu nazm-i cevâhir-misâl ile pesend u âferîn eylerdi.

Li-münşi’ihi:

Ey cemâlün gül-i sîrâb-i gülistân-i kemâl

²⁵² rahmet (HAZ 60b)

²⁵³ Felak, 2: “Yarattığı şeylerin şerrinden.”

²⁵⁴ mehden (HAZ 60a)

Kâmetün nite-ki bustân-i fazîletde nihâl.
Vâlid-i mâcidüne hayr-i halefdür zâtün
Zâde-i tab‘-i şerîfün meselâ İbn-i Kemâl.
Şâhid-i ma‘rifetün ‘arz-i cemâl etse eger
Niçe vech ile anı eyleye iclâl-i celâl.
Rahş-i fikrün tek u pû itdügi vâdîlerde
Bulmaya gökden inerse meh-i nev saff-i ni‘âl.
Teng olur cilvegeh sa‘yine meydân-i hüner
Kalemün nîzesin alsa ele hayyâl-i hayâl.
Sensin ol fâzıl-i dâna ki ayağün tozını
Çıkub ervâh-i selef eylediler istikbâl.

Bu vâdîlerde peyk-i idrâküm cilveger ve tab‘-i nakkâd u zihn-i derrâküm kemâl-i fazl u **(110b)** belâğat ile meşhûr-i nev‘-i beşer iken ‘ulûm-i ‘arabîyeden *Şerh-i Hüsâm-i Kâtî*’ye hâşiye²⁵⁵ yazmak ve ba‘zı mahallerde Berdaî ve ğayrı şürrâhı vârid-i redler idüb kemân-i fehm u iz‘ânumı evc-i feleke asmak, husûsâ *Hidâye*’nün Kitâb-i Hacc u ‘itka müte‘allik mesâ’iline ba‘zı vesâ’il-i sâdık-delâ’il ile resâ’il tahrîr idüb hâme-i ‘inâyet-şi‘âr-i fesâhat-nigârüm safahât-i hibret u iktidârda sukûk u huccec gibi meslûk ve denânîr-i râyice gibi meskûk tutulub meselâ sikke-i mermerde kazmak müyesser oldukdan ğayrı dürrer-i nazmdan cevâhir-i eş‘âr ve fevâ’id-i kasâ’id-i celîletü’l-âsâr ile behredâr olub münâzara-i *Mihr u Mâh* nâm manzûm ve nukat-i pür-nüket ile nücûm-i tâbende gibi merkûm bir kitâb-i fesâhat-rüsûm te’lîfine dahi dest-res bulunmak vâki‘ olmışdi ki nazm-i pâki bu vezn ile zâhir ve ebkâr-i efkârı na‘t-i resûl ‘aleyhi’s-selâma müte‘allik bu ebyât ile bâhirdür.

Min nazmihi:

İki ebrûnı kim debîr-i ezel
Eyledi safha-i cebînüne hâl
Biri nûn-i nübüvvet oldi anun
Biri râ-yı risâlet oldi anun.

²⁵⁵ Berdaî, Muhammed b. Muhammed Muhyiddin, *Hâşiye ala şerh Hüsâmü’l-Katî ala İsagoci*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi,nr. 9649/1.

Haremün hürmetine bes bu delîl
Ki ana cârûb şeh-per-i Cibrîl.
Der-i dergâhuna senün Mûsâ
Hâcib olmışdurur elinde ‘asâ.
Etmege vasf-i pâkünü tesbîh
Yaydı seccâde-i sehâbı Mesîh. **(111a)**
Biri dahi ol kitâb-i belâğat-hitâbdan sıfat-i hazândadır.

Ve minhü:

Var iken gülistânda berg-i hazân
Olcak berf ile zemîn u zamân
Kasr-i Şeddâda döndi sahn-i çemen
Ki ola her hişti sîm ile zerden.

Bu gûne bizâ‘at ile şöhre-i dâr u diyâr ve pâye-i mülâzemet ile engüşt-nümâ-yı evlâyü’l-
ebsâr olub ‘ömr-i nâzenîn mukârin-i sene-i ‘işrîn ve lâhik-i semân ve sittîn ki mülâsık-i
tis‘a-mi’etü’s-sinîn der-mahsûb-i ‘ukûl-i dûr-bîn oldukda ol pâye-i mülâzemet pîrâye-i
kitâbete mübeddel ve tarîk-i tedrîs u kazâ nûyîn-i nev-âyîn-i ‘âlî-râ şeh-zâde-i kâm-bîn-
i mülk-ârâ a‘nî bih mâ sadak ²⁵⁶ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ Sultân Selîm Hân bin Sultân Süleymân
Hân hazretlerinin fermân-i kazâ-imzâları ile inşâ-i ahkâma muhavvel olub yine
âzmâyış-i tab‘a gûşîş ve nazm u nesr-i vâridâtı tahrîrine verziş ile fenn-i inşâdan lutf-i
edâyı muhtevî ve mebânîsi ahlâk-i insânîyeye göre birer hisse ile yüz temsîl-i ma‘nevî
olan *Enîsü’l-Kulûb* nâm kitâb-i merğûb te’lîf olundi. Ve ba‘zı ahbâr-i sâhte ve nakş u
nigâr-i nev-bâhte ile Hümâyûn-nâme tarzına sülûke kudret bulundi. Ba‘d ez-ân nazm
vâdîlerinde tek u dev ve ilhâm-i rabbânî ile güft u şinev **(111b)** haysîyetinden kıssa-i
Mihr u Vefâ ki sâniye-i Yûsuf u Zelîhâ ve sâlîse-i Mecnûn u Leylâ ve ğâlîbe-i Vâmık u
‘Azrâ idügi müttefekun ‘aleyh-i ‘ukalâdur, anun dahi nazmına mübâşeret ve silk-i hayâl
ile rabtına mübâderet kılındı ki Şîrîn u Husrev vezninde manzûm ve câ be-câ bu makûle
ebyât-i pür-nikât ile mersûmdur ki mihr-i bî-mihre hitâben bâhir ve bir düzd-i felek-
zede cânibinden sâdır u mütebâdir olmışdur.

Mîn nazmihi:

²⁵⁶ Neml, 30: “Gerçekten o (mektup) Süleyman’dandır.”

Ne ‘âlem mihrisin ey nûr-i mutlak
Ki zeylün olmamış zerrâta mülhak
Ne mehsin mâhdan hüsnün ziyâde
Cemâlün bî-kusûr olmuş behâda.
Perî derdüm velî perrân degülsin
Melek derdüm velî pinhân degülsin.
Eger dirsem beşersin, kim inanur ?
İnanan sâ’ir insânı ne sanur?
Bu rûşendür velî, ey mihr-i enver
Yaraşur dir-isem rûh-i musavver.

Bu dahi sıfat-i bezmde ol kitâb nazımındandır.²⁵⁷

Ve min nazmihi²⁵⁸

Şarâb olmayıcak bağı niderler?
Erenler odsuz ocağı niderler?
Şarâb olmasa külhandur bu gülşen
Çemen hod zehre müstağrak nişîmen.
Eger meyden ğanâ virseydi lâle
Tehî ‘arz etmek olmazdı piyâle.
Gerekmez gonceler ile sahn-i bâğı
Gül efsûniyle dolmazsa kabağı.

Vakta ki ‘ömr-i zâhil yigirmiden otuza vâsıl ve eyyâm-i şühûr ‘idâdınca **(112a)** me‘ânî nûrını âfitâb-i ‘âlem-tâb-i basîretüm gün gibi şâmil oldu, bu mâ-beynde yine nazm-i latîfden *Matla‘u’l-Envâr*’a mukâbil ve bîkr-i fikr-i şerîfden *Mahzenü’l-Esrâr*’a mu‘âdil *Tuhfetü’l-‘Uşşâk* nâm bir kitâb-i nâdiru’l-mümâsil dahi vücûd buldı ki bu vezn ile münâcâtı mevzûn ve bu makûle dürer-i meknûn ile ebyâtı belâğat-nümûndur.

Min nazmihi:

Meded, ey çâreger-i rûz-i hisâb

²⁵⁷ Bu dahi sıfat-i bezmde ol kitâb nazımındandır.(HAZ 62b’de yok.)

²⁵⁸ min nazmihi (HAZ 62b)

Oldi ‘Âlî kulunun hâli harâb!
Gümreh itdi beni ‘isyân-i füzûn.
Vây eger olmayasın râh-nümûn!
Korkarın ümmetün itdükde şümâr
İdesin ben kulunı anmağa ‘âr.
Bahr-i ‘isyânda vücûdüm ğark-âb
‘Amelüm dür gibi anda nâ-yâb
Çâre yok oluna cürmüm inşâ
Yâ meger kayd ideler lâ-yuhsâ.
Gendü mevlâma idüb istiğnâ
Eylerin kullarına ‘arz-i recâ.
Tut ki kaçkun kul idüm ben meselâ
İllerün hidmeti kayd oldi bana.
Tama‘ u hırsıla bî-‘âr oldum
Her tasavvurda ziyânkâr oldum.
Ğussa-i zehr eyledi mâ-fi’l-bâlüm
Şerbet-i lutfuna kaldı hâlüm.
Umarın giryeme rahm eylesesin
Mâdihum hâk-i derümdür diyesin.
Niçe ihsânunı gördi Hassân
Bana da eyle o yüzden ihsân!
Bülbül-i gülşen-i na‘tündür dil
Gül gibi eyle murâdın hâsıl!

(112b)Ve yine nesr-i münîfden süreyyâ gibi mersûm ve benâtü’n-na‘ş nakşıyle merkûm mâh-i münîr-şöhret mihr-i müstenîr mezîyet *Nâdiru’l-Mahârib* nâm bir kitâb-i fesâhat-encâm dahi te’lîf kılındı. Şeh-zâdeler cengini câmi‘ ve mebnâsı a‘zam-i vakâyi‘ olub zebân-i tâzîde bu gûne ebyât mü’ellif-i mezbûrun her dilde belâğatini isbât içün îrâd olundi.

Ve min nazmihi:

Nâmehâ çûn be-dest-i şâh resîd
Na‘re-i kûs ber sipâh resîd

Heme esbâb-i rezm peydâ şüd
Nîzehâ tîğhâ mücellâ şüd.
Hayme zed şâh ber kenâr-i bihâr
Çûn kef-i bahr haymehâ bisyâr.
Rûy-i deryâ girift keştîhâ
Bahr şüd fûlk u bahr nâ-peydâ.
În-çunîn âmedend hayl u sipâh
Geşt deryâ ğarîk-i leşker-i şâh

Bu dahi sıfat-i cengde vâki‘ olan ebyâtındandır.

Ve min nazmihi:

Âhenîn pûşân-i meydân-i neberd
Yek be-yek güftend merdüm merd merd
Ger be-meydân kuvvet u zûr âverem
Pîl-i ferbihrâ çû sammûr âverem!
Ger be-tahşem kûhrâ nâvek zenem
Gerd-i peykâneş diger kûh efgennem!
Ân kazâ zarbem be-‘aks-i tîğ u tîr
Hûn-i gül-gûnrâ feşândem hemçû kîr!
Püşt-i men der rezm-i a‘dâ kes nedîd
Cüz kafadârî ki benihâdem bedîd.

Bu dahi ol kitâb-i belâğat-isbâtun mukatta‘âtındandır.

Ve min nazmihi: (113a)

Âlât-i harb şol kadar irdi kemâline
Her tob ağız açdı a‘dûnun zevâline.
Germîyetiyle ceng idelüm deyû her tûfeng
Bir habbı yutdı muntazır oldi me’âline.

Çun ‘ömr-i nâzenîn hamse ve selâsîn mertebelerine vardı, nev-bahâr-i zindegânînün şükûfezâr-i hamsîninden behredâr olmağa sezâvâr oldi. Bu esnâlarda dahi semerât-i

nihâl-i ma‘rifet ve nev-bâve-i şâhsâr-i ‘ilm u fazîletden bir mikdâr berûmendlig ile nazm u nesrden te‘lîfe ve leff u neşrden tasnîfe dest-res müyesser olub mebânîsi remz-i tasavvuf ve me‘ânîsi mahz-i tasarruf *Riyâzü’s-Sâlikîn* nâm bir kitâb-i mahabbet-karîn imlâsına resm-i nazm ile rağbet gösterildi. *Heft meclis* nâm kitâb-i müstetâb inşâsına dahi semt-i nesr ile gûşîş revâ görildi ki bu ebyât-i mevâ‘ız-nikât ol kitâb-i nazm-iltifât makâlâtındandır.

Min nazmihi:

Aç gözünü eyle müşâhid özün
Çirk-i riyâdan yu yaşunla yüzün!
Dîde nedür anla anı evvelâ
Kıl gözün ile gözüne ilticâ!
Çeşmüni kim görmeyesin âşikâr
Bilmeyesin nidüğini Kirdigâr.
Merdümek dîdene merkez ola
Dâyire-i ‘ışka beşer yol bula.
‘Aynını bilmek kişiye farz-i ‘ayn
Kalmaya tâ cân u dili beyn beyn.
Bilmedüğün göz sana çeşmekdürür
Göz degül ol dâ’ire-i şekdürür. (113b)
Sen misin âyîne yâhud göz midür
Çeşmüne âyîne dimek söz midür?
Tîr-i müjen kimi işâret kılur
Remzini mermûzını yâ kim bilür?
Dîde-i serden mi görünür Hudâ
Çeşm-i basîret mi gerekdür ana?
Dîde-i ser sâhibini kûr ider
Cân gözine ‘âlemi deycûr ider.
Çeşm-i basîret ki açılmaz dürüst
Gösteremez gendüyi bezm-i nuhust.

Ve bu mukatta‘ât-i fesâhat-isbât dahi ol menşûr-i belâğat-nikâtdandır ki merhûm Sultân Selîm Hân ‘Atâ’ullâh nam hocası ve Celâl Beg nâm musâhibi ile temlîk-i memâlike

şitâbân olub zahmet-i ilğardan ekser-i ‘ibâdı nâ-pâyidâr olub gendüler dürr-i şehvâr gibi
tenhâ kalduklarıdır.

Min nazmihi:

‘Azm itdiler ‘asâkire ‘arz-i cemâl ile
Yollarda geh ‘atâ ile gâhî Celâl ile.
Hemsâyeler havâss idi ancak rikâbda
Az kalmış idi zerre-i bî-âfitâbda.

Ve yine Sultân Selîm Hân -‘aleyhi’r-rahme ve’l-ğufrân- hazretlerinün meyyiti ‘araba ile
zâhir u ‘ıyân ve ‘askerün sirişki bârân oldukda.

ve minhü:

Leşkeri girye akın saldı hemân
‘Askerün oldi gözi yaşı revân.
‘Araba eşk-i firâvân içre
Keştî-i Nûh idi tûfân içre.
Tahtdan ayrılub ol şâh-i cihân
İhtiyâr eyledi bir taht-i revân

Fe-emmâ şol zamân ki sinn-i şikeste hisâb-i erba‘îne peyveste, belki hamsîn (114a)
havâlarına ânen fe-ânen kemer-beste oldi, bu aralıkda nazm-ârâlık ve bu mâ-beynde
cevâhir-nümâlık gösterilüb evvelâ suver-i mekâtîb beş bâb üzre tertîb olundi ve nâm-i
merğûbı ‘inde’l-fusahâ *Menşe’ü’l-İnşâ* konuldi. Hattâ dîbâcesinde bu gûne bir kıt‘a şeb-
i târîk-i müsvedâtına şem‘a ve mihr-i münîr-i vâridâtına bir lem‘a vâki‘ oldi.

Min nazmihi:

Bir kadeh bâde gibidür inşâ
Neş’esidür içindeki eş‘âr.
İki ebrûdur iki mısra‘ı
Şekl-i mahbûb nesr-i gevherbâr.

Sâniyen nîk-nâm bir kitâb-i mu‘âşeret-encâm dahi-ki²⁵⁹ fenn-i bâhun fevâ'idini ve ‘ukalâ’-i hikmet-güvâhun netâyic-i ‘avâ'ididür, mufasssal u meşrûh yazılıb ve ism-i me'nûsı *Râhatü'n-Nüfûs* konulub semt-i²⁶⁰ tevâlûde kârsâz ve üslûb-i tenâsüle behre-perdâz olmak üzre te'lîf olunduğı zâhirdür ve bu kıt'a-i mergûbe Hind nâm dehende-i mağlûbe hakkında vâki' u bâhirdür.

Min nazmihi:

İştihâsı şu resme ğâlib idi
Sohbet-i ins u cinne tâlib idi.
Etse kış günlerinde berf nüzûl
Şehvet imişse dirdi reşk idüb ol.

Sâlisen İmâm Ğazâlî'nün *Eyyühe'l-Veled* nâm risâlesinden mütercem nice fevâ'id-i hikâyât ve letâyif-i rivâyât munzam *Tuhfetü's-Sulehâ* nâm risâle-i pür-hikem tasnîf olundi ki hakâyık-i tevhîdi câmi' u şâmil ve dakâyık-i (114b) tefrîd u temcîdi hâvî vu müştemildür. Râbi'â Kâzî 'Adud mü'ellefâtından *İşrâku't-Tevârih* nâm kitâb tercümesidür ki niçe ilhâkât ile devr-i Âdem'den fahr-i 'âleme ve anlardan İmâm Muhammed Ğazâlî gibi muktedâ-yı ümeme gelince mufasssal u meşrûh yazılıb haşbı tamâmına kırk cüz' ile mü'eddâ, husûsâ *Zübdetü't-Tevârih* nâmı ile müsemmâ kılındı. Ve'l-hâsıl bu minvâl üzre hisâb-i sinîn u şühûr târih-i erba'îne mestûr ve 'ömr-i nâzenîn serî'u'l-mürûr sâ'ât-i leyâlî vu eyyâm gibi ol derecelerde zâhirü'l-'ubûr oldukda bünyân-i kuvâya kût-i kuvvet-i vastânîye ve erkân-i çâr azdâd-i cismânîye mezîd-i lezâ'iz-i rûhânîye ve müzîl-i huzûz-i nefsanîye vâki' olub rûh-i pür-fütûh kemân-i himmet ile erba'în çeken riyâzet-pîşelere ok gibi pîş-rev ve nefsi mutma'ine-i nâ-meşrûh metânet-i kanâ'at ile zühd-endişelere pey-rev oldi. Yine süveydâda sevdâ-i sevâd-i te'lîf ve fu'âdumda fevâ'id-i midâd-i tasnîf mürtesim olmağla ba'zı âsâr-i 'inâyet-şi'âr-i mevhîbet-disâr dahi evvelki mü'ellefâta sûret-i inzimâm buldı ki te'lîf-i evvel fermân-i fermânân ve emr-i şerîf-i vâcibü'l-iz'ân ya'nî işâret-i Sultân Murâd Hân bin Sultân Selîm Hân ile *Hilyetü'r-Ricâl* nâm kitâb te'lîf olundi ki cemî'-i tabakât erenlerinün ahvâl-i pür-me'âlleri (115a) ve aktâb u evtâd ve vüzerâ vu nükebâ vu

²⁵⁹ dahi-ki (HAZ 65a'da yok.)

²⁶⁰ semt-i (HAZ 65a'da yok.)

nücebâ vu efrâdun ve sâ'ir ricâl-i güzînün evsâf-i hâlleri kütüb-i mu'tebereden cem' u terkîb ve dört bâb üzerine tertîb olunub câ be-câ bu makûle mukatta'ât-i belîğu'l-edâyyla inşâ kılındı ki bu kıt'a-i hamîde ol zümre-i sa'ide ile evsâf-i 'adîdesi beyân olunan hazret-i Hızır peygamber 'aleyhi's-selâm hakkında nazm olunmuşdur.

Min nazmihi:

Budur ol gevher-i yektâ ki deryâ-yı kemâlinden
Kelîmu'llâha her bir katre kim feyz itdi bahr oldi.
Budur ol fâzıl u dâna ki bahr-i fazl iken Mûsâ
Bunun her bir sözün kân-i lezzetün gevherin buldı.
Budur ol serv-i bâlâ kim mekânı gülîstânının
Ne hâkin çeşm-i ser gördi ne âbından dehen doldı.

El-hâk bu kitâb-i müstetâbdur ki sade-i rûzigârda gevher-i nâ-yâb olduğı müselle-i ûlû'l-elbâbdür. Te'lîf-i sâni mülk-i Şîrvân teshîrine serdâr ve kılâ'-i Gürcistân tedmîrine sipehsâlâr ta'yîn buyurılan eşca' u'l-vüzerâ erfa' u'l-vükelâ düstûr-i sûtûde-hısâl-i Âsaf-râ vezîr-i rûşen-tedbîr-i mülk-ârâ a'nî bih Lâlâ Mustafâ Paşa cenâbına hatt-i hümayûn-i sa'âdet-makrûn ile **(115b)** münşî-i tavâmîr-i harb u viğâ ve mümlî-i menâşîr-i neberd u heycâ koşulub ber-mûcib-i fermân-i kişver-güşâ lâzım olan nâmeler inşâ ve zabtı mühim olan havâdis-i 'ibret-nümâ resm-i îcâz ile nakl u imlâ kılınub *Nusret-nâme* nâmı ile müsemma ve kısas u ahbâr-i ceng u kazâ câ be-câ bu gûne kıt'alar ve gazeller ile mü'eddâ kılındı ki bu kıt'a ol cümledendür.

Min nazmihi:²⁶¹

Bir tob benefşe sokdı tobun başına duhân
Nergis gibi açıldı çıkub bir 'alev hemân.
Gördükde sürh-serleri mânend-i lâlezâr
Evrâk-i lâle gibi varub kıldı târ u mâr.

Ve sıfat-i şitâda bu gazel-i müstetâb dahi andandur.

Şi'r minhü:

Berfiyle karşı geldi şitâ eyleyüb şitâb

²⁶¹ Min nazmihi (HAZ 66a'da yok.)

Kıldı ğuzâtı rağbet ile ğark-i sîm-i nâb.
Çıkdı cihâna nehr-i leben sanki huldden
Her haymemüz göründi o nehr üzre bin habâb.
Yâ mâverâ-i nehre salındı donanmamuz
Yelkendür Akdenizde duran çetr-i bî-hisâb.
Çun yağdı karlar karakış tutdı ‘askeri
Çıktı beyâza hidmet-i merdân-i şeyh u şâb .
Efsürde kıldı âb-i hayâtın gedâlarun
Virdi ğuzâta bâd-i şitâ hayli ıztırâb.

Te’lîf-i sâlis yine ol fütûhât-i celîlenün ba‘zı tetimmâtı ıslâhına fermân-berdâr ve Gürcistân ve râh-i câdde-i Tiflîs u Şîrvân îzâhına serdâr-i şevket-yâr olan vezîr-i ekber-i nâmîdâr, müşîr-i a‘zam-i bülend-iştihâr a’nî bih Sinân Paşa-yı kâr-güzâr hazretlerinin emr-i şerîf-i kader-mikdârlariyle ol havâdis-i ‘acîbe **(116a)** ve mebâhis-i ğarîbe dahi silk-i tahrîre çekilüb müstakîl bir kitâb-i güzîn ve *Fursat-nâme* nâmı ile şöhre-i mübârizîn kılındı ki bu ebyât-i pür-nikât müşîr-i müşârün-ileyh-i kühsâr-sebât hidmet-i tevkî‘-i refî‘a iltifât²⁶² ve kitâbet-i yarlıg-i belîĝe ğûşîşlerini isbât itdükleri mahalde dürer-i şah-vâr gibi silk-i nazm-i âbdâra çekilmişdür.

Şî‘r minhü:

Kalem alub ele paşa egilüb çekse nişân
Görinür âyet-i ن وَالْقَلَم²⁶³ ün sırrı ‘iyân.
Yâ meger hükm-i Hudâ ile nişâna irişür
Kabza-i kudret-i Hakdan yine bir tîr u kemân.
Beyze-i tâ‘ir-i devletdür o tevkî‘-i şerîf
Anı yazıda bulan oldi hümâyûn-i zamân.
Her kaçan hâmesi tuĝrâ kafesin resm etse
Dâyimâ şekl-i hümâ gibi tutar anda mekân.
Biri şer‘ün biri dînün biri İslâm’undur
Nola üç sancak açarsa o nişân-i zî-şân?

²⁶² refî‘atü’l-mikdâr (HAZ 66b)

²⁶³ Kalem,1; âyetin tamamının me’âli şöyle: “Nûn, Kaleme ve yazdıklarına andolsun ki!”

Mülket-i saltanatün bâğ-i murâdı gibi ol
Kılmış üç servün ayağına iki cûyi revân.

Bunlardan mâ-‘adâ müddet-i ‘ömr-i kemîn vâsıl-i erba‘în olunca bahâr-i nazm-i belâğat-nişânımdan hamsîn mikdârı kasâ‘id-i kesîru’l-fevâ‘id bahâr-i tâze ve şükûfezâr-i bî-endâze gibi safahât behre vu merâmumı behremân ve levehât-i lâyhât-i makâsıd u kâmumı şâhsâr-i kilik-i dürrerbârdan hâsıl olan nev-bâveler ile tarâvet-resân-i riyâz-i cân itdükden ğayrı altı yüz mikdâr eş‘âr-i âbdâr husûsâ niçe müstezâd ile **(116b)** gûn-â-gûn murabba‘lar ve muhammesler ve tercî‘-i bendler ile mu‘aşşerler ve müsemmenler ve müsebbâ‘lar ve müseddesler verâ-i kemûndan zuhûra çıkdukdan mâ-‘adâ rubâ‘îyât u mukatta‘ât ve niçe metâlî‘ u müfredât u mu‘ammîyât dahi dürrer-i ğurer gibi silk-i nazm-i pür-hünerde münharıt u cilveger olub târîh-i mezbûrda cem‘ u tedvîn ve bihterîn-i ekser-i devâvîn kılındı. Ma‘a-hâzâ zebân-i derîde vâki‘ olan dürrer-i nazm-ârâ sade-f-i mahbereden vâsita-i hâme ile hüveydâ ve bahr-i zahhâr-i efkâr-i mu‘tebereden ğavvâs-i hibret-i tâtme-i gûşîşle âşikâr olub niçesi ebyât-i kasâ‘id ile zâhir ve ekseri eş‘âr-i pür-fevâ‘id ile bâhir oldukda ol letâyif-i vâridât başka bir dîvân-i mevhîbet-îsbât kılınub tercümân-i zebân-i belâğat-beyânım gâh fâris-i yekrân-i fûrs oldi ve lisân-i fesâhat-resân-i ma‘rifet-sitânım gâh Türkî dilde bir dâris-i sûtürg olub mülhem-i ‘âlem-i ğaybdan niçe vech ile nûkte-pûrs oldi.

Li-münşi’ihi:²⁶⁴

‘Âlî benem ki sırr-i ‘Alî bendedür henüz
Kabzumda hâme-i dü-zebân oldi Zü’l-fikâr.
Söylendi nazm u nesrüm akâlîm-i seb‘ada
Bir Husrevem ki kıldum iki mülki der-kenâr.
Tevhîdi çâr dilden idüb çâr ‘unsuram
Oldi çehâr mezhebe mâlik imâm-i çâr.
Tab‘um tîbâ‘-i ğayra peyember-misâl olub
Nazmiyle dörd eser kodı mânend-i çâr-yâr.**(117a)**
Mazhar cihât-i sittine nazmum dü gûnının
Türkî vu Fârsî iki dîvân-i dür-nisâr.

²⁶⁴ Li-münşi’ihi (HAZ 67a’da yok.)

Mensûr eserlerüm-ki²⁶⁵ sayıldı on iki cild
Her birin eyledüm on iki fenne behredâr.

Ve dîvân-i Türkîden bir şi'r-i nemekîn ve bunca metâli'-i rengîn ve tahayyülât-i
belâğat-karîn îrâd olundı ki gülbün-i gülzâr-i ma'ârifden her biri gonçe-i bûyâ ve asdâf-i
bihâr-i letâyifden dürr-i şehvâr-i bî-hemtâ olduğu hüveydâdur.

El-eş'âru mine'l-metâli' :

Salın çep-râst zerrîn dügmelerle ey perî-sîmâ
Meleksin nûrdan bâl aç da pervâz eyle bî-pervâ!²⁶⁶

Ve lehü:

Güftâruna taklîd idicek tûtî-i gûyâ
Bir sille çalub kana yudun ağzını gûyâ.

Ve lehü:

Yollamışsın ruhların yakmış güneş ey âfitâb
Yollamak lâzım seni seyr itdügün-çün bî-nikâb.

Ve lehü:²⁶⁷

Bulunmaz hâtırumda degme cem'îyetde cem'îyet
Ben ol kâkül-perîşânumla cem' olmakdadur sohbet.

Ve lehü:

Meclis-i meyde kaçan görmesem ol goncede ğanc
Ğulgul itdükçe surâhî olurun ana gülenc.

Ve lehü:

²⁶⁵ eserlerümle (HAZ 67b)

²⁶⁶ [Derkenâr]Delîl-i fitnedür durdukça sînen ey hilâl-ebrû

Üşüb kuyruklu yıldızlar ider bedr ayı nâ-peydâ.

Çözülse dügmeler nâgeh görünse aradan sîne

Doğar bir şems-i tâbân her yana pertev salar gûyâ.

Çekerler levha-i sîm üzre yer yer cedvel-i zerrîn

Vefâ vefkın konar sînende ol çep-râstlar cânâ.

Dönübdür necm-i gîsûdâra her bir satrı ey 'Âlî

Bu şi'ri görse tahsîn ide gökden kevkeb-i şa'râ (HAZ 67b'de normal sayfa içerisinde yer almaktadır.)

²⁶⁷ Ve ahvâl-i hacca müte'allik bir kitâb atmışdur hayli nâzik tarz etmişdür. Ğarâib kitâbdur.(H'de yok-
HAZ 67b)

Ne ‘arz-i hâle meded var ne tâkat-i güftâr
Nolaydı hâl bileydün sen ey perî ruhsâr.

Ve lehü: (117b)

Sensin zamâne deyrine sûret viren nigâr
Bir sûret-i mu‘âmeledür büt ne i‘tibâr?

Ve lehü:

Tâze dilber sevse ‘âşık eski derdin tâzeler
Tâzeler keyfîyetin erbâb-i ‘ışkun tâzeler.

Ve lehü:

Gül didügün şarâb ile dolmış piyâledür
Bir barmacuk ki eksile pervâzı lâledür.

Ve lehü:

Sabâdan mevce gelmişdür çemen deryâ-yı ‘ummândur
İçinde her nihâl-i ergavân bir şâh-i mercândur.

Ve lehü:

Ezhâr uyandı esmeg ile bâd-i nev-bahâr
Her şâhun açdı gözlerini yine rûzigâr.

Ve lehü:

Geyme pelengî câmeni şîrâne ceng olur
Câmen hemân ğazâle sarılmış peleng olur.

Ve lehü:

Yıkıldı hâtırum gönlüm harâb oldu o gül bilmez
Yine cevri etmek ister tâzedür-hâtır gönül bilmez.

Ve lehü:

Yakdı kül itdi şem‘-i ruhun hânumânumuz
Bir pîrehan ile kaldı fener gibi cânumuz

Ve lehü:

Gâhî gâhî tığın ağzında tutar ol ser-terâş
Diş biler her kanda yise katluma bir bağı taş.

Ve lehü: (118a)

Hem müdevver-çehre hem pür-hâlsin hem hurde-nakş
Tal‘atünden mâh u pervîn oldılar âzürde-nakş.

Ve lehü:

Tut ki hûn-âb-i ciger oldi şu bir bahr-i ‘amîk
Kanlu peykânlar ile dolmış içi taşı ‘akîk.

Ve lehü:

Girye etmez ki bile giryesini ben zârûn
Esnedükçe yaşarur gözleri ol mekkârûn.

Ve lehü:

Dilerüz ‘aksine devr itdüğünü gerdûnun
İsterüz mertebesin bulduğunu her dûnun.

Ve lehü:

‘Ârifün eksügi çok rif‘ati kâmil dûnun
Böyle kalursa tamâm oldi işi gerdûnun.

Ve lehü:

Beyâza çıksa nola müşkilât-i hüsn u cemâl
Beyâzlar geyin, ey meh, seçilsün ol hat u hâl.

Ve lehü:

Dağlar penbesi zeyn itdi kolum sağ-ıla sol
Leşker-i derd u belâ çetrini kurdi iki kol.

Ve lehü:

Şöyle zahm olsa tenüm serteser, ey zât-i cemîl
Ki gelen okların anda yâ fitîl olsa yâ mil.

Ve lehü:

Ey hezâr ister isen hâr u hazânsuz gül al
Kanlu dağum eger olursa binin gör birin al.

Ve lehü: (118b)

Katre-i eşkümle buldı gûyuna gönlüm sebîl
Ka‘benün yolını kevkebdan bilür zîrâ delîl.

Ve lehü:

Girince koynuma bir nâzenîn-i sîm-endâm
Hezâr bâr boşaldur hazînesin hammâm.

Ve lehü:

Bedenüm seng-i cefâdan yıkamaz yâr benüm
Kal'alar yapmalı bir pek yüregüm var benüm.

Ve lehü:

Aç kollarun sâkî müdâm al deste câm-i la'l-fâm
İki sebîke-i sîm-i hâm ol pûteden çıksun tamâm.

Ve lehü:

Gider nev-reste dilberlerle seyr-i bâğa cânânum
Bir iki goncesüz kopmaz yerinden vird-i handânum.

Ve lehü:

Sürme çekdükce siyeh çeşmün süzersin nâzdan
Arturursın korkarın sevdâlarum açmazdan.

Ve lehü:

İki sahîfe ruhların ey mihr-i çârümîn
San bir kitâbdur adı *Envâr-i 'âşıkîn*²⁶⁸

Ve lehü:

Ben ağladukça gönül kim bulur tesellîsin
Görür o suda meger servümün tecellîsin.

Ve lehü:

Cânı sordum bana cânânumı gösterdi hemân
Görmedüm merdüm-i dîdem gibi bir 'ârif-i cân.

Ve lehü: (119a)

Ğam-i zülf ile bir servün çekil 'ukbâya âzâde
Ölümdür bağlanub kalmak ye sûfî dâr-i dünyâda.

Ve lehü:

Sebz destâr ile bak ey yüzi gül, goncelere
Her biri âl-i resûlem deyû tutmuş şecere.

Ve lehü:

Pervâne nice bahs ide haddunla nârda
Misbâh okurca sühtecükdür kenârda.

Ve lehü:

²⁶⁸ Ahmed Bican b. Sâlih el-Geliboli Yazıcızâde, *Envâr-i 'Âşıkîn*, BDK, Beyazıt böl., nr.1405.

Hatt-i la‘lün hat-i yâkûta benzer hâller saçma
Perîşân-hâlün oldum saçların ruhsâra saç saçma.

Ve lehü:

Salıncak tahtasında seyr idün ol şâh-i hûbânı
Ne yüzden yel götürmüşdür görün taht-i Süleymânı!

Ve lehü:

Gül gibi gülerken öpe düşdüm ruh-i yârı
Cân bağını zeyn eyledi şeftâlû bahârı.

Ve lehü:

Kesdi kurbânın beni reşkiyle bî-cân eyledi
Dilberüm nâzûklığıyla iki kurbân eyledi.

Ve lehü:

Dilümde sûz u yaşum bahrı her yanum aldı
Tenüm yanar adası gibi ötede kaldı.

Ve lehü:

Tûtîye dönüb bakmadılar söyleni gördi
Bülbül çemen ebkârı göz açdı seni gördi. (119b)

Bu metâli‘-i mevzûn dahi dîvân-i Fârsîde vâki‘ olan dürrer-i mazmûn ve güher-i meknûn
kabûlindendür ki işâreten li‘l-ifhâm tahrîrine ikdâm olundi.

Ve lehü:

Çi tebî girift yârem ki be-çehre tâb dâde
Çi şerâreî ki âteş bedû âfitâb-dâde.

Ve lehü:

Çirâ zi künc-i lebet berg-i ğonce bâz küñî
Be-bîdilân tu hodrâ zebân-derâz küñî.

Ve lehü:

Yâd bâd ân ki hemân yâr tü bûdî bâ men
Dîde bûdem meh-i ruhsâr-i tü mehmâ emken.

Ve lehü:

Feryâdem ez ân yâr-i cefâ-pîşe çünânest
Ânî ki der û hest figân-i men ez ân-est.

Ve lehü:

Ân eger ân-est u üslûb ân u nâz u şîve ân
Merhabâ ey şûr u ğavġâ habbezâ ey hışm u kîn.

Ve lehü:

Ey cefâ-yı nevet vefâ-yı diger
Hohemet mîkûnî cefâ-yı diger.

Ve lehü:

Tâ çend hâlet-i mey u keyfîyet-i ‘arak
Sâkî beyâr câm-i diger keyfe mâ’ttefak!

Ve lehü: (120a)

Burku‘-i zülf ber-endâhte-i ya‘nî çi
Girih-i fitne diger bâhte-i ya‘nî çi?

Ve lehü:

Âh ez sitem-i mûy-miyânân-i zamâne!
Men dil-şüde, ânân heme ğâfil zi miyâne.

Bu dahi fuzelâ-yi ‘asr ve ‘ulemâ-yı ‘âlî-kadrdan biri hakkında vâki‘ olan kasîde-i pesendîde ebyâtındandır.

Nazm:

Tâ be-ahter resed ez bâhter-i nûrânî
Şu‘le-i şem‘-i harîmeş ki ber üfted çu kamer.
Nist makdûr-i beşer vasf-i tû bâ kilk meger
Be-nevîsend debîrân-i melâik-i defter.
Sâlhâ seng-i deret bâliş-i hod bâyed kerd
Tâ be-esrâr-i hadîs-i tû resed İbn-i Hacer.
Münkir-i fazl-i türâ bes büved ân gûne cevâb
Nîst ber zinde-dilân redd-i su‘âl-i Münker.
Be-resed tıfl-i debistân-i tu ber-hadd-i kemâl
Kes nebîned becüz ez ‘umr-i ‘azîzeş ebter.
Defter-i dâniş-i zât-i tû nüviştên netüvân
Şeved engüş-ti kalem-sûde zi mesh-i mastar.

Ve bi'l-cümle çihl sâl ile muntazamü'l-ahvâl olan 'ömr-i 'azîz-i bî-misâl 'alâ tarîki'l-icmâl onar sene hisâbınca²⁶⁹ terbî'-i mermûzü'l-me'âl vâki' olması ba'demâ evân-i te'lîf-i nazm u imlâ ve ezmân-i tasnîf-i nesr u inşâ dahi dört müddet-i 'adîde ile zuhûr bulması sübhâne'l-meliki'l-kâdir bu esrâr-i hafîyeyi celîle-i zâhir ve bu âsâr-i bî-'adîle-i setîrei bâhir kıldı ki vücûdum 'âlemi bir 'âlem-i âher ve âfitâb-i 'ilm (120b) u 'irfân ile münevver ve mâhtâb-i bedâyi' u beyân ile ziyâ-güster olub her on sene-i şâmîle **تلك** **عشرة كاملة**²⁷⁰ fehvâsına mâ-sadak olmağla zemîn u zamân-i 'âlem-i hestî çâr faslün te'sîrini ve hilkat u cibillet bünyânının pây-i bestî 'anâsır-i erba'a ahkâmının tedvîrini a'yân-i ekvâna gün gibi müstenîr itdükden mâ-'adâ kezâlik te'lîfât u tasnîfât mevsimleri dahi dört müddeti hâvî ve her müddet bir fasl-i şâmilün fevâ'id-i âsârını muhtevî ola ki fasl-i evvelün âsârı nazm-i cevâhir-nisâr²⁷¹ silkinden olmağla lâlezâr-i evvel-bahâra nümûv-dâr olub bunca mazmûn-i sihr-âsâr bedîl-i bî-bedel-i ezhâr ve ebkâr-i efkâr-i pür-nakş u nigâr 'adîl-i bî-misl-i reyâhîn u şükûfezâr olmış ola. Ve fasl-i sâni ki mukâbil-i tâbistân olub anda dahi *Nâdiru'l-Mahârib* te'lîfî lâ-siyyemâ *Tuhfetü'l-'Uşşâk* nâmı ile mevsûm olan turfetü'l-ğarâib tasnîfî yine mevsimine münâsib düşmüşdür ki şol harb u rezm ki âteş-i tîg-i teber ve keş-â-keş-i süyûf-i âteşbâr ile germ-â-germ olmış ola nümûv-dâr-i mevsim-i germâdur dinilse 'aceb olmaz ve şol zümre-i 'uşşâk ki harâret-i nâr-i 'ışkla şöhre-i âfâk ve nâibe-i hâile-i firâkla dil-teşnegân-i (121a) visâl u vifâk oldukları mesmû'-i ehl-i Sıfâhân u 'Irâk'dur, ol tâb-i mahabbetün tâbistân harâretine nisbeti beyân olunsa bî-sebeb olmaz. Ve fasl-i sâlis ki hengâm-i hazân mu'âdilidür, ol mevsimde dahi *Riyâzu's-Sâlikîn* ibdâ'ı ve ol mazmûna karîn niçe mensûr-i güzîn ihtirâ'ı hakkâ rây-i münîre muvâfık ve tedbîr-i dil-pezîre mutâbık vâki' olmuşdur. Zîrâ riyâz-i

²⁶⁹ hisâbı üzre (HAZ 71a)

²⁷⁰ Bakara, 196: "Hepsi tam on gündür."; Haccın ahkâmından bahseden bu âyetin tamamının me'âli şöyle: "Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır."

²⁷¹ cevâhir-âsâr (HAZ 71a)

riyâzâtde semerât-i zühâd u î mân ve üslûb-i nesrde âsâr-i evrâk-i hazân cihet-i tenâsüb ile zâhir u nümâyândur. Ve fasl-i râbî‘ ki mevsim-i zemistânun mûmâsili ve tekâdüm-i katarât-i berf u bârânun müşâkilidür, el-hak ol faslde tedvîn-i eş‘âr-i ‘acîbetü’l-âsâr ve tertîb-i kasâ‘id-i ğarîbetü’l-esrâr yine ri‘âyet-i tenâsübden hâlî degüldür ki eyyâm-i şitâ mevsim-i tevağğul u işğâl ve hengâm-i sermâ zamân-i tettebbu‘ u iştiğâl olub tegerg u berf u bârân gibi muhyî-i âsâr olan tasavvurât u iz‘ân ve levehât-i yahdân u nesîm-i vezân gibi matla‘-i envâr-i efkâr olan tahayyülât u ‘irfân her âyine âyîne-i mazmûna çehre-güster ve mir‘ât-i çarh-i bû-kalemuna gün gibi mazhar olduğında reyb yokdur.

Li-münşi’ihi:

‘Âlem-i dâniş özge ‘âlem imiş **(121b)**

İntizâm üzre cây-i hurrem imiş.

Çâr faslında var anun da tamâm

Behre-i nev-bahâr u nevber-i kâm.

Kıldı her faslı nûk-i kîlk-i münîr

Şâhsâr-i şükûfezâra nazîr.

Bûstânında cûybâr-i midâd

Hâsıl etmiş hezâr bâğ-i murâd.

Feyezân eyleyüb hiyâz-i devât

Tâzelenmiş riyâz-i ma‘kûlât.

Eser-i enfâs-i fâzılân-i beşer

Gülistânında var sabâdan eser.

El-kıssa bu minvâl üzre cem‘ u tedvînden ki sinn-i güzîn kırk bire karîn ve târîh-i hicretten mukârin-i tis‘a ve semânîn oldi ol sâl-i ferhunde-fâlün eş‘âr u kasâ’idden vâridâtı müstakil defter tutulub dîvân-i sâbika idhâl olunmadı ve bu kitâb-i mevâ‘iz-hitâb ki mâ-sadak-i ahvâl-i enâm-i eyyâm ve ser-encâm-i cevâhîr-i havâss u ‘avâmdur, ol sene-i hasenede te’lîf olundi. Bâ-husûs âlâm-i müsâferet ve şedâyid-i nakl u hareket birle tasnîf kılındı ki serhaddi Van -harrese’llâhü ‘an feterâti’l-evân-²⁷² muhâfazasına me’mûr ve cânib-i Haleb’den fasl-i tâbistânda ol taraflara ‘azim-i serî‘u’l-mürûr olmışdum ve târîh-i îcâdda Haleb tîmârları defterdârı bulunub leşker-i Haleb ve sipâh-i

²⁷² Allah yaşlılık dönemlerinden korusun!

diyâr-i ‘Arab murâfakatiyle ol merzbûma ruhsat-i vusûl bulmuşdum. Pes bu mukaddemâtdan maksûd (122a) mücerred hod-füruşlig ile ‘arz-i bûd u nâ-bûd olmayub bu hakîr-i kesîru’t-taksîr bunca âsâra mâlik ve zamân-i vilâdetümden berü kesb-i ma‘ârif u fazâil semtine sâlik, husûsâ sebt-i âsâr ve isbât-i îcâdât-i büzürgvâr vâdîlerinde mütehâlik olub hâkân-i memâlik-setân merhûm Sultân Süleymân Hân - nevverellâhu mazca‘ahu bi-envâri’l-îmân- zamânında kuvvet-i ‘unfûvân-i şebâb ve bizâ‘at-i ezmân-i iktisâb olan vâridâtumdan nazm u nesr ile hâlûmi i‘lân ve rikâb-i rekâ‘ib-nüvâzına endûh u melâlûmi ‘arz u beyân kılduğumda ferzend-i ‘izzetmend-i nâmdâr, nûyîn-i nev-âyîn-i bülend-iştihâr merhûm Sultân Selîm Hân-i ğufrân-şî‘âr cenâbında kâtib-i dîvân bulunmağla efendisi ri‘âyet etsün ve şeh-zâde âdemleri âsitânumuzde durmasun getsün deyû fermân olundi.

Li-münşi’ihi:

İnsâf mîdur rağbet-i fazl ehlini sultân
Başdan sava şeh-zâdesine eylemeye fermân?
Redd okına sâhib-i hüner olsun mı nişâne
Hiç dürr-i girân-mâye atılır mı yabâne?

Ba‘d ez ân mezbûr Sultân Selîm Hân cülûs-i taht-i saltanat ile kâmrân olmazdan evvel ki Tütünsüz Hüseyin Beg nâm mîrlivâ-i cehâlet-encâm lâlâ-i nâ-fercâm idi, mücerred fazl u kemâlüm için bana ‘adüvv (122b) ve rûz u şeb ğaraz u nisbet ile derûn u bîrûnı dopdolu olmağın ol âsitânedan ferâğat ve ol târihde mîr-i mîrân-i Şâm olan Lâlâ Mustafâ Paşa da‘veti ile Dimişki Şâm’a ‘azîmet olunmuşdi. Fe-emmâ rây-i münîr-i nûyîne sezâ ve tedbîr-i dil-pezîr-i sultân-i dîne revâ olan ‘âdât-i selâtîn-i melek-sıfât ve ihtiyârât-i havâkîn-i felek-simât müsted‘âsınca kanda gitmişdür deyû vücûdümüzi sormak, belki müstakil âdemler gönderüb ‘avdetümüz ile mukayyed olmak degül mi idi? Hâlen-ki ne soruldu ve ne görülsün deyû buyuruldu. Ma‘a-hâzâ *Mîhr u mâh* nâm kitâb-i manzûmı südde-i senîyelerine ‘arz u inhâ kılduğumda tedrîs u kazâ niyetiyle varılmış iken fî-zamâninâ müderrislik terk-i dirâsetdür deyû men‘ kılmışlar idi. Kâzılık taleb olundukça hod kazâyâ rızâ gösterilmemek buyurulmuşdi. Âhirü’l-emr hâh u nâ-hâh dîvân-i sipihr-iştibâhlarında münşî-i ‘utârid gibi kâtib-i dîvân etmişler idi ve pây-e-mülâzemetden ferâğatüme ve bunca te’lîfât-i müdevvenât ile kemâl u fazîletüme binâ’en sâ’ir küttâba tasaddür itdürmüşler idi. Hattâ bir def‘a eyyâm-i şitâda ki rağbet-i

nahçîr u şikâr ve ‘azîmet-i geşt u deşt u kenâr idüb sepîde-dem (123a) şîr-i mihr-i münîr ğazâle-i hâki ser-pençe-i eşi‘âsında hûnîn ve peleng-i şeb-reng-i eflâki çengâl-i âhenîn ile derîde-postîn etmişdi. Ol hinde şehriyâr-i husrev-vakâr semend-i salâbetmend-i himmetine süvâr ve şâh-bâz-i kadrr-pervâzını bâzû-yı kudretinde âşikâr idüb iltifât-i sayd u şikâr ve raġbet-i nahçîr-i bâd-yâr buyurduklarında bende-i mecbûllerini ya‘nî ki ‘Âlî kullarını selâm-i ‘inâyet-nizâmılarına intizâr ile görüb ba‘de’l-iltifât ve’l-ikrâm gendülerden bu emr-i celîl-i lâzîmü’l-ihtirâm sâdır oldi ki “Altumdaġı rahş-i Tâzî ve kolumdaġı şâh-bâz-i pervâzî zikrini şâmil, husûsâ hakîkat-i hâlüm ve hikâyet-i mâ-fi’l-bâlüm rümûzını müştemil bir matla‘-i ġarrâ demek gerekdür ki âfitâb-i mazmûnı bu ân içinde hüveydâ ve tahayyülât-i matbû‘ası bedîhîye-gûyân zümresine vird-i zebân-i cevâhir-peymâ ola” deyû cenâb-i ‘âlîlerinden işâret ve sür‘at-i nazm u tesvîde müsâra‘at buyurulduġı gibi Hak celle ve ‘alâ habîr u basîr u dânadur ki derhâl bâzû-yı bizâ‘atümdeki bâz-i hayâl bîşezâr-i fehm u iz‘ânun mürġân-i evlâ ecnihasını der-çengâl ve mürġzâr-i vehm u gümânun her tezerv-i zirve-pervâzını ser-pençe-i tatayyürâtına nahçîr-i hümâ-hâmâl idüb bilâ-imhâl bu matla‘-i (123b) nâdiru’l-misâl simt-i nazmla zuhûra geldi ve bî-ihmâl bir varakaya tesvîd olunub rikâb-i sa‘âdet-me‘âblarına gönderildi ki ol matla‘ budur.

Li-mü’ellifihi:

Şâh-bâz-i himmetün destünde olsun ber-karâr

Olur elbette hümâ-yı saltanat bir gün şikâr.

Hakkâ bu matla‘-i ġarrâ matbû‘-i tab‘-i güher-zâları vâki‘ olub yüz sikke altun in‘âm buyurdılar Ve bu makûle nâdirenün bir ânda silk-i nazma gelmesini ta‘accüb ile tahsîn-i bisyâr ve âferîn-i bî-şümâr iltifâtına dahi sezâvâr gördiler. Felâ-cerem vâsita-i safahât u kalem ve vâridât-i nazm u nesr-i belâġat-rakam birle ġâh u bî-ġâh hasb-i hâlüme a‘lem ve ‘arz-i ahvâlüme kemâ-yenbaġî mahrem iken bu vech ile ferâmûş buyurmaları ve selâtîn-i ‘Acem şu‘arâ-i fusahâ-i muhterem tahassübünde raġbet gösterdikleri takayyüd-i ehem semtini ihtiyâr etmedükleri lezâ’iz-i saltanat ile în u ândan ibâlarına ve mesned-i ‘izzetmend-i riyâsetde kemâl-i miknet ile istiġnâlarına delîl-i bî-‘adîl vâki‘ olmışdur.

Li-münşi’ihi:²⁷³

²⁷³ Li-münşi’ihi (HAZ 74a’da yok.)

Şâhlar fazl u kemâl ehlin unutmak ne revâ

Terk-i erbâb-i hüner terk-i hünerdür mahzâ.

Güher-i dânişi yâd eyleseler her sâ'at

Bezl iderlerdi sadefden niçe dürr-i yektâ.

Ğibbe zâlik mesfûr Sultân Selîm Hân hazretleri taht-gâh-i saltanata mâlik **(124a)** ve cülûs-i hümâyûnla fermân-rân-i cümle-i memâlîk u memâlik olduklarında vizâret-i 'uzmâ makâmında kâmrân ve vekâlet-i kübrâ müttekâsında melâz-i a'yân olan dâmâd-i büzürgvârları Mehmed Paşa'ya kemâ yenbağî irhâ-i 'inân idüb dâd-istâd umûrında kemâl-i istiklâl virmeleriyle vezîr-i mûmâ-ileyhün ihsânı mensûbâtına mahsûs ve tevcîh-i menâsıbla lutf-i bî-girânı akribâ vu ta'allukâtına masrûf-i mansûs olmağın aslâ rikâb-i hümâyûnlarına 'arz-i hâle cür'et olunmadı ve ser-rişte-i redd u kabûl müşîr-i makbûl elinde idügi bilinüb ğayrı tarîka sülûk revâ görölmedi. Bi'l-âhir sâbıku'z-zikr *Heft Meclis* nâm kitâb-i müstetâb-i belâğat-encâm ki feth-i kal'a-i Sigetvâr'ı ve anun tetimmâtından olan ğazevât-i nusret-âsârı şâmil, husûsâ Sultân Süleymân Hân - neverallâhu merkadehü bi-envârî'l-ğufrân- vefâtını ve merhûm Sultân Selîm Hân - enârellâhu kabrehü bi-ziyâi'l-îmân- cülûs-i sa'âdet-isbâtını müştemildür, 'umdet-i ashâbu'n-nush ve't-tezkîr zübdet-i erbâbü'l-va'z ve't-takrîr, ser-halka-i vâsilîn Şeyh Muslihüddîn bin Nûri'd-dîn merhûmun delâleti ve sebt-i âsâr ve ketb-i ahbâr semtlerine hidâyetiyle **(124b)** te'lîf olunub müşîr-i müşârün-ileyhe ithâf u ihdâ' ve 'izz-i huzûrlarına 'arz-i ma'ârif u inşâ kılındukda birkaç gün mihr-i burc-i iltifâtları hicâb-i sihâb-i ârâmda ve mâh-i münîr-i mevhîbet-isbâtları sûret-i te'hîr ile verâ-i ğamâmda kalub âyâ envâr-i mekârim-i cezîleleri ezhâr-i bâğ-i âmâlûmi şâd-âb eyleye mi? 'Acebâ âsâr-i merâhim-i cemîleleri şükûfezâr-i behre vu kâmumı karîn-i nüzhet u tarâvet kıla mı? deyû terakkubda iken hilâf-i me'mûl iltifât-i nâ-mes'ûlleri vâki' olub Rûm ili serhaddine gönderdiler ve zımnem senün bunca ma'ârif u kemâlât ile pâ-yi taht-i 'alîyede yerün yokdur deyû inkitâ'-i arza çekilmemüzi revâ gördiler. Hakîr dahi sadaka'l-emîr deyû çekildüm gitdüm ve tekmîl-i havâyic u tahsîl-i merâtib tarîkına 'avâm-i nâs yolından sülûk itdüm. El-kıssa sekiz yıl tamâm pehn-deşt-i viğâda nasb-i hiyâm ve her senede dokuz ay seferî namâz edâsına kıyâm ve zümre-i mücâhidîn ile ğazâ vu cihâda cehd-i mâ-lâ-kelem ve tîğ-i hûn-âşâmumla kat'-i merâtibe ihtimâm üzre leyâlî vu eyyâm güzzerânına müterakkıb-i tâmm olub bu gûne hidemât ile altmış bin akçalık ze'âmete vâsıl ve livâ-i Bosna serhaddinde tîğ u kalem hidmetiyle nev'an

nâdiru'l-mümâsil **(125a)** olmuşdum ve vezîr-i merhûmun bu mağmûmı ol makûle serhadlere reddi müsevvebât-i ğazâyla huzûr-i Hakda şeref-i kabûlüme bâ'is olduğunu ni'met-i ğayr-i müterakkibe bilüb izdiyâd-i hamd u şükr ile ta'm-i şekker gibi telezzüz bulmuşdum. Hattâ bu ğazel-i âbdâr ki her bir satrı bir tîğ-i cevherdâra nümüvdârdur, ol evkât-i cihâd-iştihârda vârid olmuşdi.

Ğazel:

Gehî Cem-bezmüz, ey sâkî, gehî Rüstem-neberdüz biz
Bugün meydânda sâğerden kılıcdan yana merdüz biz.
Eger etrâfumuz düşmen çevürse nite-kim pergâr
Çıkub ol ortalıkda nokta-veş durmakda ferdüz biz.
Du'âsı mürşid-i halvet-nişînün reh-nümâmuzdur
Eser yel gibi sûfî, muttasıl sahrâ-neverdüz biz.
Yanar od gibi düşmen germ olursa kaçmazuz andan
Akar su gibi karşı varuruz çak şöyle serdüz biz.
Bizi inletmesün ol cân tabîbi, söyle ey 'Âlî
Sakinsun âhumuzdan kim ğarîbüz ehl-i derdüz biz.

Ammâ ğarâbet bundadur ki vezîr-i nâdire-dân ya'nî Mehmed Paşa-yı rûşen-beyân bu hakîri Rûm illerine revân itdükden sonra gendüler mahrem-i zî-şân olan kâbilân-i zî-şândan bir şahs-i fâyik-i nebâlet-nişân vakt-i fırsat ve hengâm-i ruhsatda sade-f-i dehânından cevâhir-feşân olub “Pesendîde-i ehâlî ya'nî ki 'Âlî senâkârunuza ğadr-i sarîh itdünüz ki bu denlü fazl u kemâl ile ma'mûr ve nazm u nesr-i hakikat-me'âl ile dillerde mezkûr iken husûsâ *Heft Meclis* gibi kitâb te'lîf idüb nâm-i şerîfünüzle **(125b)** meşhûr imiş iken ri'âyet yüzinden tarh-i beled itdünüz ve hümâ-yı himmeti evc-i hidmetünüzde pervâzı mukarrer etmiş iken yad illere salub ürkütdünüz” dedükde vekîl-i zî-şân isbât-i ahkâm-i 'irfân idüb “Anun inşâsı ve te'lîf u tasnîfe müte'allik fehm u şinâsı var mıydı?” deyû su'âl eyleyüb ol ehl-i ma'rifet dahi sunulan kitâbı tekrâr rivâyet ve *Heft Meclis* gendü nâmlarına inşâ kılınduğunu hikâyet itdükde “Ben sandım idi ki bana hüsn-i hatların 'arz etmişler idi ve ğayrun mü'ellifini yazub vâsıta-i husûl-i merâm

içün bana getürmişler idi” deyû cevâb virmişler, hakkâ ki hadeng-i fehm u iz‘ânlarını²⁷⁴ ser-menzil-i isâbete ırgürmişler.

Li-mü’ellifihi:²⁷⁵

Derd ile ölmesün mi ehl-i kemâl
Hikmete iştiğâl idüb meh u sâl
Eyleye bir müşîr içün te’lîf
Semt-i inşâda bir kitâb-i latîf
Ellerün zann idüb o hoş eseri
Sanalar hattıdur anun hüneri
Ma’nîsin gayra ideler isnâd
Ma’nîsüz kala sûret-i îcâd?
Görmez iken vücûdı sûret-i cûd
Nice yüz bula şâhid-i maksûd?

Li’llâhi’l-hamd ki ol vezîr-i tüvânâ gâyet ile ‘âkıl u dâna ve kemâl u ma’rifet ile beyne’l-vükelâ engüşt-nümâ olmağın kitâb-i mezbûrı hetk u hark mertebelerine iletmedi ve âb-rûy-i nâmûsumı hâk-i siyâha saçub ol risâlei **(126a)** gözlerüm yaşına ğark etmedi. Zîrâ bu kıssa-i ‘ibret-nümâ her âyine âyine-i zamîrümde çehre-nümâ ve levh-i zihn-i müstenîrümde gün gibi hüveydâ idi ki *Tevârih-i*²⁷⁶ âl-i ‘Osmân yazan Ramazân-zâde ki bir zamân ebvâb-i devleti hizmet-i tuğrâ ile küşâde ve mühimmât-i ‘izzet u sa’âdeti tevkî’-i refî‘a gûşîş ile âmâde idi, bu hakîre bir gün takrîr ve *Hümâyûn-nâme* mü’ellifi Mevlânâ ‘Alî Çelebi’nün ser-güzeşt-i ğarîbini hikâyet u ta‘bîr idüb dediler ki: “Fâzıl-i mûmâ-ileyh yigirmi yıl tamâm terceme-i kitâb-i merkûma iştiğâl-i tâmm idüb nakl u tesvîdinün itmâmı ve cild u tezhîbinün ihtitâmı müyesser oldukdan sonra ol târîhde vezîr-i a‘zam ve isnâd-i lutf ile mu’anven olan vekîl-i efham ki Lutfî Paşa idi ikindü dîvânında ben hâzır ve defter emâneti hizmetiyle ba‘zı umûr zuhûruna müterakkıb u muntazır iken kâmil-i nâmdâr iki cild kitâb ile âşikâr olub ri‘âyet-i edeb ile dest-bûs itdükden sonra ayağ üzre durdı ve yigirmi yıllık tevağğul u gûşîşini ‘arz etmege yüz

²⁷⁴ iz‘ânları (HAZ 75b)

²⁷⁵ Li-mü’ellifihi (HAZ 75b’de yok.)

²⁷⁶ târîh-i (HAZ 75b)

urdu ve getürdüğü kitâb lâzime-i selâtîn-i ‘âlî-cenâb ve destûrû’l-‘amel-i destûrân-i kâmyâb idüğünü icmâlen takrîr idüb bir nüshası cenâb-i pâdişâhîye irsâl kılınması ve nüsha-i âheri gendülerün hizâne-i ‘âmilelerinde hıfz **(126b)** olunmasını recâ itdüklerinde vekîl-i muhtâr nush u pend üslûbını ihtiyâr idüb ‘Hayf u dirîğ ki yigirmi yıllık ‘ömrünü zâyî’ etmişsin ve mesâ’il-i şer’îyei koyub muzahferât te’lîfine tevağğul eylemişsin’ deyû cevâb-i nâ-savâb virdi. Aslâ mevlânâ-yı mezbûrun elindeki kitâbları ahze teveccüh etmedi. Pes ‘ârif-i mesfûr erbâb-i dîvândan şerm-i mevfûr idüb her çend-ki kütüb-i şer’îyenün kesretini ve umûr-i saltanata müte‘allik cerâ’idün nedretin ve gendinün ol bâbda dahi kemâl u fazîletini ‘arza cür’et eyledi ve kitâbları şeref-i kabûle mevsûl olmasını dileyüb tazarru‘ itdi, mezbûrda²⁷⁷ hergiz âsâr-i lutf u merhamet görmedi ve kat’â hikâyât-i rağbet u şefkat-i gûş etmedi. Âhirü’l-emr nüdemâsından Segbân ‘Alî nâm doğancıya nazar idüb ‘Kitâbların al’ deyû söyledi ve gendüye gelen kitâbı ol nedîme bahş idüb nüsha-i âherinün harem-i muhterem-i pâdişâhîye îsâlini ma‘a’l-kerâhe emr eyledi. Ol dahi kitâbları aldı gitdi ya’nî ki icrâ-i fermânına müsâra‘at itdi. Hemân-dem bu fakîr dîvândan müfârakat ve mezbûr segbân’a muvâsalat idüb benümle kadîmden âşinâ ve gâhî mülâzemet-i meclisüm ile derûnı rûşenâ olmağın **(127a)** gendüye virilen kitâbı recâ eyledüm ve sad hezâr minnet ile elli sikke altun virüb iştirâ eyledüm. Fe-emmâ kitâb-i mezbûr ki merhûm Sultân Süleymân Hân’un harem-i şerîflerine dâhil ve nazar-i iksîr-eserleri şerefine vâsıl oldı, üçüncü günü Mevlânâ-yı mezbûra tarîkınca Bursa kazâsı virildi ve niçe mevâ’id-i celîle ile ol rütbe-i râtibe-i sâmiyeye lâıyk görüldi. Ve lâkin vezîrün himmetine kalaydı mesfûrun sefirini yâ harîk bin-nâr ve yâhûd garîk-i bahr-i zahhâr iderlerdi.” Elhamdüli’llâhi te’âlâ sultân-i dâna ‘arz-i himmet vâlâ kılub husûl-i merâmına dikkat ve vusûl-i behre vu kâmına müsâra‘at buyurdu. Egerçi-ki kitâb-i merkûmun mezîyetine bir vezîr-i rûşen-zamîrün terbîyeti ve isbât-i âsâra âfitâb-i ‘âlem-tâb gibi ‘ulûvv-i himmeti mukârin olaydı mezkûrun kâzî‘asker olmasını mûcib ve def’aten birkaç pâye kat’ eylesesini müstevcib idi. Ve illâ vezîrün himmetine ve vekîl-i müşîrün terbîyetine göre hakkâ ki ri‘âyetinde ifrât ve ihânetinde inhitât ihtiyâr olundi. Zîrâ merhûm Sultân Süleymân Hân kemâl-i nebâlet u ‘irfân ile meşhûr-i ‘âlemîyân olub bevâdî-i dâd-istâdda bâd-i vezân gibi cüst ve levâzim-i mekârim u merâhimi mâh-i nev gibi kâste olmayub her âyine mir’ât-i mihr-i

²⁷⁷ mezbûr (HAZ 76a)

‘âlem-tâb gibi dürüst (127b) olduğu bundan kıyâs oluna ki maktûl İbrâhîm Paşa ki himmet ile sade-i zemîn u zamânda gevher-i yektâ ve ehâlî-i ‘asrı hüsn-i terbiyet ile beyne’l-vükelâ engüşt-nümâ-yı ashâb-i nüha idi, zamân-i vizâretinde Mevlânâ Şükrî ki Zülkadroğlı ‘Alî Beg’ün hocası idi, yek-cihet u sâde îhâm u tevriye kaydından âzâde nazm ile *Selîm-nâme* bir kitâb te’lîf idüb südde-i senîyeye ithâf ve mezbûr İbrâhîm Paşa’nun hüsn-i şehâdetine istîlâf itdükde bir akça vazîfesi yoğ iken ve ol ‘asrda üç bin akça tîmâr rütbe-i ze‘âmet gibi mergûb u nâmdâr iken merkûma def‘aten seksen bin akça yazar ze‘âmet virildi ve bir habbe ‘ulûfeye mutasarrıf degül iken iki yüz bin akça senevî hâsıl virür karyeler mezbûra der-dest kılındı. Hâlen-ki ol târihde yigirmi bin akçalık ze‘âmet i‘tibâr u rağbetde mânend-i vilâyet u emâret idi. Ma‘a-hâzâ Monlâ Şükrî bu vech ile ri‘âyetlerine şükrân göstermedi, belki kabûl etmemek sûretini gösterüb ‘arz-i hamd u şükri münâsib görmedi. Bi’l-âhir müşîr-i kerîm, a‘nî bih semiy-i hazret-i İbrâhîm mûmâ-ileyhe tesliyet ve *Süleymân-nâme* tasnîfine işâret buyurub livâ-i pâdişâhî ile husûl-i merâmına müte‘ahhid oldu ve ‘alâ mâ-hüve’l-me’mûl (128a) ri‘âyetini kitâb-i mesfûrun te’lîfine ta’lîk buyurdu. Fi’l-vâki‘ *Süleymân-nâme*i dahi itmâm idüb ‘atebe-i ‘alîyeye ‘arz u i‘lâm sadedinde vefât eyledi ve tasarrufında bulunan seksen bin akça ze‘âmet ol mukâbeleda evlâdına tevzî‘ kılındı. Eger ölmese Âsaf-i dehrün livâ-i mülk-ârâ ile ihyâsına himmeti ve vefât eylemese müstevfî ri‘âyetler ile kat‘-i merâtib u menzileti mukarrer u muhakkak idi.

Li-münşi’ihi:

Benem ol hoca-i ‘âlî-mikdâr
Niçe Şükrî gibi şâgirdüm var.
Şükre başlardı süm-i esbüm öpüb
Ol rikâbumda disem gâşyedâr.

Vatkâ-ki pâdişâh-i ‘âlem-penâh-i güzîn ve bakiyye-i nakıyye-i selâtîn-i pîşîn, a‘nî bih pâdişâhumuz Sultân Murâd Hân cülûs-i taht-i saltanat ile kâmrân ve icrâ’-i ahkâm-i ‘âlem-nizâm ile melâz-i şehriyârân-i cihân oldılar, bu bende-i hâksâr gendüler nûyîn-i Cem-mikdâr iken mukaddemâ hâkipây-i şerîflerine²⁷⁸ yüz sürmek ve *Mihr u Vefâ* ve *Nâdiru’l-Mahârib* ile müsemma iki cild kitâb-i bî-hemtâ ithâf u ihdâ olundukdan mâ-

²⁷⁸ şerîfine (HAZ 77b)

‘adâ fermân-i kazâ-imzâları mûcibince *Râhatü’n-Nüfûs* nâm kitâb te’lîfini dahi nihâyete ırgürmek, husûsâ şefâ‘at-nâme-i hümâyûn ve hatm-i şerîf-i mevhebet-makrûnları ile sūdde-i sa‘âdete teveccüh kılub **(128b)** husûl-i behre vu kâma ol vâsıta ile tedârük görmek müyesser olmamağın derhâl Bosna serhaddinden sūdde-i senîyeye irtihâl ve bu gûne ebyâtı müştemil cülûs-nâme-i bahârîye îsâline müsâra‘at u isti‘câl olundi ki her mazmûn-i belâğat-misâli ‘arz-i hâlûm hikâyâtınun me‘âli ve her bıkır-i fikr-i rengîn-hayâli civânmerd-i tab‘umun matlûb-i tütuk-i âmâli olduğı ebyât-i müstetâbından zâhirdür ki tesvîd olundi.

Min nazmihâ:

Bi-hamdillâh ki devlet-i nev-bahârından bu mevsimde
Açıldı bir gül-i pâkîze handân itdi erkânı.
Güni doğdı zamânun bahtı açıldı zemînün hem
Ser-â-pâ nûr olurmuş şimdi gördük zıll-i Yezdânî.
Kerem deryâsını himmet diyârından kılub cârî
Sahâvet hükmin icrâ itdi ol İskender-i sâni.
Yanub yakılmaz oldi sâyesinde kimse gerdûndan
Anun ‘asrında gün farzâ-ki yakmaz rûy-i insânı.
Ser-efrâz-i ğazanfer-fer, şeh-i Efrâsiyâb-efser
Şâhenşâh-i Sikender-der güzîn-i âl-i ‘Osmânî.
Kazâ-kuvvet fezâ-vüs‘at hüdâvend-i kader-kudret
Cihânun tâze sultânı selâtinün cihân-bânı.
Cihândâr-i muzaffer hazret-i Sultân Murâd ol kim
Mülûk-i bahr u ber müstağrak-i deryâ-yı ihsânı.
Meger ism-i şerîfidür tılsım-i genc-i hikmet kim
Murâdın buldı tevkî‘inde dehrün nâ-murâdânı.
Sa‘âdet mesnedinde görse ger tab‘-i selîm anı
Diyeydi Yûsuf-i sâni dedür taht-i Süleymânî.
Lâ-siyyemâ mukeddemâ dergâh-i semâ-sîmâlarına çehre-sây olduğum hâleti muhbir ve
ebnâ’-i zamânenen çekdügüm cefâ vu mihneti müş‘ir bu gûne ebyâtı dahi var idi.

Ve minhâ: (129a)

Hüdâvendâ, hakikat bir hümâdur tab‘-i pâküm kim
Aransa dürr u gevherlerle dolmuşdur ‘alef-dânı.

Benâtü'n-na'ş nesrüm nakşıdur, nazmum süreyyâdur
 Güherlerle pür itdüm fehm u dâniş gibi mîzânı.
 Zahîr ol kim zahîrün olsun istizhârı zâtümden
 Mu'în ol kim bana gelsün selâma rûh-i Selmânî.
 Bahâr-i nazmın izhâr etmese Firdevsî-i Tûsî
 Neden bûyâ olurdi şehlerün gülzâr-i dîvânî?
 Çû her bir nâmver şâhun kalan bir adıdur ancak
 Gözet ecdâd-i pâkûn gibi hoş tut ehl-i 'irfânı.
 'Alî-sîretlü serversün niçün lutf ummayam senden?
 Şecâ'atdûr kerem gevherlerinün lâ-cerem kânı.
 Husûsâ bir zamân gülzâr-i lutfun hâksârında
 Selâsetlerle akmışdur kelâmum âb-i hayvânı.
 İder gün gibi her yirinde lutfun gendüyi zâhir
 Kazâ tîğî ayırdı zerre zerre cism-i bî-cânı.
 Zamânun Husrevidûr gerçi kim 'Âlî kulun ammâ
 Olaydı sana mensûb ana her-kes derdi hâkânî.
 Komaz açılmağa fazl u kemâlüm güllerin şâhum
 Cefâ-yı rûzigârun olmuşam hâtır-perîşânı.
 Ciger kanında a'dâ ta'nesinden 'ukdeler vardur
 Dizilmişdür gönül bâğında vâfir la'l-i rummânî.
 Şihâb-âsâ sitârem devr-i gerdûn yîre çaldukça
 Sa'âdetle girân etmekde gördüm baht-i akrânı.
 Gülüb açılmadan gönlüm bahâr eyyâmı bî-behre
 Hazân faslinde tab'um pîr-i nazmun beyt-i ahzânı.
 Ko eşküm cûyibârı reh-güzârun durma devr etsün
 Sen, ey server eyle gül-geştün hırâmânî hırâmânî.
 Günün günden yeg etsün Hakk te'âlâ taht-i devletde
 Murâdun güllerin kılsun mutarrâ lutf-i rabbânî.
 Henüz bu kasîdeden câyize-i lutf u kerem zuhûr eylemedin sâbıkû'z-zikr *Zübdetü't-
 Tevârih* nâm kitâb-i mensûr dahi ihdâ olundi ki fevâ'idi (129b) gibi enîs-i selâtîn nâdir
 ve hikâyâtı gibi celîs-i havâkîn hilâf-i mütebâdirdür. Anunla dahi husûl-i merâm ve
 baht-i nâ-fercâmuma vusûl-i behre vu kâm müyesser olmadı. Bu hâlet ile ğamnâk ve

vâdiy-i tahayyürde girîbân-i çâk olub gâh harîk-i nâr-i ğam, gâh ğarîk-i deryâ-yı elem iken emr-i deryâ-cereyânları keştî-i Nûh nebî gibi fâyık, sebâtı güzîde, harekâtı pesendîde bir kayık ta'mîrine vârid olub ihtitâmı müyesser ve cûlûs-i sa'âdet-me'nûslariyle istis'âdî²⁷⁹ mukarrer oldukda yine 'arz-i hâl ve nakl-i mâ fi'l-bâl içün bu gûne kasîde ithâfına cür'et olundi.

Min nazmihâ:²⁸⁰

Çekdiler şâha bugün bir yeni şâhâne kayık
Döndi altında anun taht-i Süleymâna kayık.
Ellerün anda kürek sanduĝı barmaklarıdur
Eli üstinde tutar ol şehi rindâne kayık.
Ne güzel benzemiş ol kırmızı pârûlarla
Rûy-i deryâya çıkan pence-i mercâna kayık.
Kellesi kızdı kızardı yine bûstâncıların
Döndi başdan başa bir lâlelü bûstâna kayık.
Küregin kayduruban durdı bir-az deryâda
Zülfine sundı deniz mâlikinün şâne kayık.
Bahr-i nazmun ne 'aceb bu yüğüki koydun 'Âlî
Ki sefinen görünür lücce-i 'irfâna kayık.
Gemiyi düşde gören mansıba ta'bîr eyler
Göz göre bir sebep olmaya mı ihsâna kayık?
'Ömr-i Nûh ile budur ol şehe târîh-i du'â
Eskide 'izzet ile öylece bin dâne kayık!

Ünşi'e fî sene 985.²⁸¹

(130a) Hakkâ bu kasîde-i bî-hemtâ bahr-i nazmda mânend-i gevher-i yektâ olub yigirmi dokuz beyt ile ma'mûr ve şu'arâ-i zamândan bir beytine nazîre dinilmek muhâl u nâ-makdûr iken yine zevrak-i murâd bahr-i zahhâr-i âmâlde kenâra çıkmak ve sefine-i muktezâ-i fu'âd sâhil-i maksûda yapışub lenger bırakmak müyesser olmadı. Âhir-i kâr nev-bahâr-i fazlumı vâsıta-i eş'âr ile iş'âr ve şükûfezâr-i hayâlâtumı şâhsâr-i hâme ile

²⁷⁹ müste'âdî (HAZ 79a)

²⁸⁰ Min nazmihâ (HAZ 79a'da yok.)

²⁸¹ Ünşi'e fî sene 985 (HAZ 79a'da yok)

izhâr kasdına bir pesendîde zemînde sünbül-redîf kasîde imlâ olundi ve gülistân-i lutf u kerem ve bûstân-i mevhîbet u himem olan dergâh-i fîrdevs-iştibâh-i muhterem türâbına ihdâ kılındı ki bu ebyât-i güzîde ol hoş kasîdedendür.

Min nazmihâ:

Tuğ-i şâhî gibi yerden götürüb ser sünbül
Önine düşdi gülün nite-ki rehber sünbül.
Yazdı zer noktaların nakş-i bahârun nergis
Lâceverdin kosa anun nola yer yer sünbül?
Ebedî kökelmedi sanki çemen-i sahnında
Görünür cism-i nizârum gibi lâğar sünbül.
Dâmen-i Kâf-i kanâ‘atde mi bitdi, bilmem
Bir piyâz ile geçindi niçe yıllar sünbül.
Bir yeşil sünbüle kaytâna dizer dânelerin
Sûretâ sübhe-i fîrûzeye benzer sünbül.
Kimdür ol şeh ki çemen seyrine varsa seheri
‘Arz ider gendün ana niçe mücevher sünbül.
Nefes-i lutfî safâsiyle mutarrâ ola heb
Ne kadar var ise kâşîde musavver sünbül.
Âfitâbı sanuruz sünbüle burcında hemân
Her kaçan ki soka başına o server sünbül. (130b)
Kadri gülzârına göklerdeki ülker yediger
Yedişer dânelü gûyâ iki ebter sünbül.
‘Anberîn zülfine bir hâdim-i Hindûdur kim
Âsitânında ana nâm ile dirler sünbül.
Böyle hoş-bûy iken oldukça mukâbil saçına
Misk-i Rûmî gibi çirkîn görünür her sünbül.
Yaraşur safha-i rûyunda hatt-i müşkînün
Ki konur zînet için mushafa ekser sünbül.
Benlerün nola zuhûr etse ser-i zülfünden
Her yıl arturmadadur dânei dirler sünbül.
Kıl nazar hâl-i perîşânına ‘Âlî kulunun
Oldi dîd-i dili başına berâber sünbül.

Gökde âhum dütüni başda hevâ-yı kâkül
Kimine ber ser olur, kimine ser-ber sünbül.
Hatt-i şî'rümle meger nazm-i selîmümdür ola
Hâsıl eylerse eger çeşme-i kevser sünbül.
Dûd-i âhumla dokuz kat felek nîliden
Himmetüm bâğı bitürdi yine katmer sünbül.
Umarın kim ele aldukça hüner bâğından
Dest-i şâha suna bir satr-i mu'anber sünbül.
Hil'at-i nazm-i kasîdem görünür nakş-i bahâr
Şol serâser gibi kim ola serâser sünbül.
Ne felek-i gülşen-i 'ömründe ola sâl be-sâl
On iki dâne otuz dânelü hoşter sünbül.
Yine de intizâm-i ahvâl mümkün olmayub sünbül gibi perîşân-i rûzigâr kaldum ve bu
derd ile lâle-i hazân-dîde gibi cism-i hûn-âlûd-i sad-pâremi çâr nâ-çâr bergeştelik
havâlarına saldum. Ve lâkin 'akl-i pîr tekrâr 'arz-i hâli tedbîr ve nazm-i âher ile tahrîr-i
mâ fi'z-zamîre rây-i dil-pezi'r etmegin bu def'a tîğ-redîf kasîde nazmına gûşîş ve kılıc
gibi yararlık (131a) 'arzına münâsebet ile edâyâ veriş kıldum ki bu ebyât andandur.

Min nazmihâ:

Kimdür o pâdişeh ki gülistân-i 'adlinün
Her berg-i süseni görünür düşmenâne tîğ.
Virse nesîme hirmen-i ihsânı pür-giyâh
Reşk elleriyle çak çekilür kehkeşâna tîğ.
'Ayyûka çıktı sît-i çek-â-çâk-i deşnesi
Seylâb-i hışmı çekdi zemîn u zamâna tîğ.
Şâhâ revâ mîdur bu ki akrân ğayreti
Lâ-yenkati' çeke dura ben nâ-tüvâna tîğ?
Ta'n eyler oldi gendü vücûdüm dahi bana
Sundı zamâne tendeki her ustuhâna tîğ.
Kej-tab'a baht yâver u benden sitâre dûr
Hayfâ basıldı devr-i felekde kemâne tîğ.
Bî-mansıb olmağın yetişen çegnedür beni
Hiç kimse yok ki çalmaya ben ser-girâna tîğ.

Maksûd kat‘-i mertebedür zikr-i tîğdan
Gâhî ‘ulüvv-i rütbeyle olur behâne tîğ.
Açsam diyâr-i ma‘rifeti cünd-i fikr ile
Bir kerre sunsa destüme devr-i zamâne tîğ.
Tab‘-i Necâtî himmeti tîğın alub ele
Hân Bâyezîde sunmış idi ‘âşıkâne tîğ.
Şâ‘irlerün yararı Hayâlî dahi gelüb
Nazm itdi sundı şâh-i Süleymân Hân’a tîğ.
Her biri menzil aldı zamânında ok gibi
Bend itdiler menâsıb eliyle miyâne tîğ.
Ğam çekme, ‘Âliyâ, ki melâzün kerîmdür
Virilmedük ne mertebe kalur sana ne tîğ.
Bu vech ile dahi kat‘-i merâtib muhâl ve ahz-i menâsıb hayâl-i bî-me’âl oldi. Fe-emmâ
el-ibrâm yuhassilü’l-merâm kavline iktidâ olunub ‘îd-i kurbâna müte‘allik bir kasîde
dahi imlâ ve hasb-i hâl-i pür-melâl bu ebyâtla îmâ kılındı.

Min nazmihâ: (131b)

Kapusın Ka‘be-i erbâb-i hâcât eylemiş Bârî
Anun vafında benzetmiş dil-i gûyâmı Hassâna.
Mürüvvet-mervedür ol Ka‘bede gûyâ kerem Zemzem
Safâ-yı hâtırum yok, sa’yuma yol virmez ol hâne.
Beni koymazlar ol gülzâra bî-mansıb deyû şâhum
Sunar hâr-i muğaylân gibi her derbânı dâmâna.
İder huccâc-vâr ânun tavâfin mansıb ashâbı
Benüm ammâ mutâfûm ol kapudan taşra yâbâna.
Derûn-i Ka‘be-veş her yana tâlibler teveccühde
Niyâz ehli durur el kavşurub hukkâm-i erkâna.
Egerçi Ka‘be’nün bâmındaki altun oluk birdür
Anun her câhı bir altun olukdur ehl-i dîvâna.
Felek el virse, baht açılsa nâgeh feth-i bâb olsa
Elüm irişse bir kez halka-i ebvâb-i ihsâna.
Recâsı hâsıl olmak tâlibün kurbânı yanmakdur
İşüm bitmez ciger biryânı bilmem niçe bir yana.

Niçün pââmâl olur ‘Âlî kulun hâk-i mezelletde
Eşigün Ka‘be-i ‘adl oldi çûn-kim ehl-i î mânâ?
Husûsâ niçe yıllardur tarîkat secdegâhında
Senâkâr olmışam cân u gönülden âl-i ‘Osmâna.
Hakîkat ‘âleminün her sözüm bir beyt-i ma‘mûr
Ma‘ârif pertevi dönmişdür anda nûr-i Yezdâna .
Sevindür irgür ol mahzûn şâhum ‘îd-i maksûda
Kelâmın dinle vâfir iltifât it pâdişâhâne!
Hümâyûn eylesün ‘îd-i şerîfin hazret-i Mevlâ
Eşigün kıblegâh olsun selâtîn-i cihân-bâna!
Ser-i gûyunda kurbân kanı her dem bahr olub aksun
Hezârân dest-i sâ’il dönsün anda şâh-i mercâna!
Felâ-cerem halk-i ‘âlem ve cümle-i benî Âdem ol rûz-i firûz-i muhteremde şâd-gâm ve
hurrem ben zâviye-i humûlde engüşt-güzîde-i pür-ğam kalub ‘îdiye behânesiyle gül gibi
handân olamadum kurbân tezekkürü ile himmete (132a) karîb olub ten-i sad-pâreme bir
tâze cân bulamadım. Binâ’en-‘alâ zâlik sumt u inzivâyâ sâlik ve ‘uzlet u ihtifâyâ genc-i
nihân gibi mütehâlik iken yine mülhem-i keremkâr hob-i hayretten beni bîdâr idüb hâh
u nâ-hâh uyur redîf bir kasîde-i mûcibü’l-intibâh nazmına delâlet ve bu tarîk ile dahi
‘arz-i hâlûme hidâyet eyledi.

Min nazmihâ:

Şâh-i ‘âdil devridür dünyâ ve mâ-fihâ uyur
Yer yatur yel serserî esmez, yedi deryâ uyur.
Zulmi zulmet gibi nâ-bûd itdi mihr-i şefkati
Sâyesinde ol şehün ednâ uyur a‘lâ uyur.
Server-i lutfun uyandursun murâdum şem‘ini
Bunca demdür kim uyanmaz baht-i nâ-bînâ uyur.
Hâtırum mahzûn görüb el virmez oldi vâridât
Bikr-i ma‘nânun bana yâ nâzı vardur yâ uyur.
Gül gibi güldür beni çûn-kim terennüm bendedür
Bâğ-i nazm içre hezârân bülbül-i gûyâ uyur.
Hoba varsa ‘ayn-i ‘irfân vecd olur ashâb-i kâl
Ben ki bîdâr olmayam gûyâ bütün dünyâ uyur.

Nazm-i Câmîden, Nevâiden çu nâmı zindedür
Ölmemiş Sultân Hüseyin-i Baykarâ gûyâ uyur.
Nazm-i cân-bahşumda nâmı zindedür ecdâdunun
Nite-kim Meryem kucağında yatub ‘Îsâ uyur.
Derd-i dünyâdan harâret çekme ‘Âlî, sâbir ol
Sâye-i lutfında bir gün hâ yatarsın hâ uyur.
Gözi açuklar nighbân olalar şeb tâ seher
Her kaçan tahtında ol şâh-i cihân-ârâ uyur.
Bundan mâ-‘adâ Fârsî ve Türkî niçe kasîdeler ve hasb-i hâl-i pür-melâlümü müş‘ir niçe
ğazeller ile cerîdeler virilmiş iken aslâ tab‘-i şerîflerinde **(132b)** cây-gîr olmadı ve
merâtib-i ‘âliye vu sâfileden ‘Âlî kullarına bir gûşe gösterilmedi. Âhir-i kâr teşebbüs-i
ezyâl-i tevekkül ve şefâ‘at-i nebiy-i muhtâra tevessül ihtiyâr olunub bu gûne bir ğazel-i
âbdâr mâ-sadak-i ahvâl-i melâlet-âsâr vâki‘ olub sahâif-i rûzigâra yâdigâr ve cefâ-
keşân-i ehl-i ‘irfâna dil-i ğamgînden bergüzâr gönderildi.

Şi‘r:

Kimi vüzerâdan, kimisi şâhdan ister
Maksûdını gönlüm benüm Allâh’dan ister.
Hergiz kemerî perdeye derbâna baş egmez
Reddiyle kapanmaz yüce dergâhdan ister.
Şol teşneye mümkün mi olur def‘-i harâret
Maksûdı zülâlini susuz câhdan ister?
Dür mi olur ki ol katre ki envâr-i murâdın
Hurşîd-i ziyâ-güsteri kor, mâhdan ister?
Ser-menzil-i matlûba gönül nice yetişsün
Rehberligi ‘Âlî gibi güm-râhdan ister.

Bu hâl ile niçe eyyâm ‘uzlet-güzîn-i enâm ve munkatı‘-i ekser-i havâss u ‘avâm olub
gâh baht-i siyâhuma düşnâm ve gâh tâli‘-i nâ-sâzkâruma şetm-i nâ-fercâm üzre iken
Lâlâ Mustafâ Paşa ki vezîr-i müşîr-i kişver-güşâ idi, Şîrvân fethine serdâr ve Gürcistân
teshîrine fermân-berdâr olub bu hâksârı münşîlige taleb ve hem-râh edinmege kemâ-
yenbağî ‘arz-i şûr u şağab kıldukda hatt-i hümayûn ile ta‘yîn buyurdılar ve bunca eş‘âr
u kasâ‘id ve kütüb-i mu‘tebere-i kesîrû‘l-fevâ‘id mukâbelesinde câyize-i senîye deyû
şehrden **(133a)** sürdiler. Ber-mûcib-i fermân-i ‘âlî-şân ol hizmetde dahi iki yıl dâmen

der-miyân ve bedâyi‘i zâhir ve sanâyi‘i bâhir nâmeler inşâsında her cihet ile şitâbân olub dergâh-i felek-bünyâna latîf fetih-nâmeler gönderilüb husûsâ gâh u bî-gâh hidemât-i mebrûreye gûşîşümüzden şükrân gösterilüb mâlîye defterdârlıklarından birini recâ ve husûl-i merâmumuzu anlar dahi yarım ağız iltimâsla istid‘â itdüklerinde aslâ terbîyeleri sûdmend olmadı ve anların recâsı za‘f üzre idügi fehm olunub tebdîl-i mansıbla maksûdumuz mertebe-i husûle vusûl bulmadı. Lâ-siyyemâ ol hidemât-i mebrûre esnâsında bu gûne bir ğazel-i ğarrâ ve şi‘r-i hayât-efzâ gönderilüb hidmet-i tuĝrâ recâ olunduĝi dahi î mâ kılınmışdı.

Ğazel:

Murâd üzre zamân el virmege, şâhum zamân ister
‘Acem şâhı gelür dergâhuna ön son zamân ister.
Ne sırdur bir kulun Şîrvân’ı zabt etmek? Husûsâ kim
Anun zabtı yâ İskender yâhûd Nûşîrevân ister.
Geçüb kuhl-i Sıfâhânından âhir şâh-i nâ-bînâ
Ğubâr-i hâkipâyun tûtiyâ-yı çeşm-i cân ister.
‘Aceb mi gönderüb serdârını kırĝınlar itdürse?
Bu bir şehdür ki en kemter kulun sâhib-kırân ister.
İki yıldur kalemle tîĝ ile ‘Âlî çalışmakda
Bu günden sonra ammâ dergeh-i şâh-i cihân ister.
Geh inşâ etmege geh çekmege tuĝrâ-yı ğarrâyı
Cenâb-i pâdişâhîden mükerrem bir nişân ister. (133b)
Nişancı olsa lâyık ol kulun dîvân-i ‘âlîde
Buyur, hükmün yürüt, şâhum ki katlanmaz hemân ister.
Ve bi’l-cümle ne serdâr-i mezbûrdan hidmetüme göre terbîyet u himmet ve ne pâdişâh-i mevfûrû’l-hubûrdan isti‘dâd u liyâkatüme münâsib ‘inâyet vâki‘ oldi. Vatkâ-ki müşârün-ileyh Mustafâ Paşa serdârlık hidmetinden ‘azl ile dergâh-i semâ-sîmâyâ da‘vet olundi, ve itmâm-i mehâmm-i feth u teshîr vezîr-i a‘zam-i lâzîmü’l-ikrâm müşîr-i efham-i vâcibü’l-ihtirâm samsâm-i kabza-i kudret u intikâm, zırĝâm-i bîşe-i celâdet u ihtîşâm, hem-nâm-i hazret-i Yûsuf Ken‘ân, a‘nî-bih²⁸² Sinân Paşa-yı şecâ‘at-nişân

²⁸² samsâm-i kabza-i kudret u intikâm, zırĝâm-i bîşe-i celâdet u ihtîşâm, hem-nâm-i hazret-i Yûsuf Ken‘ân, a‘nî-bih (HAZ 82b’de yok.)

cenâbına²⁸³ tefvîz kılındı,²⁸⁴ bu hakîr-i bî-riyâ ol eyyâm-i şitâda Arz-i Rûm'da kışlamak üzere iken yine emr-i şerîf-i celîlül-'l-'unvân ve fermân-i münîf-i kazâ-cereyân gönderilüb kâim-i makâm-i serdâr olan Husrev Paşa'ya vâsita-i kitâbet ile mu'âvenet ve a'dâ cânibine müte'allik tedâbîr u tahrîre müzâheret hidmetine iştiğâlden mâ-'adâ evâhir-i şitâda şehir-i Trabzon ki hakîkatde tarab-efzûn idüğü leb-i deryâ intimâsından ve mezîd-i zevk u safâ olan âb u havâsından ma'lûmdur, 'asâkir-i mansûreye zâd u zevâde ve cünûd-i mevfûre-i nâ-mahsûreye zahîre-i âmâde içün sefâyin-i **(134a)** ni'met-hazâyinle gönderilen beş kerre yüz bin kîle dakîk u şa'îre sâ'ir levâzım u mühimmât-i nakîr u kıtmîr mahâzin-i ma'îşet-defâ'ine koyulub hıfz olunmak ve nakl u tahmîline müte'allik olan huyûl u devâbb ol havâlîden tedârûk kılınmak husûsâ tathîr u tağrîmi lâzım olan her tarîk ve fecc-i 'amîk cenâb-i Bârî'den hidâyet u tevîk ile arıtladılmak bu bî-vücûd nâ-bûda emr olunmağla ol hidmet-i 'asîrei dahi teysîr ve fermân-i kader-te'sîr mûcibince gâyet-pezîr itdükden sonra yine ol sefer-i nusret-eserde gayret-i kâmile ile zâhir ve ümerâ'-i nev-hâsteden artuk hadem u haşemle hidmet-i pâdişâhîde bâhir olmuş iken ne ol vezîr-i²⁸⁵ rûşen-zamîrûn bir kerre nazar-i şerîfleriyle manzûr oldum ve ne ol müşîr-i kişver-gîrûn bir def'a eser-i iltifâtleriyle mesrûr oldum, belki serdâr-i sâbika hidmet etmişdür deyû şemâtetleri ve ehl-i kemâl u sâhib-ma'rifetdür deyû gâh u bî-gâh ihânetleri ve taht-i tasarrufumda bulunub 'â'idesi harc-i lâzımüme vefâ etmeyen mansıbı âhere tevcîhe nîyetleri ve bunca hidemât edâ idüb 'arz-i kemâlât etmiş iken sıfır'ı-yed 'avdetümûze cüll-i himmetleri mukarrer oldi. Fe-emmâ bu hakîr-i kesîrû't-taksîr dahi **(134b)** "el-hakku ya'lû ve lâ yu'lâ 'aleyh"²⁸⁶ deyû ol vâdîlerden tecennüb u ibâ ve mansıbı fedâ ve ol gûne dirliği ifnâ ile 'arz-i vahşet u istiğnâ kılub, bâ-husûs ki serdâr-i sâbıkun hidmetüme kemâl-i rağbetleri ve her husûsda rây-i münîr-i dil-pezîrûme muvâfakatleri ve sâlik olduğum menâhic u mesâlike hâh u nâ-hâh murâfakatleri ve anların bu iltifâtını görüb ashâb-i mühimmâtun bu hakîre her hâl ile mürâca'atleri mukarrer olmağla dâd-istâd semtlerinde her-çi bâdâ-bâd deyû virmeler almalar ve ahz-i irtişâyla ekser-i mücâhidînün varlıkları hırmenine âteş salmalar müyesser iken sâ'ir mensûbâta vâki' olan isnâdât ve ahz u celbe müte'allik hikâyât-i

²⁸³ Sinân Paşa cenâbına (HAZ 82b)

²⁸⁴ tefvîz ve tebşîr kılındı (HAZ 82b)

²⁸⁵ vezîr-i (HAZ 83a'da yok.)

²⁸⁶ Hak üstündür, ona gâlip gelinmez.

tazallüm ve şikâ-yât bi-vechin mine'l-vücûh vukû' u şuyû' bulmayub dâmen-i 'ırz u nâmûsum gird-i ta'arruzdan pâk ve pîrâmen-i sadâkat-me'nûsum ğubâr-i te'ezzî vu tazallümden kat'-i nazar mânend-i mir'ât-i tâbnâk idügi mahsûs-i zihn-i derrâk olub ol mukâbeledede küllî raġbetleri ve da'vâ-yı 'adâletleri müsted'âsınca kat'-i merâtib ile ri'âyetleri 'alâ mâ hüve'l-me'mûl bel ezyed mine'l-mes'ûl muhakkak bilinür iken ser-pence-i 'azlden halâsumuzla iktifâ itdiler, gûyâ-ki bir mansıb-i cedîd (135a) tevcîh idüb bu hâksâr-i bî-mikdârı beyne'l-e'âlî engüşt-nümâ eylediler. Bunlardan mâ-'adâ 'izzetlü pâdişâh hazretlerine musâhib-i yektâ ve hem-bezm-i bî-hemtâ olan Şemsî Paşa ki mihr-i münîr-i bezl-i kerem ile engüşt-nümâ olduġı gibi ol şems-i felek-tedbîr dîn-himmetlig ile şöhet-i bay u gedâ idi, mirâren niçe güzîde kasîde ile, kirâren hezâr eş'âr-i pesendîde ile zerre-i hâk-âlûd-sıfat teşebbüs-i ezyâl-i şefâ'at olduġumda deryâ-yı ihsânından bir katreye dest-res bulmadum ve gülistân-i gûyında şebnem gibi dökülüb saçıldukça ahz u celbden ġayrı bir menfa'ati görmedüm. Hatta 'acz-i hâl ve kemâl-i melâlümden bu gûne bir ġazel-i bî-misâl deyüb virmişidüm.

Şi'r:

Bârân-i himmetün ana kim mâ'il olmaya
Maksûdı sebzezârı bitüb hâsıl olmaya.
Eksük gedük kulun eleminden hilâl ola.
Lutfun neden ki mihre dönüb kâmil olmaya?
Şems-i sipihr-i cûd iken ey kân-i ma'rifet
Söz gevherni terbîyetün şâmil olmaya?
Eller ayakda kalmayuban pâye kat' ide
Bir pâya destümüz ne içün vâsıl olmaya?
Sen bir çerâġ uyandurı gör rûzigârda
Yıllarla yeller esse yine zâil olmaya!
Bir mesned-i kavîde ki himmet za'îf ola
Ehl-i recâya buncılayın müşkil olmaya.
'Âlî 'arûs-i bahtı kenâr eylemek muhâl
Halvet-sarây-i şefkate kim dâhil olmaya.

(135b) 'Alel-husûs hoca-i şehriyâr-i büzürgvâr Monlâ Sa'düddîn Tefîzânî gibi bülend-iştihâr olan sadr-i 'ulemâ-i kibâr a'nî bih Sa'dî Efendi'ye dahi bu gûne şitâ'îye sunub izhâr-i fazl u kemâl ve bu makûle ebyât ile 'arz-i ahvâl-i pür-melâl kılındı.

Min nazmihâ:²⁸⁷

Tâli‘-i sa‘d-i zamân, Sa‘dî-yi Sa‘dî-‘unvân
Hoca-i şâh-i cihân, ekmel-i cem‘-i kemel!
Himmeti şöyle mu‘allâdur ana nisbet ile
Deşt-i hâmûna döner kulle-i ‘ulyâ-yı cebel.
Böyle ‘âlî-nazarun devleti devrinde neden
Cây-i ‘Âlî ola her yerde makâm-i esfel!
Hüner ehlin görecek gözleri yok devrânun
Berf ile zâl-i sipihrûn gözine indi sebel.
Çûn suhan genci göründi dil-i virânumdan
Künc-i ğam mesken olursa bana vallâhi mahal.
Bezl iderdi dehenüm micmeri ‘itr-i suheni
Rûzigârun eger olmasa dimâğı muhtel.
Sözlerüm şöhre-i şehir oldi velî ben kem-baht
Hünerüm devr-i kamer sâhibi, ben ehl-i zuhal.
Kılmasun reddün eli kanımı seng ile revân
Mâcerâm eyleme her yerde benüm darb-i mesel!
Husûsâ mu‘tekid-i pâdişâhî ve mu‘temedün-‘aleyh-i şâhenşâhî olub kutb-i cihân, ğavs-i
zemîn u zamân i‘tikâd itdükleri şeyh-i hudâ-perver a‘nî bih Şeyh Şücâ‘ şöhretiyle
nâmver olan vâsıl-i kesîrû‘l-‘irfâna dahi bu makûle kasîde ile hâlûmi beyân etmişdüm.

Ve hiye hâzihi:

Ey şem‘-i hânekâhuna pervâne âfitâb
V‘ey cem‘-i bârgâhuna seccâde-keş sihâb! **(136a)**
Dirler kuşatdı kenz-i kerâmâtı ejdehâ
Dalk içre görse zâtunı pîrân-i hoş-hitâb.
Sadr-i ğanâda mâlik-i dînâra benzedün
Çekdün bakâ yüzine fenâ devletin nikâb.
Esbâb-i devlet içre libâs-i fenâyıla
Bir gizlü gence döndün ola menzili harâb.

²⁸⁷ Min nazmihâ (HAZ 84a’da yok.)

Ey pîşvâ-yı râh-i tarîkat meded, meded!
 Devlet zülâlin eyleme ben teşneye serâb!
 Lâyık mıdur ki mâlik-i bahr-i kelâm iken
 Deryâ gibi dilümde müdâm ola ıztırâb!
 Cism-i nizâra âteş-i hirmân rûzigâr
 Gösterdi ahger üzreki mû gibi pîc u tâb.
 Korkum budur ki gözlerümün yaşı seyl olub
 Bir gün fenâ bula bu dokuz gözlü âsiyâb.
 Tab‘um zücâcı câmi-yi Rûm eyledi beni
 Rengîn sözüm safâda misâl-i şarâb-i nâb.
 Bir himmet ile terbîyet it dürr-i nazmumı
 Ben hâksârı bilsün o şâh-i felek-cenâb.
 ‘Asrında böyle şâh-i kerîmün revâ mıdur
 Ben nâ-murâdı çegneyeler nite-kim türâb!
 Mikdâr-i zerre kadr ile kıymet bilinmeye
 Yeksân görine hâk-i siyâhiyle müşk-i nâb!
 Dervîş u şâha sâhil-i bahr-i kerâmetün
 Bezl ide niçe dürr-i du‘âhâ-yı müstecâb!
 Hak ittihâdun artura sultân-i dehr ile
 Durdukça şeş cihât u dolaşdukça nüh kıbâb!
 Ve bi‘l-cümle hîçbir ferdi gendüme feryâd-res bulmadum ve manzûr-i şehriyârî olan
 ekâbirden birini ehl-i hak görmedüm. Hemân gûşîşleri cem‘-i dînâr u direme ve
 verzişleri müzehheb revâk u mukarnes tâklar yapub hedm-i bünyân-i kereme masrûf idi.
(136b) Bunca devlet u i‘tilâlarına sebep olan pâdişâh-i kerîmün nân u nemeki hakkını
 sıyânet ve şân-i şerîf-i şehriyârîye bâ‘is şeyn u ‘âr olan husûsları rivâyet içlerinde bülh u
 belâdet deyû ma‘rûf idi.

Li-münşi’ihi:²⁸⁸

Şeyhe irşâd u hocaya ta‘lîm
 Lâzım itdi Hudâ-yı Hayy u ‘Alîm.
 Bunlar ol hidmeti koyub metrûk

²⁸⁸ Li-münşi’ihi (HAZ 85a’da yok.)

Kıldılar ahz-i mâl u mülke sülûk.

Budurur küfr-i ni‘met u ‘isyân

Müslimîn eylemez bu sırda gümân.

Bunlardan ğayrı vezîr-i a‘zam Mehmed Paşa katlinden sonra ki Ahmed Paşa vizâret-i şâmîle ile kâmrân ve altı ay mikdârı vekâlet-i kâmile ile melâz-i cihânîyân oldu, anun ihsânı bâbını dahi kar‘a cür‘et ve ‘adâlet-i zâtını tecessüse müsâra‘at idüb tehnîyet-nâme ile mühr-redîf bir kasîde gönderdüm ve bu gûne ebyât ile vâki‘-i hâlûmi ana dahi şerh eyledüm.

Min nazmihâ:

Tâ Süleymân’dan gelince milket-i ‘Osmâna mühr

Şimdi buldı dest-res bir Âsaf-i devrâna mühr.

Yüz sürerdi nâmeler zeyline nâmın yoklayub

Şem‘alarla zâtını arardı yana yana mühr.

Bî-tekellûf girdügi sâ‘at mübârek koynına

Döndi şol bir hûb-rû nakşı güzel cânâna²⁸⁹

Muntazımdur her kelâmından umûr-i memleket

Niçe yüz bin genci saklar nite-kim bir dâne mühr. (137a)

Serverâ, ‘Âlî kulun kullan çeküb erkâna kim

Ağız açdurmaz urur her merd-i hikmetdâna mühr.

Söylese her bir sözi ma‘nî tılsımın feth ider

Epsen oldukça kazır san sikke-i ‘irfâna mühr.

Rûzigârun oldahi bir nâmver münşîsidür

Nakş-i kilkinden varır her nâme-i iz‘âna mühr.

Nakd-i eşkin bunca yıllardur döküb saçmakdadur

Urmamışdur dahi bir gün dîde-i giryâna mühr.

Hîn-i himmetden sükûtünden buyurman yahşîdur

Çûn-ki sultânım, basılmaz hükm-i ‘âlî-şâna mühr.

Ma‘rifet nakdin sakınmaz kimseden buhl eylemez

Dir-ki hîç lâzım degül gencîne-i pinhâna mühr.

Muttasıl yanında lâzımdur o sâhib-dil senün

²⁸⁹ cânâna mühr (HAZ 85b)

Nite-kim dâyim mühimdür hidmet-i a'yâna mühr.

Hak te'âlâ pâyimâl etsün 'adû-yi devletün

Genc-i zâtün-çün basılsun halka-i su'bâna mühr.

Sübhâne'llâhü'l-melikü'l-müste'ân, devrümde üç pâdişâh-i 'azîmü's-şân rikâbına 'arz-i fazîlet u 'irfân eyledüm, aslâ iltifât u ihsân buyurmadılar, ve 'asrumda dört destûr-i kâmrân ve vezîr-i müşîr-i müşârün-ileyh bi'l-benân hidmetine yetişüb beytü'l-mâl-i müslimînden liyâkatüme göre ri'âyet ve istihkâkuma münâsib istid'â-i 'âtîfet yüzinden niçe söz söyledüm, kat'â birinden eser-i merhamet ve nişâne-i şefkat u re'fet görmedüm. Ğâlibâ kevâkib-i seb'anın dâyire-i nuhûsetde ittifâkından ve mevâkib-i seb'a-i seyyârenün kemâl-i ihtilâf ile ittisâfından nâşîdür ki **(137b)** bir muhtâcun nizâm-i hâline üç şehriyâr-i sipihr-iktidârdan himmet ve bir dâd-hâhın intizâm-i ahvâline dört vezîr-i müşîr-i büzürgvârdan re'fet u merhamet ve bezl-i mürüvvet u şefkat vâki' olmayub kala.

Li-münşi'ihî:

Hayfâ ki gûy-i himmeti erbâb-i devletün

Çevgân-i 'arz-i hâl ile hergiz kapılmadı.

Bahtı açıldı gün gibi rişvet kapusunun

Kaldı dil ehlinün yine gönli yapılmadı.

Öldürdi ğam harâreti erbâb-i dânişi

İhsân ile yüreklerine su sepilmedi.

Kaldı ayakda fazl u kemâl ehli mûze-vâr

Gün yok ki hâk-i zillete burnı depilmedi.

Ma'lûm oldi ki tâli'-i nâ-sâzkârumdan Üçler bile gürizân olmışdur ve baht-i dürüş-i ğaddârumdan evtâd-i 'inâyet-mu'tâd bile ferâğat mertebesini bulmışdur. Eger ricâl-i ğaybdan Yediler husûl-i merâmuma ta'ahhüd ve benâtü'n-na's u pervîn nâmına olan nücûm-i ziyâ-güster vusûl-i behre vu kânum içün kemâl-i cem'îyet ile takayyüd etmiş olaydı merâyâ-yı zevât-i küberâdan bu vech ile sûret-i cevri u ezâ görünmezdi ve her zamân felek-i âmâl ve sipihr-i kemâlüm ğamâm-i ğumûm u melâl ve hicâb-i sihâb-i infî'âl ile muhtecib olub dâd-i âh u duhân-i siyâh ile bürünmezdi. Fe-emmâ hâşâ sümme hâşâ ki bu bâbda cürm u günâh ricâlü'llâhun ferâğat ile ibâlarından ve bu husûsdaki hefevât-i zillet-iştibâh **(138a)** kevâkib-i mevâkib-güvâhun melâmet ile istiĝnâlarından vücûd bulmuş ola.

Li-mü'ellifihi:

Bu zahm-i nâvek-i şer kabza-i beşerdendür
Ne kavs-i dest-i kazâdan ne hod kaderdendür.
Elinde her birinün ihtiyâr-i cüz'î var
Ko cebr harfî gözet fi'l-i fâ'il-i muhtâr!

Tafsîl u tahrîr-i mâ-cerâ, bâ'is-i isbât-i müdde'â olduğu mahaldür.Güher-sencân-i bâzâr-i ma'rifet u hüner ve hurde-bînân-i es'âr-i eş'âr-i pür-gevher, lâ-siyyemâ nakkâd-i hazâyin-i nazm u nesr-i hayâl ve hakkâk-i cevâhir-i 'ilm ü fazl u kemâl-mi'yâr meşîyyet-i dâdâr ve mîzân-i irâdet-i kirdigârda kibâr u sıgâr ve rû-şinâsân ve ahyârı bi-hasbi'l-i-tibâr ²⁹⁰ **كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ** nass-i kerîm-i hikmet-şî'ârına mâ-sadak hidâyet-âsâr görüb kuvvet-i nâtika ki hilkat-i insânîyeye mahsûs bir sıfat-i fâyikadur bunca hûri u ğilmân ve melâ'ike ve kerrûbîyân beşer-i mübeşşer bi'l-cinâna hizmetkâr ve insân-i muvakkar bi'l-îmâna huddâm-i fermân-berdâr olmalarına sebeb-i zâhirî mezîyet-i nutkla mevhibet-i ma'rifet olmuştur ki hazret-i hâlik-i bî-çûn kâ'ilün **إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا** ²⁹² **وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ** ²⁹¹ **تَعْلَمُونَ** ol dem ki melâ'ike-i mukarrebûn zümresini cevâb-i hikmet-me'âbına mâ-sadak-i meşîyet-meşhûn buyurdu. Ve hazret-i Âdem'i yer yüzine halîfe **(138b)** ve melâz-i ümem u eşref-i halîka nasb eyleyeceğini ol fırka-i sa'îdeye **إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً** ²⁹³ nass-i şerîfini hikâyet tarîkiyle ifâde kıldı. Melâ'ike-i erâ'ik-i a'lâ ²⁹⁴ **أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ** ²⁹⁵ mazmûn-i 'izzet-nümûnı ile ğıbtalarını îmâ idüb nev'-i beşerün yer yüzünde idecekleri fesâdâtı ve sefk-i dimâ' ve sâ'ir muharremât ²⁹⁶ u zinâ irtikâbiyle anlardan zâhir olacak şenâ'âtı ve

²⁹⁰ Ra'd, 8: "O'nun katında her şeyin bir ölçüsü vardır."

²⁹¹ Bakara, 30: "(Rabb'in): 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' (dedi.)"

²⁹² Bakara, 33: "(Allah): Sizin açıkladığınızı da, içinde gizlediğinizi de bilirim.(dememiş miydim? dedi.)"

²⁹³ Bakara,30: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."

²⁹⁴ mele-i a'lâ (HAZ 86b)

²⁹⁵ Bakara,30: "Yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?"

²⁹⁶ muharremâtdan (HAZ 87a)

gendülerden ânen fe-ânen tesbîh u tahmîd ve takdîs ü temcîd haysîyetiyle vücûde gelen ‘ibâdâtı takrîr u inhâ kılub ol hilâfete ehak ve anun gibi mekremete elyak biz degül miyüz mazmûnını işrâb itdüklerinde Bârî Hudâ-celle şânühü ‘alâ- ²⁹⁷ ²⁹⁹ ²⁹⁸ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰ ¹⁰⁰¹ ¹⁰⁰² ¹⁰⁰³ ¹⁰⁰⁴ ¹⁰⁰⁵ ¹⁰⁰⁶ ¹⁰⁰⁷ ¹⁰⁰⁸ ¹⁰⁰⁹ ¹⁰¹⁰ ¹⁰¹¹ ¹⁰¹² ¹⁰¹³ ¹⁰¹⁴ ¹⁰¹⁵ ¹⁰¹⁶ ¹⁰¹⁷ ¹⁰¹⁸ ¹⁰¹⁹ ¹⁰²⁰ ¹⁰²¹ ¹⁰²² ¹⁰²³ ¹⁰²⁴ ¹⁰²⁵ ¹⁰²⁶ ¹⁰²⁷ ¹⁰²⁸ ¹⁰²⁹ ¹⁰³⁰ ¹⁰³¹ ¹⁰³² ¹⁰³³ ¹⁰³⁴ ¹⁰³⁵ ¹⁰³⁶ ¹⁰³⁷ ¹⁰³⁸ ¹⁰³⁹ ¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴¹ ¹⁰⁴² ¹⁰⁴³ ¹⁰⁴⁴ ¹⁰⁴⁵ ¹⁰⁴⁶ ¹⁰⁴⁷ ¹⁰⁴⁸ ¹⁰⁴⁹ ¹⁰⁵⁰ ¹⁰⁵¹ ¹⁰⁵² ¹⁰⁵³ ¹⁰⁵⁴ ¹⁰⁵⁵ ¹⁰⁵⁶ ¹⁰⁵⁷ ¹⁰⁵⁸ ¹⁰⁵⁹ ¹⁰⁶⁰ ¹⁰⁶¹ ¹⁰⁶² ¹⁰⁶³ ¹⁰⁶⁴ ¹⁰⁶⁵ ¹⁰⁶⁶ ¹⁰⁶⁷ ¹⁰⁶⁸ ¹⁰⁶⁹ ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁷¹ ¹⁰⁷² ¹⁰⁷³ ¹⁰⁷⁴ ¹⁰⁷⁵ ¹⁰⁷⁶ ¹⁰⁷⁷ ¹⁰⁷⁸ ¹⁰⁷⁹ ¹⁰⁸⁰ ¹⁰⁸¹ ¹⁰⁸² ¹⁰⁸³ ¹⁰⁸⁴ ¹⁰⁸⁵ ¹⁰⁸⁶ ¹⁰⁸⁷ ¹⁰⁸⁸ ¹⁰⁸⁹ ¹⁰⁹⁰ ¹⁰⁹¹ ¹⁰⁹² ¹⁰⁹³ ¹⁰⁹⁴ ¹⁰⁹⁵ ¹⁰⁹⁶ ¹⁰⁹⁷ ¹⁰⁹⁸ ¹⁰⁹⁹ ¹¹⁰⁰ ¹¹⁰¹ ¹¹⁰² ¹¹⁰³ ¹¹⁰⁴ ¹¹⁰⁵ ¹¹⁰⁶ ¹¹⁰⁷ ¹¹⁰⁸ ¹¹⁰⁹ ¹¹¹⁰ ¹¹¹¹ ¹¹¹² ¹¹¹³ ¹¹¹⁴ ¹¹¹⁵ ¹¹¹⁶ ¹¹¹⁷ ¹¹¹⁸ ¹¹¹⁹ ¹¹²⁰ ¹¹²¹ ¹¹²² ¹¹²³ ¹¹²⁴ ¹¹²⁵ ¹¹²⁶ ¹¹²⁷ ¹¹²⁸ ¹¹²⁹ ¹¹³⁰ ¹¹³¹ ¹¹³² ¹¹³³ ¹¹³⁴ ¹¹³⁵ ¹¹³⁶ ¹¹³⁷ ¹¹³⁸ ¹¹³⁹ ¹¹⁴⁰ ¹¹⁴¹ ¹¹⁴² ¹¹⁴³ ¹¹⁴⁴ ¹¹⁴⁵ ¹¹⁴⁶ ¹¹⁴⁷ ¹¹⁴⁸ ¹¹⁴⁹ ¹¹⁵⁰ ¹¹⁵¹ ¹¹⁵² ¹¹⁵³ ¹¹⁵⁴ ¹¹⁵⁵ ¹¹⁵⁶ ¹¹⁵⁷ ¹¹⁵⁸ ¹¹⁵⁹ ¹¹⁶⁰ ¹¹⁶¹ ¹¹⁶² ¹¹⁶³ ¹¹⁶⁴ ¹¹⁶⁵ ¹¹⁶⁶ ¹¹⁶⁷ ¹¹⁶⁸ ¹¹⁶⁹ ¹¹⁷⁰ ¹¹⁷¹ ¹¹⁷² ¹¹⁷³ ¹¹⁷⁴ ¹¹⁷⁵ ¹¹⁷⁶ ¹¹⁷⁷ ¹¹⁷⁸ ¹¹⁷⁹ ¹¹⁸⁰ ¹¹⁸¹ ¹¹⁸² ¹¹⁸³ ¹¹⁸⁴ ¹¹⁸⁵ ¹¹⁸⁶ ¹¹⁸⁷ ¹¹⁸⁸ ¹¹⁸⁹ ¹¹⁹⁰ ¹¹⁹¹ ¹¹⁹² ¹¹⁹³ ¹¹⁹⁴ ¹¹⁹⁵ ¹¹⁹⁶ ¹¹⁹⁷ ¹¹⁹⁸ ¹¹⁹⁹ ¹²⁰⁰ ¹²⁰¹ ¹²⁰² ¹²⁰³ ¹²⁰⁴ ¹²⁰⁵ ¹²⁰⁶ ¹²⁰⁷ ¹²⁰⁸ ¹²⁰⁹ ¹²¹⁰ ¹²¹¹ ¹²¹² ¹²¹³ ¹²¹⁴ ¹²¹⁵ ¹²¹⁶ ¹²¹⁷ ¹²¹⁸ ¹²¹⁹ ¹²²⁰ ¹²²¹ ¹²²² ¹²²³ ¹²²⁴ ¹²²⁵ ¹²²⁶ ¹²²⁷ ¹²²⁸ ¹²²⁹ ¹²³⁰ ¹²³¹ ¹²³² ¹²³³ ¹²³⁴ ¹²³⁵ ¹²³⁶ ¹²³⁷ ¹²³⁸ ¹²³⁹ ¹²⁴⁰ ¹²⁴¹ ¹²⁴² ¹²⁴³ ¹²⁴⁴ ¹²⁴⁵ ¹²⁴⁶ ¹²⁴⁷ ¹²⁴⁸ ¹²⁴⁹ ¹²⁵⁰ ¹²⁵¹ ¹²⁵² ¹²⁵³ ¹²⁵⁴ ¹²⁵⁵ ¹²⁵⁶ ¹²⁵⁷ ¹²⁵⁸ ¹²⁵⁹ ¹²⁶⁰ ¹²⁶¹ ¹²⁶² ¹²⁶³ ¹²⁶⁴ ¹²⁶⁵ ¹²⁶⁶ ¹²⁶⁷ ¹²⁶⁸ ¹²⁶⁹ ¹²⁷⁰ ¹²⁷¹ ¹²⁷² ¹²⁷³ ¹²⁷⁴ ¹²⁷⁵ ¹²⁷⁶ ¹²⁷⁷ ¹²⁷⁸ ¹²⁷⁹ ¹²⁸⁰ ¹²⁸¹ ¹²⁸² ¹²⁸³ ¹²⁸⁴ ¹²⁸⁵ ¹²⁸⁶ ¹²⁸⁷ ¹²⁸⁸ ¹²⁸⁹ ¹²⁹⁰ ¹²⁹¹ ¹²⁹² ¹²⁹³ ¹²⁹⁴ ¹²⁹⁵ ¹²⁹⁶ ¹²⁹⁷ ¹²⁹⁸ ¹²⁹⁹ ¹³⁰⁰ ¹³⁰¹ ¹³⁰² ¹³⁰³ ¹³⁰⁴ ¹³⁰⁵ ¹³⁰⁶ ¹³⁰⁷ ¹³⁰⁸ ¹³⁰⁹ ¹³¹⁰ ¹³¹¹ ¹³¹² ¹³¹³ ¹³¹⁴ ¹³¹⁵ ¹³¹⁶ ¹³¹⁷ ¹³¹⁸ ¹³¹⁹ ¹³²⁰ ¹³²¹ ¹³²² ¹³²³ ¹³²⁴ ¹³²⁵ ¹³²⁶ ¹³²⁷ ¹³²⁸ ¹³²⁹ ¹³³⁰ ¹³³¹ ¹³³² ¹³³³ ¹³³⁴ ¹³³⁵ ¹³³⁶ ¹³³⁷ ¹³³⁸ ¹³³⁹ ¹³⁴⁰ ¹³⁴¹ ¹³⁴² ¹³⁴³ ¹³⁴⁴ ¹³⁴⁵ ¹³⁴⁶ ¹³⁴⁷ ¹³⁴⁸ ¹³⁴⁹ ¹³⁵⁰ ¹³⁵¹ ¹³⁵² ¹³⁵³ ¹³⁵⁴ ¹³⁵⁵ ¹³⁵⁶ ¹³⁵⁷ ¹³⁵⁸ ¹³⁵⁹ ¹³⁶⁰ ¹³⁶¹ ¹³⁶² ¹³⁶³ ¹³⁶⁴ ¹³⁶⁵ ¹³⁶⁶ ¹³⁶⁷ ¹³⁶⁸ ¹³⁶⁹ ¹³⁷⁰ ¹³⁷¹ ¹³⁷² ¹³⁷³ ¹³⁷⁴ ¹³⁷⁵ ¹³⁷⁶ ¹³⁷⁷ ¹³⁷⁸ ¹³⁷⁹ ¹³⁸⁰ ¹³⁸¹ ¹³⁸² ¹³⁸³ ¹³⁸⁴ ¹³⁸⁵ ¹³⁸⁶ ¹³⁸⁷ ¹³⁸⁸ ¹³⁸⁹ ¹³⁹⁰ ¹³⁹¹ ¹³⁹² ¹³⁹³ ¹³⁹⁴ ¹³⁹⁵ ¹³⁹⁶ ¹³⁹⁷ ¹³⁹⁸ ¹³⁹⁹ ¹⁴⁰⁰ ¹⁴⁰¹ ¹⁴⁰² ¹⁴⁰³ ¹⁴⁰⁴ ¹⁴⁰⁵ ¹⁴⁰⁶ ¹⁴⁰⁷ ¹⁴⁰⁸ ¹⁴⁰⁹ ¹⁴¹⁰ ¹⁴¹¹ ¹⁴¹² ¹⁴¹³ ¹⁴¹⁴ ¹⁴¹⁵ ¹⁴¹⁶ ¹⁴¹⁷ ¹⁴¹⁸ ¹⁴¹⁹ ¹⁴²⁰ ¹⁴²¹ ¹⁴²² ¹⁴²³ ¹⁴²⁴ ¹⁴²⁵ ¹⁴²⁶ ¹⁴²⁷ ¹⁴²⁸ ¹⁴²⁹ ¹⁴³⁰ ¹⁴³¹ ¹⁴³² ¹⁴³³ ¹⁴³⁴ ¹⁴³⁵ ¹⁴³⁶ ¹⁴³⁷ ¹⁴³⁸ ¹⁴³⁹ ¹⁴⁴⁰ ¹⁴⁴¹ ¹⁴⁴² ¹⁴⁴³ ¹⁴⁴⁴ ¹⁴⁴⁵ ¹⁴⁴⁶ ¹⁴⁴⁷ ¹⁴⁴⁸ ¹⁴⁴⁹ ¹⁴⁵⁰ ¹⁴⁵¹ ¹⁴⁵² ¹⁴⁵³ ¹⁴⁵⁴ ¹⁴⁵⁵ ¹⁴⁵⁶ ¹⁴⁵⁷ ¹⁴⁵⁸ ¹⁴⁵⁹ ¹⁴⁶⁰ ¹⁴⁶¹ ¹⁴⁶² ¹⁴⁶³ ¹⁴⁶⁴ ¹⁴⁶⁵ ¹⁴⁶⁶ ¹⁴⁶⁷ ¹⁴⁶⁸ ¹⁴⁶⁹ ¹⁴⁷⁰ ¹⁴⁷¹ ¹⁴⁷² ¹⁴⁷³ ¹⁴⁷⁴ ¹⁴⁷⁵ ¹⁴⁷⁶ ¹⁴⁷⁷ ¹⁴⁷⁸ ¹⁴⁷⁹ ¹⁴⁸⁰ ¹⁴⁸¹ ¹⁴⁸² ¹⁴⁸³ ¹⁴⁸⁴ ¹⁴⁸⁵ ¹⁴⁸⁶ ¹⁴⁸⁷ ¹⁴⁸⁸ ¹⁴⁸⁹ ¹⁴⁹⁰ ¹⁴⁹¹ ¹⁴⁹² ¹⁴⁹³ ¹⁴⁹⁴ ¹⁴⁹⁵ ¹⁴⁹⁶ ¹⁴⁹⁷ ¹⁴⁹⁸ ¹⁴⁹⁹ ¹⁵⁰⁰ ¹⁵⁰¹ ¹⁵⁰² ¹⁵⁰³ ¹⁵⁰⁴ ¹⁵⁰⁵ ¹⁵⁰⁶ ¹⁵⁰⁷ ¹⁵⁰⁸ ¹⁵⁰⁹ ¹⁵¹⁰ ¹⁵¹¹ ¹⁵¹² ¹⁵¹³ ¹⁵¹⁴ ¹⁵¹⁵ ¹⁵¹⁶ ¹⁵¹⁷ ¹⁵¹⁸ ¹⁵¹⁹ ¹⁵²⁰ ¹⁵²¹ ¹⁵²² ¹⁵²³ ¹⁵²⁴ ¹⁵²⁵ ¹⁵²⁶ ¹⁵²⁷ ¹⁵²⁸ ¹⁵²⁹ ¹⁵³⁰ ¹⁵³¹ ¹⁵³² ¹⁵³³ ¹⁵³⁴ ¹⁵³⁵ ¹⁵³⁶ ¹⁵³⁷ ¹⁵³⁸ ¹⁵³⁹ ¹⁵⁴⁰ ¹⁵⁴¹ ¹⁵⁴² ¹⁵⁴³ ¹⁵⁴⁴ ¹⁵⁴⁵ ¹⁵⁴⁶ ¹⁵⁴⁷ ¹⁵⁴⁸ ¹⁵⁴⁹ ¹⁵⁵⁰ ¹⁵⁵¹ ¹⁵⁵² ¹⁵⁵³ ¹⁵⁵⁴ ¹⁵⁵⁵ ¹⁵⁵⁶ ¹⁵⁵⁷ ¹⁵⁵⁸ ¹⁵⁵⁹ ¹⁵⁶⁰ ¹⁵⁶¹ ¹⁵⁶² ¹⁵⁶³ ¹⁵⁶⁴ ¹⁵⁶⁵ ¹⁵⁶⁶ ¹⁵⁶⁷ ¹⁵⁶⁸ ¹⁵⁶⁹ ¹⁵⁷⁰ ¹⁵⁷¹ ¹⁵⁷² ¹⁵⁷³ ¹⁵⁷⁴ ¹⁵⁷⁵ ¹⁵⁷⁶ ¹⁵⁷⁷ ¹⁵⁷⁸ ¹⁵⁷⁹ ¹⁵⁸⁰ ¹⁵⁸¹ ¹⁵⁸² ¹⁵⁸³ ¹⁵⁸⁴ ¹⁵⁸⁵ ¹⁵⁸⁶ ¹⁵⁸⁷ ¹⁵⁸⁸ ¹⁵⁸⁹ ¹⁵⁹⁰ ¹⁵⁹¹ ¹⁵

şeref-i şân ve i'tilâ-i 'unvân mukarrer olub sebeb-i tafdîl ma'rifet-i esmâda vâki' olan fazl-i celîl idüğü zuhûr buldı. **Sâniyen** eger bu vech ile ilzâm ve fazîlet-i Âdem'i i'lâm vâki' olmayaydı melâ'ikeye kesr-i havâtır lâzım gelüb "Bizüm andan isti'dâdumuz ziyâde ve hilâfete lâzım olan tahmîd u takdîsümüz kerâmâtı her cihet ile âmâde iken zât-i Âdem'i bizden tercîh kıldılar, hâlen-ki bir müreccah-i işâ'asını irâde eylemediler!" deyû güft u gûlarına sebeb olmasında şübhe yoğ idi. Sübhânü'l-kerîmü'l-a'lâ, ol Hâlik-i 'Alîm u Dânâ ve Sâni'-i Kadîm u bînâ ki cemî'-i mâ-sivâ zât-i 'azîminün âsârı idüğü hüveydâ ve cümle-i bay u gedâ ve a'lâ vu ednâ ve melâ'ike-i arz u semâ ve mukarrebân-i dergâh-i âlih olan zümre-i evliyâ vu enbiyâ şems-i meşîyetinün ezyâl-i dâyimü'l-ifzâlinde zerrât-i³⁰⁴ 'âlem-i ğabrâ mesâbesinde olduğı zâhir u âşikâr iken cebr-i hâtırı koyub kesr-i havâtıra rağbet ve bilâ istihkâkin hazret-i Âdem'ün melâ'ikeden takdîmine irâdet-i pür-hikmet **(140a)** buyurmayub cânibeynün rızâsını dilediler ve yine sırr-i takdîri tağyîr vâki' olmamasını dahi irâde buyurdılar. Pes ol sâni'-i müte'âl bilâ zıdd u nidd u misâl ve bilâ havf u bîm u zevâl iken bu vech ile kullarınun hâtırını gözetdi ve isti'dâdı olmayan şey'ün tercîhi ğadr-i mahz idüğünü bu remz ile işâret itdi. Felâ-cerem selâtîn-i muhterem ve havâkîn-i sâhib-'âlem ki "halîfetü'llâhi fi'l-arzîn" 'unvâniyle mevsûflar. "Ve zillu'llâhi rabbü'l-'âlemîn" vâf-i latîfiyle ma'rûflardur, hakk-i hilâfet bu mıdur ki bu benüm harem-i muhteremüme hidmet itdi deyû bir nev-hâste ve mühimmât-i fehm u kiyâseti nâkıs u kâste şahsı ğâh ağa ve mîrlivâ ve ğâh melikü'l-ümerâ ve vezîr-i mülk-ârâ nasb idüb efâzılı anun emrine me'mûr ve erâzili anlara istinâd ile melâz-i cumhûr eyleyeler ve sinnen u 'ilmen ve tecribeten u fehmen ana ğâlib-i mutlak olub tefevvukı lâzım ve tasaddürı emr-i mütehattim olanları bu taşrada hâsıl olmışdur deyû redd ile yâbânlara atalar. Hâlen-ki hidmet-i takarrüb mûcib-i rütbet-i tağallüb olaydı melâ'ikenün hazret-i Âdem'den takdîmi bi'z-zarûre lâzım olurdi ve liyâkât u isti'dâd i'tibâr olunmayub kurb u bu'd iktizâsı **(140b)** müreccahlık dâ'irelerin bulaydı emr-i ber-'aks olub secdeye me'mûr olacak hazret-i Âdem idüğü sübût bulurdi. Pes anlara envâr-i cemâl-i ilâhî istîlâsı ve ğâh u bî-ğâh müşâhedât-i tecelliyât-i nâ-mütenâhî incilâsı kâfidür. Şehriyârân-i 'âlem ve fermânân-i benî Âdem olan pâdişâhlar dahi bilâ teşbîh harem hizmetkârlarına in'âm ile ri'âyet ve ihsân-i tâmm ile iltifât u

³⁰⁴ zât-i (HAZ 88a)

[ra]ğbet³⁰⁵ idüb menâsıbı ehline sevk etseler ve merâtib tevcîhinde liyâkat u isti'dâd gözetmeler ne ehâlî ayakda kalub pâymâl kılınurlardı³⁰⁶ ve ne edânî e'âlîye takaddüm idüb anlar yevmü's-su'âlde mes'ûl olurlardı. Hâlen-ki bu kânûn-i sakîm selâtîn-i âl-i 'Osmân mâ-beyninde Sultân Süleymân merhûmun evâ'il-i zamân-i saltanatından berü cârî vu kavîm olub esâtîn-i selefden bunca sâhib-kırânlar ki gelmişlerdür aslâ bu nehc-i ma'dûmu'r-refîka³⁰⁷ sâlik olmamışlardır, ve havâkîn-i pîşîn-i sâhib şerefden niçe memâlik-setânlar ki mesânid-i saltanata cülûs etmişlerdür, kat'â vicdânlarında bu tarîk-i bî-tevfîka teşevvuk u tehâlûk bulmamışlardır. El-kıssa bunca dürer-i ğurer-i mukaddimât ki silk-i tahrîre geldi ve bu denlû cevâhir-i **(141a)** ahhâr u hikâyât ki simt-i tastîre çekildi, murâd bu kesîrû'l-fu'âda olan hayf u ğadri isbâtdür. Li'llâhi'l-hamd ki ol maksûd dâyre-i ihticâc ile merkez-i iddi'âda mesbûtü'l-vücûd oldi. Zîrâ menâsıb edânîye virilmese ve tevzî'-i merâtibde mensûbât u ta'allukât gözedilmese ne e'âlî rütbe-i sâfile ile ayakda kalurdu ve ne edânî emâret-i şâmile ile ehâlîye tefevvuk iderdi. Nite-ki hasb-i hâlümüzden bir şemme bu kasîde ebyâtından bir 'ârif-i a'leme³⁰⁸ i'lâmen ve ser-encâm-i pür-melâl ve ser-güzeşt-i zâhirü'l-infi'âli ifhâmen îrâd olundi.

Li-münşî'îhi:

Dâdrâ çâregerâ kıssa-i derdem beşinev
Derdem ez derd füzûnter dilem ez ğam bed-ter.
Gâh baliş be-serem seng-i der-i nâ-ehlân
Gâh pister be-tenem bîşter ez nâr-i sakar.
Güher-i fitnetem âlûde be-hâk-i tîre
Hem-çû ez rîz-i fûrû-mâye zerem bî-zerger.
Nâ-kesân sadr-nişînân-i zamân, men pâmâl
Hayf sad hayf ki gil refte be-cây-i 'anber!
Nîst sermâye, hemîn nesye dükkân-i hoca
Misk-i ezfer be-kef-i ehl-i nazar dûr ez fer.
Pây-bâfân şüde merğûb-ter ez dîr-dûzân
Zergerân nîz zahm-horde pey-i âhenger.

³⁰⁵ rağbet (HAZ 88b)

³⁰⁶ kılınurdu (HAZ 88b)

³⁰⁷ ma'dûmu'r-refî'a (HAZ 88b)

³⁰⁸ ilme (HAZ 89a)

Cây-i ân-est ki ez baht-i siyeh mînâlem
Lerzem ez tâli‘-i bergeşte-misâl-i ahter.
Serem ez sille kebûd âmede hem-çû pûlâd
Ba‘d ez ân nîst merâ fikr-i hevâ-yı miğfer.
Dilem ez bûye men ez pûye perîşân hâlim
Dil zi men ğâfil u men hem zi dilem ğâfil-ter

(141b) Ammâ hâtime-i kitâb ki fevâ‘id-i vâfire ve nasâyih-i mütekâsire beyânında on fash müstemildür.

Fasl-i evveli pâdişâhlarla musâhebet u mücâleset ve sâ‘ir ekâbir u rû-şinâsânla mü‘âlefet u mü‘âneset zikrinde vâki‘ olmuştur. İmdi hafî olmaya ki selâtîn-i ‘âlî-câh ve havâkîn-i Sikender-sipâh ez mâhî tâ be-mâh sâ‘ir nâsdan ‘ulüvv u imtiyâz ile devlet dest-gâh ve nüfûs-i bî-kıyâsdan sümüvv-i lâzimü‘l-i‘zâz ile mu‘allâ-bârgâh olub anlarunla musâhebetde teyakkuz-i tâm ve semtlerine murâfakatde intibâh-i mâ-lâ-kelem ehemm u elzem idügi müsbet u müsellemdür. Meselâ hâlet-i cülûslarındaki mukârenet rükûb hâlindeki münâsebetleriyle bir bilinmemek ve halvet-i hâslarındaki mülâyemet sayd u şikâr hînindeki mü‘ânesetleriyle berâber görülmemek gerekdür, tâ-ki rağbet u iltifâtlarında devâm ve şeref-i sohbet u ihtirâmlarında bakâ-i tâm müşâhede olunub ğazablarından masûn u mahrûs ve ri‘âyet-i edeblerinden ser-vakt-i sa‘âdetlerine me‘nûs kılınmak müyesser ola. Zîrâ selâtîn-i ‘izâm mânend-i zırğam-i peleng-intikâm mâdâm-ki tab‘-i şerîflerine muvâfık hareket ve zihn-i latîflerine mutâbık mütâba‘at ‘arz olunmaya kemâl-i vahşet ile mukârinlerinden ibâları ve zât-i nâdire-dânlarına nev‘an kesel u kelâl **(142a)** viren musâhibden istiğnâları mukarrerdür. Bâ‘is budur ki serverân-i selef ve husrevân-i sâhib-şeref mücâlesetin ihtiyâr itdükleri kimesneler ekserîyâ ‘ukalâ vu üdebâ ve büleğâ vu fusahâ olub mizâc-i şerîf-i şehriyârî ile şîr u şekker-vâr imtizâc etmeleri ve ef‘âl u akvâlde ri‘âyet-i âdâb idüb hâtır-i ‘âtır-i husrevânei gözetmeleri muhakkak idi.

Li-mü‘ellifihi:

Pâdişehler kağan arslan gibidür
Anlarun ülfeti âsân olmaz.
Bebr kim ebr ile ceng etmededür
Kimdür andan ki hirâsân olmaz.

Ve tıbâ-i şerîflerini tecessüs ve havâtır-i kudsî-me'âsirlerine te'ennüs bir vech ile gerekdür ki evzâ' u akvâlde ve etvâr u ef'âlde tamâm murâd-i latîflerine³⁰⁹ muvâfık deprenilüb inhirâf-i tab'-i mû-şikâflarına bâdî olan kelâm-i nâ-fercâma cür'et olunmaya. Meger-ki umûr-i dînîyeden olub ketminde musâhibe vebâl ve pâdişâh-i menî'u'l-civânibe hedm-i bünyân-i nâmûs ider bir hâl ola ve yâhûd şân-i sa'âdet-nişânları قل

الحق ولو كان مرنا³¹⁰ nass-i kerîmine imtisâlden telezzüz ve 'ilm u hikmeti müş'ir olan umûr isğâsından telemmüz 'arz eyleye ve beşâsetleri hâlinde ba'zı muhâverât ki vâki' olur sâ'ir nâs gibi sarîhan mutâyebât ihtiyâr olunmayub lâzimü'l-iş'âr olan letâyifi (142b) îhâm u kinâyât ile inhâ eyleyeler ki 'izz-i huzûr-i pâdişâhîye muhâlif geldiği takdîrce hüsn-i edâyla te'vîlini tedârûke müyesser ola. Ve bi'l-cümle musâhib ile nedîm beyinde fark beyyindür. Zîrâ musâhib i'tibâr-i 'ukalâda ol zât-i kerîme itlâk olunur ki makâdîr-i nâsa 'âlim ve merâtib-i bî-kıyâsa vâkıf u câzim olub sohbeti 'ilm u hikmet-âmîz ve mücâleseti nash u 'ibret-engîz ola. Husûsâ edebden hâric vaz'a cür'et ve hetk-i setr-i hayâyı mûcib olan umûra mübâşeret eylemeye. Ammâ nedîm ol şahs-i fehîmdür ki dâyimâ beşâsetde ve zahk u handeye bâ'is nühûz u hareketde olub tab'-i nâzûk-i husrevâneye göre kıl ü kâl ve nev'an kesel u kelâl üzre gördükde def'-i ğumûma bâdî cünbiş-i pür-me'âl 'arz idüb bu tarikle deprene ve bir gûne taklîd u tahkikle hareket kıla ki hem mazhik-i muzhik idüğü biline ve hem sûret u sîretinden nedîm idüğü anlana. Be-şart-i ân ki ol-dahi vaktlü vaksüz nedâmet eylemeye ve zât-i latîf-i şâhenşâhîye muhâlif letâyif söylemeye, tâ-ki nâ-geh nâr-i ğazabından gendüne gezend u mazarret ve hışm-i âteş lehbinden hânumânına cesâret-i hasâret vâki' olmaya ve mizâhı muhâlif-i mizâc olub "el-mizâhu mukaddimetü's-şerri"³¹¹ hadîs-i şerîfi (143a) mûcibince in'âm u ihsân terakkubında ziyân u husrân müşâhede kılmaya.

Li-münşi'îhi:³¹²

Gül-i bî-hârdur mizâc-i şehân

Hor olur ğâh olur latîfe âna.

Levh-i hâtır hüner sahîfesidür

³⁰⁹ şerîflerine (HAZ 90a)

³¹⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, hadîs no 1890: "Acı da olsa doğruyu söyleyin."

³¹¹ Şaka, (olacak) şerrin mukaddimesidir.

³¹² Li-münşi'îhi (HAZ 90b'de yok.)

Ne revâ her zamân sahîfe âna.

Ve'l-hâsıl makâdîr-i nâs bilinmek ve tabakât-i enâm gözedilmek ehemmi-
mühimmât-i 'örfiyeden olub pâdişâhlarla sohbet ve vüzerâ vu 'ulemâyla
musâhebet ve üdebâ vu ümerâ ile mücâleset ve hullân u eviddâ ile mü'âneset heb
bir degüldür ve zümre-i sa'îde-i ekâbir kâbiren 'an kâbir 'izzet u ikbâl ve sa'âdet u
iclâl ile melâz-i erbâb-i hâcât ve medâr-i ashâb-i mühimmât oldukları gün gibi
zâhirdür. Anlarınla mutâyebe kinâyet tarîkinden ve gendülere nev'an tanz u ta'n
sûretinde muhâvere îhâm u işâret kabîlinden gerekdür ki³¹³ me'âli ma'lûm idineler
ammâ rencîde-hâtır olmayalar ve hasb-i hâli künhi ile bileler ve lâkin gendülerde
âzürde-dillik³¹⁴ bulamayalar. Hikâyet : Nite-ki bu hakîr-i bî-riyâ merhûm Şemsî
Paşa'ya recâ-i behre vu kâm ve istid'â-i husûl-i merâm nîyetiyle mülâzemet ve
ekser-i evkâtde meclisinde hâzır bulunmağa muvâzebet idüb bu zerre-i bî-vücûd
pây-i taht-i gerdûn-iştihârda sâkin ve ol **(143b)** şems-i sipihr-i mürüvvet u cûd
sa'âdet ile cânib-i Üsküdâr'da mütemekkin olub mâ-beynümüzde cârî olan bahr-i
zahhâr gendüleri her ziyâret itdükçe 'ubûr u güzâr kılınmak lâzım olmağla gâh
şedâ'id-i emvâc-i müterâkim ve gâh inkılâb-i sefâyin-i mütezâhim çekildükden
mâ-'adâ birer flori ücret-i âmed-şüde ibtilâ vâk'î olub ğark-âb olmadan bîm u
hirâs ol hasâret-i mâliye gibi bî-kıyâs iken yine cüll-i himmetinden müntefi' ve
şems-i sa'âdetine mukârenet ile zerre denlû kadrüm mürtefi' olmayub 'ale'l-husûs
bu makûle âlâm ve 'adem-i husûl-i merâm hemân bu nâ-kâm cânibine mahsûs
olmaduğı ve 'âmme-i erbâb-i dîvân ve kâffe-i kihân u mihân bu bâbda zâhirü'l-
husrân ve bî-behrelig ile bâhirü'l-hirmân olduğı ma'lûm-i rû-şinâsân ve mefhûm-i
kibâr-i erkân idüğü sebebden bir gün gendüler ile mutâyebe ve üslûb-i muhâvereyi
murâğabe vâki' oldukda "Ba'zı yârân bizüm Üsküdâr cânibinde temekkünümüze
ta'ne-zenân olub sebep nedür ki İstânbul'da âsâyiş ve bâb-i devletünüze
mülâzimîn izdihâmiyle küşâyiş vermeyesiz ve gendünüz merkez-i dâ'ire-i câh u
celâl ve mihver-i felek-i kadr u ikbâl iken neden ki pergâr gibi kenâr çizersiz?
dirler. Fe-emmâ **(144a)** hakikat-i hâlden âgâh olmayub bizüm Üsküdâr'da
temekkünümüz memerr-i nâs ve ma'ber-i nüfûs-i bî-kıyâs olduğundan idügin

³¹³ gerekdür (HAZ 90b)

³¹⁴ âzürdelik (HAZ 91a)

bilmeyüb söylerler. Zîrâ ekser-i erbâb-i hâcât ki Anâdoli vilâyetinden ve Şâm u Haleb'den, husûsâ mısır-i Kâhire ve 'Irâk-i 'Arab'dan gelürler, dahi İstânbul'a vâsıl ve vüzerânun halvet-serâsına dâhil olmadın benüm ile bulışurlar ve pîşkeş nîyetine getürdükleri tuhaf u yâdigârun zübdesini ve esb-i tâzî ve şehbâz-i pervâzî cinsinün nebzesini bana çeküb 'izz-i huzûrumla görüşürler. Farazâ celb-i nef' içün de virmeseler, elbette def'i zarr içün 'arze kılurlar. Pes eger süknâ-yı Kostantînîye'de ve temekkün pâ-yi taht-i 'alîyede olaydı, zikr olunan erbâb-i mühimmât ekâbir-i devlet-me'âsire yollu yolınca bulışub ol takdîrce tuhaf u hedâyânun güzîdeleri³¹⁵ vüzerâyâ düşüb anlardan fazla kalursa bana îsâr iderlerdi, belki tezâhum-i ekâbirden bana bulışmayub muhassilü'l-merâm olurlar giderlerdi"deyû cevâb virdükde ol meclis-i 'âlî melâz-i ehâlî ve medâr-i³¹⁶ mevâlî olan Rûm ili kâzî'askeri ve ashâb-i dîvânun ba'zı nükte-şinâsları ile mâlî iken bu senâkâr-i e'âlî 'arz-i nükât-i le'âlî kılub **(144b)** mûmâ-ileyhe hitâb ve ya'nî ki cevâbını mü'eyyid cevâb idüb "Hâlâ silk-i takrîrünüze münharıt olan dürer-i girân-behâdan mâ-'adâ bu cânibde temekkün buyurduğunuzda sâ'ir ekâbir gibi takarrüb ile mukayyed olmayub meskenet îhâm ider da'vâ lâ-siyyemâ niçe fevâ'id-i bî-intihâ dahi zâhir u hüveydâdur ki ğayrun tıbâ'ı ol fevâ'idün fehminde kâsır ve her bir fâ'idenün zımnındaki müsevvebât vâfire vu mütekâsiredür. Cümleden biri³¹⁷ siz sa'âdet ile nefsi İstânbul'da karâr ve dârunuzı mülâzimîne medâr etmeyüb menzilgâhunuzı Üsküdâr ihtiyâr itdüğünüzden hiç olmazsa sene be-sene hâlis mâlünüzden bin kul âzâd etmiş olursız ve her ğulâm üçer bin akçaya da tahmîn kılinsa otuz kerre yüz bin akça in'âmiyle sevâb-i dü cihânı bulursız. Hâlen-ki bu denlü birr u ihsân ashâb-i dîvândan birine müyesser degüldür ve bu makûle sadakât-i bî-girân rû-şinâsân-i erkândan bir ferde müsahher degüldür" didüğümde vech-i su'âl ve kelâmumun me'âlinden isticlâb-i makâl olunub "Neden dîrsiz?" didüklerinde "Bu sebebdan böyle söylerin ki ziyâretünüze gelen ekâbir ve mülâzemetünüze mu'tâd olan sanâdîd-i mefâhir ki vardır, günden güne virdükleri **(145a)** birer sikke altun ücret-i seffine sâl be-sâl hisâb olursa küllî

³¹⁵ güzîdesi (HAZ 91b)

³¹⁶ giderlerdi.deyû cevâb virdükde ol meclis-i 'âlî melâz-i ehâlî ve medâr-i (HAZ 91b'de yok.)

³¹⁷ birisi (HAZ 92a)

hazîne olub ol ‘â’ide ile beremecilerden lâ-ekall bin re’s mükâteb kul kayd-i rikkîyetden halâs olmak ve on yılda edâ idecegi behâyı sizün yümn-i himmetünüz ile bir senede virüb rehâ bulmak mukarrerdür. Bu takdîrce ³¹⁸الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ ile mûcibince bu zikr olunan mükâteb ğilmân cümleten sizün âzâdlunuz olur ve bunca memâlîk pâru-keşân bûstân-i mürüvvetünüzde serv-i âzâd gibi nişândenüz olduğı kuvvet-i zuhûr bulur” deyû cevâb-i pür-nikât ile müdde‘âmı isbât eyledüm ve zümre-i mülâzimînün mübtelâ oldukları harc u hasâreti kinâyet tarîkiyle söyledüm. Huzzâr-i meclis ve züvvâr-i müste’nis zebân-i hâl ile pesend u tahsîn kıldılar ve bir nûkte bin tanz u ta’nı mütezammin olduğıni fehm kılub âferîn eylediler. Sâhib-i meclis dahi sumt u hayret ve sükût u dehşet müstevlî olub ne tahsîn etmege dili vardı ve ne bir âferînine³¹⁹ fakîri sezâvâr³²⁰ gördi.

Li-münşi’ihi:

Ehl- i devlet ki bî-mürüvvet ola

Devha-i şevk-i bî-semer gibidür.

Kâdir olub da himmet eylemeyen

Nef’i yok kân-i bî-güher gibidür. (145b)

Eseri olmayan ekâbir-i dehr

İşi nâ-dîde pîşeger gibidür.

Ğibbe zâlik selâtîn-i ‘izâm ile rükûb hâlinde musâhebet ve ât arkasında iken mukârenet dahi sâ’ir nâs ile olan mukârebet gibi degüldür. İmdi rükûb hâletinde yanaşmanın tarîki budur ki eger rûzgârlu gün ise rûzgârdan cânibe yanaşılmaya ki söyledükçe âğzı yarı saçılub havâkîn-i kirâmı bî-huzûr eylemeye ve günden tarafa dahi durmayalar ki şemsün şu‘â’ı rû’yetine mâni’ olub şehriyârân-i rûşen-nigâha tereddüd çekdürmeye. Ve bi’l-cümle bâd-i vezân ve âfitâb-i rahşân bî-nişân ve yemîn u şimâl su‘ûbet ve sühûletde yeksân olduğı zamânda münâsib budur ki husrevân-i ‘âlî-câhun sağ cânibinden yanaşub gendüsi anların çalumında ola, anlar gendünün çalumına düşüb emr-i ber-‘aks olmaya. Fe-emmâ bu sûretde ki

³¹⁸ Tirmizî, ‘İlim 14: “Hayra yol gösteren, onu yapan gibidir.”

³¹⁹ âferîne (HAZ 92b)

³²⁰ sezâ (HAZ 92b)

yolun bir tarafı âsân ve bir cânibi su‘ûbet ile nümâyân ola, lâıyk budur ki sağ u sol gözedilmeyüb gendüsi sa‘b olan cânibden yürüye ve şol mahaldeki dar boğazlara ve su geçidlerine gelinüb birer birer geçilmegi mûcib ola vâcib budur ki serverân-i Sikender-sipâhdan gendüsi ilerü geçe. **(146a)** Bunlardan mâ-‘adâ şöyle ki yanaşan kimesne yâd vilâyetden risâlet ile gelmiş ola, ol takdîrce sâ‘ir mevânî‘ gözedilmeyüb her ne hâl ise pâdişâhların sağ cânibinden yanaşdurula ve kat‘-i kelâm ve vakf-i peyâm vâki‘ olduğı gibi ilerüce çıkup selâma durub müfârakat eyleye. Kezâlik mecâlis-i şerîfelerine dâhil olanlara dahi gerekdür ki anlardan feth-i kelâm sâdır olmadın söylemeyeler, ‘avâm-i nâsla söyleşür gibi bast-i mukaddimâta cür’et eylemeyeler. Hikâyet: Nite-ki merhûm-i mağfûrûn-leh Sultân Selîm Hân pâdişâh-i ‘izzetmend-i cihân ve fermân-rân-i sâmi mekân-i ‘âlemîyân iken musâhiblerinden merhûm Celâl Beg vefât etdükde Lâlâ Mustafâ Paşa’nun hüsn-i terbîyeti ve andan bedel bir musâhib dahi lâzım idüğine delâleti mûcibince sâbıkâ Edirne kâzîsi iken cihet-i tekâ‘üde virilen fahrû’l-ehâlî zahru’l-mevâlî Mevlânâ Şemsüddîn Kâmî içün şâ‘ir-i nâmdâr ve münşiy-i bülend-iştihârdur deyû cenâb-i pâdişâhiye devlet-i mücâleset ve sa‘âdet-i musâhebet recâsına sevk olunmışdı. Felâ-cerem mevlânâ-yı mükerrerem dâhil-i harem-i muhterem ve mü’âneset-i pâdişâhî birle mu‘azzez u muğtenem oldukda cülesâdan **(146b)** şâ‘ir-i nâdiredân suhen-dân-i bedî‘u’l-beyân a‘nî bih Şemsî Paşa-yı fettân mevlânâ-yı mezbûra reşk-i tâm ve şeref-i mücâlesetine hased-i mâ-lâ-kelâm idüb ünsi ziyâde ve esbâb-i mü‘âlefeti âmâde olmadın tefrîkine cüll-i himmet ve zât-i şerîf-i şehriyârînün nefretine sa‘y u dikkat üzre mezbûra ta‘lîm ya‘nî Kâmiy-i nâ-kâma âyîn-i mücâleseti tefhîm kılub “Mizâc-i nâzûk-i pâdişâhân tabâyi‘-i a‘yân ve rû-şinâsân gibi olmayub ba‘zı husûsda hilâf-i mu’tâd iktizâları ve âdet-i me’lûfeye muhâlif istid‘âları mukarrer olmağla hazret-i pâdişâh-i ‘âlî-şân bir zât-i latîf-i nâdiredândur ki meclis-i nebâhet-nişânlarında feth-i kelâm lisân-i sâhibden ve bast-i hikâyet u peyâm zebân-i musâhibden olmayınca gül gibi gülüb açılmazlar ve ğonca misâl teng-dilliklerini ber-taraf kılmazlar. Eger devlet-i mücâlesetünde sebât ve lezzet-i musâhebetünü isbât murâdun ise ol vech ile deprenesin ya‘nî ki feth-i kelâm gendü cânibünden vâk‘i olmağla sa‘y kılasın” deyû bildürmeleriyle mevlânâ-yı müşârûn-ileyh bu bâbda mezbûrun reşk u hasedini fehm etmeyüb vâsıl-i bezm-i hâss-i şâhî ve dâhil-i ser-vakt-i pâdişâhî oldukda **(147a)** feth-i

kelâma müsâra‘at ve Şemsî Paşa’nun pend-i hiyel-bendine mütâba‘at idüb ol serv-i bâğ-i saltanatun gâh oturdukları çemen-i suffaı ta‘rîfe ve ol gül-i gülzâr-i hilâfetün gâh bahâr-i kadr u i‘tibârını tavsîfe başlayub ‘ale’l-husûs “Ne dil-keş bezmünüz ve ne dil-küşâ meclisünüz var!” deyû âferîni mesâbe-i nefrînde vâki‘ olan mertebelerde taltîfe mürtekib olduğı haysîyetden fi’l-hâl mizâc-i şerîf-i husrevâneden nefret u ibâ ve mevlânânun musâhebetinden ferâğat u istiğnâ hâsıl olub bir mikdâr ihsân u in‘âmla gönderdiler, ya‘nî ki ma‘rifet ve ‘ilmine göre ri‘âyet-i edebe mâlik degülmiş deyû sohbetinden yüz dönderdiler. Muhassal-i kelâm musâhib olanlara lâzımdur ki hilâf-i vâki‘ söz söylemeyeler ve sözlerinde tafsîl u tatvîlden ictinâb idüb “Hayru’l-kelâm mâ kalle ve delle”³²¹ mazmûnına muvâfık nakl-i kelâm etmege sa‘y ideler ve hîni musâhebetde cenâb-i şehriyârîye katı yakın oturmayub siyeh-gûşun şîr-i jiyândan mufârakati gibi ba‘îd duralar ve elbette saff-i ni‘âl semtini tercîh eyleyeler. Meger-ki gendüler ta‘yîn-i câygâh idüb iltifât u rağbet göstereler. Ve ekl u şûrb **(147b)** vâki‘ oldukda münâsib budur ki tenâvül-i ta‘âm u şarâbda ifrât etmeyeler ki sonunda hareket u kıyâm ve nâ-şayeste kelâm îcâb idüb terk-i de‘b vâki‘ olmaya. ‘Ale’l-husûs isti‘mâl-i sivâk u kass-i azfâr u iktihâl ve libâs-i fâhir ile nezâfete ve zâtını revâyih-i tayyibeye meyyâl idüb nefret-i kalb-i pâdişâhîye bâ‘is bir hâl ve zucret-i tab‘-i şâhenşâhîye sebebi hâdis-i pür-hayâl irtikâb eylemeye ve her gâh ki meclis-i şerîf-i husrevâneye dâhil ve semt-i mücâleset u musâhebet ile zât-i latîf-i nâdiredânına mukâbil ola, gerekdür ki tasdî‘a cür‘et eylemeyüb “İza lakîtümü’l-kirâm ‘aleyküm bi-taklîli’l-kelâm ve bi-ta‘cîli’l-kıyâm ve bi-tebcîli’s-selâm”³²² mazmûnlarına³²³ mütâba‘at göstere. Meger-ki mir‘ât-i zamîr-i pâdişâhîye cemâl-i zevk u tarab ve kemâl-i şûr u şağab müşâhede kılub anların tettebbu‘ına göre deprene. Ve harem-i muhteremleri hizmetkârlarına ki sâde-rû olalar³²⁴ ikide birde³²⁵ dikkat ile nazar ve edebden hâric sarf-i basar eylemeye. Ve nedîmlerden ve ağalardan her kangısına ki iltifât-i pâdişâhî ziyâde ola, ol dahi kemâl-i i‘zâz ile tevfir-i tevkîr ve ikrâm-i

³²¹ Sözün en hayırlısı az ama meram ifâde edenidir.(‘Arap Atasözü)

³²² Saygın kimselerle karşılaştığınız zaman, sözü az söyleyin, çabuk ayağa kalkın ve güzel selâm verin.

³²³ mazmûnına (HAZ 94b)

³²⁴ ola (HAZ 94b)

³²⁵ bir (HAZ 94b)

mûcibü'l-imtiyâz ile tebcîl-i kesîr üzre ola. (148a) Ve zât-i melek-sıfât-i şehriyârîye şol vech ile ihtirâm ide ki farazâ çemenzâr u gülzârda bir mahalli ki nişestgâh idinmiş ola, tenhâ düşürdüğü zamânda bile ol meclise cülûs ve gendüyi âsâyîşe me'nûs eylemeye, tâ-ki edebden hâric vaz'a nefsine ruhsatı ve tesâvî remzini müş'ir enânîyeti müşâhede olunmaya. Hikâyet: Nite-ki cezîre-i Kıbrıs fethine serdâr, ba'dehü Şîrvân u Gürcistân teshîrine sipehsâlâr olan Lâlâ Mustafâ Paşa kal'a-i Lefkûşa muhâsarasında iken begler ve beglerbegilerün meterislerini dolaşmak tarîkiyle hüveydâ olub otağı hâlî vu tenhâ ve neşîmen u karârgâhı sadr-nişîninden cüdâ oldukda iç oğlanlarından biri ol sadre geçüb tahfîf ile paşalığa taklîd ve icrâ'-i ahkâma³²⁶ teşebbüh ile sâ'irlerini terdîd üzre iken derhâl bir darb-zen tob ejder-i dem-keşîde gibi menfûr-i kulûb olub bir ğirîv-i mûhîb ve na're-i pür-nehîb ile yetişd, veliy-i ni'meti sadrine geçen bî-edebi yakub yandura düşdi, ya'nî ki kellesini bedeninden cüdâ ve serverine öykünen bed-bahtı bî-serlig ile engüşt-nümâ eyledi. Sâ'ir tavâşî vu ğılmân bu hâle kemâl-i dehşet ile nigerân (148b) ve kazâ-i ilâhî ile vücûda gelen siyâsete ta'accüb-künân oldılar.

Li-münşî'îhi:

Kim ki eylerse serverin tahfîf
Ser virür mazhar-i siyâset olur.
Bî-liyâkat geçen kişi sadre
Müstehakk-i 'azâb u hasret olur.
Tutalum vâsıl-i şehâdet ola
Şehd-i 'ömrinde zehr müsbet olur.
Kanda kaldı ki câygâh-i şehân
'Arş-mânend sadr-i rif'at olur.
Ana gülzâr-i huld u ğayrılara
Gûşe-i âteşîn-mihnet olur.

Ammâ fasl-i sâni ki halkla hüsn-i mu'âmele ve kihân u mihân ile zindegânî ve mülâtefe beyânındadır. İmdi hafî olmaya ki ebnâ'-i zamân insânîyete nazaren birbirlerine ihvân ve ülfet u münâsebetleri muktezâsınca eviddâ' vu hullân ve

³²⁶ cerâ-i ahkâma (HAZ 94b)

kurbet u mukârenetleri müsted'âsınca hem-sâyegân u cîrân ve bizâ'at u kudretlerine göre emsâl u akrân ve karâbet-i nisbîyeleri i'tibârınca ta'allukât-i cism u cân olub elbette hakikat-i insân sıfat-i üns ile mütelâzimân olduğu ve 'uzlet u vahşetden ise ülfet u mücâneset evlâ idüğü zâhirdür. Meger-ki halkdan 'uzleti Hakk'la vahdet için ve ihtiyâr-i vahdeti izdiyâd-i tâ'at u 'ibâdet için ola ve mir'ât-i tâbnâk-i derûnî "el-vahdetü hayrun min celîsi's-sûi"³²⁷ mazmûnına mâ-sadak idüğü (149a) her âyine sûret-i zuhûr bula. Nite-ki bu mazmûn şu'arâdan Monlâ Câmî Hazretlerinün derûnında cilve-nümûn olub bu vech ile nazmeylemiştir.

Matla³²⁸

Ez ân tenhâiyi u genc-i ğarîbî şüd heves mârâ
Ki rûz-i çend ne-şinâsîm mâ kesrâ vu kes mârâ.

Ğâlibâ murâdları mu'âmele-i hafîyeleri zât-i Bârî'ye mahsûs olub mâ-sivâyla münâsebet u ülfetden geçmek ve dildâr-i vefâdâr ile iktifâ idüb ağıyâr ile münâsebeti bi'l-küllîye ber-taraf etmek mertebeleridür. Ve bu matla'a³²⁹ mukâbil Mevlânâ ... dahi dimişlerdür ki:

Matla³³⁰

Ez ân bâ merdüm-i 'âlem neşüd yârî³³¹ heves mârâ
Ki tâ nebved be-dil dâğ-i firâk hiç-kes mârâ.

Bunların muktezâ-i fu'âdları cümleden kablel'l-ülfet kat'-i 'alâka ve himmetleri sohbet-i telâk ve mihnet-i firâk kuyûdından iftirâkadur ki matla'-i evvelde hilâl-i mazmûn evvelâ âşinâlığla rûz-efzûn ve sâniyen ğurbet u 'uzlet ile hod-nümûn olduğu a'yâna manzûrû'l-'uyûn idi. Ammâ matla'-i sâniideki remz-i vahdet mesbûk bi'l-ülfet degül idüğü zâhirdür. Ve bi'l-cümle halkla hüsn-i mu'âmele lâzımdur gerek bey' u şirâda ve gerek ise musâhebet u iktidâda, ve gerek zindegânî vu müdârâda gerek ise 'arz-i hulûsla

³²⁷ Yalnızlık,kötü arkadaştan hayırlıdır.

³²⁸ Matla' (HAZ 95b'de yok.)

³²⁹ deyû bu matla'a (HAZ 95b)

³³⁰ Matla' (HAZ 95b'de yok.)

³³¹ bâyı (HAZ 95b)

ithâf u ihdâda. Pes bu sıfat-i hamîde ve haslet-i pesendîde mümkün degüldür illâ mâ-fevkinde olanların cefâsına tahammül ile **(149b)** ve musâhebet hîninde mâ-dûnlarının merâtibine tenezzül ile, lâ-siyyemâ eşrâf-i nâsa rağbet ile ve ‘avâm-i bî-kıyâsa ‘arz-i muhabbet ile ağniyâyâ ‘izzet u hürmet ile, fukarâyâ tasadduk u mürüvvet ile, sulehâyâ ‘arz-i hulûs u tavîyet ile zu‘afâyâ bast-i merhamet u şefkat ile nisvâna talattuf-i bî nihâyet ile, sıbyâna nevâziş u bezl-i ni‘met ile. Mâdâm-ki bir şahsda bu makûle hısâl bi’l-ğudüvvi ve’l-âsâl zâhir u bâhir u ber-kemâl olmaya, hüsn-i hulkı sâbit ve ahlâk-i zemîmesini fâ’it olmaz. Hâlen-ki bu makûle hâl tehzîb-i ahlâk iden ehl-i kemâl ve tasfiye-i kalbe mâlik olan sâlik-i sahîhu’l-makâl zümresinden bile nâdir olur ve bu gûne ahlâk-i hasene sâhibleri kerâmât-i ‘acîbesi zâhir olan vâsilînden idügi Bürûz u zuhûr bulur.

Ammâ fasl-i sâlis ki hizmetkârlarla mülâtefe beyânındadır. İmdi gerek selâtîn-i kirâm ve vüzerâ’-i ‘izâm ve ‘ulemâ-i a’lâm ve meşâyih-i fihâm, gerek ise kenîzek u ğulâm ve hizmetkârân-i nâ-kâm ve cemmâl u bağğâl zümresinden olan liyâm ve bevvâb u tabbâh itlâk olunan huddâm ve sâ’ir hademe-i sefilü’l-makâm mahlûk-i hayy-i lâ yunâm **(150a)** ve masnû’-i sâni’i ber-devâm oldukları haysîyetiyle berâber u yeksân ve mir’ât-i vahdetden nümâyân idükleri zâhir u ‘iyândur. Felâ-cerem selâtîn-i ‘âlî-câh ihânet-i zümre-i sipâh eylemek ve ‘ulemâ-i fazîlet-penâh hakâret ile cühelâyı tebâh etmek, kezâlik ‘ibâd u zühhâd-i rûşen-güvâh ashâb-i fîsk u fücûrî melâmetden âğâh kılmak ve bu cümleden bir seyyid-i bülend-dergâh ve hoca-i mu‘allâ-bârgâh memlûk u müşterâsı olan cevârî vu ğılmâna ğâh u bî-ğâh ‘itâb u ‘ikâb-i mûcibü’l-ikrâh üzre olmak cidden münâsib degüldür. Zîrâ سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ³³² fehvası semt-i mülâtefeyi îmâ kılub ne denlü ki bir kul terk-i hizmet ve ‘inâd ile ğül ola mevlâsına lâzımdur ki ıslâhına ‘arz-i te’ennî kılub ‘isyânına hamûl ola ol sebebdendir ki mevlâ-yı hakîkî ki Hüdâ-yı Rabbü’l-‘âlemîndür, ‘ibâdun terk-i namâz u tâ‘at ve fîsk u fücûr u melâhîye müdâvemet itdüğün görür, yine rızkını kat‘ etmeyüb ihtimâl-i rüşd u ihtidâsı cânibine irâdet yetürür. Pes neden ki mevlâ-yı mecâzî ‘abd-i mecâzînün cevrine sâbir ve ıslâh u terbiyetine sa’y-i mütekâsir eylemeye ve hakîkate nazar olunsa kulum sanduğum benüm ile bir kapu kuludur deyû **(150b)** münâsebet-i hafîye bulub ‘itâb u ‘ikâb etmelü oldukda müsâvâtı müş‘ir tarîkle söylemeye? Ve bi’l-cümle her cürme ‘itâb ve her günâha ‘ikâb lâzım

³³² Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/463: “Bir kavmin efendisi, onlara hizmet eden kimsedir.”

degüldür. Ve bir husûsda ma‘siyet ile bin hizmet u itâ‘atun ferâmûş kılınması muvâfık-i ‘akl-i câzim degüldür. Nite-ki Esedü’llâhi’l-ğâlib İmâm ‘Alî bin Ebî Tâlib - kerreme’llâhü vechehü- Mâlik bin Eşter’i Mısır’a hâkim gönderdiklerinde yazdukları risâle-i nasâyihden biri budur ki her zamân huddâm ‘itâb-i tâmm ile tahkîr ve hademe-i lâzimü’l-in‘âm ‘ikâb-i tamâm ile ta‘zîr olunmaya. Gâh ‘adem-i hizmetleri ve efendileri emrine muhâlefetleri i‘lân olunub şetm u şemâtet kılındığı gibi gâh edâ-i hizmetleri ve mevlâlarının mesâlihine müsâra‘atleri, husûsâ niçe yıllık zahmet u meşakkatleri ve me‘mûr oldukları umûra derûn-i dilden müdâvemetleri tezekkür kılınma ki zehr-i ‘itâb ol makûle şehd-i hitâb ile şîr u şeker-vâr imtizâc idüb ne bellü hizmetinden bîzâr ola ve ne hod emegüm bilinmez imiş deyû nâlân u zâr ola. Amma bir vech ile mülâtefe eyleye ki havsalasında hazmı mümkün olmamağla sürûr u gurûrına **(151a)** ve ol sürûr bâ‘is-i şûrûr olub mevlâsı hizmetinden bi’l-küllîye nüfûrına sebep olmaya ve bunca hizmeti hebâ olmayub zahmeti bilindüğine hâmid u şâkir ve min ba‘d seyyidinün ol makûle şemâtet u ‘itâbına gendüyi mütehammil u sâbir göre.

Li-münşi’ihi:

Mâlik oldukda Yûsuf’a mâlik
Olmayaydı ri‘âyete salık.
Re‘s-i mâlinde behre bulmazdı
Ağniyânun re’îsi olmazdı.
Ana küfrân-i ni‘met ola günâh
Bunu küfrân-i hizmet ide tebâh.
Kula lazım itâ‘at-i mevlâ
Oldi mevlâyâ rıfk u cûd sezâ.

Bundan mâ-‘adâ evlâd u nisvân ve ebkâr u kenîzân husûsında dahi mülâtefe ehemmm ve hüsn-i zindegânî evceb u elzem idügi ri‘âyet-i ğilmândan kıyâs ve anların şemâtet u ihânetden himâyetleri bünyânına esâs oluna.

Ammâ fasl-i râbî‘ ki ehl u ‘iyâl ve emlâk u ‘akâr ile muhâlata tafsîlindedür. Sâhibân-i zihn-i derrâk ve râğibân-i fehm u idrâk kavlince ehl u ‘iyâle çendân temelluk ve bast-i mülâyemet ile ‘arz-i ta‘alluk câyiz degüldür, tâ-ki nevâ’ib-i firâk ve mesâ’ib-i iştiyâkları vâki‘ oldukda sabr u tahammüli asân ve cenâb-i vâcibe **(151b)** tevekkülü müşâhed u ‘iyân ola. Ve anlara kemâl-i mehabbet ve kemâ yenbağî müveddet kılması namâz u

‘ibâdet ile ülfetine mâni‘ ve niyâz u ta‘ât ile mü‘ânesetine dâfi‘ olmaya. Ve sahîfe-i zihninde ³³³الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا fehvâ-yı şerîfi hemvâre³³⁴ zâhir u hüveydâ olub gâh mâl u menâline iğtirâr³³⁵ ve gâh evlâd u ‘ıyâliyle³³⁶ iftihâr eylemeye. Mâlün me‘âli şöhet ve ehl u ‘ıyâlün kemâli mücerred zînet idügin bilüb ana göre rağbet ve müvâlâta o minvâl üzre mütâba‘at eyleye. Andan mâ-‘adâ emlâk u ‘akâr ve bâğlar u bustânlar ve çiftlikler ve gülistânlar, lâ-siyyemâ mukarnes tâklar ve müzehheb revâklar temellükine çoklık takayyüd u i‘tibâr eylemeye ki, ‘akâr u emlâkdan sıfat-i melekîyei mûcibe bir meleke yeg-idügi rûşendür ve bâğ u bustân ve çiftlik u gülistân hâsılı berg-i kâha degmedügi ve dâr-i dünyâ ki kiştzâr-i fenâdur, habbesine hubb-i cibillî ve behresine nebehre-i küllî lâıyk u sezâvâr olmaduğı her âyine mir’ât-i zamâyire çehre-nümâ vu müberhendür.

Li-münşi’ihi:

Ey dil, bahâr-i dehre inen kılma i‘tibâr
Ezhârı cem‘-i zehr ile meşhûr-i rûzigâr.
Çift u çibuk hevâsına dihkân gibi düşen
Elbette gâv-i nefsin ider zîr-i kâr u bâr. **(152a)**
Dünyâ memerr-i seyl-i havâdisdür ey gönül
Gülzârı kanda hâsıl ider böyle reh-güzâr?
Sen pâdişâh-i vakt ol, otur sadr-i ‘izzete
Gelsün huzûr-i kadrüne mahsûl-i kişt-zâr.
Bennâ-yı kasr-i mülk-i tevekkül olan kişi
Müzdûr-i pâ-y-der-gil olursa zehî ğubâr.
Dükân-i dehre gevher-i yektâyken özün
Çifte döşenme, gevherüni kılma hâksâr.

Ammâ fasl-i hâmis ki ekl u şürb ile takayyüd ve ta‘dâd-i ta‘âm-i şîrîn ve elvân-i nefâıys-i nemekîn cem‘ine ta‘ahhüd zikrindedür. Hafî olmaya ki şöhet içün ifrât-i

³³³ Kehf, 46: “Mal ve evlâd dünya hayâtının süsüdürler.”

³³⁴ fehvâsı hemvâre (HAZ 97b)

³³⁵ mâlına iğtirâr (HAZ 97b)

³³⁶ ‘ıyâline (HAZ 97b)

ni‘met ve ‘arz-i kudret için et‘ime-i pür-lezzet fukahâ mezhebinde harâm idüğü zâhir u müsbet olduktan mâ-‘adâ bir simâtun ki bezl-i ni‘meti mahz-i³³⁷ isrâf ve ta‘âmının vefreti mûcib-i itlâf olup it‘âmı lillâh ve in‘âmı li-vechillâh olmaya. ‘Ale’l-husûs harâreti bürûdete mübeddel ve lezzeti zillate muhavvel ve kesreti killet-i i‘tibâr ile mükemmel ola. Ne ta‘mında lezzet ve ne zevkinde ‘işret olup fazlası mûr u mâra sirâyet ve yuyuntısı sinnevr u kilâba isâbet etmeden ğayrı menfa‘ati yokdur ve bu makûle isrâf u hencâr menfûr-i ekâbir u ahyâr belki merdûd-i hazret-i Kirdigâr ve menhiy-i resûl-i büzürgvâr-i muhtâr olup ol hazretün tedrîc ile rızık virmesi fukarâyı ağniyâ **(152b)** mertebesine te‘ennî ile ırgürmesi tab‘-i selîm ashâbına mahz-i irşâd u ta‘lîm iken o mazmûna muhâlif bezl-i ni‘am ve gendüsi muhtâc-i Hakk iken halka ifrâtla cûd u kerem ne şart-i İslâm’a muvâfık ve ne sünnet-i fahr-i enâma mutâbık idüğüne müte‘allik resâ’il u delâ’il çokdur.

Li-münşî’ihi:

Ni‘met-i Hakda senün nen vardur

İdesin yok yere anı isrâf.

Sana tedrîc ile virdi Mevlâ

Sen niçün rızkun idersin itlâf?

Sen misin hak mıdur andan Rezzâk?

Etme güstâhlık insâf insâf!

Ammâ fasl-i sâdis ki firâş u libâs ve muhassenât-i rükûb olan muzahrefât-i bî-kıyâs zikrini muhtevîdür. Felâ-cerem insâna elbette nezâfet ve libâs u firâşında nezâket u tahâret ve raht-i rahş-i kadrinde izhâr-i zîb u zînet lâzime-i dîn u devlet ve kâ‘ide-i istihkâm-i mülk u millet idüğü zâhir u müsbetdür. Lâkin bunda dahi i‘tidâl ri‘âyet olunub ifrâtından hazer ve bisât-i inbisâtından ahz-i ‘iber lâzımdur. Husûsâ her kişi hasb-i hâline göre deprenmek ve câh u celâline münâsib hareket etmek, mâlına iğtirâr³³⁸ ile haddinden tecâvüz kılmamak ve akrân u emsâline tefevvuk iderin sanub sefâheti müş‘ir ef‘âle mürtekib olmamak gerekdür tâ-ki “rahime’llâhu imraen ‘arefe kadrehü”³³⁹

³³⁷ mahz-i (HAZ 98a’da yok.)

³³⁸ iğrâr (HAZ 98b)

³³⁹ Haddini bilen kimseye Allah merhamet etsin.

(153a) mazmûnına mâ-sadak ola, lâ-siyyemâ “ve-lem yete‘adde tavrehü”³⁴⁰ fehvâsına mantûk idüğü dahi muhakkak ola. Zîrâ bu hadîs-i şerîfde işâret ve bir remz-i latîfe delâlet mukarrerdür ki kişi haddinden tecâvüz etmek nice nâ-revâ ise mikdârına göre kılınmak dahi nâ-sezâ ola ve her-kesün akrânından dûn ve emsâlinden naks u denâ’et ile mağbûn olması ‘ukalâ huzûrında ‘aklen makbûl olmaya. Bu haysîyet ile ki eger hadîs-i şerîfdeki me’âl mücerred haddinden tecâvüzi men‘a dâll olaydı “Ve lem yete‘addedü tavrühü” kaydına ihtiyâc olmazdı. Ma‘lûm oldi ki kelâm-i evvelün ifâdesi mikdârından tedenî men‘ ve kelâm-i sâninün mazmûn-i ziyâdesi haddinden tecâvüzi def‘ olub satr-i mezbûrun her şartında bir nükteye delâlet ve bir remz-i latîfi işâ‘at mukarrer oldi.

Mısra‘:

“Tab‘-i derrâk gerek ide bu sırrı idrâk”³⁴¹

Ve bi’l-cümle sipâh kısmına kadr-i mâ-yahtâc raht u silâh ve kemâ yenbağî yarağ u yat u rimâh teh‘iyesi bâ-husûs firâş u libâs ve sefer mühimmatından olan nukûd-i lâzîmü’l- ihtibâs³⁴² ta‘biyesi farz u mütehattımdür, tâ-ki lâzım oldukda ellerden isti‘âre ve şâhid-i nusret u iğtinâma gayrılarun zırh-i hezâr-dîdesiyle nezâre eylemeye, silâh kısmının yararını ve edevât-i cengün yâdigârını hâzırlamış ola.

Li-münşî’ihi: (153b)

Merd-i bî-tîğ şîrdür bî-çeng
İdemez rezm içinde hasmla ceng.
Şol behâdur ki bî-silâh ola ol
Zâr olur dest-i zende nite-ki çeng.
Görse rûbâhı bebr-i bî-pence
Bulamaz gendüde mecâl-i direng.

Ammâ fasl-i sâbi‘ ki kesret-i huyûl u devâb sebeb-i inkılâb ve bâ‘is-i ıztırâb olduğı mahaldür. ‘Avâm-i nâsdan ba‘zı ağbiyâ, agniyâ gibi ‘arz-i ğanâ etmek içün, husûsâ kâr u bâra mâlik ve hayme vu hargâha mütemâlik sipâhî imiş dedirmek içün haddinden ziyâde esb u ester ve mikdârından artuk şütür-i mâde vu ner saklayub mâ-melekini

³⁴⁰ Ve sınırını aşmayan (kimseye de Allah merhamet etsin.)

³⁴¹ Bu sırrı idrâk etmek için, idrâk kâbiliyeti gerekir.

³⁴² ihsâs (HAZ 99a)

‘alîk-i devâbba masrûf ve olanca harclığını harbende ve şütürbân nâmına birkaç kilâba ma‘tûf kılub geceden geceye yetmiş seksen yem asarın deyû sıridur ya’nî ki sikenine çıkmış sîpa gibi sıridur kırıdur. Haberi yokdur ki kîse-i zer kâh-i zerde ve hemyân-i sîm cev gibi muhakkarda zâyî‘ olur ve gitdükçe ta‘me-i ehl u ‘ıyâlî ‘alîk-i devâbba masrûf olub mâ-meleki elbette fenâ bulur. Hâlen-ki kimse bu vaz‘ı pesend u tahsîn etmez ve gelirüne göre harcanmaz deyû gün olmaz ki gendüyi mezemmet u nefrîn etmez, belki hayvâna çoklık rağbeti iktizâ’-i sıfat-i hayvânîyeti ve harbendeler ile şütürbânlara bezl-i ni‘meti istid‘â-i haslet-i zemîme-i rezâletidür **(154a)** deyû ta‘yîb etmekden hâlî olmaz.

Ammâ fasl-i sâmin ki izhâr-i fazl u hünlerden ictinâbun lüzûmı beyânındadır. Hafî olmaya ki ehl-i tasavvuf katında izhâr-i fazl u ma‘rifet mahz-i riyâ vu enânîyet olduğu haysîyetiyle ketmi merğûb ve ‘arz-i kemâlât ile bahs-i ‘ilmî her cihetden menhiy u meslûbdur. ‘Ale’l-husûs ki erbâb-i fazl u kemâl ve ashâb-i ‘irfân u makâl fî-zamâninâ mahsûd-i kihân u mihân ve mebğûz-i a‘yân-i rû-şinâsân olub bir kâmilde ki nakd-i ma‘rifet ve gencîne-i fitnat u fazîlet var idügin bileler ve bir fâzıl ki suhendân-i zamân ve hünerver-i nebâlet-nişân olduğunu idrâk kılalar, lâ-büd kavlen ve fî’len ihânet u tahkîre ve gördükleri mecâlisde şemâtet u ta’n ile ta‘zîre sarf-i makdûr itdüklerinden mâ-‘adâ gâh ‘ilm u fazlını inkâr idüb cehl isnâdına ve gâh ğurûr-i iftirâ eyleyüb ğıybet u nemîme bünyâdına sa‘y-i mevfûr etmeleri ve dâyimâ cefâ-yı ‘azl ile pâyimâl ve ibtilâ-yı fakr u fâka ile müşevveşü’l-ahvâl kılub, erâzil-i nâsa çeknetmeleri mukarrerdür. Ğâlibâ üstür zehebeke ve zehâbeke ve mezhebeke kelâmında **(154b)** ekser-i ‘ulemâ zâhib oldukları üzre mezheb sâlikün varacağı menzile itlâk olunmak bî-ma‘nâdur. Ol sebebdendir ki ma‘nâ-yı zehâb ol mazmûnı müfid u muğnîdür. Ve lâkin mezhebden murâd mezheb-i yakînîdür ki ma‘rifetden ‘ibâret ola, zîrâ mezheb-i dînî ‘akîdenün hâlî olmağla dâyimü’l-evkât mestûrdur. İzhâr u i‘lânı degme mütecessisün cüst ü cûsiyle ğayr-i makdûrdur. Lâ-siyyemâ ketmi revâfızdan haşyete mahmûl olmağla nedreti ma‘lûm u meşhûrdur. Fe-emmâ mezheb-i yakînî ki tarîk-i ‘ulûm-i kesbîye ve nehc-i ma‘rifet-i ledünîyedür, feth-i kelâmda zâhir ve mütekaddimâtında cehl ihtimâlî meslûb u ğayr-i mütebâdir olmağla ketmine tenbîh kılınmışdur, tâ-ki cühelâ ve gendü vücûdından bî-haber olan ağbiyâ “el-mer’ü ‘adûvvün li-mâ cehile”³⁴³ mir’âtinden çehre-nümâ olub

³⁴³ Kişi bilmediğinin düşmanıdır.

ehl-i ‘irfâna buğz u ‘adâvet ve ashâb-i bedî‘ u beyâna cehâletleri muktezâsınca şetm u şemâtet eylemeyeler. Ve bi’l-cümle izhâr-i fazl u hüner bir vasf-i mu‘teber olaydı erbâb-i suhendan niçeler kelâm-i mevzûnına binâ’en şehrden sürülmezdi, ‘ale’l-husûs kelimât-i tayyibeleri cühelânun zu‘m-i fâsidlerince ikfâr olunub ta’n u la’nla düşnâmı **(155a)** revâ görülmezdi.³⁴⁴ Cümleden biri Mevlânâ-yı Rûmî -kaddese sirrehü-hazretleridür ki mâh-i burc-i ma‘rifet iken hilâl gibi nâkısü’l-iz‘ân kec-fehmler gendüleri şehrden sürmüşler idi ve mihr-i sipihr-i diyânet iken bir bölük zaleme-i ğabâvet-nişân hâşâ zulmet-i küfr u tuğyân isnâdiyle tarh u tard mertebelerine ırgürmüşler idi. İmdi ma‘lûm oldu ki izhâr-i fazl u hünerden ketm-i ma‘rifet u kemâl ...(?) ve iş‘âr-i eş‘âr-i pür-güherden ‘arz-i es‘âr-i bâzâr râcih u mu‘teberdür. Nite-ki bu ebyâtümüzde dahi işâret olunmuşdur.

Li-mü’ellifihi:³⁴⁵

Fazlumı nâdâna izhâr etmeyeydüm kâşki
‘İlm ucından gendümi hor etmeyeydüm kâşki!
Oldurur ahbâbı a‘dâ eyleyen dâyim bana
Kimseye eş‘ârım iş‘âr etmeyeydüm kâşki!

Ammâ fasl-i tâsi‘ ki cihâd u ğazâ umurına muvâzebet³⁴⁶ mazmûnını müştemildür.

İmdi ashâb-i basîret u intibâh ğâh u bî-ğâh **وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ**³⁴⁷ fermân-i ‘izzet-destġâhına me‘mûr-i bî-iştibâh oldukları sebebeden şol ‘asâkir-i nusret-me’âsir ki hidmet-i cihâd için teh’iye ve müdâvemet-i ğazâ için ta‘biye kılınub ihrâcât-i lâzimleri beytû’l-mâl-i müslimînden ve vazâyif-i mu‘ayyeneleri hizâne-i sultân-i dînden dâyimü’l-evkât maksûme-i fâizetü’l-berekâtdur. **(155b)** Felâ cerem i‘lâ-yı kelimetullâh için ġuşişleri lâ-siyyemâ **اقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ**³⁴⁸ emri şerîfine³⁴⁹ imtisâl-i tâmmle verzişleri ‘ibâdât-i bedenîyeden mahsûb ve râh-i ğazâdaki harc u hasâretleri ve ibtilâ-i huyûl u devâbbla mâ-meleklerini ġâretleri tasaddukât-i mâlîye gibi makbûl u

³⁴⁴ görülmez (HAZ 100a)

³⁴⁵ Li-mü’ellifihi (HAZ 100b’de yok.)

³⁴⁶ muvâzıb (HAZ 100b)

³⁴⁷ Enfal, 74: “Ve Allah yolunda cihâd edenler.”

³⁴⁸ Tevbe, 5: “Müşrikleri (nerede bulursanız) öldürün!”; âyetin orijinali şöyle: (اقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ).

³⁴⁹ emrine (HAZ 100b)

merğûb olduktan mâ-‘adâ merdân-i harb u viğâ ki şîrân-i bîşezâr-i heycâdur, salâbetleri tîğ u silâh ile ve celâdetleri şimşîr u rimâh ile olduğu haysîyetden nisvândan imtiyâzları ve şimşîr-zenânun zenândan ziyâde hidmet-i behre-perdâzları gün gibi rûşen ve nusûs-i kâtı‘a ile müberhendür. Pes bu bâbda kesel u kelâl gösteren fi‘l-hakîka er degüldür ve harc u hasâretinden ibâ idüb ihmâl u imhâl ile deprenen şîr-i dilîr dahi geçinürse ner degüldür. Zîrâ harc-i mâlden tahsîl-i sevâb ve ifnâ’-i emvâlden tekmîl-i ecr-i müstetâb râcih olduğu mukarrerdür.

Li-münşi’ihi:

Merd oldurur ki depredicek rahş-i himmetin
Gerd-i sümm-i semendi semâvâta yol bula.
Çıkdukça kim şerâreleri na‘l-i esbinün
Bin hanumân-i düşmene kahr âteşi dola.
Meydânda er-miyin dir o bed-dil ki hasmının
Altında zen gibi yata, zâr u zebûn ola.
Saklar yarağ u yatı, yarar atı merd olan
Şebdîz gibi girse yaranmaz kara çula.

(156a)El-kıssa beytü’l-mâl-i müslimînden vazâyif-i mu‘ayyenesi olan mübârizîn zümresinden gayrı ‘âmme-i ehl-i İslâm ve kâffe-i enâm-i eyyâm ğazâ emrine me’mûr ve i‘lâ-yı kelime-i ‘ulyâ hidmetinde mecbûl-i bâzilü’l-makdûr oldukları³⁵⁰ ve bu zikr olunan hidemât-i cihâd u ğazâ mukâbelesinde ücûr-i bî-ğâye ve müşevvebât-i mâ-lâ-nihâye buldukları kütüb-i şer‘îyede mestûr ve nusûs-i kâtı‘a ile müberhen u meşhûrdur. Ziyâde itnâb musaddi‘-i zevi’l-elbâb olmağla ictinâb evlâ görüldi.

Ammâ fasl-i âşir ki ‘ibâdât u tâ‘ât ile mü’âneset beyânındadır. Hafî olmaya ki Hak sübhânehû ve te‘âlâ hakikat-i insânîyeye ifâze-i zülâl-i hayât ve ifâde-i ma‘ârif u kemâlât etmeden murâd u me‘âl ‘ibâdât ile mü’âneset-i bî-misâl ve namâz u tâ‘ât ile münâsebet-i ber-kemâl kılmaları olmuştur ki ol husûsun mazmûnı وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ ³⁵¹إِلَّا لِيَعْبُدُونِي mefhûmında dür gibi meknûndur.

³⁵⁰ oldukları gibi (HAZ 101a)

³⁵¹ Zâriyât,56: “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”; âyetin orijinali şöyle: (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ)

‘Ale’l-husûs مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ³⁵² hadîsi şerîfinde³⁵³ dahi ma‘rifet-i kâmile ‘ayn-i ‘ibâdet-i şâmile idügi mir’ât-i fehmi u kiyâset-i insânîyede şâhid-i müşâhed u cilve-nümûndur. Felâ-cerem bir mâhîyetün ki hilkatı ma‘rifet için **(156b)** ve mevhebet-i ma‘rifeti tâ‘ât u ‘ibâdet için olmuş ola lâzım u vâcibdür ki dâyimü’l-evkât gendüsi namaz seccâdesinde sâbit-kadem u kıyâm u ku‘ûdı niyâz râh-i câddesinde mâ-sadak-i nass-i kerîm-i ن وَالْقَلَمِ³⁵⁴ olub a‘mâl-i mefrûzeye müdâvemet ve edâ’-i sünnet u nevâfile muvâzabet ve ekser-i ehyânda fazîlet-i tilâvet sevâbı ile münâsebet itdükden mâ-‘adâ i‘mârât-i bâtına müte‘allik olan ahvâle dahi cüll-i himmet kılub mir’ât-i hâtırı tasfiye-i kalb ile mücellâ ve mişkât-i³⁵⁵ zâhiri tahliye-i rûhla muhallâ olub reh-güzâr-i fenâyâ neden ötrü uğraduğın bile ve şâh-râh-i bakâyâ ne tarikle zâd u zevâde kayırub teveccüh ideceğin idrâk kıla. Husûsâ dünyâ ki güzergeh-i seyl-i havâdisdür, bu makûle cây-i pür-hatere yolu düşmege bâ‘is nedür ve ser-menzil-i ‘ukbâ ki merci‘ u mi‘âd-i eşyâdur, ol mahallün râh-âverd u ber-güzârı ne gûne nesnedür kemâ-yenbağî fehm idüb hilkatine göre deprene ve bekâsına münâsib ikâmet yarağın göre, tâ-ki yevmü’l-feza‘i’l-ekberde mîzân-i nev‘-i beşer mümeyyiz-i esnâf-i hayr u şer olub her-kesün a‘mâlî zâhire ve seyyi’âtı bâhire oldukda akrânından utanmaya. **(157a)**

Tezyîl:

Hükemâ-i firâset-sebîl ve ‘ukalâ’-i kiyâset-delîl “Bu kitâbun mevâddında kâl u kîl ve medh u zemmi müş‘ir olan hikâyelerini kelâm-i bî-me’âl ile temsîl idüb şunlar ki hîsâl-i hamîdelerine göre memdûh ve ef‘âl-i pesendîdeleriyle hasb-i hâlleri meşrûh olmuşdur, ikiden hâlî degüldür ki yâ ol medh vâkı‘a mutâbık ola ve yâhûd berây-i hâtır vasf olunmuş olub sûret-i medhleri mahz-i kadh mertebesine muvâfık ola. Eger vâkı‘a mutâbık olan kabîlden ise de anları medh emsâl u akrân olanları kadh olduğu haysîyetiyle çendân münâsib olmayub illerün în u ânı ile takayyüd ve vasf u hicvlerine teveccüh u ta‘ahhüd iltizâm-i mâ lâ-yelzem ve irtikâb-i medh u zemm makûlesi idügi zâhirdür.

Li-mü’ellifihi:

³⁵² Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/ 343: “Kendini bilen Rabbini bilir.”

³⁵³ şerîfinde (HAZ 101b’de yok.)

³⁵⁴ Kalem, 1; âyetin tamamının me’âli şöyle: “Nûn, Kaleme ve yazdıklarına andolsun ki!”

³⁵⁵ müşkilât-i (HAZ 101b)

Fi'l-mesel jâle ile ğonca gibi

Biri giryân, birisi handândur.

Ėarre eyler birini vâsf-i cemîl

Biri kadhile dil-perîşândur.

Ve eger vâsf-i hâle muvâfık olmayan kısımdan ise sana kizb u durûğ ve anların çerâğ-ı bezm-i medhine akâvîl-i kâzibe ile fûrûğ mukarrer olub kitâbun revâc u rağbetden kalmak ve makâlât-i sahîheni her-kes **(157b)** sahîfe makûlesi sanmak rûz-i rûşen gibi bâhirdür.

Li-münşî'îhi:

Vâsfun olursa eger dürr ü güher

Gösterür kizb anı mânend-i meder.

Vây ana medhunı gerçek sanalar

Ma'nâsuz sûrete halk aldanalar!

'Ale'l-husûs hâkân-i rû-yi zemîn zillullâhi fi'l-arzîn bakîye-i serverân-i pîşîn nakîye-i husrevân-i erâyik-nişîn nâsıru'l-'ibâd ve'l-'ubbâd hâmiyyü'l-memâlik ve'l-bilâd dürr-i sadef-i nasfet u dâd derriy-i felek-i re'fet u sedâd hâkân-i sultân-nihâd, sultân-i hâkân-nijâd a'nî bih sâhib-kırân-i cihân Sultân Murâd hazretleri 'inâd-i 'inâyet-mu'tâdınun kimi memdûh ve kimi mezmûm u mercûh olmasına rızâ'-i şerîf göstermeyüb “**‘ırzu’l-‘abd ‘ırzu mevlâh**”³⁵⁶ buyurmaları ve senün ol makûle güft u gûyun ‘alâ eyyi hâlin nâ-münâsib görmeleri muhakkakdur” dedüklerinde “Bende-i esfel-i ehâlî ser-efgende-i a'kal-i e'âlî a'ni bih Gelibolili 'Âlî kulları ki bunca rûzigâr tarîk-i 'ilmün pâyimâli ve ümmîd-i câh u celâl hevâleriyle muzahrefât-i dünyevîyenün bergeşte-hâli olub derecât-i enâma vâkıf ve tabakât-i havâss u 'avâma her cihet ile 'ârif olmağın lâ-siyyemâ hidemât-i sâmiye-i ekâbir ve mecâlis-i 'âliye-i mefâhirdeki esrâr-i mütebâdirün ânen fe-ânen mahremîyetine **(158a)** kuvvet-i rûsûh bulmağın her ne tahrîr iderse hâmesi gibi esahh u rast ve ne makûle makâle ta'bîr kılursa nâmesi misâli bî-kem u kâst oldukdan Ėayrı kemâl u ma'rifeti kelâmındaki sıhhati mûcib ve me'âl-i fitnat u nebâleti 'adem-i durûğını müstevcib olmuştur. Ve ol şehriyâr-i cihân bir 'âdil-i bî-mu'âdil-i zî-şân ve kâmil-i efâzıl-i me'âlim-nişândur ki Hakk-i nâ-kelâmdan³⁵⁷ hazz-i kâmilleri ve

³⁵⁶ Kölenin nâmusu, efendisinin nâmusudur.

³⁵⁷ kelâmdan (HAZ 103a)

muḥakkik-i peyâmdan zevk-i şâmilleri, bâ-husûs eşyâya ‘ayn-i ‘ibret ile nazarları ve mâhîyet-i mâ-sivâyâ remz-i vahdet ile sarf-i basarları, rütbe-i i’tibârda akribâyı ağıyârla bir görmeleri, derece-i ihtiyârda a’dâyı eviddâ mertebesine ırgûrmeleri mukarrerdir deyû cevâb virdüğümde tekrâr cidâl u ‘inâd ve pâ-y-best-i makâl ile mükâbere bünyâd idüb “Hâşâ ki şehriyâr-i cihân vüzerâ’-i zî-şân ve vükelâ’-i nebâhet-nişândan yalunuz bir ferdün kadhine kâ’il ve senün bu makûle makâlat ile tevcîh u te‘vîlünî kâbil olalar” deyû bast-i kelâm itdüklerinde bu ‘abd-i nâ-bûd ve çâker-i bî-vücûd ol pâdişâh-i kâmil-cûdun âfitâb-i kemâlâtından zerre ve bûstân-i ma‘rifinden mikdâr-i berg-i terre beyân etmege mübâşeret idüb evvelâ ol tâcdâr-i kâr-fermâ³⁵⁸ **(158b)** bir ‘âlim-i ‘âlem-ârâ ve bir kâmil-i kemâl-intimâdur ki sâ’ir ‘ulûmdaki mehâretleri ve fûnûn-i gûn-â-gündaki kemâl-i kudretlerinden mâ-‘adâ ‘ilm-i tasavvufda ihâta-i kâmileleri ve bîkr-i ma’nâlarını tasarrufda bizâ‘at-i şâmileleri sâyirler³⁵⁹ sâhilinde siyâhat itdükleri bahr-i ‘irfânun anlar ka’r-i dâhilinde sibâhet etmeleri, ğayrılar sevâhilinde mesâhat kıldukları diyâr-i iz‘ânun anlar tilâl u e‘âlîsinde basâret buyurdukları bundan dahi ma‘lûmdur ki pâ-y-i taht-i ‘alîye mahmiye-i behîye-i Kostantîniye fuzelâsına, husûsâ ‘ilm-i tasavvufdan behrever olan ‘ukalâsına elğâz u ta‘miye ve mâ hüve’l-merâmı ta‘biye tarîkiyle bu kelâm-i pür-me‘âl ve misâl-i bî-misâl nikâtını su‘âl buyurmuşlar idi ki ol mahlûk-i bî-cân nedür ki halk olunalı bir kerre söylemişdür; ismi var, resmi yokdur, eger sana deyü virsem³⁶⁰ bilmezsin; eger deyü virmesem bilürsin, fâtih-i bi-ğayr-i meftûhdur; lâ-mekândur, mekânı vardur; bî-nişândur, nişânı vardur; în u ândan fâriğdür ammâ în u ânı vardur. Felâ-cerem ‘ulemâdan niçe fâzıl-i a’lem bu sırrun cevâbında mehbût u ebkem ve murâd-i şerîf-i pâdişâhî vücûd-i mevcûdlarında cân gibi mübhem olmuş iken bu hakîr-i bî-mikdâr **(159a)** ricâl-i ğaybdan istizhâr ve evliyâ’-i ‘izâmdan istirşâd-i bî-şûmâr etmeg ile cevâb-i bâ-savâba bu vech ile cür’et etmişdüm. Fi’l-vâki‘ hazret-i pâdişâh-i zamân ve şâhenşâh-i suhendân ki her kelâm-i hidâyet-encâmı “kelâmü’l-mülûk mülûkü’l-kelem”³⁶¹ fehvâsınun mâ-sadak-i tâmı, husûsâ elğâz u ta‘miye ve i‘câz u ta‘biye semtindeki cevâhir-i peyâmı ‘ilm-i ledünî ve feyz-i ezelînün bir risâle-i hikmet-nizâmı,

³⁵⁸ kâr-mâ (HAZ 103a)

³⁵⁹ sâyir (HAZ 103a)

³⁶⁰ virürsem (HAZ 103b)

³⁶¹ “Beyden gelen bey sayılır.” (atasözü), Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, s. 187, İstanbul 1988.

belki bir kitâb-i tasavvuf-hitâmıdır ki zulmet-i midâdında âb-i hayât-i ma‘ârif-i ilâhî ve sevâd-i sevâdında envâr-i letâyif-i nâ-mütenâhî mukarrer u mersûm ve muharrer u mefhûmdur ve bu su‘âl-i bî-misâlleri ki icmâli şâhid-i fazl u kemâlün tafsîl-i ahvâlî ve netâyic u me‘âlî ashâb-i sülûkun hasb-i hâli idüğinde reyb u gümân yokdur. **ذَلِكَ فَضْلُ** ³⁶² **اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ** pes ol mahlûk-i bî-cân ki halk olunalı bir kerre söylemişdür, buyurduklarından ya‘limullâh murâd-i şerîfleri nefsi insânîdür ki bî-rûhdur ammâ rûh gendüsidür; ve halk olunalı bir kerre söylemesi kâlib-i Âdem’e gir deyû emr olundukda “Yâ Rabbî, ben bu makûle cây-i pür-ğama ve bunun gibi kâlib-i muzlime giremezim” deyû söylemişdi, hattâ “Yâ ruh udhulî kerhen ve uhrucî kerhen!” deyû emr olunmayınca girmemişdi. Pes zikri lâzım irâde-i melzûm kabîlinden olub bu mahalde nefsdan nefis dilediler, ya‘nî ruh irâde itdiler. İsmi var, resmi yok buyurdukları **(159b)** vâkî‘dür ki ismi dillerde mezkûr ve elvâh-i havâtırda mastûrdur ve ammâ resmi³⁶³ erbâb-i nazar huzûrında mahfîy u mestûrdur. Eger sana deyü virsem bilmezsin, deyü virmesem bilürsin buyurdukları dahi ana göredür ki nefsi insânî denilmeg ile tamâm ma‘lûm olmaz ve söylenmeg ile kuvvet-i nâtuka anı ma‘dûm idüb mâhîyeti künhi ile mefhûm olmaz. Ve ammâ deyü virilmeyüb sükût ihtiyâr olundukda nefsün tasarrufâtı ve duhûl u hurûc sûretindeki harekâtı bi‘l-bedâhe bilinür ve mahsûsât kısmından degül idügi kemâ hüve hakkuhu idrâk kılınur. Fâtih-i bi-ğayrı meftûh buyurdukları miftâh-i hizâne-i ğaybî ve fettâh-i gencîne-i lâ-reybî idügi rûşendür. Zîrâ muttasıl beden kal‘asınun bâbını ya‘nî ki insânun dehân-i hikmet-hitâbını feth etmededür. Fe-emmâ meftûhı ve miftâhı ne makûle tılsım idügi bilinmeyüb gitmededür. Lâ-mekândur, mekânı vardur, bî-nişândur nişânı vardur, kelâm-i latîfinün fehvâ-yı şerîfî dahi gevher-i kân-i imkân ve şem‘-i enver-i mekân-i ekvân idügi muhakkakdur. Zîrâ nefsün mekânı serây-i ebdân ve ol gevherün menşe‘i sadeî-i dehân olmış iken andan bîrûn oldukda lâ-mekân olur ve ‘alâyim u nişânesi bes-bellü iken taşra çıkduğı gibi **(160a)** bî-nişân olur. El-kıssa a‘yâna ‘iyânen görünmez ve ezhâna sâ‘ir mahsûsât gibi bilinmez. İn u ândan fâriğdür ammâ İn u ânı vardur buyurdukları dahi bu mefhûmlara muvâfıkdur. Zîrâ nefsi nefsinde sâ‘ir a‘zâ vu cevârih gibi onunla bununla mukayyed degüldür. Fe-emmâ yine gendüde İn u ân

³⁶² Mâide,54: “Bu, Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir.”

³⁶³ ismi (HAZ 104a)

vardur ki gâh duhûlde ve gâh hurûcda olmağla iki hâli müşâhade olunub, î n u ândan ‘ibâret olmak münâsib u lâyıkdur.

İntihâ:

İmdi bir pâdişâh-i hünerver ve şâhenşâh-i pâkîze-gevher ki ‘ilm-i tasavvufun lûbbine ‘âlim ve cümle-i fûnûnun mermûzât-i küllîyesine ‘ârif u câzim olub bu makûle dakâyıkı tecessüs ve me‘âni-i ğâmıza ve hakâyika te‘ennüs buyura lâ-büdd mâdih u memdûh rıkîyetde yeksân ve kâdih u makdûh ‘ubûdîyetde tev’emân idüğine, ‘ale’l-husûs bu gûne te‘lîfât nizâm-i ahvâl-i mükevvenât ve intizâm-i umûr-i mahlûkât için olduğına ‘ilm-i şerîfleri müte‘allikdür. Ve eger mesâvî kabîlinden ‘add idüb muharremâtandur deyû dahl olunursa kütüb-i mu‘tebereden Bezzâziye’de³⁶⁴ ve Kâzîhân’da³⁶⁵ “recülü yezkürü mesâvî’e ahîhi’l-müslimi ‘alâ vechi’l-ihtimâmi lem-yekûn zâlike ğıybeten, inneme’l-ğıybetü en yezkûre ‘alâ vechi’l-ğazabi yürîdü bihi’s-sebbe” **(160b)** mes’elesiyle cevâb virüriz ki zikrolunan mesâvî gendülere müsâvî olanlara mesmû‘ oldukda zevi’l-enzârdan mestûr sandukları ‘uyûb-i kesîrelerine muttali‘ olub min-ba’d ol makûle şeyne bâ’is ve ef’âl u akvâlden vu inâbet ve halkun ta’n u la’nını mûcib me‘âyibden ferâğat etmeleri içündür, ne ân ki ashâb-i aġrâzdan sâdır olan mezemmet u ğıybet bu kulları³⁶⁶ lisânından ba’îd idüğü şevâhid-i ma‘arif ile müsbetdür. El-kıssa mir’ât-i hâtır-i pâdişâhî ve âyine-i tabi‘at-i şâhenşâhîde bu ma’na dahi zâhir ve müşâheddür ki bu kemter bendelerinden bunca ahvâle ittılâ’-i tâmm ve kihân u mihânun dakâyık-i umûrına vukûf-i mâlâ-keîâm, lâ-siyyemâ kavânîn-i âl-i ‘Osmân ve nev-âyîn-i şehriyârân-i sâmi-mekân ihâtasında ‘arz-i kudret u ihtimâm ve havâdis-i ġarîbeden olub bu makûle husûslara me‘mûr ve sebt u isbâtına cenâb-i pâdişâhîden fermân-i meşkûr sudûr etmemiş iken bu vech ile kâl u kîlde kılı kırk yarmak ve te‘lîf u temsîlde bahr-i hakâyık güherlerine el karmak vukû’ından ġayrı Hak kelâmı koyub hâtır-nüvâzlige meyl etmek, sadâkati terk idüb **(161a)** durûğla rîş-hand tarîkını gözetmek ve mizâc-i şerîf-i pâdişâhîye hoş gelmeg için vüzerâ vu ümerâsını ögmek ve vükelâ vu ‘uzamânun ri‘âyet-i kâmileleri ümîdine medâiyih-i cemîlelerine ġuşiş etmek ve yâhûd hazz-i nefsanî ile ba’zısına ġaraz idüb

³⁶⁴ Muhammed b. Muhammed el-Kudurî., *Kitâbü’l-Camii’l-Vaciz Lil Ma’ruf Fetavayi Bezâziye*, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, nr.115.

³⁶⁵ Fahreddin Hasan b. Mansur el- Özcandî, *Fetava Kâzîhân*, MK, Ali Emîrî Efendi, nr.837.

³⁶⁶ bu kulları (HAZ 105a’da yok.)

medhi lâzım iken kadhine mübâşeret kılmak ve bir şahsun niçe haslet-i hamîdesi var iken mücerred nisbet u ta‘assubla yalunuz bir fi‘l-i zemîmi nakl idüb mezemmetine musırr olmak vâki‘ olmadı. Ve hazret-i Hak şâhid-i mutlakdur ki hıkd u hased me‘âyibini müş‘ir rümûzla bir ferdün kadh u zemmine takayyüd mertebeleri sübût u zuhûr bulmadı.

Li-mü’ellifihi:

‘Âlî benem ki mâlik-i mülk-i kelâm iken
Lâyık midür denîlere hıkd u hased bana?
Zâtüm ki oldi mazhar-i eltâf-i Kirdigâr
Cân istemezdüm olsa hased ger hased bana.
Bahr-i muhît-i ma‘rifetullâh olalı dil
Âlâyiş-i keder viremez nîk u bed bana.
Ben mâl u câh içün hased etmem erâzile
Reşk etmesün kemâl içün anlar meded bana!

Teznîb:

Ma‘lûm-i her fâzıl-i edîb ve mefhûm-i her kâmil-i lebîbdür ki bu kitâb-i hikmet-hitâbdaki tavr-i ‘acîb ve te’lîf u terkîbindeki³⁶⁷ üslûb-i ğarîb sâ’ir kütüb-i mu‘teberedeki tarîkla vâki‘ olmayub **(161b)** cümleden biri anların hikâyâtı ve selef menâkıbını müştemil olan temsîlâtı ahbâr makûlesi olub sıdk u kizbe ihtimâl ile zâhirü’l-âsâr iken bu kitâbun rivâyâtı ebnâ’-i zamânun mâ-sadak-i hâlâtı ve nash u pend içün tesvîd olunan hikâyâtı ekâbir u a‘yânun musaddik-i misdâk-i harekâtı oldukdan mâ-‘adâ mebânîsi istihkâm-i mülk u millete esâs-endâz ve me‘ânîsi intizâm-i sükkân-i memlekete behre-perdâz, sutûrı tarîk-i âsâyişun rehberi, rümûzı künûz-i istihkâk u revâyişun behreverî, makâlâtı vâcibât-i dîn u devletün vesâ’iti, temsîlâtı mühimmât-i saltanat u hilâfetün revâbiti olub bu kitâb-i fesâhat-implâ sûretâ bir âyîne-i cihân-nümâdur ki ahvâl-i enâm-i zâhirinde çehre-güşâ-yı makâsıd u merâm ve ef‘âl-i ekâbir-i ‘izâm bâtınında behre-nümâ-yı havâss u ‘avâm idüğünde reyb u gümân ve kihân u mihân ve a‘yân u rû-şinâsân ahvâli bilinmege bu kitâb-i müstetâb gibi sermâye-i râyigân yokdur. El-kıssa selâtîn-i kirâm ve vükelâ’-i fihâm ve ümerâ’-i benâm ve kuzât u vülât-i eyyâm huzûrına farz-i meşkûrdur ki mevâddına ‘ayn-i ‘ibret ile nazar **(162a)**

³⁶⁷ terkîbdeki (HAZ 105b)

ve sevâdına süveydâlarından mahabbet ile sarf-i basar kılub huzûz-i nefsânîye ile dahl u ta'ne koyub ve ta'assubât-i şeytânîye ile deryâ-yı mazmûnına taş atmakdan el yuyub edebden hâric güft u gûya mübâşeret ve fevâ'idi durur iken 'uyûbını cüst u cûya mübâderet eylemeyeler ki bu kitâbun mazmûnına gird-i ta'arraz yetmemişdür meger-ki sutûr-i nemnâkine saçılmış ola ve üslûb-i merğûbına kimse dahl derbânını dâhil etmemişdür meger-ki ebvâbı işrâf-i vâridât için açılmış ola.

Li-mü'ellifihi:

Ma'rifet bahrıdur hemân bu kitâb

Oldi mazmûnı gevher-i nâ-yâb.

Pâkdür nesri 'ayb-i tercemeden

Muntazım nazmı hem-çu dürr-i 'Aden.

Etmeyüb kimseden hirâs ile bîm

İstikâmet gözetdi tab'-i selîm.

Merd-i hak râst sözda olsa cerî

Gevheri pür kıla cerîdeleri.

Ben ki manzûr-i 'ayn-i 'irfânem

Server-i zümre-i suhendânem

Sözlerüm serv gibi doğru gerek

Gül-i tab'um gören deye bu gerek.

Pâdişâh-i cihâna meddâhem

Devleti meclisinde misbâhem.

Vüzerâsından ihtiyâtum yok

Gendüden ğayra inbisâtum yok.

Oldurur pâdişâh u zıllüllâh

Zerrelerdür himâyetinde sipâh.

Ben de bir hâksâr-i nâ-bûdem

Ya'nî ol zerreler ile ma'dûdem. **(162b)**

Benüm olunca âfitâb-i bülend

İnkılâb-i nücûmdan ne gezend!

Bana meyyâl olunca şîr-i jiyân

Pence-i gürg-i şerzeden ne ziyân!

'Ale'l-husûs şu'arâ-yi büleğâ ki fusahâ-i sâhibü'l-edâdur.

Nazm:

Tîgîst âbdâr zebân der dehân-i mâ
Hodrâ nigâhdâr zi tîg-i zebân-i mâ!

Mazmûnı ol zümre-i ceryü'l-lisânun cür'et-i tâmmelerinde misdâk-i hikmet-ârâdur. Felâ cerem ihtiyât-i etem ekâbir-i e'âzım-i muhterem huzûrına ehemm u elzemdür ki eşfâk-i hamîdelerini medh ile dillerini mesrûr idenlerde ahlâk-i zemîmelerini ta'allüle gendüleri 'ibâdullahâ menfûr ideceklerini mukarrer bileler ve ana göre basîret u intibâh ile deprenüb memdûh olmağa liyâkat u isti'dâdları var iken mezmûm olmalarına istihkâk u i'tiyâd tahsîl etmeyeler ve cevâhir-i hamd u senâ durur iken her-mühre-i hicve ibtilâ tarîkine rızâ göstermeyeler.

Li-münşi'îhi:

Bu söz ehl-i 'akla³⁶⁸ nasîhat yeter

Bu pend içre cârî kamu huşk u ter.

Tamâm oldi bu nükte üzre kelâm

Selâm olsun ol kim duya. Ve's-selâm!

Elleftü ve nemaktü ve ferağtü min kitâbetihâî bi't-tamâm fî 'asri yevmi'l-hamîs mine'l-eyyâm hüve sâlisü şehri Zi'l-ka'deti'l-harâm fî beldeti Haleb mine'l-bilâdi'l-ma'mûreti fî diyârî'l-'Areb li seneti 989 ve enâ'l-fakîrû 'Âlî türâbü akdâmi'l-ehâlî.³⁶⁹

³⁶⁸ hakka (HAZ 107a)

³⁶⁹ Elleftü ve nemaktü ve ferağtü min kitâbetihâî bi't-tamâm fî 'asri yevmi'l-hamîs mine'l-eyyâm hüve sâlisü şehri Zi'l-ka'deti'l-harâm fî beldeti Haleb mine'l-bilâdi'l-ma'mûreti fî diyârî'l-'Areb li seneti 989 ve enâ'l-fakîrû 'Âlî türâbü akdâmi'l-ehâlî.(HAZ 107a'da yok.)

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Kars'ta doğdum. Lise öğrenimimi Kars İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladım. 2000 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandım, buradan 2004 yılında mezun oldum.2005 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansa başladım ve 2008 yılında burayı bitirdim.

AUTOBIOGRAPHY

I was born in Kars, in 1981. I graduated from Kars Religious High School in 1999. In 2000 I attended theology faculty of Dicle university, I graduate there in 2004. In 2005 I started my master education at the Social Science Institute of Marmara University and I finished it in 2008.